

INSTYTUT SŁAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
FUNDACJA SŁAWISTYCZNA

**Z ZAGADNIENÍ INFORMACJI
NAUKOWEJ, TERMINOZNAWSTWA
I JĘZYKOZNAWSTWA**

POD REDAKCJĄ PAWŁA KOWALSKIEGO

**Z ZAGADNIEŃ INFORMACJI NAUKOWEJ,
TERMINOZNAWSTWA I JĘZYKOZNAWSTWA**

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

144

Redaktor Naczelna [Editor-in-Chief]

Dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. IS PAN
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa [Scientific Board]

- Д.ф.н., проф. Елена Березович, Уральский федеральный университет / Институт славяноведения, Российская академия наук, Екатеринбург / Москва, Российская Федерация [D.f.n., prof. Elena Berezovich, Ural Federal University / Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Ekaterinburg / Moscow, Russian Federation]
- PhDr., CSc. Libuše Čižmarová, Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, Brno, Česká republika [Czech Language Institute, Academy of Sciences of the Czech Republic, Brno, Czech Republic]
- Dr hab. Dorota Filar, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska [Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland]
- Dr hab. Rafał Górski, prof. IJP PAN, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk / Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences / Jagiellonian University, Cracow, Poland]
- Dr hab. Aleksandra Janowska, prof. UŚ, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
- Prof. Igors Koškins, Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija [University of Latvia, Riga, Latvia]
- Dr hab. Agnieszka Libura, prof. UW, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska [University of Wrocław, Wrocław, Poland]
- PD Dr. Thomas Menzel, Serbski Institut / Sorbisches Institut, Bautzen / Budyšin, Deutschland [Sorbian Institute, Bautzen, Germany]

**Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Fundacja Sławistyczna**

**Z ZAGADNIEŃ INFORMACJI
NAUKOWEJ, TERMINOZNAWSTWA
I JĘZYKOZNAWSTWA**

pod redakcją Pawła Kowalskiego

Warszawa 2018

Recenzje wydawnicze [Editorial reviews]
dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska [University of Lodz, Łódź, Poland]
prof. dr hab. Ewa Wolnicz-Pawłowska
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska [University of Warsaw, Warsaw, Poland]

Publikacja powstała w ramach zadania „Rozbudowa, utrzymanie bazy danych światowego językoznawstwa sławistycznego iSybisław oraz upowszechnienie rezultatów prac nad bazą iSybisław”, finansowanego w ramach umowy 695/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

[This publication was prepared in fulfilment of the objective “Extension and maintenance of the iSybisław Bibliographic Database of World Slavic Linguistics Publications as well as dissemination of results of works on the iSybisław database”, financed from funds allocated by the Minister of Science and Higher Education to science popularization activities – contract no. 695/P-DUN/2017.]

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Redaktor prowadzący [Editorial supervision]
Jakub Ozimek

Redaktorzy [Copy-editors]
Ewa Dzierżanowska, Martina Ivanová, Greta Kominek, Dorota Rdest, Piotr Styk,
Roman Tymoshuk, Anna Żebrowska

Skład i łamanie [Typesetting and page makeup]
Jerzy Michał Pieńkowski

© Copyright by Paweł Kowalski & the respective authors, 2018

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the book is properly cited.

e-ISBN: 978-83-64031-83-0
ISSN: 0208-4058 (Prace Slawistyczne. Slavica)

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa
tel. 22 826 76 88, wydawnictwo@ispan.waw.pl, www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Wiesław Babik (Kraków), <i>Kontrola słów kluczowych w indeksowaniu i wyszukiwaniu informacji</i>	9
Wiesław Babik (Kraków), Justyna Myszor (Skawina), <i>O burzeniu informacyjnej wieży Babel: słowa kluczowe w ofensywie?</i>	25
Jakub Banasiak (Warszawa), Marcin Fastyn (Warszawa), Paweł Kowalski (Warszawa), <i>Optimalizacja prac naukowych pod kątem wyszukiwarek i pozycjonowania: wprowadzenie do problematyki i wstępne zalecenia dla autorów</i>	37
Júlia Behýlová (Bratislava), <i>Slovenská bibliografia, jazykovedná bibliografia</i> ...	55
Олена А. Дюндик (Київ), <i>Корпусне дослідження дієслівної лексики у мові автора (на матеріалі творів Альбера Камю в перекладі Анатолія Перепаді)</i>	63
Miroslav Dudok (Bratislava), <i>Hranice jazyka a jazykovednej infraštruktúry</i> ...	73
Ana Golubović (Belgrade), <i>The annual bibliography in the journal Južnoslovenski filolog: An overview of its origins, significance for South Slavic linguistics and potential as a foundation for a linguistic bibliographic database</i>	85
Сергей В. Гринев-Гриневич (Москва, Сувалки), <i>Семантические отношения в терминологии</i>	99
Вікторія Л. Іващенко (Київ), <i>Міжмовні лексичні відповідники як репрезентанти наукових універсалій у термінопросторі слов'янського мовознавства та інформаційно-пошукової системи iSybislaw</i>	115
Євгенія А. Карпіловська (Київ), <i>Шкала еквівалентності термінів-ко-референтів в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw</i>	135
Євгенія А. Карпіловська (Київ), <i>Перспективи розвитку українського модуля в складі інформаційно-пошукової системи iSybislaw</i>	149
Małgorzata Kornacka (Warszawa), <i>Kilka pytań o zdania pytajne w tytułach prac językoznawczych: Czy są jednorodne? Co sygnalizują? Jak relacjonujemy odpowiedź?</i>	165

Лариса П. Кислюк (Київ), <i>Розбудова парадигматики лінгвістичної термінології в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw: погляд користувача</i>	181
Jan Nosowicz (Warszawa), <i>Nazwy wyższych uczelni jako źródło kreatywności słownej nazw pochodnych w ergonimii</i>	191
Błażej Osowski (Poznań), <i>Opracowania dialektologiczne w iSybislawie</i>	205
Оксана А. Остапчук (Москва), <i>Оппозиция «язык» – «речь» в системе современной лингвистической терминологии и ее отражение в информационно-поисковой базе iSybislaw</i>	221
Миглена Михайлова-Паланска (София), <i>Българските терминологични речници от началото на 21. век</i>	235
Юлія В. Романюк (Київ), <i>Категорія роду дієслівної дії в слов'янських мовах</i> ...	253
Юлія В. Романюк (Київ), <i>Критерії добору ключового слова: позиція автора vs. користувача</i>	263
Jadwiga Sadowska (Białystok), <i>Współczesne modele dziedzinowych bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiwawczych</i>	275
Ніна М. Сянкевіч (Мінск), Уладзімір А. Кошчанка (Мінск), Яўгенія В. Волкава (Мінск), Генадзь А. Цыхун (Мінск), <i>Гісторыя, стан і асноўныя напрамкі лічбавых даследаванняў у Інстытуце мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі</i>	287
Эльвира А. Сорокина (Москва), <i>Особенности проявления синонимии в лингвистической терминологии</i>	305
Алла А. Таран (Черкаси), <i>Динаміка мови в джерелах і ключових словах інформаційно-пошукової системи iSybislaw</i>	321
O tomie	335
About the volume	336

WSTĘP

Niniejszy tom jest rezultatem spotkań konferencyjnych, organizowanych w Instytucie Slawistyki PAN w latach 2016–2018, zatytułowanych „Nowoczesne systemy slawistycznej informacji bibliograficznej – dziś i jutro” oraz „Językoznawstwo a systemy slawistycznej informacji bibliograficznej – dziś i jutro”. Spotkania te, z założenia o charakterze interdyscyplinarnym, poświęcone były problemom występującym w obrębie takich dyscyplin jak informacja naukowa, bibliologia, językoznawstwo i terminologia. Uczestnicy tych spotkań, Autorzy tekstów, to badacze z polskich i zagranicznych instytucji badawczych, z których większość prowadzi badania w ramach jednej z dwóch komisji przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów: Komisji Bibliografii Lingwistycznej i Komisji Terminologicznej. Problematyka poruszona w tomie jest rozległa i skomplikowana. Obserwowany obecnie dynamiczny postęp technologiczny, w tym rozwój sztucznej inteligencji, wymusza refleksję nad zasadnością stosowania w systemach bibliograficznych i systemach informacyjno-wyszukiwawczych sztucznych narzędzi lingwistycznych, które stanowią środek w komunikacji między użytkownikiem a zasobem informacyjnym tworzonym przez indeksatorów. Coraz powszechniejsza komputeryzacja i upowszechnianie się internetu jako przestrzeni komunikacyjnej w środowisku naukowym wpływają również na model funkcjonowania dyscyplin naukowych w przestrzeni cyfrowej. Widoczny jest zwrot w stronę praktycznego wykorzystania osiągnięć teoretycznych na gruncie informacji naukowej i bibliologii, zwłaszcza w zakresie systemów informacyjno-wyszukiwawczych.

W tomie znalazły się prace teoretyczne i praktyczne, a elementem spajającym i miejscem, w którym łączą się tytułowe zagadnienia badawcze, jest opracowywana przez międzynarodowy zespół językoznawców z Polski i zagranicy cyfrowa baza bibliograficzna iSybisław, w której prezentowany jest współczesny dorobek światowego językoznawstwa slawistycznego. Twórcy systemu na co dzień stoją przed koniecznością rozwiązywania szeregu problemów metodologicznych związanych z językami informacyjno-wyszukiwawczymi zastosowanymi w systemie, w tym przede wszystkim w obrębie języka słów kluczowych. Czytelnicy mogą zapoznać się nie tylko z tekstami dotyczącymi systemu iSybisław, lecz także z artykułami podejmującymi problematykę słów kluczowych w innych systemach; przybliżone zostaje zagadnienie optymalizacji prac naukowych pod kątem wyszukiwarek i pozycjonowania; opisane są bibliografie narodowe i dziedzinowe; ukazane relacje między jednostkami terminologicznymi w różnych zbiorach terminologicznych języków słowiańskich; autorzy podejmują również tematy z zakresu lingwistyki korpusowej. Tom powstał także dzięki aktywnemu

udziałowi w wyżej wspomnianych spotkaniach, w ramach umów międzynarodowych z Instytutem Slawistyki PAN, badaczy z Instytutu Języka Ukraińskiego NANU w Kijowie, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą Białoruską NANB w Mińsku, Instytutu Języka Czeskiego AN RC w Pradze, Instytutu Językoznawstwa SAN w Bratysławie i Instytutu Słowianoznawstwa RAN w Moskwie.

W tym miejscu chciałbym bardzo podziękować wszystkim Autorom tekstów, które znalazły się w niniejszym tomie, za nadesłanie prac i tym samym zabranie głosu w dyskusji nad zagadnieniami współczesnej informacji naukowej, terminologii i językoznawstwa; za pogłębioną refleksję nad kształtem współczesnej bibliologii, która jawi się jako dyscyplina interdyscyplinarna; za przybliżenie szeregu nowatorskich rozwiązań w zakresie współczesnych bibliografii, które często stanowią remediację z form papierowych do postaci cyfrowych baz bibliograficznych. Mam przekonanie, że wszystkie teksty przyczynią się do lepszego poznania współczesnych tematów informacji naukowej, językoznawstwa i terminologii.

Pragnę również złożyć serdeczne podziękowania Recenzentkom – Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej i Profesor Julii Mazurkiewicz-Sułkowskiej – za wszystkie uwagi i propozycje uzupełnień do tekstów zamieszczonych w tomie.

Paweł Kowalski

KONTROLA SŁÓW KLUCZOWYCH W INDEKSOWANIU I WYSZUKIWANIU INFORMACJI

Wprowadzenie

Języki informacyjno-wyszukiwawcze stanowią kluczowy komponent systemów informacyjno-wyszukiwawczych związanych z gromadzeniem specjalistycznej informacji wysokiej jakości. W erze Google jesteśmy przyzwyczajeni do korzystania z prostych systemów wyszukiwawczych, które wymagają jedynie wprowadzania słów kluczowych. Jest to szukanie przez słowa kluczowe w stylu Google (Myszor 2015). Chociaż tego typu mechanizmy są efektywne, to zawodzą w przypadku wyszukiwania specjalistycznych materiałów. Wyniki dotychczasowych badań pokazują, że konceptualne wyszukiwanie bazujące na słownikach kontrolowanych jest bardziej efektywne niż wyszukiwanie przez swobodne słowa kluczowe. Warto więc szukać sposobów na poprawę skuteczności wyszukiwania za pomocą słów kluczowych. Potrzeba kontroli słownictwa wynika z cech języka naturalnego wykorzystywanego w funkcji wyszukiwawczej. Cechy te to występowanie różnych form słownych na oznaczenie jednego pojęcia (bliskoźnaczność i synonimia) oraz różne znaczenia jednej formy (homonimia). Każdy, kto wyszukuje informacje, doskonale wie, że wyszukiwanie swobodne w odróżnieniu od kontrolowanego cechuje się dużym szumem informacyjnym oraz ciszą informacyjną. W związku z tym niezbędna jest kontrola słownictwa, w tym słów kluczowych. O problemach kontroli słownictwa w SIW pisali m.in.: William John Hutchins (1978); Robert Fugmann (1993); Ewa Chmielewska-Gorczyca (1996); Barbara Sosińska-Kalata (Sosińska-Kalata 1999; Sosińska-Kalata, Roszkowski 2016); Heting Chu (2003); Jutta Bertram (2005); Wiesław Babik (2010); Jadwiga Woźniak-Kasparek (2011); Marcin Roszkowski (2016). W praktyce mamy do czynienia ze słowami kluczowymi będącymi elementarnymi jednostkami leksykalnymi typologicznie różnych języków słów kluczowych.

1. Kontrola słownictwa – podstawowa terminologia i problemy

W rozważaniach na podjęty temat istnieje wiele nieporozumień i niejasności. Ich przyczyną są przeważnie różne rozumienia i interpretacje używanych terminów. Stąd rozważania na temat kontroli słów kluczowych rozpocznę od zdefiniowania podstawowych terminów. Słownictwo kontrolowane jest zwykle stawiane w opozycji do słownictwa niekontrolowanego (swobodnego), które jest charakterystyczne dla języka swobodnych słów kluczowych, będącego w istocie wykorzystaniem języka naturalnego w systemach informacyjno-wyszukiwawczych. Stąd wyszukiwanie swobodne jest nazywane wyszukiwaniem w języku naturalnym. Niezależnie od tego niezbędnym jest rozróżnienie między wyszukiwaniem słów kluczowych (wyrazów języka naturalnego) w polach opisu bibliograficznego a wyszukiwaniem pełnotekstowym.

Kontrola słownictwa może występować zarówno w indeksowaniu, jak i w wyszukiwaniu informacji. W obu przypadkach niezbędny jest odpowiedni słownik. Istnieją systemy, które przerzucają ciężar kontroli używanego słownictwa na użytkownika systemu, nie wspomagając go jakimkolwiek systemowym słownikiem. W takiej sytuacji użytkownik jest zdany na samego siebie lub na korzystanie z innych gotowych słowników, na przykład słowników języka naturalnego, słowników terminologicznych, encyklopedii czy tezaursów innych systemów.

Słownik jako narzędzie kontroli słownictwa może pełnić funkcję słownika języka indeksowania, jak również być elementem interfejsu użytkownika, wspomagając go w formułowaniu instrukcji wyszukiwawczych w danym języku. Jako element interfejsu jest słownikiem wyszukiwawczym. Może być elementem zarówno systemów pełnotekstowych, jak i systemów o indeksowaniu swobodnym.

2. Stopień kontroli słownictwa i jej formy

Kontrola słownictwa może dotyczyć form gramatycznych wyrazów, synonimii, homonimii, relacji hierarchicznych i kojarzeniowych oraz znaczenia i zakresu słów kluczowych, a także zakresu ich użycia. Formę kontroli słownictwa mogą też stanowić przyjęte w danym systemie zasady dotyczące używania nazw własnych, stosowania skrótów lub form rozwiniętych, stopień prekoordynacji (złożoności) słów kluczowych, kolejności elementów w złożonych słowach i frazach kluczowych. Mam tu na myśli zgodność lub niezgodność z szykiem języka naturalnego.

Kontrola form gramatycznych polega na kontroli liczby gramatycznej (pojedynczej lub mnogiej) wyrazów oraz form słownych, na przykład wyrażanie form czasownikowych i przymiotnikowych za pomocą form rzeczownikowych. Rodzajem

tej kontroli jest także kontrola pisowni (gdy istnieją różne warianty). Dotyczy to również słów kluczowych w innych językach niż polski, na przykład języka angielskiego w wersji brytyjskiej czy amerykańskiej. Eliminowanie liczby pojedynczej i mnogiej, a także ujednolicanie różnych form słownych występuje zarówno w indeksowaniu kontrolowanym słownikiem, jak i w indeksowaniu swobodnym. W drugim przypadku jest realizowane za pomocą wyraźnie określonych kryteriów uznawania wyrażień za słowo kluczowe (na przykład musi to być rzeczownik w pierwszym przypadku liczby pojedynczej lub mnogiej – *pluralia tantum*). W tym celu tworzy się specjalną instrukcję indeksowania (na przykład dla systemu SYNABA). Ten rodzaj kontroli jest możliwy również w systemach pełnotekstowych dzięki tzw. technice maskowania. Niestety ten rodzaj wyszukiwania z reguły cechuje się dużym szumem informacyjnym. W systemach opartych na indeksowaniu kontrolowanym różne formy słowne mogą być powiązane za pomocą odsyłaczy z formą preferowaną.

Eliminacja synonimii słów kluczowych może następować na etapie zarówno indeksowania, jak i wyszukiwania. W indeksowaniu można grupować słowa kluczowe będące synonimami lub wyrażeniami bliskoznacznymi (quasi-synonimia), a następnie odsyłać je do terminu preferowanego. Procedura ta jest najmocniejszym stopniem kontroli (tzw. „twarda kontrola”). Słabszy rodzaj kontroli (tzw. „miękka kontrola”) występuje, gdy łączymy synonimy i wyrazy bliskoznaczne relacją ekwiwalencji. Może to występować zarówno w systemach pełnotekstowych, jak i w systemach opartych na indeksowaniu swobodnym (Babik 1999). Polega na dodawaniu wszystkich słów kluczowych grupy równoważnościowej do słowa kluczowego zaproponowanego przez użytkownika (łączenie za pomocą operatora OR/lub).

Eliminowanie homonimii występuje w zasadzie tylko przy słownictwie kontrolowanym. Wieloznaczność jest eliminowana poprzez rozróżnianie poszczególnych znaczeń homonimów (lub wyrażień homonimicznych) i zaopatrywanie ich w słowniku w dodatkowe wskaźniki cyfrowe lub literowe (ewentualnie dopowiedzenia będące kwalifikatorami precyzującymi ich znaczenie i zakres (w nawiasach), np. zamek (urządzenie), zamek (budowla). Eliminowanie wieloznaczności jest też możliwe w pewnym stopniu w wyszukiwaniu swobodnym, głównie poprzez wskazanie cech kontekstowych słowa kluczowego, na przykład współwystępowanie dwóch słów lub ich odpowiedniej bliskości.

Specyfikowanie relacji hierarchicznych i kojarzeniowych nie jest powszechnie uznawane za element kontroli słownictwa. Jest to raczej element dodatkowego wspomaganie użytkownika. Relacje hierarchiczne i kojarzeniowe wyspecyfikowane w słowniku pełnią funkcję kontroli wyboru słów kluczowych na etapie zarówno indeksowania, jak i wyszukiwania. Określają i zapewniają one przyjęty poziom szczegółowości indeksowania i wyszukiwania, gwarantując, że dane słowo kluczowe jest adekwatne (precyzyjne) w istniejącym zestawie dla wyrażenia danego tematu.

Określają i zapewniają też przyjęty poziom szerokości indeksowania i wyszukiwania, gdyż pomagają w wyborze odpowiednich słów kluczowych niezbędnych do przedstawienia zawartości treściowej danego dokumentu lub pytania informacyjnego.

Terminy pokrewne semantycznie powinny być w słowniku powiązane siecią odsyłaczy. Terminy hierarchiczne i kojarzeniowe są narzędziem uściślenia znaczenia słowa kluczowego, a w systemach posiadających słownik zintegrowany z bazą danych umożliwiają automatyczne dodawanie słów kluczowych szerszych lub węższych w poszerzaniu strategii wyszukiwawczej.

Określanie znaczenia i zakresu słowa kluczowego, zwłaszcza gdy odbiega ono od zakresu i znaczenia słowa języka naturalnego, występuje tylko w systemach opartych na indeksowaniu i wyszukiwaniu kontrolowanym opartym na słowniku. Wówczas w słowniku umieszcza się odpowiednie uwagi, podaje definicje słowa kluczowego lub w instrukcji indeksowania i/lub wyszukiwania. Uwagi te (tzw. ang. *scope note*) precyzują pożądane znaczenie słowa kluczowego.

3. Narzędzia kontroli słów kluczowych

Narzędziami kontroli słownictwa są przede wszystkim różnego rodzaju słowniki, ale również indeksy, pierścienie synonimów, chmury tagów i ontologie. Szczegółowo przedstawię pierwszą grupę narzędzi.

Najprostszego typu słownika używają klasyczne języki słów kluczowych. Są to słowniki jednojęzyczne. Następuje w nich „naturalizacja” wyrażen języka naturalnego użytych w funkcji metainformacyjnej. Przykładem systemów wykorzystujących klasyczne języki słów kluczowych mogą być SYNABA czy BAZTECH. Słowniki tych systemów stanowią najprostsze alfabetyczne listy słów kluczowych bez jakichkolwiek informacji dodatkowych.

Słownik słów kluczowych systemu SYNABA podaje słowa kluczowe uporządkowane alfabetycznie i nie zawiera żadnych odsyłaczy. Jest to słownik jawny klasycznego języka słów kluczowych w wydaniu autorskim. Słowami kluczowymi są wyrażenia języka naturalnego ujednolicone stosownie do wymagań języka polskiego. Słownik ten zawiera przeważnie jednowyrazowe słowa kluczowe, ale też wielowyrazowe słowa kluczowe oraz frazy kluczowe. Słowami kluczowymi są też nazwy własne, w tym osobowe oraz akronimy.

Autorskie (albo odautorskie) słowa kluczowe stanowią odmianę języka swobodnych słów kluczowych wyróżnianą ze względu na indeksatora, którym jest autor. W tym wypadku źródłem słów kluczowych jest tytuł pracy, jej abstrakt oraz sam tekst dokumentu, a słownik ma charakter niejawny i opiera się na słowniku mentalnym autora. Jeżeli słowa kluczowe są pobierane z wymienionych źródeł, to sposób indeksowania pokrywa się z indeksowaniem derywacyjnym.

Jak pokazuje praktyka leksykograficzna języków słów kluczowych, słowniki słów kluczowych często zaopatruje się w odsyłacze. Przyczyną tego jest niewystarczalność struktury słowników klasycznych języków słów kluczowych do odwzorowywania rzeczywistości dokumentacyjnej w systemie informacyjno-wyszukiwawczym. Przykładem wzbogacenia list słów kluczowych o system odsyłaczy, który *explicite* pokazuje elementy struktury paradygmatycznej języka, są słowniki słów kluczowych zbudowane przez OIN PAN w latach 1988–1992. Jednak i w tym przypadku paradygmatyka języka *implicite* tkwi w kompetencji jego użytkownika w zakresie języka polskiego, a więc interpretacja znaczenia poszczególnych słów kluczowych zależy przede wszystkim od użytkownika w zakresie języka naturalnego (w jego wersji specjalistycznej, czyli terminologii) i jego wiedzy pozajęzykowej.

W omawianej grupie słowników zastosowano sieć relacji asocjacyjnych odwzorujących powiązania znaczeniowe pomiędzy słowami kluczowymi. Wzbogacenie struktury paradygmatycznej języka słów kluczowych o tego typu zależności semantyczne było rzadko stosowane. W tych słownikach relacje kojarzeniowe nie są specyfikowane: słowom kluczowym przyporządkowane zostały skojarzone terminy. Stosownie do pragmatyki ogólnej języków słów kluczowych układ jest alfabetyczny, słowa kluczowe będące rzeczownikami występują w formie mianownika liczby pojedynczej, w liczbie mnogiej zaś – tylko tzw. *pluralia tantum*. W wielowyrazowych słowach kluczowych zachowano obowiązujący w języku polskim szyk wyrazów¹. Przy wyborze słów kluczowych kierowano się powszechnie przyjętymi kryteriami, jak bieżące i częste stosowanie, poprawność terminologiczna, wyrazistość strukturalna, rodzimność, zwięzłość.

Innym przykładem omawianej grupy słowników słów kluczowych jest *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego* (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 1999), który powstał na potrzeby opisu dokumentów w bazie danych z zakresu językoznawstwa slawistycznego (nowsza wersja opublikowana na CD-ROM: Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006). Oto fragment tego słownika z 1999 roku (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 1999: 32):

[...]

derywacja

derywacja afiksalna zob. afiksacja

derywacja alternacyjna

derywacja dezintegralna

derywacja fleksyjna zob. derywacja paradygmatyczna

derywacja morfologiczna

derywacja paradygmatyczna

¹ Stosowanie w obrębie fraz kluczowych metody pozycyjnej w języku polskim sprawia, że najpierw jest wyraz określany, a potem określający.

derywacja prefiksalna zob. prefiksacja
derywacja prefiksально-sufiksalna
derywacja przedrostkowa zob. prefiksacja
derywacja przyrostkowa zob. sufiksacja
derywacja semantyczna
derywacja słowotwórcza
derywacja sufiksalna zob. sufiksacja
derywacja syntaktyczna
derywacja ujemna zob. derywacja wsteczna
derywacja wymienna
 [...]

oraz nowszego wydania tego słownika, opublikowanego w 2006 roku (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006; rysunek 1).

Towarzystwo Naukowe Warszawskie Instytut Sławistyki PAN Zofia Rudnik-Karwatowa Hanna Karpińska SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH JĘZYKOZNAWSTWA SŁAWISTYCZNEGO Warszawa 2006 ISBN 83-89191-60-1	kalka leksykalna
	kalka semantyczna
	kalka składniowa
	kalka słowotwórcza
	kalka strukturalna
	kancelaryzm
	karpatyzm
	kaszubszczyzna zob. dialekt kaszubski
	katachreza
	katafora
	kategoria antroponimiczna
	kategoria aspektu
	kategoria czasu
	kategoria deiktyczna
	kategoria determinująca
	kategoria fleksyjna
	kategoria fonologiczna
	kategoria funkcjonalna
	kategoria gramatyczna
	kategoria ilości
kategoria imienna	
kategoria językowa	
kategoria klasyfikująca	
kategoria leksykalna	
kategoria liczby	

Rysunek 1. Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego (wersja online)

Podane tu informacje odnoszą się do najnowszego wydania tego słownika. Prezentuje on słowa kluczowe językoznawstwa sławistycznego. Jest to zatem dzie-dzinowy słownik specjalistyczny. We wstępie podano informacje, które przytoczę

poniżej. Leksyka odwzorowuje pole semantyczne dziedziny oraz jej produkcję wydawniczą. Słownik zawiera ponad 3000 słów kluczowych². Jego zadaniem jest pomoc w indeksowaniu i wyszukiwaniu dokumentów, przede wszystkim w tworzonej bazie danych iSybisław, która stanowi elektroniczną edycję międzynarodowej bibliografii językoznawstwa sławistycznego. W stosunku do wcześniejszej wersji słownik uzupełniono na podstawie reprezentatywnych tekstów bieżącego piśmiennictwa i jego opisów dokumentacyjnych oraz na podstawie źródeł leksykograficznych. Przy gromadzeniu zasobu leksykalnego zastosowano więc metody korpusowe, natomiast sam słownik opracowano metodą indukcyjno-dedukcyjną. Jak piszą autorki we *Wstępie*, słownik ma być traktowany jako kontrolowana lista słów kluczowych. Jest jednojęzyczny, o układzie alfabetycznym. Charakterystyczną cechą języka słów kluczowych w tym słowniku jest oparcie systemu leksykalnego wyłącznie na systemie terminologicznym z zachowaniem zasady *literary warrant*³. Do słownika nie wprowadzono nazw języków niesłowiańskich i nazw własnych (poza nazwami szkół językoznawczych). Jedyną relacją syntagmatyczną zachodzącą między słowami kluczowymi jest relacja współwystępowania. Struktura słownika jest płaska, co oznacza, że nie uwzględniono w nim żadnych relacji hierarchicznych. W słowniku zastosowano wskaźnik relacji *zob.*, który odsyła od terminów języka naturalnego do słowa kluczowego będącego terminem preferowanym języka naturalnego. Słowa kluczowe podano czcionką prostą. Terminy niebędące słowami kluczowymi wyróżniono kursywą. Terminy polisemiczne zostały opatrzone cyframi arabskimi oraz uzupełnione (w nawiasie) dopowiedzeniem precyzującym zakres znaczeniowy (cyfry stanowią integralną część słowa kluczowego). Gramatyka tego języka to reguły indeksowania współrzędnego. Sposób prezentacji słownictwa jest typowy dla języków słów kluczowych.

Nowym rozwiązaniem niedawno zastosowanym w słownikach słów kluczowych jest układ gniazdowy słów kluczowych wspomagany systemem terminologicznym. Ten sposób prezentacji języka słów kluczowych dostarcza jeszcze więcej informacji o jego strukturze semantycznej. Zastosowano go w języku słów kluczowych etno-

² Wersja słownika z 1999 roku zawierała około 2500 słów kluczowych.

³ Metoda *literary warrant* została opracowana na początku ubiegłego wieku przez E. Wyndhama Hulme'a i polega na analizie kolekcji pod kątem tematów odwzorowywanych w procesie indeksowania. Uzależnia wybór danego terminu od jego częstego występowania w literaturze. Na podstawie analizy treściowej dokumentów kolekcji bierze się pod uwagę wyłącznie te tematy, które posiadają co najmniej jednego reprezentanta w postaci CHWD. Niedopuszczalne jest tu tworzenie tzw. tematów pustych. W ten sposób generuje się w języku słów kluczowych wykaz wyłącznie auto-syntaktycznych jednostek leksykalnych stosowanych do reprezentacji treści dokumentów zbioru informacyjnego. Niektórzy autorzy wyróżniają również tzw. *user warrant* oraz *concept warrant*. Możliwy jest też model hybrydowy.

logii. Język ten był tworzony od roku 1993 w ramach prac zespołu kierowanego przez prof. Czesława Robotyckiego z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego nad porządkowaniem terminologii tej dyscypliny. Ponieważ uznano, że terminologia nie tylko ułatwia dostęp do wiedzy, lecz także jest źródłem słów kluczowych, umożliwiających odwzorowanie treści dokumentów (źródeł etnograficznych) dla potrzeb systemu informacyjno-wyszukiawczego, zdecydowano się połączyć te prace z pracami nad słownikiem, a właściwie słownikami słów kluczowych dla poszczególnych kategorii kultury, które to słowniki mają być wykorzystane w budowanym przez Instytut systemie informacji o źródłach archiwalnych dotyczących Karpat polskich o nazwie PROKES. Wcześniej zespół ten opublikował w 1995 roku rezultaty swoich prac jako *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (Kultura ludowa Karpat Polskich)* (Robotycki [red.] 1995).

Listom słów kluczowych towarzyszą spisy terminów w układzie gniazdowym. Pokazują one explicite kategoryzację semantyczną jednostek leksykalnych, a także elementy struktury paradygmatycznej tego języka. Są to w zasadzie pola asocjacyjne łączące terminy podstawowe w etnologii, nazywające główne przedmioty badań z wyrażeniami kojarzącymi się z nimi na zasadzie bliżej nieokreślonych i niespecyfikowanych w słowniku relacji paradygmatycznych. Tego typu układy są jednak bardzo przydatne dla użytkownika. Do *Układu gniazdowego...* dołączono fasety w postaci wykazów świąt, świętych oraz kościołów (wyznań) i roślin leczniczych. Tak prezentowany język nie jest już klasycznym językiem słów kluczowych, którego charakterystyczną cechą stanowi z założenia płaska struktura leksyki, a jego paradygmatyka tkwi implicit w kompetencji jego użytkownika w zakresie odpowiedniego języka naturalnego. Ma to niewątpliwie wpływ na proces indeksowania. Nieukazana explicite paradygmatyka nie może być wykorzystana w wyszukiwaniu.

Omawiany język jest przykładem takiej podwójnej prezentacji systemu leksykalnego języka słów kluczowych. Zilustruję to fragmentem układu gniazdowego terminów wybranych kategorii kultury (Robotycki, Babik [red.]: 30–32).

[...]

SUCHOTY, *astma, dera, gruźlica, nędza*

. . . ETIOLOGIA

. . . BAWIENIE SIĘ Z KOTEM

. . . CZAR

. . . DZIEDZICZENIE

. . . POŁKNIECIE SIERŚCI

. . . POŁKNIECIE WŁOSA

. . . POŁKNIECIE KOCIEGO WŁOSA

. . . PRZEZIĘBIENIE

. . . TĘSKNOTA ZA PIERSIĄ

- . . RODZAJE
- . . . SUCHOTY GALOPOWE, *suchoty ostre, suchoty śmiertelne*
- . . . SUCHOTY GARDLANE
- . . . SUCHOTY PŁUCNE, *suchoty wewnętrzne*
- . . . SUCHOTY ŚWIATOWE
- . . . SUCHOTY ŻOŁĄDKOWE

- . . OBJAWY
- . . . BEZSENNOŚĆ
- . . . BÓL W PIERSIACH
- . . . BRAK APETYTU
- . . . CHUDNIĘCIE, *schnięcie*
- . . . GORĄCZKA
- . . . KASZEL

- . . LEKI I SPOSOBY LECZENIA
- . . . KĄPIEL
- GROCHOWINY
- KAWAŁKI PNIA DO RĄBANIA MIĘSA
- KLUSKI PSZENNE
- ODWAR Z DZIEWANNY
- ODWAR Z GAŁĘZI DĘBU
- ODWAR Z PODRÓŻNIKA
- OSKROBINY [z ziemniaków]
- POMYJE
- Z KOTEM
- Z PSEM
- ZIEMIA Z CMENTARZA
- . . . PICIE
- ODWAR Z BAGNA
- ODWAR Z KORZENIA ŻYWOKOSTU
- ODWAR Z LIŚCI PODBIAŁU
- ODWAR Z PĘDÓW SOSNY
- . . . SMAROWANIE, NACIERANIE
- ŁÓJ ZE ŚWIECY
- TŁUSZCZ, SADŁO RAKA
- TŁUSZCZ, SADŁO ZAJĘCZE
- . . . WKŁADANIE CHOREGO DO PIECA
- . . . WKŁADANIE CZASZKI KONIA DO ŁÓŻKA
- . . . ZAMAWIANIE
- . . . ZAŻEGNYWANIE

- . . CZAS LECZENIA
- . . MIEJSCE LECZENIA
- . . OSOBA LECZĄCA

I odpowiadający mu następujący fragment słownika słów kluczowych:

[...]

SUCHOTY

SUCHOTY GALOPOWE

SUCHOTY GARDLANE

suchoty ostre zob. SUCHOTY GALOPOWE

SUCHOTY PŁUCNE

suchoty śmiertelne zob. SUCHOTY GALOPOWE

SUCHOTY ŚWIATOWE

suchoty wewnętrzne zob. SUCHOTY PŁUCNE

SUCHOTY ŻOŁĄDKOWE

suchoty zob. ASTMA

[...]

Omówione słowniki słów kluczowych to struktury ahierarchiczne, a zatem i równoważnościowe struktury monorelacyjne. Daje to możliwość indeksów rzeczowych, formalnych i mieszanych. Tego typu indeksy mają formę alfabetycznych wykazów jednego rodzaju wyrażen. Zwykle jest to alfabetyczny wykaz słów kluczowych. Takie indeksy zawierają również jednostki leksykalne w postaci nazw własnych: osobowe, korporatywne oraz geograficzne. Dla tej grupy słów kluczowych zwykle stosuje się odrębną metodę kontroli słownictwa, którą stanowią kartoteki wzorcowe normalizujące formy językowe, na przykład nazw języków etnicznych. Specyfika takich narzędzi kontrolnych zakłada wykorzystanie równoważnościowych struktur organizujących zbiór informacyjny. Tym samym porządek wyrażen pełniących funkcje wyszukiwawcze ma charakter formalny i wykorzystuje układ alfabetyczny. Wykorzystanie języka słów kluczowych w dostępie do zbioru polega na traktowaniu jego słownika przede wszystkim jako źródła słownictwa w procesie automatycznego wyboru nazw dla punktów dostępu. Tego typu narzędzia opierają się na generowaniu konstrukcji pola semantycznego, która pełni funkcję swego rodzaju mapy konceptualnej, dającej użytkownikowi możliwość wglądu w dystrybucję tematów w obiektach informacyjnych kolekcji. Konstrukcje ahierarchiczne (płaskie) są ubogie, gdyż charakterystyka dokumentu jest w nich przyporządkowywana tylko do alfabetycznego indeksu słów kluczowych, w którym porządek słów kluczowych ma formę alfabetyczną, a nie logiczną. Brak podziału logicznego (rozłącznego i adekwatnego) powoduje sytuację, w której na tym samym poziomie wyodrębnia się elementy treści o różnym stopniu szczegółowości, co powoduje pewnego rodzaju niespójność systemu leksykalnego języka słów kluczowych.

Prezentacja słów kluczowych w porządku alfabetycznym wprawdzie nie dostarcza złożonych zależności semantycznych, jednak siłą tego narzędzia jest możliwość dynamicznego modyfikowania zakresu pytania informacyjnego poprzez wykorzystanie do łączenia jednostek leksykalnych algebry Boole'a. Należy tu jeszcze wspomnieć

o możliwości wariantu hybrydowego, w którym nie występują określone zależności strukturalne. Jego podstawową zaletą jest duża elastyczność, która wynika z wielowymiarowej strukturalizacji pola semantycznego języka słów kluczowych. Oparcie punktu dostępu na fasetowym modelu organizacji wiedzy stanowi w tym języku jednak pewnego rodzaju novum.

Wprowadzanie do list słów kluczowych oraz indeksów coraz to nowych słów na podstawie terminów używanych „chwilowo” przez autorów, a nawet w pewnych okresach rozpowszechnionych, wprawdzie ułatwia doraźne poszukiwania, równocześnie jednak staje się źródłem wielu synonimów, jak również homonimów pochodzących stąd, że różni autorzy używają tych samych wyrażeń w różnych znaczeniach. Ważnym problemem jest również uogólnianie bądź wyszczególnianie; słowa wyszczególniające ułatwiają często przydział, utrudniają jednak poszukiwania prac syntetyzujących.

W związku z tym w kontroli słów kluczowych bardzo często wykorzystywane są pierścienie synonimów (ang. *synonym rings*). „Oprócz wiązania relacją ekwiwalencji wyrażeń synonimicznych i bliskoznacznych, łączy się w nich również warianty językowe dla nazw osobowych, zwiększając tym samym kompletność wyszukiwania informacji” (Sosińska-Kalata, Roszkowski 2016: 344).

Od niedawna w technologii Web 2.0 do charakterystyki tradycyjnych i internetowych obiektów cyfrowych stosuje się tzw. folksonomie. Pozwalają one w nowy sposób interpretować relacje między użytkownikiem a zasobami (internetowymi) oraz usługami oferowanymi przez ten system. Użytkownik ma tu większą możliwość wpływania na liczbę i rodzaj udostępnianych mu informacji, stając się nie tylko aktywnym konsumentem, lecz również aktywnym twórcą. Wykorzystując intelektualną aktywność użytkownika, folksonomie angażują go do charakterystyki tych obiektów, tj. tworzenia tekstów w postaci ciągu niekontrolowanych (swobodnych) słów kluczowych reprezentujących treść dokumentu. Folksonomie są wspólnym narzędziem katalogowania/tagowania dokumentów graficznych, dźwiękowych, audiowizualnych, hipertekstowych, a także tradycyjnych. Wykaz użytych słów kluczowych tworzy indeks o strukturze hipertekstowej w postaci tzw. chmury tagów powiązanych z terminem wyszukiwawczym (skojarzeniami, terminami w innych językach). Każde z użytych słów kluczowych otrzymuje status węzła hipertekstowego, którego aktywacja powoduje wyodrębnienie podzbioru charakterystyk obiektów cyfrowych. W ten sposób powstaje jakby równoległa (tym razem z punktu widzenia użytkownika) charakterystyka danego obiektu internetowego, będąca przejawem społecznego klasyfikowania obiektów cyfrowych zasobów WWW, ale obarczona wieloma mankamentami będącymi skutkiem braku kontroli słownictwa.

Słowniki słów kluczowych o strukturze gniazdowej są bliskie internetowym ontologiom, które stają się elementem tzw. semantycznego Webu. Ontologie stanowią rodzaj rozbudowanej sieci semantycznej reprezentującej pojęciową strukturę wiedzy

zawartej w zasobach internetu. W węzłach tej sieci są umieszczane różnojęzyczne wyrażenia (nazwy i terminy). Węzły te są wiązane za pomocą odpowiednich relacji w grupy kategoryjne i gniazda semantyczne. W ten sposób słowa kluczowe stają się lingwistycznym narzędziem filtrowania informacji, bez udziału człowieka.

Bez słownika lub innego narzędzia wspomagającego użytkownika systemu informacyjno-wyszukiwawczego w procesie indeksowania i wyszukiwania informacji może on polegać tylko na własnej inwencji, pomysłowości, pamięci i znajomości zagadnienia, co nie zawsze przynosi oczekiwane efekty.

4. Korzyści z kontroli słów kluczowych

Kontrola słów kluczowych podnosi zarówno precyzję, jak i kompletność wyszukiwania. Swobodne wyszukiwanie wymaga od użytkownika słów kluczowych pewnych umiejętności i przygotowania w zakresie stosowania technik maskowania lub operatorów algebry Boole'a (zwłaszcza przy wyszukiwaniu zaawansowanym). Kontrola słów kluczowych może dotyczyć różnych ich aspektów: od kontroli formy gramatycznej słów kluczowych, po łączenie słów kluczowych uznanych za synonimiczne (kontrola synonimii) oraz rozbijanie terminów wieloznacznych (kontrola homonimii).

Wylimowanie synonimii w wyszukiwaniu za pomocą słów kluczowych sprawia, że indeksatorzy i użytkownicy używają tych samych słów kluczowych do reprezentowania danego zagadnienia. Użycie jednego terminu, a nie sumy wszystkich form synonimicznych w instrukcji wyszukiwawczej umożliwia wyszukanie wszystkich dokumentów dotyczących danego zagadnienia. Kontrola form gramatycznych i słownych w indeksowaniu umożliwia redukcję liczby słów kluczowych, którym jest łatwiej zarządzać.

Podsumowanie

Na podstawie przeglądu piśmiennictwa po 2000 roku, poświęconego efektywności i zasadności stosowania słów kluczowych Tina Gross i Arlene G. Taylor stwierdziły przydatność wyszukiwania przez słowa kluczowe dla pobieżnych przeszukiwań i jego ograniczenia w przypadku pogłębionych kwerend, w tym prowadzonych w celach naukowych. Dostrzegły też, że w wielu projektach badawczych z różnych dyscyplin uzyskano podobne wyniki, wskazujące że od 1/4 do 1/3 rekordów zostałoby utraconych bez kontrolowanego słownictwa (Gross, Taylor, Jourdey 2015; Waleszko 2015). Badania te dostarczają mocnych argumentów za kontrolą słownictwa i za używaniem sformalizowanej terminologii.

Słowniki słów kluczowych zintegrowane z bazą danych systemu umożliwiają weryfikowanie poprawności zapisów (eliminacja błędów popełnianych przez indeksatorów i użytkowników przy wprowadzaniu danych), a przy wyszukiwaniu swobodnym umożliwia automatyczne dodawanie form odrzuconych (synonimów). Bardzo podnoszącym wartość słownika słów kluczowych jest dodawanie odpowiedników obcojęzycznych umożliwiających wyszukiwanie obcokrajowcom. Wykorzystywanie w wyszukiwaniu słownika słów kluczowych gwarantuje uzyskanie lepszych wyników wyszukiwawczych niż korzystanie z systemu bez jakiegokolwiek słownika wspierającego użytkownika w wykorzystywaniu języka naturalnego w funkcji wyszukiwawczej.

Omówione wyniki przeprowadzonej analizy języków słów kluczowych potwierdzają szeroki (i znaczenie szerszy niż w innych językach) oraz wzrastający stopień uwzględniania w tych językach relacji kojarzeniowych. Przejawem tej tendencji są występujące w językach słów kluczowych struktury oparte wyłącznie na relacjach kojarzeniowych. Stopień, rzetelność i umiejętność korzystania z tego typu metadanych najczęściej pozostawia wiele do życzenia. Większość systemów indeksujących ignoruje je, poddając analizie statystycznej wyłącznie tekst dokumentu.

BIBLIOGRAFIA

- Babik Wiesław, 1999, *Synonimia i homonimia – czy naprawdę niepożądane w nowoczesnych systemach informacyjno-wyszukiwawczych*, „Biuletyn Instytutu Metali Nieżelaznych”, numer specjalny, s. 83–87.
- Babik Wiesław, 2010, *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bertram Jutta, 2005, *Einführung in die inhaltliche Erschliessung. Grundlagen–Methoden–Instrumente*, Language and Communication. Terminology, Language Resources and Semantic Interoperability 2, Würzburg: Ergon Verlag.
- Chmielewska-Gorczyca Ewa, 1991, *Język wyszukiwawczy a potrzeby informacyjne użytkowników*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 1(58), s. 3–39.
- Chmielewska-Gorczyca Ewa, 1996, *Kontrola słownictwa w systemach informacyjno-wyszukiwawczych*, „Українсько-польський науково-практичний журнал «Наука, інновація, інформація»”, nr 1, s. 77–83.
- Chu Heting, 2003, *Information representation and retrieval in the digital age*, ASIST Monograph Series, Medford: American Society for Information Science and Technology.
- Fugmann Robert, 1993, *Subject analysis and indexing. Theoretical foundation and practical advice*, Frankfurt am Main: INDEKS Verlag.
- Gross Tina, Taylor Arlene G., Joudrey Daniel N., 2015, *Still a lot to lose. The role of controlled vocabulary in keyword searching*, „Cataloging & Classification Quarterly”, t. 53, nr 1–4, s. 1–39, <https://doi.org/10.1080/01639374.2014.917447>
- Hutchins William J., 1978, *Languages of indexing and classification. A linguistic study of structures and functions*, Stevenage: Peter Peregrinus Press.

- Myszor Justyna, 2015, *Słowa kluczowe w Google'ach*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Babika, Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Robotycki Czesław (red.), 1995, *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Robotycki Czesław, Babik Wiesław (red.), 2005, *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury. Medycyna ludowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 1999, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, wyd. 2, CD-ROM, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Sosińska-Kalata Barbara, 1999, *Modele organizacji wiedzy w systemach wyszukiwania informacji o dokumentach*, Nauka–Dydaktyka–Praktyka 33, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Sosińska-Kalata Barbara, Roszkowski Marcin, 2016, *Organizacja informacji i wiedzy*, w: *Nauka o informacji*, red. Wiesław Babik, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, s. 305–357.
- Waleszko Małgorzata, 2015, *Rola słowników kontrolowanych w wyszukiwaniu przez słowa kluczowe*, <http://babin.bn.org.pl/?p=3570> (dostęp 10.09.2018).
- Woźniak-Kasperk Jadwiga, 2011, *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*, Nauka–Dydaktyka–Praktyka 125, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Babik, W. (1999). Synonimia i homonimia – czy naprawdę niepożądane w nowoczesnych systemach informacyjno-wyszukiwawczych. *Biuletyn Instytutu Metali Nieżelaznych*, 1999(numer specjalny), 83–87.
- Babik, W. (2010). *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bertram, J. (2005). *Einführung in die inhaltliche Erschliessung: Grundlagen–Methoden–Instrumente*. Würzburg: Ergon Verlag.
- Chmielewska-Gorczyca, E. (1991). Język wyszukiwawczy a potrzeby informacyjne użytkowników. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 1(58), 3–39.
- Chmielewska-Gorczyca, E. (1996). Kontrola słownictwa w systemach informacyjno-wyszukiwawczych. *Ukrains'ko-pol's'kyi nauko-vo-praktychnyi zhurnal "Nauka, innovatsiia, informatsiia"*, 1996(1), 77–83.

- Chu, H. (2003). *Information representation and retrieval in the digital age*. Medford, NJ: American Society for Information Science and Technology.
- Fugmann, R. (1993). *Subject analysis and indexing: Theoretical foundation and practical advice*. Frankfurt am Main: INDEKS Verlag.
- Gross, T., Taylor, A. G., & Joudrey, D. N. (2015). Still a lot to lose: The role of controlled vocabulary in keyword searching. *Cataloging & Classification Quarterly*, 53(1–4), 1–39. <https://doi.org/10.1080/01639374.2014.917447>
- Hutchins, W. J. (1978). *Languages of indexing and classification: A linguistic study of structures and functions*. Stevenage: Peter Peregrinus Press.
- Myszor, J. (2015). *Słowa kluczowe w Google'ach* (Unpublished MA thesis). Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Robotycki, C. (Ed.). (1995). *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Robotycki, C., & Babik, W. (Eds.). (2005). *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury: Medycyna ludowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego* (2nd ed.) [CD-ROM]. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Sosińska-Kalata, B. (1999). *Modele organizacji wiedzy w systemach wyszukiwania informacji o dokumentach*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Sosińska-Kalata, B., & Roszkowski, M. (2016). Organizacja informacji i wiedzy. In W. Babik (Ed.), *Nauka o informacji* (pp. 305–357). Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Waleszko, M. (2015). *Rola słowników kontrolowanych w wyszukiwaniu przez słowa kluczowe*. Retrieved September 10, 2018, from <http://babin.bn.org.pl/?p=3570>
- Woźniak-Kasperek, J. (2011). *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Keywords management in information indexing and retrieval

Abstract

This article concerns selected issues relating to the methods of vocabulary management in the processes of information indexing and retrieval, based on the use of keywords. The aim is to present the results of a review of literature on the subject, published mainly after 2010, and to discuss the state of research and prospects in this field. The study relies on critical analysis of literature on the subject. The obtained picture of the research field in question is an important stage in designing further studies in this area.

Kontrola słów kluczowych w indeksowaniu i wyszukiwaniu informacji

Abstrakt

Przedmiotem artykułu są wybrane problemy dotyczące sposobów kontroli słownictwa w procesach indeksowania i wyszukiwania informacji za pomocą słów kluczowych. Celem publikacji jest prezentacja wyników przeprowadzonego rekonesansu literaturowego publikacji, które ukazały się na ten temat, głównie po 2000 roku, ukazująca stan badań i perspektywy badawcze w tym zakresie. W ustaleniu stanu badań posłużono się metodą analizy i krytyki piśmiennictwa. Uzyskany w wyniku przeprowadzonych badań obraz eksplorowanej problematyki badawczej stanowi ważny etap w projektowaniu dalszych badań w tym zakresie.

Keywords: information retrieval languages; keywords; keywords management; indexing; search for information

Słowa kluczowe: języki informacyjno-wyszukiwawcze; słowa kluczowe; kontrola słów kluczowych; indeksowanie; wyszukiwanie informacji

Wiesław Babik
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
w.babik@uj.edu.pl

Justyna Myszor
Miejska Biblioteka Publiczna w Skawinie
j.myszor@biblioteka-skawina.pl

O BURZENIU INFORMACYJNEJ WIEŻY BABEL: SŁOWA KLUCZOWE W OFENSYWIE?

1. O istocie języka słów kluczowych

Na przestrzeni dziejów dostępu do wiedzy powstało wiele różnych języków informacyjno-wyszukiwawczych, których nadrzędną funkcją było i jest ułatwienie dotarcia do poszukiwanych treści. Ale właśnie owa wielość, różnorodność i zróżnicowany stopień skomplikowania gramatycznego paradoksalnie mogą prowadzić – i często prowadzą – do nieskuteczności poszukiwań. Trudno bowiem oczekiwać, że każdy poszukujący źródeł wiedzy ma pełną świadomość struktury logicznej wszystkich narzędzi wyszukiwawczych. Dlatego w sposób naturalny współczesny „poszukiwacz treści”, niezależnie od motywów poszukiwań, wymaga metod intuicyjnych, w miarę prostych, a nade wszystko skutecznych. Ma to szczególne znaczenie w przypadku czerpania wiedzy zdeponowanej w globalnej sieci internetu. W tym kontekście szczególnie wartościowy i skuteczny wydaje się język słów kluczowych (popularnie zwany słowami kluczowymi), czerpiący z zasób leksykalny z języka naturalnego, a zarazem pozbawiony skomplikowanych i często niejasnych reguł gramatycznych.

Słowa kluczowe są jednostkami leksykalnymi najprostszej formy paranaturalnych języków informacyjno-wyszukiwawczych. W planie wyrażania są równokształtne z wyrażeniami języka naturalnego, który stanowi bazę leksykalną do generowania słów kluczowych. W planie treści zakłada się, że użytkownik tego języka na podstawie własnej wiedzy językowej sam „odkryje”, że znaczenia słów kluczowych odpowiadają równokształtnym wyrażeniom języka naturalnego w funkcji metainformacyjnej (Babik 2010: 206). Duża swoboda w wyborze i kwalifikowaniu słów kluczowych gwarantuje wielowariantowość indeksowania i wyszukiwania

informacji, ale jest też źródłem wielu problemów, zarówno gramatycznych, jak i semantycznych w tym języku.

Języki słów kluczowych opierają się na folksonomicznym podejściu do opisu formy i treści dokumentów i informacji. Nie dążą już do ideału „czystości” formalnej, to jest do wersji klasycznej. W związku z tym mamy do czynienia – podobnie jak w języku naturalnym – z nieklarownością zakresów poszczególnych słów kluczowych. Pola semantyczne tych języków składają się bowiem z przecinających się wzajemnie pól poszczególnych słów kluczowych, co nadaje im charakter mozaikowy. Konsekwencją tego jest poszatkowany, a więc niespójny obraz rzeczywistości dokumentacyjnej generowany za pomocą języków słów kluczowych. Rezygnacja z relacji hierarchicznych powoduje niespójność opisów, a relacje kojarzeniowe zapewniają kompletność wyszukiwania. Dzięki płaskiej strukturze pola semantycznego, ciężar identyfikacji relewantnych do treści dokumentu jednostek leksykalnych spoczywa na użytkowniku. Ta swoboda pozwala uwzględnić w poszczególnych językach słów kluczowych, opartych na językach etnicznych, odmienność i różnorodność kategoryzacji opisywanej rzeczywistości. Za swoją prostotę leksykalną języki te płacą semantyką, co jest jedną z przyczyn niekompatybilności poszczególnych słów kluczowych.

Języki słów kluczowych są odpowiednim narzędziem lingwistycznym ahierarchicznej (sieciowej) organizacji informacji, co odpowiada podobnej organizacji informacji w umyśle człowieka. Efektywność tego narzędzia można zwiększyć dzięki zastosowaniu fasetowej organizacji słów kluczowych, która pozwala na wielowymiarową interpretację indeksowanych i wyszukiwanych treści dokumentów i informacji.

Języki słów kluczowych są najbardziej elastycznymi językami informacyjno-wyszukiwawczymi. Komunikowanie się za pomocą słów kluczowych opiera się na operowaniu skrótami myślowymi, których etykietami są właśnie słowa kluczowe, bazujące na krótkich nazwach i skojarzeniach mentalnych. Umiejętność tworzenia rozmaitych formalnie i treściowo skojarzeń w postaci słów kluczowych jest szczególnie ważna w epoce internetu. „Filozofia” języków słów kluczowych jest bliska współczesnemu człowiekowi, zwłaszcza pokoleniu cyfrowych tubylców, poszukujących prostych i łatwych w użyciu narzędzi wyszukiwawczych. Bazuje na tym wyszukiwarka Google’a.

Języki słów kluczowych to odpowiednie narzędzia do prowadzenia uproszczonego dialogu, łatwe do opanowania, ale obciążone wadą nieprecyzyjności, powodującej szum informacyjny, do którego przyczynia się też marginalizacja pragmatyki tych języków. Słowa kluczowe to przykład wykorzystania języka naturalnego jako języka informacyjno-wyszukiwawczego do opisu i wyszukiwania informacji.

2. Słowa kluczowe w wyszukiwarce Google – wyniki badań

Poziom kompetencji w formułowaniu zapytań wyszukiwawczych w języku słów kluczowych może być różny. Czy zależy on od profilu studiów/wykształcenia? Odpowiedzi na to pytanie starano się uzyskać, przeprowadzając badania ankietowe wśród studentów czwartego roku wybranych kierunków studiów humanistycznych i technicznych. Przedmiotem badań było stosowanie słów kluczowych w wyszukiwaniu informacji za pomocą internetowej wyszukiwarki Google (Myszor 2015).

W badaniach posłużono się metodą socjologiczną z techniką ankiety. W opracowaniu wyników badań użyto metody statystycznej oraz metody porównawczej. W badaniach wzięli udział studenci zarządzania informacją, filozofii, kognitywistyki i inżynierii środowiska. Rok i kierunek studiów zostały wybrane nieprzypadkowo. Założono, że studenci pierwszego roku studiów magisterskich posiadają odpowiednie kompetencje językowe związane ze słowami kluczowymi, nabyte w trakcie nauczania akademickiego. Postanowiono nie obejmować badaniem studentów ostatniego roku studiów magisterskich ze względu na ich małą liczbę. Ogółem badaniu poddało się 90 respondentów. Wśród nich większość stanowiły kobiety (58), natomiast mężczyzn było 32. Ankieta zawierała 8 pytań (Rys. 1). Każdy ze studentów miał nieograniczony czas na wypełnienie ankiety. Badania były prowadzone przez 3 tygodnie, od 9 do 31 kwietnia 2015 r.

Statystycznie na pierwsze pytanie ankiety studenci studiów technicznych i humanistycznych odpowiedzieli tak samo, dlatego nie można określić, na których kierunkach studenci posiadają większą wiedzę na temat słów kluczowych. Studenci kierunków humanistycznych i technicznych wiedzą, czym są słowa kluczowe, i dodatkowo wykorzystują je podczas wyszukiwania. Żaden z respondentów nie zaznaczył odpowiedzi „nie”, a tylko niewielka liczba studentów nie wie, czy wykorzystuje słowa kluczowe podczas korzystania z wyszukiwarki Google (diagram 1).

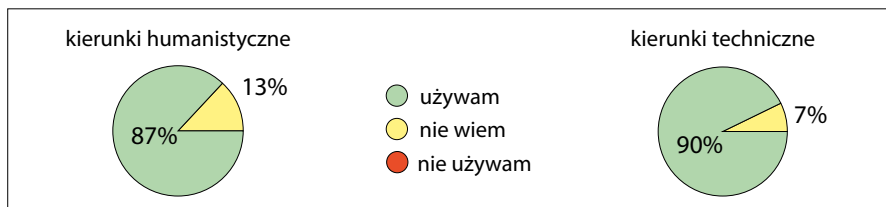

Diagram 1. Używanie słów kluczowych w wyszukiwarce Google

Źródło: opracowanie własne

ANEKS 1. KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Kwestionariusz ankiet

Szanowna Pani/Stanowny Panie,

Jestem studentką Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim. Badam kwestie dotyczące języków informacyjno-wyszukiwawczych, które związane są z wyszukiwaniem informacji, głównie z językiem słów kluczowych (słowa kluczowe). Celem badania jest poznanie, w jaki sposób poszukujemy potrzebnych informacji w wyszukiwarce Google za pomocą słów kluczowych. Zwracam się do Pani/Pana z prośbą o wypełnienie poniższej ankiety.

Ankieta ma charakter anonimowy i adresowana jest do studentów, którzy korzystają z wyszukiwarki Google.

Instrukcja wypełniania ankiety

Na pytania zamknięte proszę udzielić odpowiedzi poprzez użycie znaku „X”. Pytania otwarte wymagają obszerniejszej odpowiedzi.

Dziękuję za udział w ankiecie!

Metryczka

Płeć:

Kobieta ☐

Męczyzna ☐

Kierunek studiów

ANKIETA

1. Czy w wyszukiwaniu informacji za pomocą wyszukiwarki Google używa Pani/Pan słów kluczowych?

☐ tak

☐ nie

☐ nie wiem

2. Określ, co to są słowa kluczowe. Podaj definicję.

.....

3. Czy słowa kluczowe pomagają Pani/Panu w wyszukiwaniu informacji? Uzasadnij dlaczego.

☐ tak

☐ nie

☐ nie wiem

4. Co robi Pani/Pan, jeśli nie znajdzie potrzebnej informacji?

☐ dodają kolejne słowo kluczowe

☐ zmieniam/formułuję nowe zapytanie wyszukiwawcze

☐ inne (jakie?)

5. Czy korzysta Pani/Pan z odpowiedzi wyszukiwarki Google? Odpowiedz uzasadnij.

☐ tak

☐ nie

6. Czy korzysta Pani/Pan z pomocy korzystania (instrukcji) wyszukiwarki Google?

☐ tak

☐ nie

7. Czy używa Pani/Pan podczas wyszukiwania informacji: (można zaznaczyć kilka odpowiedzi)

☐ rzeczowników

☐ przymiotników

☐ używam zdań pytających

8. Za pomocą jakich słów kluczowych poszukiwałaby Pani/poszukiwałby Pan artykułów naukowych na temat poglądów Stanisława Lema. Proszę wziąć pod uwagę poglądy pisarza dotyczące postępu techniki i technoevolucji oraz ich wpływu na kulturę.

.....

Dziękuję za udział w badaniu!

Rysunek 1.

Źródło: opracowanie własne

Zadając drugie pytanie, zamierzano dowiedzieć się, jak studenci kierunków technicznych i humanistycznych postrzegają słowa kluczowe (tabela 1).

Tabela 1. „Znaczenie słów” kluczowych

Odpowiedź \ Pytanie	„Znaczenie słów” kluczowych – kie- runki humanistyczne	„Znaczenie słów” kluczowych – kie- runki techniczne
Ułatwiają wyszukiwanie	22%	10%
Oddają istotę treści/zapytania/zagadnienia	55%	60%
Wyrazy i/lub wyrażenia	22%	20%
Hasła	12%	20%
Słowa	57%	53%

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie powyższych danych można zauważyć różnicę w postrzeganiu słów kluczowych w zależności od profilu kierunku studiów. Respondenci kierunków humanistycznych zauważają funkcję wyszukiwawczą słów kluczowych (22%), natomiast więcej studentów kierunków technicznych niż humanistycznych (20%) określiło słowa kluczowe jako hasła. Najwięcej odpowiedzi skupionych było wokół określenia słów kluczowych jako oddających istotę treści/zapytania/zagadnienia.

Na trzecie pytanie – „Czy słowa kluczowe pomagają Pani/Panu w wyszukiwaniu informacji? Uzasadnij dlaczego” – zarówno studenci kierunków humanistycznych (52 osoby), jak i technicznych (27 osób) odpowiedzieli, że słowa kluczowe są przydatne (87%). 10% studentów kierunków humanistycznych (7 osób) nie ma zdania na ten temat. Takiej samej odpowiedzi udzieliło 7% studentów kierunków technicznych (2 osoby) (diagram 2).

Diagram 2. Przydatność słów kluczowych w wyszukiwaniu informacji

Źródło: opracowanie własne

Studenci kierunków ścisłych i technicznych w przeważającej liczbie odpowiedzi twierdzą, że słowa kluczowe są przydatne w wyszukiwaniu informacji. Kierunek studiów nie miał wpływu na wybraną odpowiedź – udzielono tyle samo odpowiedzi na kierunkach studiów zarówno technicznych, jak i humanistycznych. Respondenci

są więc świadomymi użytkownikami słów kluczowych i odnajdują za ich pomocą potrzebne informacje.

Na czwarte pytanie – „Co robi Pani/Pan, jeśli nie znajdzie potrzebnej informacji?” – studenci kierunków humanistycznych w 68% zmieniają / formułują nowe zapytanie wyszukiwawcze (40 osób), w 20% dodają słowo kluczowe (12 osób), w 12% postępują w inny sposób (7 osób). Studenci kierunków technicznych w 62% w zmieniają / formułują nowe zapytanie wyszukiwawcze (18 osób), w 31% dodają słowo kluczowe (9 osób), w 7% stosują inne strategie (2 osoby) (diagram 3).

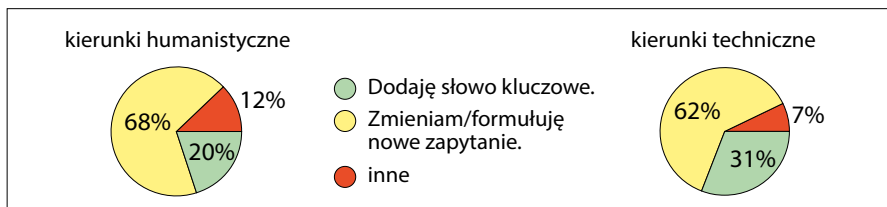

Diagram 3. Zachowanie studentów w przypadku nieodnalezienia informacji

Źródło: opracowanie własne

Celem tego pytania było zbadanie, czy podczas wyszukiwania informacji respondenci częściej posługują się słowami kluczowymi niż innymi strategiami wyszukiwawczymi. Studenci kierunków technicznych dodają słowa kluczowe w przypadku nieodnalezienia informacji w większej liczbie niż studenci kierunków humanistycznych. Oznacza to, że operują na pewno słowami kluczowymi podczas wyszukiwania. Większy odsetek studentów studiów humanistycznych zmienia lub formułuje nowe zapytanie wyszukiwawcze. Szukają tym samym innych sposobów na odnalezienie potrzebnych informacji.

Na piąte pytanie – „Czy korzysta Pani/Pan z podpowiedzi wyszukiwarki Google? Odpowiedź uzasadnij” – 73% studentów kierunków humanistycznych (44 osoby) stwierdziło, że korzysta, a 27% (16 osób), że nie korzysta z podpowiedzi wyszukiwarki Google. Takich samych odpowiedzi udzielili studenci kierunków technicznych (22 osoby korzystają z podpowiedzi Google, natomiast 8 osób tego nie robi) (diagram 4).

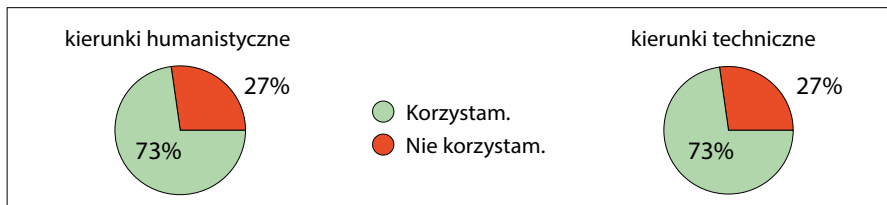

Diagram 4. Wykorzystywanie przez studentów podpowiedzi wyszukiwarki Google

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie uzyskanych wyników badań można stwierdzić, że nie występuje zróżnicowanie odpowiedzi respondentów pomiędzy poszczególnymi profilami studiów. Postanowiono zatem przeanalizować przyczyny korzystania z podpowiedzi wyszukiwarki Google (tabela 2).

Tabela 2. Powody korzystania lub niekorzystania z podpowiedzi wyszukiwarki Google

Powody korzystania z podpowiedzi wyszukiwarki Google \ Kierunek studiów	Kierunki studiów humanistycznych	Kierunki studiów technicznych
Ułatwienie wyszukiwania	29%	20%
Relevantne i trafne wyniki	20%	7%
Oszczędność czasu	15%	40%

Źródło: opracowanie własne

Uzyskane dane pokazują, że studenci kierunków humanistycznych i technicznych korzystają z podpowiedzi wyszukiwarki Google w odmiennych celach. Dla studentów kierunków humanistycznych podpowiedzi takie są pomocne w procesie wyszukiwania (29%), natomiast studentom kierunków technicznych podpowiedzi pozwalają na oszczędność czasu (40%).

Na pytanie szóste – „Czy korzysta Pani/Pan z pomocy korzystania (instrukcji) wyszukiwarki Google?” – 10% studentów kierunków humanistycznych odpowiedziało, że korzysta (6 osób), a 90%, że nie korzysta z instrukcji wyszukiwarki Google (54 osoby). 97% studentów kierunków technicznych nie używało instrukcji wyszukiwarki (29 osób), natomiast 3% z niej korzystało (1 osoba) (diagram 5).

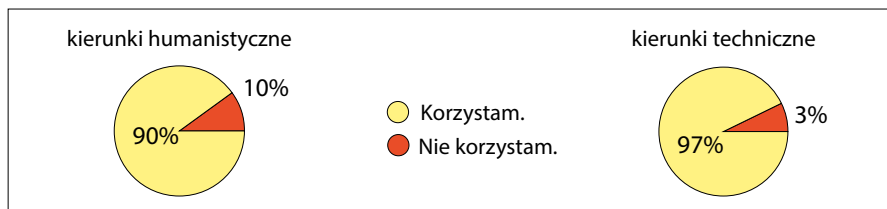

Diagram 5. Korzystanie z instrukcji wyszukiwania Google

Źródło: opracowanie własne

Początkowo założono, że użytkownicy w większości posługują się podpowiedziami słów kluczowych, pojawiającymi się w momencie wpisywania kwerendy w okno wyszukiwawcze. Okazało się jednak, że większy odsetek studentów z kierunków technicznych (w porównaniu do studentów kierunków humanistycznych) nie korzysta z instrukcji wyszukiwania Google. Natomiast studenci dodatkowo korzystający z instrukcji wyszukiwarki Google posiadają większą wiedzę i umiejętność operowania słowami kluczowymi w wyszukiwarce.

Na pytanie siódme, dotyczące używanych form słów kluczowych, studenci kierunków humanistycznych odpowiedzieli, że formułują słowa kluczowe w zdania pytające (37%, 22 osoby), rzeczowniki (95%, 57 osób), natomiast w 67% respondentów używa przymiotników (40 osób). Studenci kierunków technicznych (14 osób) używają zdań pytających (47%), rzeczowników (93%) (28 osób) i przymiotników (18 osób) (60%) (tabela 3).

Tabela 3. żywane formy słów kluczowych

Odpowiedź \ Pytanie	Używane formy słów kluczowych – kierunki humanistyczne	Używane formy słów kluczowych – kierunki techniczne
Zdania pytające	37%	47%
Przymiotniki	67%	60%
Rzeczowniki	95%	93%

Źródło: opracowanie własne

Studenci kierunków technicznych częściej niż studenci kierunków humanistycznych używają zdań pytających, formułując kwerendę wyszukiwawczą. Studenci kierunków humanistycznych częściej używają rzeczowników i przymiotników do tworzenia słów kluczowych. Świadczy to o tym, że podczas wyszukiwania informacji w wyszukiwarce Google używają słów kluczowych, które mogą być wyrazami i/lub wyrażeniami występującymi w formie rzeczowników lub przymiotników w mianowniku liczby pojedynczej lub pluralia tantum. Statystycznie studentów formułujących słowa kluczowe w formie rzeczowników i przymiotników jest więcej niż używających zdań pytających.

Ostatnie, ósme pytanie miało charakter kontrolny, a jego celem było sprawdzenie poprawności formułowania słów kluczowych. 95% procent studentów (57 osób) kierunków humanistycznych poprawnie formułuje słowa kluczowe, tylko 5% (3 osoby) robi to w sposób niewłaściwy. 97% procent studentów kierunków technicznych (28 osób) używa poprawnych form słów kluczowych, a 3% tych studentów (2 osoby) używa słów kluczowych w nieodpowiedniej formie (diagram 6).

Diagram 6. Umiejętność formułowania słów kluczowych

Źródło: Opracowanie własne

Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że – niezależnie od kierunku studiów – respondenci w większości (95–97%) używają słów kluczowych w poprawnej formie. Ze względu na to, że pytanie to miało charakter kontrolny, postanowiono przeanalizować jeszcze raz odpowiedzi z siódmego pytania. Wyniki dotyczące studentów kierunków humanistycznych pozostały bez zmian. Odpowiedzi uzyskane w siódmym pytaniu nie są adekwatne do słów kluczowych sformułowanych przez studentów kierunków technicznych. W związku z tym można stwierdzić, że studenci kierunków technicznych poprawnie formułują słowa kluczowe, ale są nieświadomi ich formy.

3. Wnioski z przeprowadzonych badań

Celem przeprowadzonych badań była weryfikacja przyjętej tezy, że istnieją istotne, tzn. duże różnice w używaniu słów kluczowych przez studentów kierunków humanistycznych i technicznych. Wśród badanych respondentów wszystkich kierunków 58 osób stanowiły kobiety (64%), natomiast 32 osoby to mężczyźni (36%). Przeprowadzona analiza pokazała, że występuje tylko niewielka różnica w używaniu słów kluczowych przez kobiety i mężczyzn. Potwierdzono natomiast hipotezę, że słowa kluczowe pomagają w wyszukiwaniu informacji, co ujawniło 87% respondentów. Podobnie potwierdzono, że profil i kierunek studiów mają wpływ na postrzeganie funkcji słów kluczowych. Słowa kluczowe pełnią funkcję podstawową (metainformacyjną i wyszukiwawczą) oraz wtórną (porządkującą i określającą zakresy tematyczne). Studenci kierunków humanistycznych korzystają ze słów kluczowych głównie ze względu na ich funkcję wyszukiwawczą (29%) i możliwość uzyskania relewantnych wyników dzięki ich zastosowaniu (20%). Studenci kierunków technicznych posługują się słowami kluczowymi, ponieważ mogą dzięki nim oszczędzić czas (40%). Nie zauważają zatem pozytywnych funkcji tych form leksykalnych.

Dowodzono, że podpowiedzi wyszukiwarki Google mają pozytywny wpływ na wyszukiwanie za pomocą słów kluczowych. 73% procent studentów wszystkich badanych kierunków korzysta z podpowiedzi wyszukiwarki Google i sugerowanych przez nią słów kluczowych. Ankietowani wskazywali na ułatwienie wyszukiwania (27%), relewantność i trafność wyników (7%), poprawę literówek (6%), wygodę (6%) i oszczędność czasu (17%).

Ustalono też, że słowa kluczowe pojawiające się w okienku wyszukiwawczym powodują niekorzystanie z instrukcji wyszukiwarki. Studenci, którzy korzystają z podpowiedzi wyszukiwarki Google, nie potrzebują dodatkowych pomocy, objaśniających użycie słów kluczowych w oddzielnych plikach. Wskazują na

to wyniki badania. Aż 94% wszystkich respondentów nie korzysta z instrukcji wyszukiwania.

Nie uzyskano jednoznacznego potwierdzenia hipotezy o wpływie profilu studiów na sposób formułowania słów kluczowych i formę słów kluczowych. Wyniki badań wskazują bowiem, że 97% studentów profilu technicznego poprawnie formułuje słowa kluczowe. Tylko 3% ankietowanych użyło w swojej wypowiedzi zdań pytających. Studenci kierunków humanistycznych w 95% używają słów kluczowych w odpowiedniej formie, w 5% tworzą zdania pytające. Najczęściej wskazywane słowa kluczowe to: artykuł (18%), kultura (31%), Lem (28%), poglądy (41%), postęp techniki (22%), Stanisław Lem (67%), technika (28%), technoewolucja (41%). Odsetek studentów z każdego kierunku studiów, wskazujących na te słowa kluczowe, jest porównywalny.

Badanie ujawniło zatem, że studenci różnych profili studiów posługujący się wyszukiwarką Google w zakresie używania słów kluczowych różnią się nieznacznie. Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych świadczą o stosunkowo wysokich kompetencjach badanych osób – studentów kierunków zarówno humanistycznych, jak i technicznych – w stosowaniu strategii wyszukiwawczych z użyciem słów kluczowych. Uzyskane dane uprawniają do sformułowania wniosku, że w zakresie poszukiwań potrzebnych materiałów przy użyciu narzędzi elektronicznych wszyscy badani studenci w zadowalającym stopniu opanowali podstawy współczesnego warsztatu naukowego. Czy jest to konsekwencja realiów, wymuszających skuteczne docieranie do pożądaných treści, więc swoistego samokształcenia, czy też np. skuteczności szkoleń bibliotecznych – nie sposób ostatecznie rozstrzygnąć.

Omówione w artykule badania stanowią tylko fragment uzyskanych wyników ankietowych i mogą stanowić wstęp do dalszych badań oraz pogłębionych rozważań na temat wykorzystania słów kluczowych w wyszukiwarce Google. Jak wiadomo, Google to nie tylko wyszukiwarka. To również pozostałe aplikacje, w których wykorzystuje się słowa kluczowe. W przyszłych badaniach i rozważaniach warto zaplanować zajęcie się kwestią użycia zarówno słów kluczowych, jak i tagów.

BIBLIOGRAFIA

- Babik Wiesław, 2010, *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
 Myszor Justyna, 2015, *Słowa kluczowe w Google'ach*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Babika, Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

On the demolition of the informational Tower of Babel: Keywords attacking?

Abstract

This article briefly outlines basic terminological issues associated with the keyword language and presents the results of a comparative study on the use of keywords in Google search engine by humanities and technical students. A survey conducted among the students of selected faculties in 2015 revealed that the patterns of keyword use in Google among the two groups under consideration display rather limited differences.

O burzeniu informacyjnej wieży Babel: słowa kluczowe w ofensywie?

Abstrakt

Przedmiotem artykułu są słowa kluczowe. Zaprezentowano podstawowe problemy terminologiczne dotyczące języka słów kluczowych oraz wyniki badań porównawczych używania słów kluczowych w wyszukiwarce Google przez studentów wybranych kierunków studiów humanistycznych i technicznych. Materiał porównawczy stanowiły wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2015 roku na studentach wybranych kierunków studiów używających słów kluczowych. Okazało się, że używanie słów kluczowych w wyszukiwarce Google przez badane grupy studentów różni się tylko nieznacznie.

Keywords: indexing and retrieval languages; Google; keywords

Słowa kluczowe: języki informacyjno-wyszukiwawcze; Google; słowa kluczowe

Jakub Banasiak
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
jakubbanasiak@o2.pl

Marcin Fastyn
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
avtandil83@gmail.com

Paweł Kowalski
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
kowalion@wp.pl

OPTYMALIZACJA PRAC NAUKOWYCH POD KĄTEM WYSZUKIWAREK I POZYCJONOWANIA: WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI I WSTĘPNE ZALECENIA DLA AUTORÓW

1. Wstęp

Parametryzacja jednostek naukowych i ewaluacja nauk humanistycznych wymuszają pogłębioną refleksję nad dotychczasowymi przyzwyczajeniami publikacyjnymi poszczególnych badaczy, a także modyfikację modelu polityki wydawniczej instytutów naukowych. Liczy się widoczność piśmiennictwa naukowego w przestrzeni cyfrowej, czyli dostępność prac dla szerszego grona naukowców. Współczesną naukę charakteryzuje lawinowy przyrost twórczości naukowej zamieszczanej w przestrzeni cyfrowej. Z jednej strony wydaje się, że jest to zjawisko korzystne, ponieważ sprzyjać może rozwojowi myśli w obrębie danej dyscypliny naukowej, z drugiej jednak strony ogrom dostępnych tematów może utrudniać dotarcie do pożądaney przez konkretnego badacza relewantnej informacji. W ciągle rosnącym zbiorze piśmiennictwa naukowego dość często problemem okazuje się dotarcie do interesujących nas tekstów, dlatego tak istotna w warsztacie badawczym naukowca jest dziś optymalizacja działań związanych z naukową produkcją piśmienniczą. W przestrzeni cyfrowej widoczność prac naukowych w różnych systemach informacyjno-wyszukiwawczych stanowi jeden z czynników determinujących to, czy prace te będą czytane, czy przepadną w sieci.

Zagadnienie optymalizacji prac naukowych pod kątem pozycjonowania i wyszukiwarek (ang. *academic search engine optimization*, dalej ASEO) jest problemem stosunkowo młodym, jednak dużej wagi ze względu na swoje implikacje dla środowiska naukowego (Beel, Gipp, Wilde 2010). Istnieje bowiem ryzyko nadmiernej optymalizacji pracy naukowej przez jej autora, co prowadzić może do nadreprezentacji dokumentu w wynikach generowanych przez wyszukiwarki internetowe. Zjawisko to pozwala zwrócić uwagę na pragmatyczne aspekty działalności naukowej, wynikające z różnych celów użytkowników systemów informacyjno-wyszukiwawczych wspomaganych komputerowo. Jednak niezależnie od etycznych aspektów omawianej problematyki ASEO jest, i prawdopodobnie będzie, w coraz większym stopniu obecne w świecie naukowym. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w zarządzaniu wiedzą (ang. *knowledge management*) jest faktem. Szczególnie w dobie parametryzacji elementy ASEO mogą przynieść wymierne skutki zarówno dla poszczególnych autorów-naukowców, jak i dla instytucji, w których afiliują oni swoje prace badawcze.

Celem niniejszego opracowania jest wprowadzenie czytelników w zagadnienie ASEO i umożliwienie praktycznego użycia jego elementów już na gruncie konstruowania pracy naukowej (artykułu, monografii). Z tego powodu znaczna część opracowania będzie dotyczyła stałych elementów w makrostrukturze tekstu naukowego, takich jak tytuł, słowa kluczowe i abstrakt. Przy czym składniki te będą modelowane nie tyle pod kątem czytelnika, ile raczej wyszukiwarek i robotów indeksujących (ang. *crawler*). Poniższe rozważania swym tematem wpisują się w zagadnienia prakseologii i informacji naukowej.

2. Academic search engine optimization (ASEO)

Joeran Beel, Bela Gipp i Erik Wilde, wychodząc od ogólnego pojmowania optymalizacji wyszukiwarek internetowych, definiują ASEO w następujący sposób: „Academic search engine optimization (ASEO) is the creation, publication, and modification of scholarly literature in a way that makes it easier for academic search engines to both crawl it and index it” (Beel, Gipp, Wilde 2010: 177). Autorzy słusznie zauważają, że proces nieakademickiego optymalizowania pod kątem pozycjonowania i wyszukiwarek jest w znacznym stopniu uwarunkowany rynkiem usług internetowych (dominująca pozycja Google w większości krajów zachodnich). W wypadku świata naukowego sytuację komplikuje większe rozdrobnienie rynku. W artykule skupimy się zatem na pewnych ogólnych prawidłowościach i zaleceniach skierowanych do autorów prac, a w dalszej części omówimy pokrótce narzędzia, z których korzystają naukowcy, takie jak Google Scholar oraz portale Academia.edu i ResearchGate.

Zdaniem Velany Rodrigues tytuł pracy, słowa kluczowe oraz abstrakt działają na zasadzie analogicznej do reakcji łańcuchowej:

Once the keywords have helped people find the research paper and an effective title has successfully lassoed and drawn in the readers' attention, it is up to the abstract of the research paper to further trigger the readers' interest and maintain their curiosity (Rodrigues 2013).

3. Tytuły prac naukowych

Problematyka konstruowania tytułów prac naukowych jest wieloaspektowa. Należy być świadomym, że często właśnie od tej części artykułu czy monografii zależy zainteresowanie czytelnika całym tekstem. Prawdopodobnie rola tytułu jest odwrotnie proporcjonalna do pozycji badacza, tj. uznani naukowcy mogą pozwolić sobie na mniej informacyjne tytuły, ponieważ rolę swoistego wabika pełni już ich nazwisko, por. np.

1. *Dwa studia z teorii fleksji (i inne przyczynki)*
2. *Mysli o gwiazdce i o regule*
3. *Światopogląd i wiedza (glosa do pewnej dyskusji)*
4. *O „pożytkach karmienia człowieka piersią”*
5. *W sprawie durkheimowsko-saussurowskiego „faktu społecznego”: dwa exempla z polskiej morfologii*
6. *Kim był szatan z siódmej klasy?*¹

Bywa, że kompletnie niezrozumiały tytuł może paradoksalnie zachęcić do lektury tekstu. Jednak należy pamiętać, że nie stanowi on dobrego punktu wyjścia dla tzw. robotów indeksujących ani pracowników zajmujących się tworzeniem bibliografii. Pragmatyczne (praktyczne) podejście do tytułu może nie licować z kreatywnością niektórych osobowości i w pewnym stopniu zubożyć życie naukowe. Mimo to (i biorąc pod uwagę, że tytuł nie powinien być przesadnie długi) można zadać sobie pytanie odnośnie do informacyjności fraz typu: *dwa exempla, dwa studia, glosa do (sic!) pewnej dyskusji*. Wszystkie one nie nadają się przecież na wyrażenia wyszukiwawcze, bo nikt raczej nie szuka informacji o jakichś exemplach, studiach czy glosach do jakichś dyskusji. Przedmiot badań naukowych powinien być wyznaczony i wskazany w sposób możliwie jednoznaczny i kanonicznym miejscem, by tego dokonać, jest właśnie tytuł. Jednocześnie istnieją opracowania dotyczące wpływu, jaki tytuł pracy naukowej ma na współczynnik

¹ Wymienione tytuły należą do prac A. Bogusławskiego.

cytowań tej pracy. C. E. Paiva, J. P. Lima i B. Paiva są autorami artykułu na ten temat pod wiele mówiącym tytułem *Articles with short titles describing the results are cited more often* (Paiva, Lima, Paiva 2012) (*Artykuły z krótkimi tytułami opisującymi wyniki są cytowane częściej* [tłum. JB]). Tytuł ten można traktować jako pewnego rodzaju dyrektywę przy formułowaniu stałych elementów makrostruktury tekstu naukowego. Z nieco innej perspektywy na problematykę tytułów prac naukowych patrzy Zofia Rudnik-Karwatowa, która stwierdza, że „treść jest skondensowana w tytule w zwięzłej formie, od hasłowej, nawet w postaci jednego wyrazu, do rozbudowanej w postaci wyrażenia zdaniowego. Maksymalna kondensacja formalna do postaci wyrazu czy frazeologizmu jest zjawiskiem bardzo rzadkim” (Rudnik-Karwatowa 2008: 154). Można zatem powiedzieć, że w obrębie tytułu ścierają się dwie pragmatycznie umotywowane tendencje: z jednej strony do skrótowości i z drugiej do przekazania relewantnej informacji w zrozumiałym sposób. Maksymalną kondensację formalną osiąga się m.in. poprzez takie procesy jak np. klasyczna nominalizacja². Zakres stosowania innych procesów kondensacyjnych w tytułach może być mniejszy, ponieważ cechować powinna je w znacznym stopniu względna autonomia komunikacyjna. Powinno to skutkować ograniczeniem zjawisk prosentencjalizacji i pronominalizacji do sytuacji, w której w tytule zawarte jest zarówno wyrażenie anaforyczne, jak i anaforyzowane (por. Polański, Jurkowski [red.] 1999: 41–43, 466). Analizując tytuły prac naukowych, nie sposób nie odnieść się również do skomplikowanej teoretycznie problematyki charakterystyki określonościowej frazy imiennej. Kategorii określoności/nieokreśloności poświęcono w ostatnich latach wiele prac – zarówno w językach rodzajnikowych, jak i (w mniejszym stopniu) w językach takich jak polszczyzna (por. np. Karolak 1990; Koseska-Toszeza, Korytkowska, R. Roszko 2007; D. Roszko 2015; R. Roszko 2004). Prezentowane przez autorów modele są bardzo złożone i wykluczają się wzajemnie. Jednak w interesującym nas kontekście tytułów prac naukowych narzuca się ujęcie wiążące funkcję informacyjną języka z kategorią określoności/nieokreśloności. Model taki w naszym odczuciu najpełniej przedstawia Stanisław Karolak (Karolak 2001: 315–335). Powiązanie składniowej realizacji pozycji argumentowych z określonością/nieokreślonością frazy określa się w takim ujęciu intensjonalną zupełnością propozycji. Z badań Karolaka jednoznacznie wynika, że im więcej w wyrażeniu językowym pozycji pustych lub wypełnionych przez frazy nieokreślone (np. językową quasi-zmienną *ktoś, coś*) tym mniejsze prawdopodobieństwo, że całość wyrażenia będzie określona (w semantycznym rozumieniu terminu). Frazy nieokreślone są w sposób inherentny mniej informacyjne (por. niżej frazy z tytułów vs słowa kluczowe w tabeli 1). Szerzej o problematyce wzajemnych relacji deskrypcji i wiedzy pisze Karolak w artykule *Gramatyka a kształtowanie świadomości poznawczej* (Karolak 2001: 9–19). Inną metodą, którą można uwzględnić przy formułowaniu tytułu,

² Więcej na ten temat por. Banasiak 2017.

jest zastosowanie parafrazy z tematem wyodrębnionym (Karolak 2002). Ponownie nie ma jednoznacznego wymogu tematyczności tytułu, ale te, które spełniają to kryterium, są bardziej informacyjne. Prosty testem, odwołującym się nie do – często złożonych – teorii językoznawczych, lecz intuicji językowej, jest sparafrazowanie danej frazy przy użyciu wyrażenia z tematem wyodrębnionym (pol. *jeśli chodzi o, to...*). Tytuły, które można sparafrazować w ten sposób, spełniają kryterium kategoryczności, tj. są pełnoznaczne, co odpowiada prymarnie dwudzielnej strukturze sądu logicznego. Innymi słowy, warto w tytule **coś** powiedzieć o **czymś**, i najlepiej, jeżeli to pierwsze **coś** jest wyznaczone w sposób możliwie jednoznaczny, por. np. *Jeśli chodzi o artykuły z krótkimi tytułami opisującymi wyniki, to są one cytowane częściej*.

4. Słowa kluczowe

Kolejnym ważnym z punktu widzenia ASEO elementem pracy naukowej są słowa kluczowe. O ile tytuły wykraczają nieraz poza ramy frazy nominalnej i realizują się poprzez całe zdanie, o tyle stopień kondensacji treści i abstrahowania od powierzchniowych realizacji pozycji implikowanych jest w słowach kluczowych posunięty dalej. Prymarną reprezentacją propozycji jest w ramach terminologii realizacja o budowie frazy nominalnej. Odróżnia to język specjalistyczny od ogólnego, w którym ważniejszą rolę odgrywają czasowniki. Ta nominalność terminologii powinna być bezwzględnie zachowywana w ramach doboru słów kluczowych. Jednocześnie nominalizacji treści propozycyjnej towarzyszy większa dopuszczalność niewypełniania na powierzchni pozycji argumentowych. Pozycje takie są najczęściej interpretowane jako ogólne, co odpowiada naukowemu charakterowi pracy (pomijamy tu kwestię prac stanowiących studium konkretnego przypadku). Jednym z podstawowych narzędzi informacji naukowej, które znajduje szerokie zastosowanie zwłaszcza w środowisku sieciowym, są języki słów kluczowych (por. więcej na ten temat Babik 2010, 2014; Rudnik-Karwatowa, Karpińska 1999). Języki te cechuje duża różnorodność, jeśli chodzi o kryteria wyznaczania elementarnych jednostek słownika. Dużą pomocą dla autora niezaznajomionego z metodologią tworzenia słów kluczowych są (dostępne na zasadach wolnego dostępu) słowniki. Dobór słów kluczowych z opracowanej przez specjalistów listy gwarantuje spełnienie podstawowych kryteriów językowych i umożliwia poprawną realizację funkcji (meta) informacyjnej. Jednocześnie pozwala on uniknąć błędów wynikających z maszynowego indeksowania lub niestarannej pracy indeksatora. Szczególnie warto zwrócić uwagę na to, aby nie tworzyć zbyt długich słów kluczowych poprzez mechaniczne przepisanie całych fraz z tytułu i tekstu. Jeśli dany ciąg daje się podzielić na więcej niż jedno sensowne słowo kluczowe, to zdecydowanie warto to zrobić, por. np.

Tabela 1. Porównanie fraz z tytułów i poprawnie skonstruowanych słów kluczowych

Fraza z tytułu	Słowa kluczowe
nominalizacja argumentu propozycjonalnego	nominalizacja, argument propozycjonalny
konfrontatywny opis tzw. czasowników denominalnych	opis konfrontatywny, czasownik denominalny
desemantyzacja wykładników imperceptywności	desemantyzacja, wykładnik językowy, imperceptywność
podstawowe struktury składniowe języka polskiego	struktura składniowa, język polski
morfologia aspektu macedońskiego	morfologia, aspekt, język macedoński

Jednym z najtrudniejszych zagadnień związanych z optymalizacją języków informacyjno-wyszukiwawczych jest problem synonimii wyszukiwawczej oraz (w dalszym planie) ekwiwalencji międzyjęzykowej (Banasiak 2014; Ковальський, Банасяк 2017; Rudnik-Karwatowa, Banasiak, Mikos 2013), która umożliwia międzyjęzykowe wyszukiwanie informacji (ang. *cross-lingual information retrieval*) (więcej na ten temat por. Nasharuddin, Abdullah 2010). Rozwiązania techniczne umożliwiające semantyczne wyszukiwanie informacji są zróżnicowane. Należy przede wszystkim pamiętać, że implementacja funkcjonalności umożliwiających takie wyszukiwanie informacji w danym wyjściowym systemie lub języku informacyjno-wyszukiwawczym nie przekłada się w sposób automatyczny na taką możliwość w systemie docelowym. Do zilustrowania zagadnienia posłużymy się systemem iSybisław jako wyjściowym. Dla słowa kluczowego grupa nominalna system ten generuje następującą klasę ekwiwalencji:

Tabela 2. Klasa ekwiwalencji wyszukiwawczej dla słowa kluczowego grupa nominalna

grupa nominalna	polski (pol)	[Wyświetl]
fraza nominalna	polski (pol)	[Wyświetl]
grupa imienna	polski (pol)	[Wyświetl]
syntagma nominalna	polski (pol)	[Wyświetl]
именная группа	rosyjski (rus)	[Wyświetl]
nominal phrase	angielski (eng)	[Wyświetl]
syntagme nominal	francuski (fre)	[Wyświetl]

Źródło: <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/ShowKeyword.do?keywordId=19983>³

Jak widać, twórcy systemu uwzględnili zarówno problem synonimii, jak i problem ekwiwalencji wyszukiwawczej. W systemie iSybisław zapytania zawiera-

³ Dostęp 8.07.2018.

jące którekolwiek z wyrażen zawartych w tabeli wygenerują identyczne odpowiedzi. Niestety, o ile przyjmuje się obecnie, że słowa kluczowe zawarte w pracy naukowej powinny być zarówno w języku dokumentu, jak i w języku angielskim (co rozwiązuje problem ekwiwalencji w zakresie tych dwóch języków), o tyle podanie w tych dwóch językach form synonimicznych i/lub wariantów raczej spotkałoby się z negatywną oceną redaktorów danej pracy zbiorowej lub czasopisma. Innymi słowy autor pracy naukowej zostałby prawdopodobnie zmuszony do dokonania wyboru preferowanych słów kluczowych. Oczywiście do sprawy można podejść bezrefleksyjnie i arbitralnie zdecydować, które wyrażenia zostaną podane w polu słów kluczowych. Wydaje się jednak, że osoba bardziej doświadczona może w ramach ASEO skorzystać z metod wypracowanych w ramach informacji naukowej i bibliograficznej. Podstawowe reguły wyboru tzw. terminów preferowanych w języku słów kluczowych przedstawia Zofia Rudnik-Karwatowa i Hanna Karpińska: „przy wyborze terminów preferowanych kierowano się następującymi kryteriami: frekwencja (częstość występowania); poprawność terminologiczna (językowa); aktualność (bieżące stosowanie); rodzimość; zwięzłość; wyrazistość strukturalna” (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 1999: 8–9). Jeśli odłożyć na bok kwestie poprawnościowe lub związane z rodzimością danego terminu preferowanego (są one istotne, ale głównie przy tworzeniu słownika wzorcowego), można uznać, że w ramach ASEO otrzymujemy listę cech relewantnych przy doborze słów kluczowych. Wydaje się, że szczególnie warto uwzględnić frekwencję danego wyrażenia oraz jego aktualność, ponieważ te cechy mogą pozytywnie odbić się na liczbie zapytań, których kryteria będzie spełniał tekst naszego dokumentu. Równolegle (już nie w polu przeznaczonym na słowa kluczowe), lecz samym tekście głównym i abstrakcie najlepiej wykazać się erudycją i korzystać z synonimicznych środków językowych w obrębie terminologii. Będzie to korzystne zarówno dla stylu opracowania, jak i potencjalnie dla ASEO, jeśli pełen tekst dokumentu sformatowany w sposób umożliwiający automatyczne przeszukiwanie będzie dostępny w danym systemie informacyjno-wyszukiwawczym (lub udostępniony zostanie tekst abstraktu).

Oprócz słów kluczowych równokształtnych z terminami z danej dziedziny wiedzy (których poprawność można zweryfikować również korzystając ze słowników terminologicznych) w polu przeznaczonym dla słów kluczowych w makrostrukturze tekstu naukowego warto podać również jednostki równokształtne z nieterminologicznymi wyrażeniami języka naturalnego, takimi jak nazwy własne czy obiekty będące przedmiotem analizy. Jest to istotne, ponieważ mogą one stanowić ważny składnik zapytań generowanych przez użytkowników internetu lub danego systemu informacyjno-wyszukiwawczego.

Pomocne w ustalaniu zbioru słów kluczowych dla danego tekstu naukowego mogą okazać się również narzędzia cyfrowe, między innymi dostępne bezpłatnie

elementy infrastruktury CLARIN: pierwsza wersja klasyfikatora tematycznego Wikipedia K-Nearest Neighbours dla tekstów polskich i angielskich⁴; narzędzie do wyznaczania słów kluczowych w tekście⁵; narzędzie do wykrywania terminów w tekście⁶.

5. Abstrakty

Obok powyższych zagadnień istotną kwestią przy optymalizacji prac naukowych pod kątem wyszukiwarek i pozycjonowania jest poprawne skonstruowanie abstraktu danej pracy. Poniżej podajemy więc podstawowe wskazówki osobom tworzącym takie abstrakty, aby zoptymalizować pozycjonowanie i widoczność publikacji naukowych w wyszukiwarkach oraz systemach informacyjno-wyszukiwawczych. W ostatnim dziesięcioleciu uwidacznia się rola abstraktów w komunikacji naukowej. Stają się one nieodłącznym elementem prac naukowych i formularzy konferencyjnych (więcej na temat abstraktów i adnotacji w odniesieniu do systemu iSybisław por. Kowalski 2014).

Na gruncie informacji naukowej abstraktem nazywana jest analiza dokumentacyjna, czyli metainformacja o treści dokumentu będąca tekstem języka naturalnego i stanowiąca streszczenie dokumentu dokonana zgodnie z kryteriami przyjętymi w danym systemie informacyjno-wyszukiwawczym, towarzysząca opisowi bibliograficznemu lub bezpośrednio dokumentowi (Bojar, Babik 2002). W codziennej komunikacji naukowej abstrakt to także tekst tworzony na potrzeby zgłoszeń konferencyjnych, w którym w zwięzły sposób przedstawiony zostaje zarys planowanego referatu. Abstrakt to również – coraz częściej – nieodłączny element artykułu naukowego. Staje się więc jednym z kluczowych elementów w strukturze ramowej tekstu naukowego także w kontekście ASEO i widoczności w wyszukiwarkach oraz systemach informacyjno-wyszukiwawczych. Dość często abstrakt jest utożsamiany ze streszczeniem; powszechnie w komunikacji naukowej oba te terminy są traktowane synonimicznie. W pracy postulujemy jednak rozróżnianie tych dwóch gatunków tekstu. Abstrakt z punktu widzenia semantyki powinien cechować się bardziej skondensowaną treścią, najczęściej też w jego strukturze formalnej nie wyodrębnia się akapitów. Streszczenie to tekst, który jest nieco dłuższy, posiada mniej sformalizowaną treść, a w jego obrębie mogą być wydzielane akapity. W architekturze pionowej tekstu (artykułu) naukowego abstrakt znajduje się zazwyczaj pod tytułem,

⁴ <http://pelcra.clarin-pl.eu/tools/classifier/> (dostęp 08.07.2018).

⁵ <http://ws.clarin-pl.eu/respa.shtml> (dostęp 8.07.2018).

⁶ <http://ws.clarin-pl.eu/termopl.shtml> (dostęp 8.07.2018).

a przed słowami kluczowymi, natomiast streszczenie zamieszczane jest na końcu artykułu po bibliografii (w przypadku monografii – najczęściej pod koniec pracy). Takie usytuowanie sprawia, że abstrakt staje się wizytówką artykułu, zawierającą najważniejsze elementy informujące czytelnika o zawartości merytorycznej tekstu. Jest to zazwyczaj pierwszy dłuższy element całego tekstu naukowego (po temacie i słowach kluczowych), z którym czytelnik może się zapoznać⁷; na podstawie więc tego krótkiego tekstu może podjąć decyzję o lekturze całego tekstu. W dobie wzmoczonej cyfryzacji systemy informacyjno-wyszukiwawcze, różnego typu bazy danych, repozytoria i wyszukiwarki, udostępniają często jedynie abstrakty, natomiast dostęp do pełnych tekstów jest płatny. Dlatego też niezwykle istotna jest zawartość oraz odpowiednie ustrukturyzowanie treści abstraktu.

Struktura abstraktu w perspektywie globalnej tekstu naukowego charakteryzuje się różnym rozczłonkowaniem funkcjonalnym: w stosunku do tematu może być przedstawiana jako struktura rematyczna, natomiast w relacji do tekstu podstawowego jako struktura tematyczna (perspektywa makro w obrębie elementów tekstu naukowego: podstawowych i fakultatywnych jest więc dwojaka). Z kolei rozpatrywana wewnątrztekstowo – jako oddzielny tekst – prezentuje strukturę tematyczno-rematyczną; do danej podstawy dodawane jest *novum* (remat) (perspektywa mikro). W kontekście uporządkowania tematyczno-rematycznego abstraktu istotne jest, aby położyć nacisk i uwypuklić część rematyczną abstraktu, a więc podkreślić, co nowego wnosi dana praca naukowa w określonym obszarze wiedzy.

Każdy abstrakt jako gatunek tekstu powinien podlegać zasadzie trójczłonowości tekstu, czyli składać się z części początkowej, środkowej i końcowej. W przypadku abstraktów poszczególne części mogą być jednak skrócone lub całkowicie pominięte, por.

Abstrakt 1

Od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia język prawa jako język specjalistyczny cieszy się coraz większym zainteresowaniem badaczy. W początkowym okresie refleksji naukowej nad językami specjalistycznymi za konstytutywny element języka specjalistycznego uważano słownictwo fachowe. Z tego względu pierwsze prace badawcze z zakresu języka prawa poświęcone były przede wszystkim terminologii. Jednak mimo prowadzenia intensywnych badań w zakresie problemów terminologicznych tworzenie terminów w języku prawa pozostaje nadal otwartym obszarem eksploracji naukowej. Referat jest próbą przedstawienia różnorodnych środków, z jakich może korzystać język prawny, aby zaspokoić

⁷ Zob. np. platformę czasopism IS PAN (<https://ispan.waw.pl>), na której udostępniane są pełne teksty w postaci plików PDF wraz z abstraktami najczęściej w języku angielskim i polskim.

zapotrzebowanie na nowe terminy, oraz w jakim stopniu poszczególne środki są wykorzystywane w tworzeniu terminologii polskiego i niemieckiego prawa handlowego. W tym aspekcie autorka wskaże również na trudności związane z rozumieniem i właściwym stosowaniem terminów, na które może napotkać zwykły obywatel, próbujący zorientować się w skomplikowanej materii prawnej.

Abstrakt 2

Jak wiadomo, przekład tekstów sądowych wymaga maksymalnej wierności i nie dopuszcza dowolności interpretacyjnej. Tłumaczenie takie jest stosunkowo łatwe, dopóki systemy obu języków nie wykazują większych różnic w zakresie gramatyzacji poszczególnych treści. W przypadku bułgarsko-polskich tłumaczeń tekstów sądowych największe problemy dotyczą różnic między systemami temporalnymi tych języków oraz różnic w zakresie wyrażania modalności imperceptywnej. Tym właśnie zagadnieniom poświęcony jest niniejszy artykuł.

W poprawnie skonstruowanym abstrakcie w naukach humanistycznych powinny znaleźć się następujące elementy: cel badań, zastosowana metoda opisu materiału, rezultaty badań i wyniki. Podobnie jednak jak w przypadku trójczłonowego podziału tekstu, rozczłonkowanie wewnętrznej struktury abstraktu może odbiegać od tego standardu, a powyższe składowe nie są obligatoryjne. Z punktu widzenia informatywności treści abstraktu dobrze jednak te wszystkie elementy uwzględnić. W obrębie tych elementów należy zawrzeć kluczowe dla pracy pojęcia (słowa kluczowe danej pracy), uwypuklić stosowane terminy, co powinno zostać zauważone przez roboty wyszukiwarek podczas indeksowania. Prawidłowe ustrukturyzowanie abstraktu powinno więc przełożyć się na widoczność danej pracy w różnego typu wyszukiwarkach, a tym samym widoczność naukowca w sieci. Jest to kluczowe, zwłaszcza jeżeli publikacja nie jest dostępna dla robotów indeksujących w formie pełnego przeszukiwalnego tekstu. Nawet jednak jeśli pełen tekst jest dostępny, potencjalny czytelnik najpierw zapozna się z tytułem pracy, abstraktem i słowami kluczowymi i na tej podstawie dokona ewaluacji zbieżności tekstu ze swoimi potrzebami informacyjnymi.

6. Portale naukowe

W dzisiejszych czasach jedną z najważniejszych dla badacza kwestii jest możliwie jak najszerza popularyzacja wyników badań. Z tego względu trzeba zadbać o to, by tekst był łatwo dostępny dla szerokiej grupy potencjalnych czytelników. Jednak – powiedzieć łatwo, zrobić trudniej. Jak więc się do tego zabrać?

Pierwszym i podstawowym krokiem, o którym taki badacz powinien pamiętać, jest zapewnienie sobie możliwości jak najmniej ograniczonego dysponowania własnym tekstem. Oczywiście trudno oczekiwać, żeby jeden tekst ukazał się w kilku różnych czasopismach czy żeby jedną książkę wydawać w kilku wydawnictwach. Należy jednak zadbać o to, by umowa zawierana z wydawcą pozwalała przynajmniej na składanie tekstu w różnego rodzaju internetowych repozytoriach już po oficjalnej publikacji na łamach czasopisma/tomu (jest to konieczność w przypadku czasopism i monografii niemających swojej wersji internetowej). Najlepiej udzielić wydawcy tzw. licencji niewyłącznej, co pozwala licencjodawcy na udostępnienie dzieła przez wiele podmiotów. Z zadowoleniem można odnotować fakt, że tego rodzaju umowy stanowią obecnie standard dla prac wydawanych przez Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). Jeśli wydawca planuje opublikowany materiał zamieścić także w internecie – sytuacja jest nieco lepsza, ponieważ można wtedy spodziewać się, że tekst zostanie, prędzej lub później, zaindeksowany przez wyszukiwarki. W im większej liczbie miejsc ostatecznie tekst pojawi się w sieci, tym oczywiście lepiej dla jego zauważalności.

Załóżmy więc, że taką zgodę na zamieszczanie swojego własnego tekstu już uzyskaliśmy z wydawnictwa. Co powinniśmy z nim zrobić i gdzie warto się z nim zwrócić? Dobrym rozwiązaniem są tzw. repozytoria tematyczne. Jeśli wiemy, że istnieje jakieś repozytorium tekstów z naszej dziedziny, starajmy się zamieścić w nim swoje prace – choćby dlatego, że nasi koledzy po fachu zapewne również wiedzą o jego istnieniu, więc przede wszystkim w nim będą sprawdzać aktualny stan badań i poszukiwać interesujących dla nich materiałów. Jeśli zainteresuje ich nasz temat – będą mieli naszą pracę pod ręką i nie będą musieli przeszukiwać zasobów całego internetu. Istnieją także repozytoria instytucjonalne, grupujące prace badaczy związanych z określoną instytucją. Trudno zapewne całkowicie podważyć sens ich istnienia, ponieważ z jednej strony pomagają usystematyzować dorobek pracowników danej jednostki naukowej, z drugiej zaś również ułatwiają indeksowanie zamieszczonych w nich prac przez wyszukiwarki, a co za tym idzie – dotarcie do potencjalnego czytelnika. Jeśli poszukuje się prac ze swojej dziedziny, dużo łatwiej jest przeszukać jedno repozytorium tematyczne niż kilka instytucjonalnych, które charakteryzuje olbrzymia rozpiętość tematyczna. Dlatego w pierwszej kolejności należy składać swoje teksty w tych pierwszych.

Przykładem repozytorium tematycznego może być iReteslaw (Internetowe Repozytorium Tekstów Slawistycznych), które w założeniu gromadzić ma wszelkiego rodzaju prace naukowe poświęcone bardzo szeroko rozumianej slawistyce (językoznawstwo, literaturoznawstwo, kulturoznawstwo – a także dziedziny pokrewne). Teksty w repozytorium są podzielone na kategorie, umożliwiające łatwiejszą nawigację – osobno zgrupowane są artykuły, osobno książki, osobno recenzje, materiały

konferencyjne czy preprinty artykułów. Warto podkreślić, że silnik repozytorium pozwala na zamieszczanie również nagrań dźwiękowych oraz wideo, co pozwala na jeszcze lepsze dotarcie do potencjalnego odbiorcy. Należy także zauważyć, że iReneslaw, choć jest przede wszystkim repozytorium tematycznym, jest także repozytorium instytucjonalnym – jedna z jego części jest poświęcona wyłącznie na prace opublikowane w ramach Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

Przy zamieszczaniu tekstu w repozytorium bardzo istotne jest poprawne i jak najbardziej szczegółowe opisanie go za pomocą metadanych bibliograficznych. Najdrobniejsze błędy w kluczowych polach – takich jak tytuł, dane autora, dane pozycji, w której tekst się ukazał drukiem – mogą sprawić, że tekst zostanie błędnie zaindeksowany w wyszukiwarkach sieciowych, przez co jego widoczność będzie mniejsza, błędnie również mogą wtedy działać systemy zliczające cytowania danej pracy. Z drugiej strony, równie ważne są słowa kluczowe oraz abstrakty (por. wyżej) – z ich pomocą ułatwia się potencjalnemu czytelnikowi sprawne odnalezienie tekstu w obrębie samego repozytorium.

Kolejnym miejscem, w którym można zamieścić swoje prace, jest portal ResearchGate. Choć w swoim założeniu portal ma przede wszystkim służyć budowaniu sieci kontaktów między naukowcami, to jednak pozwala także prezentować wyniki swoich badań, a także indeksować je w wyszukiwarkach internetowych. Użytkownik serwisu otrzymuje informacje zwrotne na temat popularności jego tekstów, liczby ich czytań, czytelnicy zaś mogą przekazywać swoje opinie na temat przeczytanej pracy. ResearchGate jest więc przydatnym narzędziem do promocji dorobku naukowego, choć efektywniej tę rolę odgrywa portal Academia.edu. Dzięki połączeniu funkcji repozytorium z funkcjami portalu społecznościowego stanowi jeden z najlepszych serwisów, z których może korzystać badacz naukowy. Podobnie jak w przypadku innych repozytoriów lub ResearchGate, kluczowe jest poprawne opisanie zamieszczonego tekstu z pomocą metadanych – co umożliwi późniejsze odnalezienie go przez wyszukiwarki internetowe, jak też przypisanie do odpowiednich pól tematycznych w obrębie samego serwisu. W portalu Academia.edu, podobnie jak w przypadku ResearchGate, można także obserwować konkretne profile badaczy (jednocześnie samemu być obserwowanym) – sprzyja to nawiązywaniu sieci kontaktów i potencjalnej współpracy naukowej – a także konkretne kategorie tematyczne (charakteryzowane przez słowa kluczowe), dzięki czemu łatwiejsze staje się śledzenie najnowszych trendów w interesujących dla nas dziedzinach. Dodatkową korzyścią dla użytkownika (choć w płatnym pakiecie premium) jest zestaw bardzo szczegółowych statystyk dotyczących odbioru naszych prac – otrzymujemy wiadomość za każdym razem, gdy ktoś trafi na nasz tekst za pomocą wyszukiwarki Google lub wewnętrznej wyszukiwarki systemowej; dowiadujemy się, skąd pochodzi czytelnik, jakimi dziedzinami się zajmuje, a nawet – ile stron tekstu przeczytał lub czy zdecydował się pobrać go na dysk. Dowiadujemy

się także o osobach odwiedzających nasz profil oraz o wszelkich zamieszczonych na portalu tekstach, w których wymienione jest nasze imię i nazwisko.

Jak sugerują badania sprzed kilku lat przeprowadzone przez osoby związane z Akademią oraz Polynumberal (Niyazov i in. 2016), dzięki zamieszczeniu tekstu w portalu Academia cytowalność tekstu rośnie średnio o 16% po pierwszym roku, 51% po trzech latach i 69% po pięciu latach (w porównaniu z pracami niepublikowanymi online), natomiast w porównaniu z pracami zamieszczanymi w innych miejscach w sieci (wliczając w to osobiste strony internetowe, strony instytucji oraz czasopism) w pierwszym roku liczba cytowań jest, co prawda, o 15% mniejsza po pierwszym roku, jednak już po trzech latach jest o 19% większa, zaś po pięciu latach – o 35%. Nawet jeśli wziąć oczywistą poprawkę na potencjalną stronniczość wspomnianych badaczy, współczynniki te są na tyle wysokie, że warto udostępnić swoje teksty za pomocą Akademii, tym bardziej, że podstawowe usługi przez nią oferowane są darmowe.

Ostatnim z kluczowych elementów promocji prac naukowych jest Google Scholar. Funkcjonuje on na nieco odmiennych zasadach niż przedstawione powyżej. Przede wszystkim – nie są zamieszczane w nim prace, a jedynie bibliograficzne, katalogowe informacje o nich. Z drugiej strony, wykonanie tego w sposób prawidłowy gwarantuje, że w przypadku pojawienia się pełnych tekstów online na innych stronach (czy to wspomniane wyżej repozytoria, ResearchGate, Academia, strony czasopism, czy jakiegokolwiek inne), Google Scholar automatycznie zaindeksuje te pliki i połączy je strukturą hiperlinków z informacjami zamieszczonymi przez nas w profilu. Dodatkowo w systemie funkcjonuje algorytm wyszukujący cytowania naszych prac w innych tekstach dostępnych online, dzięki czemu jesteśmy w stanie wykryć przynajmniej część prac, do których powstania przyczyniły się nasze badania (wszystkich cytowań najprawdopodobniej nie wykryjemy nigdy – do momentu, w którym wszystkie naukowe publikacje z całego świata będą dostępne w wersji elektronicznej).

7. Podsumowanie

Podsumowując można zaryzykować twierdzenie, że rola ASEO jest odwrotnie proporcjonalna do jakości systemu informacyjno-wyszukiwawczego i robota (rzadziej człowieka) indeksującego. Nie ulega jednak wątpliwości, że ułatwienie poprawnej indeksacji poprzez wysiłek włożony w dobre przygotowanie elementów makrostruktury tekstu naukowego powinno należeć do podstaw tzw. dobrej roboty (zob. Kotarbiński 1982). Jest to, rzecz jasna, tylko jeden z czynników determinujących zasięg oddziaływania konkretnej pracy. Prawdopodobnie takie czynniki jak dostępność w sieci oraz prestiż miejsca publikacji, a także prestiż autora mają większy wpływ na liczbę cytowań; są to jednak elementy niepodlegające prostej optymalizacji.

BIBLIOGRAFIA

- Babik Wiesław, 2010, *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Babik Wiesław, 2014, *Słowa kluczowe, tagi..., i co dalej?*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, nr 49, s. 139–149, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.014>
- Banasiak Jakub, 2014, *Synonymy and search synonymy in an IR system (on the basis of linguistic terminology and the iSybisław system)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, nr 49, s. 176–187, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Banasiak Jakub, 2017, *Procesy nominalizacyjne w tekstach językoznawczych na materiale języka polskiego i bułgarskiego*, w: *Dynamika współczesnego słownictwa słowiańskiego w przestrzeni stylowo-funkcjonalnej*, red. Zofia Rudnik-Karwatowa, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, s. 157–176.
- Beel Joeran, Gipp Bela, Wilde Erik, 2010, *Academic Search Engine Optimization (ASEO). Optimizing scholarly literature for Google Scholar & Co.*, „Journal of Scholarly Publishing”, t. 41, nr 2, s. 176–190, <https://doi.org/10.1353/scp.0.0082>
- Bojar Bożenna, Babik Wiesław, 2002, *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Nauka–Praktyka–Dydaktyka 56, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Karolak Stanisław, 1990, *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak Stanisław, 2001, *Od semantyki do gramatyki. Wybór rozpraw*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Karolak Stanisław, 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Koseska-Toszewa Violetta, Korytkowska Małgorzata, Roszko Roman, 2007, *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, Warszawa: Dialog.
- Kotarbiński Tadeusz, 1982, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kowalski Paweł, 2014, *Abstrakt i adnotacja jako element opisu dokumentu w bazie iSybisław*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 49, s. 88–98, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.010>
- Nasharuddin Nurul A., Abdullah Muhamad T., 2010, *Cross-lingual information retrieval. State-of-the-art*, „Electronic Journal of Computer Science and Information Technology”, t. 2, nr 1, s. 1–5, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.685.911&rep=rep1&type=pdf> (dostęp 10.09.2018).
- Niyazov Yuri, Vogel Carl, Price Richard, Lund Ben, Judd David, Akil Adnan, Mortonson Michael, Schwartzman Josh, Shron Max, 2016, *Open access meets discoverability. Citations to articles posted to Academia.edu*, „PLOS ONE”, nr 11(2), e0148257, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148257>
- Paiva Carlos E., Lima João P. da Silveira Nogueira, Paiva Bianca Sakamoto Ribeiro, 2012, *Articles with short titles describing the results are cited more often*, „Clinics”, nr 67(5), s. 509–513, [https://doi.org/10.6061/clinics/2012\(05\)17](https://doi.org/10.6061/clinics/2012(05)17)

- Polański Kazimierz, Jurkowski Marian [et al.] (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rodrigues Velany, 2013, *How to write an effective title and abstract and choose appropriate keywords*, „Editage Insights”, <https://www.editage.com/insights/how-to-write-an-effective-title-and-abstract-and-choose-appropriate-keywords> (dostęp 8.07.2018).
- Roszko Danuta, 2015, *Zagadnienia kwantyfikacyjne i modalne w litewskiej gwarze puńskiej (na tle literackich języków polskiego i litewskiego)*, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, <http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/31> (dostęp 8.07.2018).
- Roszko Roman, 2004, *Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności w języku litewskim w zestawieniu z językiem polskim*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2008, *Zmiana konwencji czy indywidualna manifestacja twórcza? Pragmatyczny aspekt wykorzystania słownictwa i słowotwórstwa w tytułach prac naukowych*, w: *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich*, red. Zofia Rudnik-Karwatowa, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy), s. 253–261, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=28078> (dostęp 8.07.2018).
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Banasiak Jakub, Mikos Zenon, 2013, *Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybislaw*, „Slavia Orientalis”, t. 62, nr 4, s. 631–646.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 1999, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Ковальський Павел, Банасяк Якуб, 2017, *Ключові слова та класи еквівалентності в системі iSybislaw як знаряддя та предмет досліджень*, „Українська мова”, nr 4, s. 25–37, <http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/590> (dostęp 8.07.2018).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Babik, W. (2010). *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Babik, W. (2014). Słowa kluczowe, tagi..., i co dalej? *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 139–149. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.014>
- Banasiak, J. (2014). Synonyms and search synonyms in an IR system (on the basis of linguistic terminology and the iSybislaw system). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 176–187. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Banasiak, J. (2017). Procesy nominalizacyjne w tekstach językoznawczych na materiale języka polskiego i bułgarskiego. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Dynamika współczesnego słownictwa słowiańskiego w przestrzeni stylowo-funkcjonalnej* (pp. 157–176). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

- Beel, J., Gipp, B., & Wilde, E. (2010). Academic Search Engine Optimization (ASEO). Optimizing scholarly literature for Google Scholar & Co. *Journal of Scholarly Publishing*, 41(2), 176–190. <https://doi.org/10.1353/scp.0.0082>
- Bojar, B., & Babik, W. (2002). *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Karolak, S. (1990). *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, S. (2001). *Od semantyki do gramatyki: Wybór rozpraw*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Karolak, S. (2002). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Koseska-Toszeza, V., Korytkowska, M., & Roszko, R. (2007). *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*. Warszawa: Dialog.
- Kotarbiński, T. (1982). *Traktat o dobrej robocie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Koval's'kyi, P., & Banasiak, Ia. (2017). Kliuchovi slova ta klasy ekvivalentnosti v systemi iSybislaw iak znariaddia ta predmet doslidzhen'. *Ukrains'ka mova*, 4, 25–37. Retrieved from <http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/590>
- Kowalski, P. (2014). Abstrakt i adnotacja jako element opisu dokumentu w bazie iSybislaw. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 88–98. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.010>
- Nasharuddin N. A., & Abdullah M. T. (2010). Cross-lingual information retrieval: State-of-the-art. *Electronic Journal of Computer Science and Information Technology*, 2(1), 1–5. Retrieved July 8, 2018, from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.685.911&rep=rep1&type=pdf>
- Niyazov, Y., Vogel, C., Price, R., Lund, B., Judd, D., Akil A., ... Shron, M. (2016). Open access meets discoverability: Citations to articles posted to Academia.edu. *PLOS ONE*, 11(2), e0148257. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148257>
- Paiva C. E., Lima J. P. da S. N., & Paiva, B. S. R. (2012). Articles with short titles describing the results are cited more often. *Clinics*, 67(5), 509–513. [https://doi.org/10.6061/clinics/2012\(05\)17](https://doi.org/10.6061/clinics/2012(05)17)
- Polański, K., & Jurkowski, M. (Eds.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2nd amended ed.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rodrigues, V. (2013) How to write an effective title and abstract and choose appropriate keywords. *Editage Insights*. Retrieved July 8, 2018, from <https://www.editage.com/insights/how-to-write-an-effective-title-and-abstract-and-choose-appropriate-keywords>
- Roszko, D. (2015). *Zagadnienia kwantyfikacyjne i modalne w litewskiej gwarze puńskiej (na tle literackich języków polskiego i litewskiego)*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. Retrieved from <http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/31>
- Roszko, R. (2004). *Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności w języku litewskim w zestawieniu z językiem polskim*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

- Rudnik-Karwatowa, Z. (2008). Zmiana konwencji czy indywidualna manifestacja twórcza? Pragmatyczny aspekt wykorzystania słownictwa i słowotwórstwa w tytułach prac naukowych. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (pp. 253–261). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). Retrieved from <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=28078>
- Rudnik-Karwatowa, Z., Banasiak, J., & Mikos, Z. (2013). Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybisław. *Slavia Orientalis*, 62(4), 631–646.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Academic search engine optimisation: An introduction to the topic and preliminary recommendations for authors

Abstract

This article considers the issue of academic search engine optimisation, with a particular focus on the optimal construction of titles and abstracts and selection of keywords. It also presents the most popular platforms which enable sharing scholarly works on the Web.

Optymalizacja prac naukowych pod kątem wyszukiwarek i pozycjonowania: wprowadzenie do problematyki i wstępne zalecenia dla autorów

Abstrakt

W artykule omówiono zagadnienie optymalizacji prac naukowych pod kątem wyszukiwarek. Szczególną uwagę poświęcono optymalnemu konstruowaniu tytułów, abstraktów oraz słów kluczowych. Przedstawiono również najpopularniejsze platformy pozwalające na udostępnianie prac naukowych w sieci.

Keywords: abstract; title; keyword; academic search engine optimization (ASEO)

Słowa kluczowe: abstrakt; tytuł; słowo kluczowe; optymalizacja publikacji naukowych pod wyszukiwarki

Júlia Behýlová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
julia.behylova@juls.savba.sk

SLOVENSKÁ BIBLIOGRAFIA, JAZYKOVEDNÁ BIBLIOGRAFIA

1. História bibliografie na Slovensku

Najstaršie bibliografické prejavy registrujeme na našom území v 17.–18. storočí. Vzhľadom na nízku kvalitu zápisov doteraz mnohé nie sú preskúmané. V nasledujúcich storočiach sa rozvíjali rozličné druhy a formy bibliografií – retrospektívne bibliografie a biobibliografie, prehľady školských ustanovizní, tlačiarňí, knižníc, písomné zoznamy spisovateľov a vedcov atď. Súčasťou niektorých publikácií boli aj bibliografické súpisy. V 19. storočí suplovali úlohy registrujúcej bibliografie bibliografické rubriky v časopisoch. Slovenskí vzdelanci prispievali bibliografickými prehľadmi spočiatku najmä do maďarských a rakúskych, neskôr aj do slovenských časopisov. Národná bibliografia sa začala rozvíjať spolu s činnosťou Matice slovenskej v r. 1863. Úlohou Matice slovenskej bolo získavať slovacikálne dokumenty, zhromažďovať, spracúvať, uchovávať, ochraňovať a sprístupňovať národné kultúrne dedičstvo. Počas svojej existencie (v r. 1875–1918 bola zatvorená, znova ju otvorili až v r. 1919) rozvinula rozsiahlu zberateľskú a vydavateľskú činnosť a osobitnú pozornosť venovala aj bibliografii.

Slovenská národná retrospektívna bibliografia

Rozvoj modernej slovenskej bibliografie sa spája s menom Ľudovíta Vladimíra Riznera, ktorý je autorom najvýznamnejšieho diela slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie – šesťdielnej *Bibliografie písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou*. E. V. Rizner neevidoval všetky aktuálne slovacikálne dokumenty, zaznamenával však časopisecké a novinové články, čím predbehol vývoj európskej bibliografie. J. V. Ormis v doslove šiesteho dielu „martinského“ vydania bibliografie píše: „Riznerova bibliografia zahrnuje veci napísané o Slovákoch a veci, napísané Slovákmí, a to bez ohľadu

na reč. Jeho dielo nie je teritoriálnou, ale národnou slovenskou bibliografiou“ (Ormis 1934: 267).

Po vzniku Československej republiky v r. 1918 sa slovenská knižná produkcia začala čiastočne registrovať v českých bibliografiách. V r. 1954 bol prijatý zákon o Matici slovenskej ako Národnej knižnici a knihovednom ústave. Matica slovenská bola ústredným bibliografickým pracoviskom do r. 2000, keď sa z nej oddlenila Slovenská národná knižnica. V súčasnosti plní funkciu národnej bibliografickej agentúry odbor národnej bibliografie v Slovenskej národnej knižnici.

2. Jazykovedná bibliografia

Začiatky slovenskej jazykovednej bibliografie

Slovenská jazykovedná bibliografia bola vo svojich počiatkoch úzko spätá s vývinom českej jazykovednej bibliografie. Pred I. svetovou vojnou vychádzali bibliografické súpisy v periodiku „Sborník filologický“ vydávanom Českou akadémiou vied a umění. Jednotlivé zväzky vyšli v rokoch 1910–1913; ďalej 1915, 1917, 1922, 1926, 1930, 1934–1935, 1936–1939, 1940–1946.¹ Po I. zjazde slovanských filológov, ktorý sa konal v Prahe v r. 1929, vychádzala až do r. 1935 samostatná publikácia *Bibliografie československých prací linguistických a filologických*. Zaznamenávala aj slovenské príspevky z oblasti lingvistiky. Jednotlivé ročníky vychádzali v dvoch samostatných častiach. Prvá časť obsahovala všeobecnú, indoeurópsku, slovanskú a českú lingvistiku, bibliografia za r. 1935 vyšla v r. 1938 ako časť 1 – Jazyk.² Na významnejšie slovenské lingvistické práce odkazoval J. M. Kořínek v štúdií *Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928–1932* (Kořínek 1935, 1936).

Ani za ďalšie roky neboli bibliografické záznamy z oblasti slovenskej jazykovedy spracované v samostatnej bibliografii. Materiál bol čiastočne zachytený iba v práci E. Paulinyho *Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých 20 rokov* (Pauliny 1939), ktorá priniesla výsledky nárečového skúmania na Slovensku v období po prvej svetovej vojne v r. 1918–1938. Skryté bibliografie boli uverejňované v ďalších publikáciách, napr. v dobovom *Sborníku Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu*, ktorý vydával jazykovedný odbor Matice slovenskej v rokoch 1922–1924, 1925–1937, 1938–1939 (v r. 1938–1939 ako *Sborník MS pre jazykospyt, dejepis a literárnu históriu*) a 1940–1942 (ako *Sborník MS pre*

¹ Zdroj: Databáza Národní knihovny ČR, <https://www.nkp.cz/> (prístup 8. 9. 2018).

² Zdroj: Databáza Národní knihovny ČR, <https://www.nkp.cz/> (prístup 8. 9. 2018).

jazykovedu, históriu a literárnu históriu).³ Po niekoľkoročnej prestávke tento zborník v r. 1946 nahradil Jazykovedný zborník. Obdobie prvej československej republiky bolo neskôr spracované v retrográdnych bibliografiách slovenských a inorečových kníh a v súpisoch periodík.

Prvé samostatné knižné vydanie bibliografie jazykovedy

Na uvedené záznamy nadviazal jazykovedec Vincent Blanár, ktorý v r. 1948 skonštatoval, že „slovenská jazykoveda je na bibliografické práce chudobná“ a „slovenská filológia sa traktovala v rámci československej“ (Blanár 1948/1949: 1). V r. 1950 vydal prvé samostatné knižné vydanie bibliografie jazykovedy pod názvom *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939–1947*. Do bibliografického prehľadu zaradil kriticky a s rozhladom anotované lingvistické a filologické práce. Hodnotiaci postoj zaujal pri príspevkoch, ktoré prinášajú nové poznatky. Jeho súpis sa obmedzoval iba na práce vydané na Slovensku, pričom neexcerpoval novinové články, populárne úvahy uverejňované mimo odborných publikácií, čítanky, kalendáre (a články, ktoré sa v nich nachádzajú), drobné školské príručky a praktické jazykové príručky bez vedeckých ambícií.

„Dvončovské“ bibliografie

Na bibliografiu V. Blanára nadviazal ďalší jazykovedec a bibliograf, Ladislav Dvonč. Rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil bibliografické myslenie, vybudoval základný bibliografický korpus lingvistiky a začal vedecky koncipovať anotácie. Jeho pôvodným zámerom bolo spracovať slovenskú jazykovedu v čo najširšej miere. Po čase svoj ambiciózny projekt prehodnotil a obmedzil sa na evidenciu prác o slovenčine a slovanských jazykoch. Postupne vydal štyri zväzky *Bibliografie slovenskej jazykovedy za roky 1948–1952* (r. 1957), *1953–1956* (1958), *1957–1960* (1962), *1961–1965* (1970), štyri zväzky personálnej bibliografie *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov za roky 1925–1975* (1987), *1976–1985* (1997), *1986–1995* (1998), *1996–2000* (2003). Prvé jazykovedné práce zachytával L. Dvonč od r. 1925. Zdôvodnil to takto: „Toto vymedzenie nie je náhodné. Prvé jazykovedné práce, ktoré sa tu zachytávajú, sú z roku 1925, keď začal publikovať známy slovenský jazykovedec, slovakista a slavista Ján Stanislav, ktorý je prvým profesionálnym slovenským jazykovedcom“ (Kovačka 2002: 75). L. Dvonč okrem toho publikoval desiatky personálnych bibliografií.

³ Zdroj: Súborný katalóg periodík SR, <https://ukb.kis3g.sk> (prístup 8. 9. 2018).

3. Lingvistická bibliografia v súčasnosti

Pokračovanie tradície – biobibliografické slovníky

Z pôvodnej koncepcie Dvončových personálnych bibliografií vychádzajú aj systematicky budované biobibliografické slovníky J. Behýlovej a Y. Smetanovej. Vyšli pod rovnakým názvom *Slovenskí jazykovedci. Personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov za roky 2001–2005* (Behýlová, Smetanová 2009) a *za roky 2006–2010* (Behýlová 2014). Po štýlovej aj formálnej stránke sú tieto publikácie pokračovaním „dvončovskej“ série, bibliografický popis je tu však doplnený o ďalšie prvky – čísla časopisov a pri knihách aj o čísla ISBN. Autobiografická časť medailónov nie je homogénna, zachováva sa v nej individuálny autorský štýl.

Pri zostavovaní uvedených slovníkov sú východiskom fyzické fondy a elektronické zdroje knižníc, výročné správy vysokoškolských pracovísk aj osobné webové stránky jazykovedcov. Výberovo sú zachytené aj publikácie zamerané interdisciplinárne. Zostavené heslá so životopisnými údajmi a publikačnou činnosťou prejdú pred zverejnením autorizáciou. Pri autoroch, ktorí sú v publikácii po prvý raz, sa zachytáva ich kompletná bibliografia od začiatku publikovania. Priebežne sa zachytávajú aj príspevky autorov, najmä mladých, ktorí do jazykovedného priestoru vstupujú v mapovanom čase. Ich práce sa postupne zaraďujú do pripravovaného zväzku Jazykovedcov. Jednotlivé heslá sú umiestnené na webových stránkach Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.⁴ V oddelení súčasného jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sa dokončuje ďalší zväzok jazykovedcov, ktorý obsiahne roky 2011–2015.

Elektronická databáza publikačnej činnosti pracovníkov SAV

Príprava súbežnej bibliografie úzko súvisí s budovaním databázy slovenskej lingvistickej produkcie a utváraním elektronickej databázy pre vedecký výskum v programe Advanced Rapid Library (ARL) zameranom na spracovanie publikačnej činnosti pracovníkov Slovenskej akadémie vied. Od r. 2001 umožňuje tento systém všetkým pracoviskám SAV pracovať v jednotnom prostredí, údaje sú dostupné na internete s možnosťou získať výstupné zostavy pre potreby hodnotenia vedeckých pracovníkov a pracovísk. Knižnično-informačný systém Advanced Rapid Library je produktom firmy Cosmotron Slovakia, s. r. o. ARL je určený na automatickú správu a administráciu katalógov a zbierok v knižnici a v informačných inštitúciách v sieťovom prostredí. Pri budovaní vlastných informačných zdrojov, rovnako ako pri komunikácii s externými informačnými systémami sú v plnej miere rešpektované

⁴ <http://www.juls.savba.sk/> (prístup 8. 9. 2018).

štandardy ISO 23950 a ISO 2709. Hoci je systém ARL primárne určený na správu knižničných fondov, výborné využitie má aj v bibliografii.

4. Medzinárodná spolupráca

Linguistic Bibliographie/Bibliographie Linguistique

Slovenskí lingvisti prispievajú do medzinárodných jazykovedných bibliografií, napr. do Linguistic Bibliographie/Bibliographie Linguistique z produkcie vydavateľstva Brill (Leiden, Holandsko), kde bola slovenská jazykoveda zastúpená už v prvom zväzku (r. 1949). Táto bibliografia patrí medzi najpodrobnejšie jazykovedné bibliografie na svete, ako prispievatelia za Slovenskú republiku sú uvedení Daniela Slančová a Martin Ološtiak.

Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für europäische Sociolinguistik

Medzinárodný rozmer má aj bibliografická rubrika S. Ondrejoviča o slovenských sociolingvistických príspevkoch v publikácii Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für europäische Sociolinguistik, ktorú vydáva vydavateľstvo De Gruyter (Berlín, Boston).

The Central European Journal of the Social Sciences and Humanities

Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied spolupracuje s európskym elektronickým časopisom akadémie vied krajín V4 „The Central European Journal of the Social Sciences and Humanities“. V spolupráci s redakciami akademických časopisov zabezpečovala zasielanie anglických abstraktov štúdií, ktoré boli publikované v spoločenskovedných časopisoch SAV, do Varšavy, kde je databáza budovaná.⁵

Bibliografie językoznawstwa slawistycznego – iSybisław

V r. 1995–2003 vyšlo sedem zväzkov Bibliografie językoznawstwa slawistycznego, ktoré mapovali aj slovenskú jazykovednú produkciu. Prispievateľmi boli M. Dudok a J. Sabol. Od r. 2015 pokračuje spolupráca Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

⁵ <http://cejsh.icm.edu.pl> (prístup 8. 9. 2018).

s centrom Slawistycznej Informacji Naukowej Instytutu Slawistyki PAN v online systéme iSybislav v rámci medziakademickej dohody. Ako prispievateľky za Slovenskú republiku sú uvedené Júlia Behýlová a Jana Wachtarczyková. Táto spolupráca otvára výhľad na nový model slavistickej bibliografie vzhľadom na možnú prehĺbenú medzinárodnú spoluprácu.

BIBLIOGRAFIA

- Behýlová Júlia, 2014, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2006–2010)*, Bratislava: Veda.
- Behýlová Júlia, Smetanová Yulia, 2009, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001–2005)*, Bratislava: Veda.
- Blanár Vincent, 1948/1949, *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939–1948*, „Slovenská reč“, roč. 14, č. 1–2, s. 1–20.
- Blanár Vincent, 1949, *Slavonic Studies in Slovakia, 1938–1947*, „Slavonic and East European Review“, roč. 28, s. 172–183.
- Blanár Vincent, 1950, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939–1947*, Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Chaburský Č., 1932, *Bibliografie prací o českém jazyku*, „Naše řeč“, roč. 16, č. 7, s. 213.
- Dvonč Ladislav, 1957, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948–1952*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1958, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953–1956*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1962, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957–1960*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1970, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961–1965*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1987, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925–1975)*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1997, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976–1985)*, Bratislava: Veda.
- Dvonč Ladislav, 1998, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986–1995)*, Bratislava: Veda.
- Dvonč Ladislav, 2003, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996–2000)*, Bratislava: Veda.
- Katuščík Dušan, 1997, *Moderná bibliografia. Niektoré otázky teórie bibliografickej komunikácie a integrujúcich nástrojov výmeny bibliografických údajov*, habilitačná práca, Bratislava:

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, https://www.kis3g.sk/building_snk/grsnk/fulltexty/Habil_moderna_bibliografia.pdf (prístup 8. 9. 2018).

- Kořínek Josef M., 1935, *Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928–1932. Teil 1*, „Zeitschrift für Slavische Philologie“, roč. 12, č. 3–4, s. 391–414.
- Kořínek Josef M., 1936, *Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928–1932. Teil 2*, „Zeitschrift für Slavische Philologie“, roč. 13, č. 3–4, s. 384–418.
- Kovačka Miloš, 2002, *Dr. Ladislav Dvonč – bibliograf slovenskej jazykovedy (pri 75. výročí narodenia)*, v: *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča*, ed. Slavomír Ondrejovič, Bratislava: Veda, s. 75.
- Ormis Ján V., 1934, *Pri dokončení diela*, v: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou*, diel 6, *T-Ž a značky*, sost. Ludovít V. Rizner, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 267, <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/1581> (prístup 8. 9. 2018).
- Pauliny Eugen, 1939, *Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých 20 rokov*, v: *Carpatia I*, řada A, svazek 2, Praha: Slovanský ústav, s. 377–422.
- Podjavorinská L., 1913a, *Ludovít V. Rizner. 1849–1912*, „Dennica“, roč. 15, č. 10, s. 239–242, http://dikda.eu/wp-content/uploads/2014/01/Rizner_Dennica.pdf (prístup 8. 9. 2018).
- Podjavorinská L., 1913b, *Ludovít V. Rizner. 1849–1912*, „Dennica“, roč. 15, č. 11, s. 261–263, http://dikda.eu/wp-content/uploads/2014/01/Rizner_Dennica.pdf (prístup 8. 9. 2018).
- Rizner Ludovít V., 1931–1932, *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900*, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.

Slovak bibliography, linguistic bibliography

Abstract

This article outlines the development of bibliography in Slovakia since 1600, when the first bibliographic works, many of them still unexplored, appeared in the country. The range of bibliographic forms and types expanded in the following centuries. The need for a national bibliography and an inventory of the entire Slovak written literature became apparent in the period of activity of Ludovít Štúr in the first half of the nineteenth century. The founding father of modern Slovak bibliographic thought and national bibliographic system was Ludovít Vladimír Rizner. Following the formation of the Czechoslovak Republic in 1918, the Slovak bibliography began to be partially recorded in Czech bibliographies. The article focuses on the project of Slovak linguistic bibliography and its initiators (Vincent Blanár, Ladislav Dvonč, Júlia Behýlová), on digital bibliographic databases, and on the international activity of the Ludovít Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences in the field of linguistic bibliography.

Slovenská bibliografia, jazykovedná bibliografia

Abstrakt

Článok približuje vývin bibliografie na území Slovenska od r. 1600, keď sa objavili prvé bibliografické prejavy; mnohé doteraz nie sú preskúmané. V nasledujúcich storočiach sa rozširoval register bibliografických foriem a druhov. V štúrovskom období (19. stor.) vznikla potreba národnej bibliografie a súpisu celého písomníctva na území Slovenska. Zakladateľom moderného slovenského bibliografického myslenia a národného bibliografického systému bol Ľudovít Vladimír Rizner. Po vzniku Československej republiky v r. 1918 sa slovenská bibliografia začala čiastočne registrovať v českých bibliografiách. Osobitnú pozornosť venuje autorka projektu slovenskej jazykovednej bibliografie a jej autorom (Blanár, Dvonč, Behýlová), lingvistickým bibliografickým databázam a medzinárodným aktivitám Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra v oblasti jazykovednej bibliografie

Keywords: Slovak bibliography; linguistic bibliography in Slovakia; 17th–21st century; Slovak language; bibliographic linguistic database

Kľúčové slová: slovenská bibliografia; lingvistická bibliografia na Slovensku; 17. – 21. storočie; slovenský jazyk; bibliografická lingvistická databáza

Олена А. Дюндик
Інститут української мови НАН України, Київ
olena.diundyk@gmail.com

КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЕСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У МОВІ АВТОРА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ АЛЬБЕРА КАМЮ В ПЕРЕКЛАДІ АНАТОЛЯ ПЕРЕПАДІ)

Дослідження елементів чужого мовлення у художніх текстах має на меті з'ясувати, які засоби використовує автор для передавання максимально наближених до життя усних повідомлень. Чуже мовлення, компонентами якого є *мова автора* або *слова автора*, входить до ширшого синтаксичного поняття *пряма мова*. «Пряма мова – дослівно відтворене мовлення самого автора або іншої особи. Різновид чужої мови, переданої від тієї особи, якій вона належить. Нерідко є імітацією чужих слів» (Багмут 2007: 560).

Оскільки чуже мовлення структурно й змістово поєднано з прямою мовою, ці два поняття розглядають комплексно: «пряма мова – не пристосоване до мовлення автора, точно відтворене чуже висловлення, що здебільшого супроводжується так званими словами автора, які містять інформацію про адресанта» (Селіванова 2006: 508).

Для досягнення достовірності та схожості з усним повідомленням, автор у конструюванні прямої мови використовує певні елементи, що максимально уподібнюють написане до живої розмови і характеризують персонажа, що говорить. «Пряма мова максимально передає емоційно-експресивну й інтонаційну природу чужого висловлювання, а це відбувається завдяки набору певних лексичних засобів, використання окремих синтаксичних конструкцій, розділових знаків тощо» (Торчинська 2015: 154).

Мета цієї статті – проаналізувати дієслівну лексику у мові автора (на матеріалі українсько-французького паралельного корпусу творів Альбера Камю в перекладі Анатолія Перепаді).

Різноманітні текстові корпуси стають все більш запитаним і надійним джерелом лінгвістичної інформації, адже корпус текстів – «це потужна матеріальна й інструментальна база для різноманітних наукових та практичних робіт» (Дарчук 2017: 28).

Паралельний корпус в Експертній дорадчій групі зі стандартизації мовної інженерії визначають так: «паралельний корпус – це сукупність текстів, кожен

з яких перекладений на одну або декілька інших мов, відмінних від оригіналу. Найпростіший випадок, коли залучено лише дві мови: одна частина корпусу – точний переклад іншої» (EAGLES 1996).

Здебільшого слова автора при прямій мові виражені дієслівною лексикою, що має характеристичну природу. «Ці слова, як правило, не лише означають, що мова належить іншій особі, а й передають її характер, особливості, називають дії, які її супроводжують: голосно промовити, прошепотіти, прохрипіти, сказати з ненавистю; вигукнути, вдаривши об поли руками» (Багмут 2007: 560).

Н. В. Гут, що досліджує слова автора в прозі Григорія та Григора Тютюників, стверджує:

лексичні одиниці, які входять до складу слів автора, часто отримують додаткові відтінки значень, завдяки чому втілюються художні образи, важливі для побудови всієї системи художнього тексту. Така ситуація сприяє функціонуванню не лише лексичних та контекстуальних, а й авторських синонімів, які разом формують численні групи та підгрупи (Гут 2009: 7).

Дієслова мовлення, що входять до слів автора в перекладах А. Перепаді, так само є важливим текстотвірним елементом. Вони засвідчують мовну майстерність перекладача, здатність добирати широкий спектр синонімів залежно від контексту та мовної ситуації.

Слова автора, як правило, містять дієслова уведення прямої мови до тексту. В авторській ремарці в прозі завжди присутнє дієслово «мовлення» (Надич 2013: 52). Як визначено в статті А. Й. Багмут «Пряма мова» до енциклопедії «Українська мова»: «слова автора, що вводять пряму мову, містять лексико-семантичну групу слів на означення процесу мовлення, думки, відчуття, слуху, бажання, волевиявлення і под.: *говорити, казати, чути, думати, уявляти, питати, кричати* та ін.» (Багмут 2007: 560).

Матеріалом нашого дослідження став українсько-французький паралельний корпус текстів А. Камю в перекладі українською мовою А. Перепаді. Зокрема, це такі твори: «Падіння» («La Chute»), «Відступник, або сум'яття в душі» («Le Renegat ou Un esprit confus»), «Гість» («L'Hôte»), «Обітний камінь» («La pierre qui pousse»), «Тайна» («L'Enigme»), «Море зовсім зблизка» («La mer au plus près»), «Пустеля» («Le désert»), «Мінотавр, або стоянка в Орані» («Le Minotaure ou La Halte d'Oran»), «Короткий путівник по містах без минулого» («Petit guide pour des villes sans passé») (Камю 1991; 1997; Camus 1954).

У цих текстах знаходимо чимало прикладів дієслів уведення прямої мови до тексту. Їхньою особливістю є синонімічне різноманіття цієї лексики в порівнянні з французьким оригіналом, де послідовно використовується лише одне дієслово мовлення – *dire* «казати, говорити».

«Французько-український словник» подає лексему *dire* як багатозначне слово, перше й основне значення якого «говорити; казати; висловлювати» (ФУС 2012: 191). Інші значення є його відтінками, образними вживаннями цього дієслова: «2. Означати; 3. Подобатися; 4. Читати (про вірші); 5. Говорити (про закон); 6. Показувати (про годинник); 7. Говорити що; 8. Наказувати» (ФУС 2012: 191).

Найпоширеніший спосіб передавання цієї лексеми у мові автора в перекладах А. Перепаді становлять українські дієслова *казати* / *сказати*:

Таблиця 1. Зразки використання лексеми *сказати* у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Гість	«Je vais chauffer la salle de classe, dit -il.	«Я зараз затоплю в класі, – сказав він.
Гість	«Passez à côté, dit l'instituteur, je vais vous faire du thé à la menthe.	«Проходьте сюди поряд, – сказав учитель, – я заварю вам чаю з м'ятою».
Падіння	«C'est que, voyez-vous, monsieur, disait le petit Français, mon cas est exceptionnel.	– «Але бачте, пане, – казав маленький француз, – у мене винятковий випадок.
Падіння	«Un homme comme vous...» me disait -on avec gentillesse, et je blêmissais.	«Така людина, як ви», – люб'язно казали мені, і я бліднув від люті.
Падіння	«Ah ! monsieur, disait -il, ce n'est pas qu'on soit mauvais homme, mais on perd la lumière.»	«Ах, не гнівайтесь, – казав він, – не тому до цього доходиш, що ти погана людина, та ось світло в очах померхло».
Обітний камінь	– Ils ont dit soixante, les kilomètres d'Iguape.	– До Ігуапе, – казали вони, – шістдесят кілометрів.
Обітний камінь	– Tu sens, dit le chauffeur avec gourmandise, c'est la bonne mer.	– Чуєш, – сказав водій вдоволено, – це вже благословенне море.
Мінотавр, або стоянка в Орані	«Ça y est, a dit mon voisin, ça va être la corrida.»	«Ну от, – сказав мій сусід, – зараз буде бій биків».
Відступник, або сум'яття в душі	Il me parlait d'un avenir et du soleil, le catholicisme c'est le soleil, disait -il, et il me faisait lire, il a fait rentrer le latin dans ma tête dure...	Він говорив мені про прийдешнє і про сонце, сонце – то католицька віра, казав він, і змушував мене чекати, втокмачував у мою тупу голову латину...

У наведених прикладах спостерігаємо паралельне використання лексеми *казати* / *сказати* доконаного і недоконаного виду. Як бачимо з контекстів, вживання недоконаного виду дієслова підкреслює процесуальність дії. Ці приклади засвідчують слово автора в інтерпозиції та в постпозиції відносно прямої мови. Тут бачимо точне передавання значення дієслова *dire* українською мовою в перекладах А. Перепаді творів А. Камю.

Подамо з нашого корпусу й приклади передавання дієслова *dire* за допомогою синонімічного йому українського дієслова мовлення *мовити* / *промовити*:

Таблиця 2. Зразки використання лексем *мовити* / *промовити* у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Гість	«Bon, dit Daru.	– Гаразд, – мовив Дарю.
Гість	«Tu fais des bêtises, dit -il lentement.	– Ти робиш дурниці, – мовив він повільно.
Гість	«Merci, petit, dit Balducci.	– Дякую, хлопче, – мовив Балдуччі.
Гість	«Regarde maintenant, dit l'instituteur, et il lui montrait la direction de l'est, voilà la route de Tinguët.	«А тепер дивись, – мовив учитель і показав йому на схід. – Це дорога на Тінгуїт.
Обітний камінь	«Heureux souvenir!» disait -il.	«Блаженство!» – мовив він.
Обітний камінь	– Oui, dit Socrate, chez toi, c'est la messe seulement.	– Звичайно, – мовив Сократ, – у вас тільки сама обідня.
Обітний камінь	«Ah, dit Socrate, j'oublie. Le maire veut te voir.	– А, я забув, – мовив Сократ, – тебе хоче бачити касік.
Обітний камінь	«Allez, coq, dit -il, encore un peu.»	«Нумо, друже, – мовив він, – ще трошки».
Обітний камінь	«Ah, oui ! dit le juge.	«Он як, – промовив суддя.

У наведених контекстах дієслово *dire* перекладене українськими *мовити* / *промовити*. Знайдено лише один контекст уживання дієслова *промовити* в позиції слова автора.

Ще одним прикладом використання дієслова мовлення у функції слів автора є лексема *озватися*:

Таблиця 3. Зразки використання лексеми *озватися* у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Гість	«Salut, dit Daru, quand ils débouchèrent sur le terre-plein.	«Здорові були! – озвався Дарю, коли вони виїхали на насип.
Гість	«Écoute, Balducci, dit Daru soudainement, tout ça me dégoûte, et ton gars le premier.	– Послухай, Балдуччі, – раптом озвався Дарю, – все це мені не до вподоби, а найбільше – оцей твій лебедик.
Обітний камінь	– Si nous avons assez d'essence, dit d'Arrast.	– Якщо бензину вистачить, – озвався d'Arrast.

У комунікативній ситуації відповіді на запитання перекладач застосовує дієслово *відповісти* як відповідник французького *dire*. Це дієслово бачимо в корпусі лише у формі минулого часу, чоловічого роду, dokonаного виду:

Таблиця 4. Зразки використання лексеми *відповісти* у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Гість	– <i>Merci, dit Balducci.</i>	– «Дякую, – відповів Балдуччі.
Обітний камінь	« <i>Eh ! bien, dit le maire, moi-même, en tant que maire, M. Carvalho, ici présent, le capitaine du port, et quelques autres moins importants.</i> »	– Та от, – відповів касік, – я, касік, присутній тут пан Карвальйо, начальник порту і ще кілька людей меншого розбору.
Обітний камінь	– <i>Bien oui, dit Socrate.</i>	– Авжеж, – відповів Сократ.
Обітний камінь	– <i>Ils travaillent quand on a besoin d'eux, dit le commandant.</i>	– Працюють, коли потрібні їхні руки, – відповів начальник.
Обітний камінь	– <i>Je reste, dit le coq d'un air fermé.</i>	– Я лишаюся, – відповів кок незаперечним тоном.

У контекстах слів автора, де пряма мова виражена питальним реченням, французьке дієслово *dire* в українському перекладі передане дієсловом *спитати*:

Таблиця 5. Зразки використання лексеми *спитати* у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Гість	« <i>Et toi ? dit -il.</i> »	– А ти? – спитав .
Гість	« <i>Pourquoi tu l'as tué?</i> » dit -il d'une voix dont l'hostilité le surprit.	– Навіщо ти вбив його? – спитав він і сам здивувався, як вороже пролунав його голос.
Падіння	« <i>Qui d'entre nous, dit -il, a le plus de faiblesses?</i> »	«У кого з нас найбільше слабкостей?» – спитав він.
Обітний камінь	– <i>Commandant, dit -il, de quoi vivent ces gens que nous venons de voir?</i>	– Начальнику, – спитав він, – з чого живуть ті люди, яких ми оце бачили?

У корпусі знаходимо також використання інших дієслів мовлення у функції слів автора: *почати*, *кинути*, *погодитися*, *покликати*, *додати*, *вигукнути*, *зукнути*, *пообіцяти*, *зашепотіти*. Нижче наведено контексти з ними з французького оригіналу та українського перекладу:

Таблиця 6. Інші випадки використання дієслів мовлення у мові автора

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Обітний камінь	« <i>Le juge!</i> » dit le maire.	«Суддя!» – кинув касік.
Гість	« <i>Écoute</i> », dit -il.	«Послухай...» – почав він.
Гість	– <i>Sûr, dit Balducci.</i>	– «Авжеж, – погодився Балдуччі.
Гість	« <i>Viens</i> », dit Daru.	«Ходи сюди», – покликав Дарю.
Гість	« <i>Je viens</i> », dit Daru.	«Я йду за тобою», – заспокоїв його Дарю.

Назва твору	Французький оригінал	Український переклад
Обітний камінь	« <i>Et vous savez, dit -il, ils dansent et ils chantent tous les jours.</i> »	– Знаєте, – додав суддя, – вони всі дні танцюють і співають.
Обітний камінь	– <i>Celui-là, champion ! dit Socrate en guise de présentation.</i>	– Це наш чемпіон! – вигукнув Сократ замість відрекомендувати його.
Обітний камінь	« <i>Ne fume pas</i> », dit -il.	«Не кури!» – гукнув він йому.
Обітний камінь	– <i>Je viendrai, dit -il.</i>	Прийду, – пообіцяв він.
Обітний камінь	« <i>Tu vois, souffla le coq, il dit qu'il est le champ de bataille du dieu.</i> »	«Бачиш, – зашепотів кок, – він каже, що він поле битви бога».

Наведені контексти перекладу дієслова *dire* у мові автора свідчать про використання слів автора в інтерпозиції та в постпозиції відносно прямої мови.

Оскільки в оригінальних творах А. Камю ми бачимо лаконічність конструкції, що передають слова автора, в українському перекладі А. Перепаді також засвідчуємо стислі конструкції як відповідники слів автора.

Унаслідок аналізу контекстів уживання дієслів мовлення з нашого паралельного французько-українського корпусу творів А. Камю в перекладах А. Перепаді, доходимо висновку, що ці дієслова мають такі семантичні особливості:

1. Є семантично нейтральними, виражають дію на позначення мовлення: *казати, сказати, мовити, промовити, озватися*.
2. Слугують маркерами комунікативної ситуації питання чи відповіді на нього: *спитати, відповісти*.
3. Наголошують на ознаці мовленнєвої дії, яка супроводжує репліку персонажа: *озватися, кинути, вигукнути, гукнути, зашепотіти*.
4. Вказують, на якому етапі перебуває розмова: *почати, додати*.
5. Скеровують на інші дії, що супроводжують репліки персонажів: *погодитися, заспокоїти, пообіцяти*.

Як бачимо з наведених прикладів, дібраних з обговорюваного авторського паралельного корпусу, дієслово *dire* у слові автора відображене в аналізованих текстах такими синонімічними дієсловами мовлення: *казати, сказати, мовити, промовити, озватися, відповісти, спитати, почати, кинути, погодитися, покликати, додати, вигукнути, гукнути, пообіцяти, зашепотіти*. Корпусні дані забезпечили достатню кількість прикладів контекстів уживання дієслів мовлення, які вводять пряму мову до тексту. Особливістю цих дієслів є їхнє синонімічне різноманіття в порівнянні з французьким оригіналом, де послідовно в цій функції використовується лише дієслово мовлення *dire*. Це свідчить про творчу манеру перекладу А. Перепаді творів А. Камю, його прагнення збагатити текст перекладу синонімічними дієсловами мовлення в прямій

мові задля уникнення тавтологій та занадто спрощеної мови перекладеного твору; використати синонімічне багатство української дієслівної лексики для створення українського відповідника оригінальних текстів А. Камю.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Багмут Алла Й., 2007, *Пряма мова*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, вид. 3, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 560–561.
- Гут Наталя В., 2009, *Слова автора при прямій мові в системі художнього тексту (на матеріалі творчості Григорія та Григора Тютюнників)*, Автореф. дис. канд. філол. наук, Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.
- Дарчук Наталія П., 2017, *Паралельний корпус текстів ПарКУМ*, «Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9», вип. 15, с. 28–34.
- Камю Альбер, 1991, *Сторонній: Повість; Чума: Роман; Падіння: Повість*, Київ: Дніпро.
- Камю Альбер, 1997, *Вибрані твори у 3-х т.*, т. 3, *Есе*, Харків: Фоліо.
- Надич Ю. М., 2013, *Термінологічна парадигма поняття «слова автора» в сучасному мовознавстві*, «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», вип. 36, с. 50–53.
- Селіванова Олена О., 2006, *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія*, Полтава: Довкілля.
- Сірук Олена Б., 2013, *Лексичні перекладні еквіваленти в болгарських і українських паралельних текстах*, «Українське мовознавство», вип. 43, с. 75–86.
- Торчинська Наталія М., 2015, *Синтаксичні доміанти вираження чужого мовлення у творах О. Кобилянської та Є. Гуцала. Компаративний аналіз*, «Восточноукраинский лингвистический сборник», вип. 16, с. 121–130.
- ФУС 2012 – Бусел В'ячеслав Т. (ред.), 2012, *Французько-український словник. Українсько-французький словник*, Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Шведова Марія О., 2013, *Корпусна лінгвістика та лексико-граматична типологія*, «Українське мовознавство», вип. 43, с. 95–103.
- Camus Albert, 1954, *L'Été. Les Essais LXVIII*, Paris: Les Éditions Gallimard.
- Čermák František, 2012, *InterCorp: a contribution to interlinguistics*, «Prace Filologiczne. Seria Językoznawcza», вип. 63, с. 67–83.
- Dictionnaire électronique de l'Académie Française*, вид. 9, 2018, <https://academie.atilf.fr/> (доступ 18.10.2018).
- EAGLES [Expert Advisory Group on Language Engineering Standards], 1996 *Expert Advisory Group on Language Engineering Standards. Preliminary recommendations on corpus typology*. EAG-TCWG-CTYP/P, Version of May, <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/corpusyp/corpusyp.html> (доступ 18.10.2018).

- Kotsyba Natalia, 2012, *Polukr (a Polish-Ukrainian parallel corpus) as a testbed for a parallel corpora toolbox*, «Prace Filologiczne. Seria Językoznawcza», вип. 63, с. 181–196.
- Salkie Raphael, 1999, *How can linguistics profit from parallel corpora?*, в: *Parallel corpora, parallel worlds. Selected papers from a symposium on parallel and comparable corpora at Uppsala University, Sweden, 22–23 April, 1999*, ред. Lars Borin, Amsterdam – New York: Brill, с. 91–109.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bahmut, A. Ī. (2007). Priama mova. In V. M. Rusanivs'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* (3rd ed., pp. 560–561). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Busel, V. T. (2012). *Frantsuz'ko-ukrains'kyi slovnyk: Ukrains'ko-frantsuz'kyi slovnyk [FUS]*. Kyiv: VTF "Perun".
- Camus, A. (1954). *L'Été: Les Essais LXVIII*. Paris: Les Éditions Gallimard.
- Čermák, F. (2012). InterCorp: a contribution to interlinguistics. *Prace Filologiczne: Seria Językoznawcza*, 63, 67–83.
- Darchuk, N. P. (2017). Paralel'nyi korpus tekstiv ParKUM. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova: Serii* 9, 15, 28–34.
- Dictionnaire électronique de l'Académie Française* (9th ed.). (2018). Retrieved from <https://academie.atilf.fr/>
- Expert Advisory Group on Language Engineering Standards [EAGLES]. (1996). *Preliminary recommendations on corpus typology: EAG-TCWG-CTYP/P: Version of May*. Retrieved from <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/corpus/typ/corpus.html>
- Hut, N. V. (2009). *Slova avtora pry priamii movi v systemi khudozhn'oho tekstu (na materialakh tvorchoosti Hryhoriia ta Hryhora Tiutiunnykiv)* (Unpublished doctoral dissertation). Kyiv: National'nyi Universytet im. T. Shevchenka.
- Kamiu, A. (1991). *Storonnii: Povist'; Chuma: Roman; Padinnia: Povist'*. Kyiv: Dnipro.
- Kamiu, A. (1997). *Vybryni tvoriv u 3-kh. t.: Vol. 3. Ese*. Kharkiv: Folio.
- Kotsyba, N. (2012). *Polukr (a Polish-Ukrainian parallel corpus) as a testbed for a parallel corpora toolbox*. *Prace Filologiczne: Seria Językoznawcza*, 63, 181–196.
- Nadych, Iu. M. (2013). Terminolohichna paradyhma poniattia "slova avtora" v suchasnomu movoznavstvi. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostrozhka akademiia"*, 36, 50–53.
- Salkie, R. (1999). How can linguistics profit from parallel corpora? In L. Borin (Ed.), *Parallel corpora, parallel worlds: Selected papers from a symposium on parallel and comparable corpora at Uppsala University, Sweden, 22–23 April, 1999* (pp. 91–109). Amsterdam: Brill.
- Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna lnhvistyka: Terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia.
- Shvedova, M. O. (2013). Korpusna lingvistyka ta leksyko-hramatychna typolohiia. *Ukrains'ke movoznavstvo*, 43, 95–103.

- Siruk, O. B. (2013). Leksychni perekladni ekvivalenty v bolhars'kykh i ukrains'kykh paralel'nykh tekstakh. *Ukrains'ke movoznavstvo*, 43, 75–86.
- Torchyns'ka, N. M. (2015). Syntaksychni dominanty vyrazhennia chuzhoho movlennia u tvorakh O. Kobylans'koï ta Ie. Hutsala: Komparatyvnyi analiz. *Vostochnoukrainskii lingvisticheskiï sbornik*, 16, 121–130.

A corpus-based study of verbs introducing direct speech (based on selected works by Albert Camus in Anatol' Perepadia's translation)

Abstract

This article analyses verbs introducing direct speech on the material of the Ukrainian-French parallel corpus of selected works by Albert Camus and their Ukrainian translations by Anatol' Perepadia. In the immediate context of direct speech where the verb *dire* is used in the French part of the corpus, we recorded a large number of different verbs in the Ukrainian translation. The peculiarity of these verbs is their synonymous diversity compared to the French original. Corpus data provided a sufficient number of examples of words that serve to introduce direct speech in the analysed texts.

Корпусне дослідження дієслівної лексики у мові автора (на матеріалі творів Альбера Камю в перекладі Анатолія Перепаді)

Анотація

Ця стаття має на меті проаналізувати дієслівну лексику в мові автора на матеріалі українсько-французького паралельного корпусу творів Альбера Камю у перекладі Анатолія Перепаді. Центральним елементом слів автора як компонента прямої мови є дієслова мовлення. Здійснено аналіз контекстів прямої мови, де в словах автора у французькій частині корпусу (у творах А. Камю) використано дієслово *dire*, а в українському перекладі цих творів А. Перепадею зафіксовано 16 дієслів мовлення для відтворення цієї французької лексеми. Особливістю цих дієслів є їх синонімічне різноманіття у порівнянні з французьким оригіналом. Корпусні дані забезпечили достатню кількість прикладів дієслів мовлення, які уводять пряму мову до тексту.

Keywords: Anatol' Perepadia; Albert Camus; verbs; parallel corpus; direct speech; author's speech

Ключові слова: А. Перепаді; А. Камю; дієслова; паралельний корпус; пряма мова; слова автора

HRANICE JAZYKA A JAZYKOVEDNEJ INFRAŠTRUKTÚRY¹

Otázka hranice jazyka a gramatiky jazyka či centra a periférie prinajmenej už od Pražanov predstavuje významné záujmové pole v jazykovede. V súčasnosti sa táto otázka stáva ťažiskovou otázkou interdisciplinárneho charakteru. Nezaujíma sa o ňu len jazykoveda a pomocné jazykovedné disciplíny, ale aj viaceré iné spoločenské vedy. V našej práci k otázke hraníc v jazyku nepristupujeme zo štandardnej všeobecnolingvistickej stránky, ale z aspektu konkrétneho prirodzeného jazyka, slovenčiny, čo predstavuje tiež bežný a možný výskumný postup pri skúmaní tejto otázky. Čiastkové výsledky, ktoré v práci prezentujeme, využívame na to, aby sme poukázali na možné problémy a smerovania bibliografického mapovania a otvárania možných ciest ďalšieho budovania slavistickej bibliografickej bázy dát a modernej bibliografie.

Či hranicu vnímame z aspektu priestorového, spoločenského, kultúrneho, morálneho, alebo jazykového, vnímame ju ako niečo, čo ešte je alebo už nie je. V slovenskej jazykovej re/prezentácii to môže byť pevná alebo pomyselná čiara, bod či pásmo. Hranica má teda škálový charakter a v tom prameni i metafora posuvnej hranice, ktorá výstižnejšie charakterizuje hranice jazyka. Vyplýva z vnútrojazykovej a mimojazykovej podstaty hranice (Dudok 2011).

V slovenskom jazykovom obraze dominujú tieto základné významy hranice – čiara, rozhranie a krajné vymedzenie niečoho: 1. čiara oddelujúca isté administratívne celky, územia: *štátna hranica, hranice kraja, odísť za hranice* vo význame „vystahovať sa do cudziny“ (KSSJ 2003), SSSJ uvádza i metaforu hranice: *zelená hranica* štátna hranica prechádzajúca prírodným neobývaným prostredím mimo oficiálneho hraničného priechodu (SSSJ 2011) a 2. rozhranie medzi javmi, oblasťami, predel: *národnostná, veková hranica, hranica medzi životom a smrťou* (KSSJ 2003: 197).

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-0689-12 *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku* a projektu č. 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*.

V SSSJ sa rozlišuje aj tretí, adlatívny význam slova hranica: 3. krajné vymedzenie niečoho: *horná veková h.*; *dolná h. trestu*; *maximálna h. poplatku*; *prirodzená h. zaťaženia organizmu*; *h. únosnosti*; *h. viditeľnosti*; *zákonom, normou povolená h. množstva škodlivín v ovzduší*; *zvuk nad hranicou počutelnosti*; *jazda na hranici šmyku*; *prečerpať medznú hranicu úveru*; *ocitnúť sa pod hranicou životného minima*; *to je za hranicou môjho chápania*; *dosiahnuť hranicu dospelosti*; *zvýšiť, posunúť vekovú hranicu pri odchode do dôchodku*; *rozšíriť hranice poznania*; *odhadnúť hranice technických možností* (SSSJ 2011: 167–168). Ďalší význam, ktorý uvádzajú KSSJ, SSSJ atď., zo stanoviska vývinu jazyka a súčasného používania jazyka patrí do domény posuvnej/ posunutej hranice jazyka, do domény homonymie, teda hranica vo význame „naukladaná hromada dreva na zapálenie, vatra“: *zapáliť hranicu*; *upáliť niekoho na hranici* (KSSJ 2003: 197).

Sémantický potenciál výrazu *hranica* v slovenčine umocňujú paremiologické, frazeologické a metaforické možnosti tohto výrazu: keď chceme povedať, že niečo vybočuje z normy, môžeme použiť výraz *prekročiť hranice niečoho*, alebo keď chceme vyjadriť, že je niečo veľké, môžeme povedať, že *niečo nemá, nepozná hranice, hraníc*. Slovenčina je pomerne bohatá na frazeologizmy s komponentom *hranica*, napr. fraz. *byť na hranici ľudských možností* dospieť na pokraj fyzických al. psychických síl; *ísť za hranice ľudských možností* dokázať urobiť niečo, čo nie je za normálnych okolností možné; *nemať/nepoznať hranice/hraníc* nedodržiavať záväzné pravidlá; *poznať svoje hranice* vedieť, čo človek dokáže, čoho je schopný atď. Potenciál výrazu *hranica* v značnej miere rozširujú synonymá *rozhranie*, *rozmedzie*, *pomedzie*, *lína*, *čiara*, *medzník*, *míľnik*, *predel*, *prah* atď. (SSS 1995: 156), ako i metaforizácia a metonymizácia tohto výrazu, napríklad v špeciálnych registroch: lingv. *hranica slova*, *slabiky*, *morfémy* miesto, kde sa stretávajú dve slová, dve slabiky, dve morfémy; astron. *dátumová hranica* myslená čiara prechádzajúca v blízkosti 180° zemepisnej dĺžky, pri jej prekročení východným al. západným smerom sa k dátumu pripočítava al. sa od neho odpočítava jeden deň; mat. *hranica množiny* množina jej hraničných bodov (SSSJ 2011).

Základné významové pole konceptu hranice je vo väčšine jazykov zhodné. Jazykový obraz periférneho poľa má však už aj v kontaktných a geneticky blízkych jazykoch často odlišnú lexikálnovýznamovú podobu. Napríklad hranica vo význame „naukladaná hromada dreva na zapálenie, vatra“ má v južnoslovanskom jazykovom prostredí ekvivalent v lexéme *lomača* (v bosniačtine, chorvátčine, srbčine), *kres* (v slovinčine) a pod., nehovoriac o jazykoch zo vzdialenejšieho areálu.

Keď ide o lingvistický diskurz hranice, spomenieme na tomto mieste koncept centra a periférie, ktorý vyložil v súvislosti s vývinom spoluhláskového subsystému J. Sabol (1989), a mohli by sme uvádzať mnoho ďalších prípadov a možností. Spolu s F. Danešom a mnohými ďalšími jazykovedcami môžeme ešte na úvod konštatovať,

že jazyk nie je „ideálnym“ systémom symetricky usporiadaných jednotiek, ale je to skôr systém, v ktorom určité elementy tvoria kompaktné centrum a iné tvoria rozptýlené okrajové pásmo okolo tohto centra, teda periférnu oblasť (Daneš 1965, 1966; Čejka, Lotko 1974 – citované podľa: Sabol 1989: 97). V príspevku sa nebudeme podrobne zaoberať konceptualizáciou lexémy *hranica* v slovenčine, ale chceme iba poukázať na to, že tak, ako sa vyvíja jazyk, tak sa mení i sám jazykový obraz hranice – a mení sa a posúva i význam hranice v jazykovom používaní, interpretovaní a vysvetľovaní. Hneď na začiatku však podotýkame, že posúvanie hranice v jazyku nevnímame ako deviantnú situáciu, ale ako prirodzený proces regulovaný používateľmi jazyka, keď sa centrum môže ocitnúť na okraji a periféria v centre.

Keď ide o koncept hranice, sme však toho názoru, že si nevystačíme iba so sémantickým aspektom, hoci je to v prístupe k vysvetľovaniu gramatiky a metaforiky hranice (a vôbec lingvistiky priestoru) osvedčená cesta (porov. napr. Пипер 1997, 2008). Jazykový, sémantický a kognitívny potenciál hranice je široký. Je zároveň aj kľúčovou otázkou mnohých ďalších oblastí ako napr. kultúrnej lingvistiky, ekológie jazyka, prežívania jazyka, vplyvu jazykového areálu na význam, pragmatického a emergentného statusu hranice atď. To nás viedlo k uvažovaniu o vonkajších a vnútorných hraniciach jazyka (po prvýkrát v prednáške Vnútorné a vonkajšie hranice slovenského jazyka 27. 9. 2010 v Sappore i v publikovanej verzii: Dudok 2014).

Odhaľovanie a poznanie princípov vzájomného komplexného pôsobenia vnútorných a vonkajších vektorov vývinu jazyka nám natíska myšlienku posuvnej gramatiky hranice i posuvnej hranice jazyka zároveň, nie destabilizácie jazyka.

Na začiatku sme načrtli lexikálny koncept hranice v slovenčine bez nároku na vyčerpávajúci deskriptívny a explanačný prístup. V rámci vnútrojazykových hraníc slovenčiny je prítomný široký vejár otázok a kritérií, ktoré nedovoľujú gramatiku hranice v sémantickom i diskurzívnom zmysle vnímať ako statickú kategóriu, ale iba vo vzájomne prepojenom komplexe dynamických procesov, do ktorých vstupujú aj vonkajšie vektory hranice (napr. kontakty slovenčiny s inými jazykmi, slovenské jazykové enklávy a diaspóry), na čo poukážeme v ďalšej časti našej úvahy. Teraz, samozrejme, iba stručne načrtujeme časť priestoru, v ktorom sa realizuje gramatika hranice v slovenčine. V zmysle typológie hranice možno hovoriť napríklad o hranici ako začiatočnom, východiskovom bode – *odišť od okna, pracovať od rána, smiať sa od šťastia, poštipaný od včiel, báseň od Kraska, byť vyšší od Jana* a podobné príklady, pre ktoré je z formálnej stránky spoločná predložka *od* v genitívnej konštrukcii a z významovej stránky spoločný všeobecný ablatívny význam s početnými konkrétnymi špeciálnymi, užšími kategoriálnymi významami, v našom prípade spaciálnym, temporálnym, kauzálnym, agentálnym, komparatívnym. Východisko, začiatočný bod, tvoriaci podstatu ablatívnosti, je v skutočnosti synonymom hraničného bodu, od ktorého začína akési priestorové, časové atď. nazeranie na mimojazykovú rea-

litu, nazeranie na realitu, ktorá sa po tento bod prejavovala v inakšom priestorovom, časovom atď. statuse a teraz sa vníma a interpretuje v ablatívnom význame (porov. Пипер 2008: 309). Ďalej je to hranica ako konečný bod: *pracovať do večera*, teda s významom adlatívnosti, ale napr. i vo význame lokalizátora: *cestovať do Bratislavy, vojsť do bytu*, resp. hranica ako konečný bod vo význame superlatívnosti, vyjadrenom nielen morfológicky superlatívom, ale aj inými prostriedkami: *Úlohu splnil najlepšie.*, *Je najnižší v triede.*, *Zjedol menej ako všetci naokolo*. Blízke tomu je i vyjadrovanie hranice lexikálnymi kvantifikátormi či prostriedkami univerzálnej kvantifikácie.

Výrazné zastúpenie jazykového obrazu hranice je v kategórii vidu a v jej blízkej kategórii, ktorá je v slovenčine pomerne málo preskúmaná, v kategórii taxickosti. V rámci spaciálneho rozmeru je hranica transparentnejšie vyjadrená, pričom jazykový a mimojazykový, reálny diskurz hranice sú pomerne symetrické. Kategória taxickosti, ktorá reprezentuje časové vnímanie a vyjadrovanie mimojazykovej skutočnosti, predstavuje neostrý koncept hranice.

Kategória lokalizovania a usporiadania slovesného deja v prehovore, v niektorých teóriách terminologizovaná ako *taxis* (R. Jakobson, A. V. Bondarko, V. S. Chraikovskij), v slovenskej gramatickej tradícii nemá svoje pevné terminologické miesto. Vecne je čiastočne obsiahnutá v rámci deskripcie časových viet (Oravec, Bajžíková 1986, Ferencíková 1986, Žigo 1997 a i.) a v slovenskom lingvistickom terminologickom priestore by jej mohol zodpovedať termín taxická konštrukcia. Pre potreby zmapovania, deskripcie a vysvetlenia samotnej kategórie taxických konštrukcií v modernej slovenčine sú koncepcne blízke poznatky P. Žiga. P. Žigo v monografii o kategórii času v slovenskom jazyku sústreďuje pozornosť predovšetkým na postihnutie významových zložiek jednotlivých časových stupňov zo všeobecného hľadiska a konfrontuje jazykový čas v staroslovienčine, predpisovnej slovenčine a v spisovnej slovenčine (Žigo 1997), čím poskytuje veľa materiálu na chápanie nášho konceptu (posuvnej) vnútrojazykovej hranice.

Tieto a iné gramatické a sémantické významy hranice necharakterizujú iba kategoriálne rozdeľovanie, ktoré je veľmi často metalingvistického charakteru, ale aj kategoriálne scelovanie do vyšších rádo. P. Piper napr. v rámci lokalizátorov ako možných konceptov gramatiky hranice hovorí o princípe nadkategoriálnej lokalizovanosti, ktorý riadi fungovanie väčšieho počtu sémantických kategórií s rôznym stupňom gramatikalizácie (Пипер 2008: 310).

Nestabilita hranice v jazyku je v značnej miere aj výsledkom vývinových procesov v jazyku. Bežný používateľ jazyka si posuvnú hranicu tohto typu najčastejšie ani nevšimá, ale dejiny jazyka na to poskytujú veľmi veľa dokladov. V rámci dynamiky vývinu jazykovej hranice obyčajne dochádza k jej nivelizácii, k rozširovaniu významu. Napríklad v predpisovnom vývine slovenčiny sa rozlišovali tieto diferenčné znaky

v nerovnorodnom prostredí (nomina afinitatis): *dever* „manželov brat“, „brat zaťa“, „prvý družba“ (HSSJ, 1991: 248), *šur* (v psl. **šurb*) vo význame „manželkin brat“ sa zachovalo iba v Žilinskej knihe z r. 1477 (Žigo 2011: 316), *svojak*, v kontrahovanej podobe *svák*, *sváko*, *sváčík*, *sváčko* vo význame „manžel otcovej alebo matkinej sestry“, „akýkoľvek starší príbuzný“, „sestrin manžel“ sa pomenúval výrazom *zať*. V tejto súvislosti P. Žigo konštatuje, že „pôvodná praslovanská sústava príbuzenských pomenovaní sa na území dnešného Slovenska pod vplyvom kontaktov s inojazyčným etnikom oslabil, vnútorné vzťahy sa prehodnotili a adaptovali sa pomenovacej sústave nemčiny. Dokazuje to vývin, v dôsledku ktorého sa germanizmus *švagor* ustálil na pomenovanie 1. manželovho brata (pôvodne **deverb* vo význame „manželov brat“, aj „prvý družba“), 2. manželkinho brata (pôv. **šurb* aj vo význame kolektívu, t. j. „vlastní bratia mojej manželky“, 3. manžela manželkinej sestry (**svojbakъ* = patriaci do našej rodiny, vlastný príbuzný, 4. sestrinho manžela“ (Žigo 2011: 317–318).

Hranice v slovenčine predstavujú aj významný etnosignifikantný prvok, a to jednak pri sebaidentifikácii, jednak pri identifikácii toho druhého. Napríklad Slovák seba identifikuje podľa svojho jazyka (slovenčiny), krajiny a podobne, ale aj jeho prejav dialogickí partneri Neslováci identifikujú podľa vonkajších faktorov ako slovenský. Keď ide o otázku hraníc slovenského jazyka, treba si pripomenúť aj ďalšie dve veci: 1. jazykové hranice slovenčiny prekračujú zemepisné hranice Slovenska, 2. hranice slovenčiny v rámci administratívno-právnych a štátnych hraníc nie sú presne vyhranené.

K prvému bodu možno povedať, že je slovenský jazyk ako národný jazyk v najrozmanitejších funkciách najplnšie zastúpený prirodzene v materskej krajine, na Slovensku. Sociálno-historickou bázou národného jazyka je národné spoločenstvo. Pred vznikom spisovnej slovenčiny v slovenskom národnom jazyku prevládali divergentné tendencie. Po uzákonení spisovnej slovenčiny v 19. storočí sa začali prejavovať výrazné konvergentno-integračné tendencie. V rámci Slovenska je to vnútorne zložito diferencovaný jazyk v rámci komunikačných typov a sfér. Ale okrem toho sa slovenčina používa aj v pohraničných oblastiach v rámci prirodzeného bilingvizmu pohraničného typu, ďalej ako enklávový jazyk v pomerne dobrej jazykovej kondícii vo Vojvodine (v dnešnom Srbsku), Rumunsku a v Chorvátsku, kde sú početné slovenské ostrovy ešte od 18. storočia, a ako diaspórny jazyk – veľký počet hovoriacich po slovensky žije aj v Amerike, Kanade, Austrálii, v európskych krajinách atď. Podľa *Sprievodcu slovenským zahraničím* sa odhaduje, že dnes za hranicami Slovenska žije 2,6 miliónov ľudí, ktorí sú pôvodom Slováci, čo je polovica z počtu Slovákov na Slovensku (Bartalská [sost.] 2001²).

² Oficiálna stránka Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí, <http://www.uszz.sk> (prístup 15. 11. 2018).

K druhému bodu môžeme uviesť, že slovenčina na Slovensku je štátnym jazykom. To znamená, že v oficiálnom styku ju denne používa okolo 5,3 milióna občanov Slovenskej republiky, z čoho asi 15% populácie tvoria národnostné menšiny. Prevažná väčšina príslušníkov národnostných menšín sú symetrickí bilingvisti. Etnická štruktúra na Slovensku je nasledujúca: 85% Slovákov, okolo 10% Maďarov, 4,6% Rómov, 0,2% Rusínov. Medzi tradičné národnostné menšiny patria Česi, Poliaci, Nemci, Bulhari, Chorváti, Srbi a po osamostatnení Slovenska tu evidujeme aj okolo 15 tisíc dlhodobo žijúcich cudzincov. Na Slovensku sa tiež používajú aj mnohé nomádske jazyky.

Do zorného poľa vnútorných hraníc slovenčiny možno zaradiť zložitú spleť vývinových jazykových javov vrátane adstrátného a substrátného spektra. Dnešná slovenčina je vďaka tomu veľmi diverzifikovaným jazykom s dômyselne vybudovanou jazykovosystémovou a komunikačnou infraštruktúrou. Tento proces nie je uzavretý, ale vnútorné členenie slovenčiny intenzívne prebieha aj dnes, pričom je umocnený pestrú sociálnou sieťou a zložitými interakčnými vzťahmi medzi jej nositeľmi. Keď ide o riešenie vnútorných otázok hraníc slovenčiny, v súčasnosti systémovolingvistická infraštruktúra sa radikalizuje, argumentuje na osi áno – nie. Jazykovému spoločenstvu na prelome tisícročí je bližší škálový koncept slovenčiny pri jej používaní na verejnosti. V takejto situácii sa potom logicky rodí aj nová pragmatickolingvistická koncepcia spisovnej slovenčiny. Systematicky je tento model prezentovaný v publikácii Juraja Dolníka *Teória spisovného jazyka*, ktorá vychádza z pozícií „komunikujúcich nositeľov tohto jazykového útvaru” (Dolník 2010: 117).

Vonkajšie hranice slovenčiny sa týkajú vývinu slovenčiny v zahraničných podmienkach, resp. vo vývinových podmienkach jazykovej enklávy a diaspóry. V nedávno publikovanej knihe o týchto otázkach sme evidovali okolo tridsať krajín, kde sa vyskytujú uvedené existenčné podoby slovenčiny (Dudok 2008). Hranica slovenskej jazykovej diaspóry sa za posledné roky značne rozšírila a v súčasnosti ju v rôznych podobách možno vystopovať asi v sedemdesiatich krajinách. Slovenské jazykové prejavy v tom-ktorom prostredí sú všade špecifické a závisia od okolitých kontaktočných jazykov, kultúrneho diskurzu a intenzity a kvality pulzačných komunikačných vektorov. V prvom rade však závisia od potrieb jazykového spoločenstva špecificky sa jazykovo správať v rozličných komunikačných situáciách a sférach. Spoločným menovateľom pre všetky zahraničné slovenské jazykové spoločenstvá je však tendencia k diasporizácii. Aj tradičné slovenské jazykové ostrovy, akým je slovenčina vo Vojvodine, v Rumunsku či Maďarsku, sa viditeľne urbanizujú a smerujú k jazykovej diaspóre (podrobnejšie o tom: Dudok 2008, 2014).

Jazyk používateľov slovenčiny, ktorí žijú za hranicami Slovenska, zrejme výraznejšie nepoznačí komunikačné zručnosti a komunikačnú komfortnosť hovoriacich na Slovensku. Avšak prostredníctvom kompromisných jazykových replík pomáha

rozširovať jazykový priestor slovenčiny. Do slovenskej jazykovej praxe sa dnes nedostávajú nové jazykové impulzy iba bezprostredným jazykovým kontaktom. Rozširovanie výrazových prostriedkov prebieha aj dištantnou formou, ba dnes je niekedy veľmi ťažké určiť aj samotnú hranicu jazykových kontaktov. Galina P. Neščimenková preto v súvislosti s preberaním slov hovorí o zmiešanom, kontaktno-distantnom preberaní (Нещименко 2002: 132). Tento druh jazykovej globalizácie nie je iba špecifikom slovenčiny: táto vlastnosť charakterizuje prinajmenej celý jazykový euro-areál. To, čo je však charakteristické pre jazykovú situáciu slovenčiny, je aj pomerne zreteľný proces glocalizácie. Hranice v jazyku a medzi jazykmi už nie sú také ostré ako kedysi. Slovenčinu neovplyvňujú iba centrá jazykovej moci, hoci ju v značnej miere regulujú, ale hlavne samotní používatelia. Preto by som si dovoľil hranicu slovenčiny charakterizovať ako posuvnú, nezávislú od abstraktných predstáv alebo administratívneho (horizontálneho) pohľadu na fenomén hranice. Hranice slovenčiny netreba vnímať ako objekt, ale ako proces. Závisia v prvom rade od dynamického procesu, ktorý je nepretržite tvarovaný hovoriacimi v neustálom interakčnom vzťahu. Vnímame ich ako osmotický jav. Ale na rozdiel od osmózy v chemickom zmysle, kde ide o samovoľné prenikanie molekúl rozpúšťadla membránou do roztoku, pri osmotickej jazykovej hranici ide o ich slobodné a zároveň zámerné prestupovanie, čo vyplýva z interaktívnych a interskupinových jazykových znalostí.

V tomto kontexte pripomeniem jazykové sebavedomie najživotiaschopnejších slovenských jazykových enkláv vo Vojvodine a v Rumunsku, a ak by sa posilnili nástroje preventívnej lingvistiky, tak aj v niektorých iných susedných krajinách, prinajmenej v tých, kde má slovenčina status menšinového jazyka. Dlhodobý vývoj v špecificky odlišných podmienkach jazykových kontaktov a akulturačných procesov tu umožnil zachovať slovenčinu, akú na Slovensku zákonite vystriedali novšie formy, pre súčasných používateľov v modernom kultúrnom svete prijateľnejšie, a na druhej strane umožnil včleniť do svojej jazykovej výbavy také prvky z exosféry, ktoré sa v komunikačnej praxi začali v materskej krajine objavovať až po otvorení horizontálnych, „tvrdých“, hraníc. Teda možno už počítať i s istým „mäkkým“ pluricentrickým konceptom slovenčiny v slovákistickom priestore (Dudok 2008).

Nemám na mysli iba lexikálne dublety a varianty, ktoré do štandardnej slovenčiny vstupujú vďaka otvorenosti komunikačných príležitostí v rámci posuvných hraníc národného jazyka. Veď lexéma *sálaš* nie je iba dialektizmus v reči Slovákov vo Vojvodine, Rumunsku, Maďarsku, Chorvátsku, ale svojím vecným významom hospodárskej usadlosti na samote v rovinatej krajine presahuje štylistickú rovinu a rozširuje významové pole slovenskej štandardizovanej lexémy *salaš*. Ide teda o dve osobitné kognitívno-lingvistické kategórie. Alebo štandardné výrazy s rozšíreným významom *obec*, *osada* a pod. (vo verejných jazykových prejavoch Slovákov vo Vojvodine), kde *osada* má význam *obce* a *obec* význam *okresu* v spisovnej sloven-

čine. Alebo semikomunikačné varianty či interlingválne homonymá typu *baňa* vo význame kúpeľov v reči Slovákov v bývalej Juhoslávii.

Rovnako treba vnímať šírenie hraníc slovenčiny aj v gramatickej, textovej a inej rovine.

Hranice slovenského jazyka určujú viaceré aspekty, genetický, typologický, areálový a pod., čím nadobúdajú charakter dynamickej, posuvnej hranice, ktorá sa mení vo vývinovom aj komunikačnom priestore. Takže slovenčinu ako samostatný jazyk určujú jednak vnútorné jazykové hranice, na základe ktorých je slovenčina vnútorne členená, a jednak vonkajšie hranice, na základe ktorých sa slovenčina začleňuje do širšieho jazykového areálu.

Všetky uvedené jazykové a mimojazykové faktory spôsobili veľmi diverzifikovaný vývin modernej slovenčiny. Rovnako je diverzifikovaný i metalingvistický slovakistický diskurz: všimnime si napríklad rôznenie výskumných jazykovedných slovakistických tém len na Slovensku a silných slovakistických stredísk vo Vojvodine (ktorá je súčasťou Srbska), v Rumunsku, v Maďarsku, v Chorvátsku a pod. Namiesto slovenského jazyka by sme tu ako príklad mohli spomenúť poľštinu, maďarčinu, nemčinu či hociktorý iný prirodzený jazyk.

A uvedená metalingvistická infraštruktúra otvára priestor i na konceptualizáciu posuvnej hranice v bibliografickom spracovaní lingvistických dát.

Vďaka moderným informačným technológiám by sa mohlo zdať, že sú bibliografické hranice zrušené. Rozsah bibliografického spracovania (napríklad jazykovednej slavistickej produkcie) je takmer neobmedzený. Všimnime si v tejto súvislosti bibliografickú databázu budovanú Slavistickým ústavom Poľskej akadémie vied,³ ktorý je iniciátorom a organizátorom našej konferencie. Limity stavané konceptu elektronického spracovania bibliografických dát nie sú kapacitného charakteru. Prakticky by sa dala podchytiť komplexná a kompletná printová i elektronická produkcia. Limity sú tu skôr subjektívneho charakteru a otázka je len, do akej miery sú bibliografi schopní udržať dych so živým jazykovedným organizmom, respektíve ako je organizovaná jazykovedná informačná sieť v jednotlivých národných vedeckých systémoch a ako je prepojená s ústredným evidovaním jazykovednej, v našom konkrétnom prípade slavistickej infraštruktúry. Obmedzenia takéhoto modelu vznikajú iba v printovej prezentácii bibliografického spracovania dát. Aj to sú iba obmedzenia technického charakteru, pričom v niektorých krajinách v dnešnom modeli financovania vedy sú to obmedzenia takmer neprekonateľné. Takže sa nazdávame, že budúcnosť je v lacnejších a komunikačne nezaťažených médiách.

Ďalší činiteľ konceptualizácie bibliografických hraníc je ideologického charakteru. Očakávali by sme, že zrušením horizontálnych hraníc sa anulujú i hranice v bibliografii,

³ Podrobnejšie na stránke <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (prístup 15. 11. 2018).

lebo sa tým odstraňujú všetky prekážky technického charakteru. Naše očakávania sa však naplňajú iba čiastočne. Na čo narážame, stručne poukážeme na príklade slovenskej jazykovednej produkcie a jej bibliografického spracovania, keďže sme v úvode práce rozvíjali koncept hraníc v jazyku na príklade slovenského jazyka.

Jazykovedná slovakistická a slavistická produkcia je vari najspoľahlivejšie podchytená v sérii publikácií *Slovenskí jazykovedci*, ktorá pravidelne vychádza každých päť rokov a je postavená na bibliografických princípoch nestora slovenskej jazykovednej bibliografie Ladislava Dvonča,⁴ ktorý nadviazal na *Bibliografiu jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939–1947* V. Blanára. Keď ide o koncept hranice, v tejto bibliografii dominuje etatický princíp. Zo začiatku L. Dvonč bibliograficky evidoval 1. všetku jazykovednú produkciu na Slovensku, 2. príspevky slovenských jazykovedcov publikované v mimoslovenských orgánoch, 3. príspevky neslovenských autorov, ktoré sa dotýkajú slovenskej jazykovedy alebo takých jazykovedných prác, ktoré vyšli na Slovensku (Dvonč 1958: 3). Postupom času, ako sa diferencovala a rozrastala slovenská jazykoveda, od tohto princípu upustil a evidoval už iba slovakistickú a slavistickú produkciu na Slovensku (Dvonč 1987) a takto sa postupuje dodnes.

Takýto bibliografický postup neumožnil zaradiť do bibliografie niekoľko tisíc bibliografických jednotiek slovenských jazykovedcov v takých silných slovakistických centrách, akými sú univerzitné a kultúrne strediská v Srbsku, Chorvátsku, Rumunsku, Maďarsku a pod. Avšak na druhej strane z podobných pohnútok sa len čiastkovo registruje a podchytilo sa iba nepatrné percento tejto jazykovednej produkcie existujúcou národnou bibliografickou infraštruktúrou v uvedených krajinách. Bibliografické kompetencie tu existujú, menej však aj jazykové zručnosti, a preto sú práce neraz nepresne kategorizované alebo vôbec nie sú spracované. Podobné nesystémové obmedzenia evidujeme aj v špecializovaných bibliografiách. Za všetky uvedieme reprezentatívnu bibliografiu sociolingvistiky v bývalej Juhoslávii R. Bugarského (Bugarski 2015), ktorej výberový charakter sa týka hlavne prác v jazykoch menšín, hoci sa ich snaží akceptovať.

Podobné jazykové politiky pretrvávajú dodnes, aj keď ide o budovanie celoslovenskej jazykovednej databázy. Obmedzenia komplexného budovania databázy pri zaradovaní i diaspórneho a enklávneho metalingvistického diskurzu sú často subjektívneho charakteru (jazyková bariéra spracovateľov, nízka prístupnosť lingvistických zdrojov, selekcia zdrojov a pod.). Z aspektu ekológie jazyka považujeme však bibliografický záujem o okrajové produktívne centrá lingvistickej produkcie, okrem bežných zásad modernej bibliografie, za významný pulzačný vektor zachovania jazyka.

⁴ L. Dvonč zaviedol úzus systematického a pravidelného bibliografického spracovania slovenskej jazykovednej produkcie *Bibliografiou slovenskej jazykovedy* za konkrétne roky vydaním z roku 1957, ktorá je od roku 1987 známa pod názvom *Slovenskí jazykovedci*. Po jeho smrti bibliografiu *Slovenskí jazykovedci* spracúva J. Behýlová, pracovníčka JÚLŠ SAV.

BIBLIOGRAFIA

- Bartalská Ľubica (zost.), 2001, *Sprievodca slovenským zahraničím*, Bratislava: Dom zahraničných Slovákov.
- Bugarski Ranko, 2015, *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ/SRJ – SCG/Srbija: 1967–2014*, Zemun: Mostart.
- Čejka Mirek, Lotko Edvard, 1974, *Jazyk a jazykověda*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Daneš František, 1965, *Vztah „centra“ a „periferie“ jakožto jazykové universále*, „Jazykovědné aktuality“, č. 2–3, s. 1–6.
- Daneš František, 1966, *The relation of centre and periphery as a language universal*, v: *Travaux linguistique de Prague 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*, ed. František Daneš a i., Praha: Academia, s. 9–21.
- Dolník Juraj, 2010, *Teória spisovného jazyka*, Bratislava: Veda.
- Dudok Miroslav, 2008, *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*, Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Dudok Miroslav, 2011, *Hranice slovenčiny*, v: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*, ed. Ľudmila Žigová, Miroslav Vojtech, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 34–42.
- Dudok Miroslav, 2014, *Internal and external borders of the Slovak language. The Slovak language as the national language and language of the diaspora*, v: *The multilingual society Vojvodina. Intersecting borders, cultures and identities*, ed. Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, s. 75–93.
- Dvonč Ladislav, 1958, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953–1956*, Martin: Matica slovenská.
- Dvonč Ladislav, 1987, *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slavistov a slavistov (1925–1975)*, Martin: Matica slovenská.
- Ferenčíková Adriana, 1986, *Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach*, Bratislava: Veda.
- HSSJ 1991 – Majtán Milan a i. (ed.), 1991, *Historický slovník slovenského jazyka. A–J*, Bratislava: Veda.
- KSSJ 2003 – Kačala Ján, Pisárčiková Mária, Považaj Matej (ed.), 2003, *Krátky slovník slovenského jazyka*, 4. vyd., Bratislava: Veda.
- Oravec Ján, Bajzíkova Eugénia, 1986, *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Sabol Ján, 1989, *Centrum a periféria slovenského spoluhláskového podsystému*, „Slovenská reč“, roč. 58, č. 2, s. 97–104.
- SSS 1995 – Pisárčiková Mária (ed.), 1995, *Synonymický slovník slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- SSSJ 2011 – Jarošová Alexandra, Buzáßsyová Klára (ed.), 2011, *Slovník súčasného slovenského jazyka. H–L*, Bratislava: Veda.
- Žigo Pavol, 1997, *Kategória času v slovenskom jazyku*, Bratislava: Univerzita Komenského.
- Žigo Pavol, 2011, *Historická a areálová lingvistika. Studia selecta*, Bratislava: Univerzita Komenského.

Нещименко Галина П., 2002, *Заимствования как проявление культурно-языковых контактов и их функционирование в языке-реципиенте*, в: *Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурном аспекте*, ed. Галина П. Нещименко а i., Москва: Наука, s. 121–151.

Пипер Предраг, 1997, *Језик и простор*, Београд: XX век.

Пипер Предраг, 2008, *Граматика границе*, „Јужнословенски филолог“, гоџ. 64, s. 307–322.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Bartalská, L. (Ed.). (2001). *Sprievodca slovenským zahraničím*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov.

Bugarski, R. (2015). *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ/SRJ – SCG/Srbija: 1967–2014*. Zemun: Mostart.

Čejka, M., & Lotko, E. (1974). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Daneš, F. (1965). Vztah „centra“ a „periferie“ jakožto jazykové universále. *Jazykovědné aktuality*, 1965(2–3), 1–6.

Daneš, F. (1966). The relation of centre and periphery as a language universal. In F. Daneš (Ed.), *Travaux linguistique de Prague 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue* (pp. 9–21). Praha: Academia.

Dolník, J. (2010). *Teória spisovného jazyka*. Bratislava: Veda.

Dudok, M. (2008). *Zachránený jazyk: State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Dudok, M. (2011). *Hranice slovenčiny*. In L. Žigová & M. Vojtech (Eds.), *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach* (pp. 34–42). Bratislava: Univerzita Komenského.

Dudok, M. (2014). Internal and external borders of the Slovak language: The Slovak language as the national language and language of the diaspora. In T. Kamusella & M. Nomachi (Eds.), *The multilingual society Vojvodina: Intersecting borders, cultures and identities* (pp. 75–93). Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University.

Dvonč, L. (1958). *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953–1956*. Martin: Matica slovenská.

Dvonč, L. (1987). *Slovenskí jazykovedci: Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925–1975)*. Martin: Matica slovenská.

Ferenčíková, A. (1986). *Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach*. Bratislava: Veda.

Jarošová, A., & Buzássyová, K. (Eds.). (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka: H–L [SSS]*. Bratislava: Veda.

Kačala, J., Pisárčiková, M., & Považaj, M. (Eds.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka [KSS]* (4th ed.). Bratislava: Veda.

Majtán, M. (Ed.). (1991). *Historický slovník slovenského jazyka: A–J [HSS]*. Bratislava: Veda.

- Neshchimenko, G. P. (2002). Zaimstvovaniia kak proiavlenie kul'turno-iazykovykh kontaktov i ikh funktsionirovanie v iazyke-retsipiente. In G. P. Neshchimenko (Ed.), *Vstrechi étnicheskikh kul'tur v zerkale iazyka v sopostavitel'nom lingvokul'turnom aspekte* (pp. 121–151). Moskva: Nauka.
- Oravec, J., & Bajžíková, E. (1986). *Súčasný slovenský spisovný jazyk: Syntax*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Piper, P. (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek.
- Piper, P. (2008). Gramatika granice. *Južnoslovenski filolog*, 2008(64), 307–322.
- Pisarčíková, M. (Ed.). (1995). *Synonymický slovník slovenčiny* [SSS]. Bratislava: Veda.
- Sabol, J. (1989). Centrum a periféria slovenského spoluhláskového podsystému. *Slovenská reč*, 1989(2), 97–104.
- Žigo, P. (1997). *Katégoria času v slovenskom jazyku*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Žigo, P. (2011). *Historická a areálová lingvistika: Studia selecta*. Bratislava: Univerzita Komenského.

The limits of language and linguistic infrastructure

Abstract

This article focuses on the internal and external limits of the natural evolution of language and its cultivation. The second part examines how the linguistic infrastructure of Slavic studies reacts to these processes, particularly with regard to the theory and practice of bibliographic data processing.

Hranice jazyka a jazykovednej infraštruktúry

Abstrakt

V príspevku sa zameriavame na vnútorné a vonkajšie hranice prirodzeného vývinu jazyka a jeho kultivovania. Následne v druhej časti sledujeme, ako na tieto a iné procesy reaguje slavistická jazykovedná infraštruktúra, konkrétne aj teória a prax bibliografického spracovania dát.

Keywords: bibliography; limits of language; diaspora; Slovak language

Kľúčová slová: bibliografia; hranice jazyka; diaspóra; slovenský jazyk

THE ANNUAL BIBLIOGRAPHY IN THE JOURNAL *JUŽNOSLOVENSKI FILOLOG*: AN OVERVIEW OF ITS ORIGINS, SIGNIFICANCE FOR SOUTH SLAVIC LINGUISTICS AND POTENTIAL AS A FOUNDATION FOR A LINGUISTIC BIBLIOGRAPHIC DATABASE

The linguistic journal *Južnoslovenski filolog* (South Slavic Philologist) was founded in Belgrade in 1913 by Aleksandar Belić and Ljubomir Stojanović. An official publication of the Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts, it has contained a bibliographic supplement from the very start. The first issue had a column “Beleške” (Notes) with bibliographic data, and from the second issue there have been sixty-six such columns under the title “Bibliography” in seventy-three issues so far. There have also been twelve personal bibliographies of distinguished scholars, mostly linguists, and one analytical bibliography.

Although the name, the borders and the social organisation of the country in which *Južnoslovenski filolog* has been published changed during the twentieth century several times, the journal did not change its title, editorial concept or place of publication. By using the adjective *južnoslovenski* (South Slavic) in the title, without binding it to the name of a particular state, nation or language, the founders made it possible for *Južnoslovenski filolog* to exist a century later. The journal has had only four chief editors so far:

- Aleksandar Belić, who was a founder and head editor until the very end of his life in 1960, for 47 years, volumes 1–24;
- Mihailo Stevanović, who was editor-in-chief for just over a decade, from 1961 until 1972, volumes 25–29;
- Milka Ivić, from 1974 until 2007, volumes 31–63;¹
- Predrag Piper, from 2008, volumes 64+.

¹ Milka Ivić was a female chief editor longer than any other Yugoslavian.

From the very beginning, its editorial policy defined *Južnoslovenski filolog* as a journal that is internationally as much as Yugoslav oriented (Стојановић, Белић 1913). The aim was to acquaint foreign linguists with the work of scholars from the South Slavic language area and vice versa. The reputation it gained stemmed mostly from the efforts of Aleksandar Belić. It has always been an internationally renowned linguistic journal where the most distinguished Yugoslav philologists and linguists² as well as world-renowned experts³ published their papers.

At the beginning of the twentieth century there were several linguistic journals in Europe which contained bibliography columns: *Archiv für slavische Philologie*, *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ*, *Русскій Филологическій Вѣстникъ*, *Филологическія Записки*, *Listy Filologicke*, *Prace Filologiczne*, *Rocznik Slawistyczny*. These journals and their bibliographies were models for *Južnoslovenski filolog*.

The launch of *Južnoslovenski filolog* coincided with the foundation of the nation states of the West and South Slavs. Slavic ideas strongly influenced the development of linguistics within the Slavic community in the first half of the twentieth century. Many Slavic scholarly journals established in the period are still published today,⁴ and their profiles and the position they have acquired in scholarship can almost be viewed in parallel. Slavic scholars had developed mutual cooperation which they consolidated first at the International Congress of Slavists in Prague in 1929, and then in Warsaw in 1934 (Белић 1928–1929; Поповић, Куљбакин 1930; Поповић, Ђорђевић 1934). One of the most ambitious ideas within this framework was launching a bibliography of Slavic linguistics, a large-scale project supported by Slavic organisations and leading scholars. One of them was Aleksandar Belić, chief editor of *Južnoslovenski filolog*, who had a great influence on the journal's Bibliography and its development. The plan was for each country to be responsible for gathering its own bibliographic data, with the task performed by leading national journals with bibliography as their regular column: *Južnoslovenski filolog*, *Sborník Filologický*, *Rocznik Slawistyczny*.⁵

² Radomir Aleksić, Radosav Bošković, Rajna Dragičević, Nada Đorđević, Mate Hraste, Blaže Koneski, Stepan Kuljbakin, Sofija Miloradović, Rajko Nahtigal, Miroslav Nikolić, Vasa Pavković, Milica Radović Tešić, Fran Ramovš, Stana Ristić, Petar Skok, Mihailo Stevanović, Svetorzar Stojović, Sreto Tanasić, Vaso Tomanović, Jovan Vuković and others.

³ Morton Benson, Leonid Arsenevich Bulakhovsky, Bohuslav Havranek, Oldřich Hujer, Grigory Andreevich Ilinsky, Roman Jakobson, Mieczysław Malecki, Antoine Meillet, Kazimierz Nitsch, Stanisław Rospond, Aleksey Aleksandrovich Shakhmatov, Heinz Schuster Šewc, André Vaillant, Nicolaas van Wijk and others.

⁴ *Listy filologicke*, *Prace filologiczne*, *Rocznik Slawistyczny*, *Sborník Filologický*, *Slavia*, *Slovo a slovesnost*, *Južnoslovenski filolog*, *Naš jezik*, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* and so on.

⁵ In 1910, the Philology Department of the Czech Academy launched the journal *Sborník filologický*. Owing to its bibliography of Czech philological works, Oldřich Hujer (1922–1923) identified it as one of the leading journals. He expressed regret over the irregular publication periods and the delays. He also listed several other foreign journals publishing important scholarly bibliographies, including *Rocznik Slawistyczny* (1908–).

The annual national linguistic bibliography is what makes *Južnoslovenski filolog* different from any other Serbian scholarly journal in the field. As clearly stressed in the introduction to the first issue, the editors were aware from the very start of the influence of bibliography on the development of scholarship:

Bearing in mind the benefit that can be brought to scholars from extensive and critical comments followed by bibliographic reviews [...], we will give at the end of each year a bibliography of all that came out about Slavic languages within a year in our language, and what came out about our language elsewhere. (Стојановић, Белић 1913, p. 4)⁶

In view of the inseparable connection between the progress of scholarship and the development of adequate bibliographies, the key aim was to present data on South Slavic linguistic studies. Providing information on the developments in linguistics and Slavic philology has remained one of the main goals of *Južnoslovenski filolog* ever since.

The principal idea was to inform the readers about valuable linguistic books and articles published within one year. The subject has remained the same over the years – general linguistics with special focus on Slavic languages. That is what made the *Južnoslovenski filolog* Bibliography *annual* and *scholarly*. While Yugoslavia existed, as a kingdom or a federal republic, bibliographic material was gathered from all over the country, and thus for over seventy years the Bibliography was *national*. From the last decade of the twentieth century, however, it has not been so easy to view it as such. Since there were many changes of borders and names of countries in the Balkans, it would be more appropriate to call the *Južnoslovenski filolog* Bibliography *regional*: as it is today, it records publications issued in three different countries.⁷ The Bibliography is also *selective* because it only lists linguistic works of certain academic value. In this form the column has been part of *Južnoslovenski filolog* ever since 1921. These characteristics and such a long period of existence make it a case which has no parallel in Serbian bibliography (Голубовић 2013).

The first Bibliography section was large and appeared in fragments in four volumes of the journal (2, 3, 5, 7), from 1921 until 1928–1929; it contains data for a longer period, since the beginning of the First World War. Volume 2 records material related to the Proto-Slavic language and issues of stress; volume 3 – Slavic etymology and the Serbo-Croatian and Slovenian languages; volume 5 – Old Church

⁶ “Имајући на уму корист коју испитивачима могу пружити исцрпно вођени и критичким примедбама пропраћени библиографски прегледи [...] ми ћемо засада давати на крају сваке године библиографију само онога што је из славистике изашло у току од године дана на нашем језику и што је другде за то време о нашем језику изашло.”

⁷ For several years, until 2007, the Bibliography also contained data from the FYR of Macedonia. Today, it lists publications from Serbia, Montenegro and Republika Srpska.

Slavic and paleography, the Bulgarian language, biographies, autobiographies and a list of other linguistic bibliographies, which can be regarded as a secondary linguistic bibliography. Each subsequent bibliography column of *Južnoslovenski filolog* includes a list of other published linguistic bibliographies. This large bibliography was rounded up with the updates published in volume 7 (issue 3/4). From volume 9 (1930) the Bibliography column presents data of scholarly papers in the field of Slavic philology and linguistics published during a certain calendar year.

After the Second World War the official publisher of the journals *Južnoslovenski filolog*, *Naš jezik* and *Srpski dijalektološki zbornik* became the Institute for the Serbo-Croatian language of the Serbian Academy of Sciences and Arts. In the introductory article to Volume 18 (1949–1950) the editorial board confirmed the concept and practice of the *Južnoslovenski filolog* Bibliography (Уредништво ЈФ, 1949–1950). The volume recorded publications from all over Yugoslavia for the period from 1939 to 1949. Unfortunately, the plan to expand the framework of the bibliography to include foreign publications failed to materialise.

During the last decade of the twentieth century information technologies brought radical changes in the transmission and recording of information. Linguistic bibliographies in different countries made their first steps towards creating their electronic versions and databases. This period coincided with the crisis and war in the Balkans and the disappearance of Yugoslavia. *Južnoslovenski filolog* lost its associates from the former Yugoslav republics, which had become independent states, and thus the bibliographic material was significantly reduced. Volume 48 (1992) contains the last large Bibliography with the material from all parts of former Yugoslavia. The poor quality of paper on which it was printed is a true indicator of difficult circumstances for the journal. The next volume, 49 (1993), was the last one with the editorial board consisting of members from all parts of the former Yugoslav Federation.

Before 2003 gathering bibliographic data involved a large number of associates, sometimes more than twenty, mostly younger linguists, assistant lecturers at universities or research associates in institutes. The editorial work was always performed by one person: Milica Radović Tešić, Jasna Vlajić Popović and Olga Sabo Jerkov were the most distinguished editors of the *Južnoslovenski filolog* Bibliography, each for several years. Today the Bibliography is assembled by an editor and one associate.

The most significant changes in collecting and processing bibliographic material occurred in 2003, when the editorial board of the journal, for the first time in its ninety-year-long history, entrusted the task to a professional bibliographer rather than a linguist. There were a number of arguments in support of this decision: a uniform and consistent approach to the material, numerous regulations (Serbian and international) to be followed when assembling valid bibliographies, familiarity with the effective

methods of tracking data in print or electronic form, and impartial treatment of the material. On the other hand, some aspects of compiling such a bibliography could be easier to a linguist: a more scholarly approach in the selection of material, long-term monitoring of contents of linguistic journals, more accurate knowledge of areas and subjects of particular interest to fellow linguists, and, therefore, proper organisation of the material into sections, etc. The editorial board accepted and fully supported new ideas which changed the creation of Bibliography in a number of ways. From volume 59 (2003), when the column underwent the biggest changes, it has maintained its form to this day.

The material collected in the *Južnoslovenski filolog* Bibliography has always been divided into several groups and linguistic disciplines: general and applied linguistics, interdisciplinary studies, the Old Church Slavic language, the East, West and South Slavic languages, the contemporary Serbian language and its history, non-Slavic languages. The order, titles and number of sections within the Bibliography have changed over the years. Those changes can also be seen as indicators of how linguistics, especially Slavic linguistics, has been changing and developing in the Balkans and in Serbia.

The new layout of thematic units introduced in 2003 followed both a multi-disciplinary system of topics and contemporary trends in linguistics.⁸ The biggest changes occurred in the most extensive section, one covering the Serbian language, and involved separating topics related to the modern language from those concerning its history. The section on issues relating to other Slavic languages was organised into a series of subsections. In addition to a standard section for personality-related articles, called "Personalialia" (People), there is now one called "Institutions, scholarly meetings, journals, associations". As it is today, there are fourteen thematic sections in total. The organisation is similar to that found in international linguistic bibliographies,

⁸ (I) General theoretical-methodological problems and history of linguistics; (II) Interdisciplinary language studies (ethnolinguistics, neurolinguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, etc.); (III) Applied linguistics: (a) Translation, (b) Methodology of foreign language teaching, (c) Contrastive language studies; (IV) Slavic languages: (a) General (the Proto-Slavic language and the Slavic language community), (b) East Slavic languages, (c) West Slavic languages, (d) South Slavic languages, excluding Serbian; (V) The Old Church Slavic language; (VI) Contemporary Serbian language: (a) General, (b) Phonetics, phonology, prosody, (c) Orthography, (d) Grammar (morphology, word formation, syntax), (e) Lexicology (lexical semantics, phraseology, terminology, etymology), (f) Paremiology, (g) Language norm, (h) Stylistics, (i) Metrics, (j) Methodology of teaching the Serbian literary language, (k) Dialectology; (VII) History of the Serbian language: (a) General, (b) Old texts, their editions and origins, (c) Historical phonetics, grammar, lexicology, (d) History of the Serbian literary language; (VIII) Dictionaries of the Serbian language, Serbian and foreign languages; (IX) Non-Slavic languages; (X) Balkanology; (XI) Bibliography; (XII) People (biographies, autobiographies, obituaries); (XIII) Institutions, scholarly meetings, journals, associations; (XIV) Miscellaneous.

e.g. *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego* (A Bibliography of Slavic Linguistics) of the Polish Academy of Sciences has a number of sections (groups of Slavic languages)⁹ divided into several identical groups (linguistic disciplines).¹⁰ The classification of *Bibliographie Linguistique/Linguistic Bibliography* has always been one of the most diverse, as it contains linguistic material related to a large number of languages around the world, organised according to linguistic disciplines.

One of the sections presents bibliographic data of other linguistic bibliographies, which is valuable for bibliography as a scholarly discipline and enables bibliographers to study and compare the *Južnoslovenski filolog* Bibliography with other similar scholarly bibliographies. Today there are approximately ten linguistic bibliographies published in Serbia each year. In earlier days that number was much higher, up to fifty.

The *Južnoslovenski filolog* Bibliography presents the data of linguistic books and articles from academic monographs and journals. Published at the beginning of each Bibliography, their list is compiled by the editors of the journal and the Bibliography itself and has always included the most significant linguistic journals in the country.

Bibliographic units classified into sections are sorted by the name of the first author or, in the case of anonymous works, the title. All headings are transliterated into the Serbian Cyrillic alphabet. The numbering of units is continuous throughout each issue of the Bibliography. The number of units has varied over the years: while in the late 1970s and the early 1980s it was usually over two thousand, today it is about a thousand and a half. In the case of Bibliographies published before 2003 the exact number of units cannot be determined, as there was no “one number – one unit” rule: the Bibliography also contained numbered entries under the names of the second and third author if a book or an article had them. As it is today, the number of the last unit indicates the exact total number of units in the Bibliography; all second and third authors can be found in the index of names. Another significant modification in Bibliography is the use of unit numbers as references at the end of bibliographic description. That enables each individual book or article to be connected with its reviews.

Bibliographic descriptions used in *Južnoslovenski filolog* have always been informative, well-structured and consistent (also in the use of punctuation); they contain just enough data to provide sufficient information. Bibliographers started using ISBD standards after 2003. Like in some international linguistic bibliographies, the names of most journals in the descriptions are given in acronyms that are

⁹ Dział ogólnosłowiański; Język cerkiewnosłowiański; Grupa bułgarsko-macedońska; Język serbochorwacki; Język słoweński; Grupa czesko-słowacka; Grupa łużycka; Grupa lechicka; Grupa ruska (język staroruski, język rosyjski, język białoruski, język ukraiński); Wpływ słowiański na inne języki.

¹⁰ Współczesny język literacki (fonetyka, morfologia, składnia, stylistyka); Historia języka; Dialektologia; Socjolingwistyka; Leksykologia (semantyka, historia słownictwa, słownictwo gwarowe, terminologia, słowniki, frazeologia); Onomastyka (antroponimia, toponimia).

explained at the very beginning of each Bibliography. The earlier pattern of reference notes supplementing the descriptions – which provided information about the subject, the author, or gave an evaluation of the work – was discontinued.

Some examples of bibliographic descriptions used over the years are as follows:

JF XIV (1935), pp. 247–281:

1. Белић А. Размишљања о језику. НЈ III (1935) 225–229.

77. Белић А. Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа. Друго издање. Београд, 1934, Стр. 1–132.

JF XLIII (1987), pp. 303–406:

376. **Тошовић Бранко**, Контрастивно проучавање лингвостилистике руског и српскохрватског језика. ЖЈ XXVII/1–4 (1985) 105–115.

Резиме на руском.

934. **Brdareski Vasil**, Priručnik za praktičnu transkripciju geografskih naziva Italije, Vojnogeoграфски институт, Београд 1985, 120.

JF LXXIII, 1/2 (2017), pp. 225–366:

888. ЛОМА, Александар

Златни бор и рујно вино / Александар Лома // ОП. – 22 (2015), 1–16. | Summary

790. ПИПЕР, Предраг

Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – Нови Сад: Матица српска, 2013. – 582. / Предраг Пипер // Трибина САНУ. – 3 (2015), 41–44. | Приказ | Уп. 727, 755, 789, 795, 805, 818.

Further improvements to the *Južnoslovenski filolog* Bibliography would involve developing a thesaurus of keywords to define the themes or subjects of books and articles. In a pattern similar to some international linguistic bibliographies which already use such systems, those terms would come as an addition to bibliographic descriptions. The first step towards that goal is to create a well-organised index of linguistic terms which would be in use. Those terms would then serve as keywords in a future database. The most responsible editorial task so far has been the proper classification of bibliographic units into thematic sections. When creating a database this part of the work means indexing each bibliographic record with terms from the keyword dictionary. Creating a thesaurus, a dictionary of keywords which will provide the basis to determine the subject of each bibliographic item, is one of the initial and the most important tasks in developing a database. As a result, it would be possible to search the base according to various linguistic disciplines, terms and fields of user's interest.

Apart from a dictionary of subjects and keywords, such a database should also include a dictionary of names. Creating a register of all authors, then, would be another task, perhaps even more demanding for the editor of the Bibliography. One important question for Serbian users is the correct and uniform transliteration of foreign

names. The use of the Cyrillic and Latin version of names is a particular case in point. An ideal solution would be to align and group all possible forms of names to enable more detailed search queries. Creating various thesauruses and registers of terms and names is a major part of work aiming to organise a database. An accurate, detailed and thoroughly assembled collection of terms used to index bibliographic units is the only way to ensure successful search queries and the development of any database.

Bibliographic descriptions in this database should provide the titles of books and articles in the language of their publication. However, considering that prospective users will also include scholars from abroad, all textual data should be given both in Cyrillic and Latin, if possible. In addition, what needs to be included is information on the language of a particular publication.

Since bibliographic material is extracted from eminent scholarly journals (listed at the very beginning of each Bibliography), there is a question whether their titles in the database should be listed both in the Cyrillic and Latin alphabets. That would only apply to the titles in Serbian and hence not to such journals as *Balcanica*, *Facta Universitatis* or *Philologia*. A similar question concerns volume numbers: it needs to be decided whether they should be entered in the Arabic or the Roman form, or both, regardless of how they are indicated in the print form.

Careful observation, study and consideration of solutions to the challenging tasks encountered during the construction of similar bases are particularly important for the future. Indeed, analysis of the development of such online databases as iSybislaw, Bibliographie Linguistique/Linguistic Bibliography or INION, as well as online catalogues of many libraries, should provide ideas about future work on the *Južnoslovenski filolog* Bibliography. The goal is to build a database where each bibliographic unit can be searched by any data from all fields of bibliographic description (any type of authorship, title, journal title, year, place of publication, and so on) and by keywords. This would allow more direct access to particular units. Thesauruses and registers of terms will make it easier for users to formulate their queries. Term, keyword or name checklists will make the indexers' work more effective and enable them to adequately present any given unit.

The database in question should be possible to search using a set of combinations of given parameters: keyword, author's name, title, journal title, place and year of publication, name of the publisher, ISSN, ISBN, language, name of the person as a subject of publication, type of publication (monograph, article, review), etc. Search results should provide lists of bibliographic units that will look like those available in the print version of the Bibliography. The design of the database itself should be based on the ideas of a professional bibliographer as regards the proper use of data. That would certainly result in more accurate search of the database and in obtaining desired information. Since the development of supportive dictionaries and maintain-

ing them requires constant linguistic control, close cooperation between linguists, bibliographers and IT experts is necessary.

The *Južnoslovenski filolog* Bibliography is still published as a regular section of the journal. Although the organisational lapses which occurred in previous decades, when the most significant similar foreign bases were created, are evident, there is an intention to transfer it into a bibliographic database. It remains the most reliable source of current bibliographic information about linguistic books, articles and reviews, particularly those focused on Slavic linguistics, published in the South Slavic region.

BIBLIOGRAPHY

- Белић Александар, 1928–1929, *Први Конгрес оловенских(sic!) филолога у Прагу 1929 г. од 6–13 октобра*, “Јужнословенски филолог”, vol. 8, p. 160–178.
- Белић Александар, Kurz Josef, 1939, *Предлог о организовању филолошке и лингвистичке библиографије*, in: *Трећи Конгрес слависта. Збирка одговора на питања*, Београд: Извршни одбор, p. 89.
- Вранеш Александра, 2013, *Библиографија*. Београд: Филолошки факултет.
- Голубовић Ана, 2007, *О текућој лингвистичкој библиографији у “Јужнословенском филологу”*. “Јужнословенски филолог”, vol. 63, p. 207–223.
- Голубовић Ана, 2009, *Стогодишњица часописа “Rocznik Slawistyczny”*, “Зборник Матице српске за славистику”, vol. 75, p. 245–252.
- Голубовић Ана, 2013, *Библиографија у часопису “Јужнословенски филолог”*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивић Милка, 1994, *Педесети број “Јужнословенског филолога”*. “Јужнословенски филолог”, vol. 50, p. 1–3.
- Лалић Радован, 1955, *Међународни славистички састанак у Београду*, “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, vol. 21, issue 3/4, p. 394–398.
- Мршевић Радовић Драгана, Сувајџић Бошко, Милановић Александар (eds.), 2016, *Александар Белић, српски лингвиста века*, vol. 1, *О Александру Белићу на Научном састанку слависта у Вукове дане: 1971–2016*. Београд: Филолошки факултет Универзитета, https://doi.org/10.18485/belic_slv.2016.1
- Мршевић Радовић Драгана, Сувајџић Бошко, Милановић Александар (eds.), 2017, *Александар Белић, српски лингвиста века*, vol. 2, *Александар Белић и страни слависти: Под кровом Српске академије наука и уметности*, Београд: Филолошки факултет Универзитета, https://doi.org/10.18485/belic_slv.2017.2
- Поповић Павле, Куљбакин Степан, 1930, *Први конгрес словенских филолога: 5–13 октобра 1929 у Прагу*, “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, vol. 10, issue 1, p. 155–161.

- Поповић Павле, Ђорђевић Петар, 1934, *Други конгрес словенских филолога: 22–30 септембар 1934*, “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, vol. 14, issue 1/2, p. 275–283.
- Радовић-Тешки Милица, 1995, *Педесет књига “Јужнословенског филолога”*, “Књижевност и језик”, vol. 42, issue 1/2, p. 150–153.
- Реметић Слободан, 2000, *Уз 56. књигу “Јужнословенског филолога”, посвећену успомени на академика Павла Ивића*. “Јужнословенски филолог”, vol. 56, issue 1/2, p. 1–6.
- Стевановић Михаило, 1976, *Живот и дело Александра Белића*, in: *Зборник радова о Александру Белићу*, ed. Михаило Стевановић, Београд: САНУ, p. 3–50.
- Стојановић Љубомир, Белић Александар, 1913, *Поводом покретања “Јужнословенског филолога”*, “Јужнословенски филолог”, vol. 1, p. 2–4.
- Тарановски Кирил, 1955–1956, *Међународни славистички конгрес у Београду*, “Јужнословенски филолог”, vol. 21, issue 1/4, p. 278–279.
- Тарановски Кирил (ed.), 1957, *Београдски међународни славистички састанак: 15–21. IX.1955. Посебан описак*, Београд: Организациони одбор.
- Тарановски Кирил, Navránek Bohuslav, 1939, *Предлог о организовању филолошке и лингвистичке библиографије*, in: *Трећи Конгрес слависта. Допуне одговорима на питања, саопштењима и рефератима*, Београд: Извршни одбор, p. 23–24.
- Уредништво ЈФ, 1949–1950, *Својим сарадницима и читаоцима*, “Јужнословенски филолог”, vol. 18, issue 1/4, p. 1.
- Хујер Олдржих, 1922–1923, *Чешка филологија и лингвистика 1907–1921 год*, “Јужнословенски филолог”, vol. 3, p. 112–130.
- Hamm Josip, 1953, “*Južnoslovenski filolog*”, “Slovo”, vol. 2, p. 74–78.
- Injac Vesna, 2010, *Bibliography of Serbia. Free online edition*, <https://www.ifla.org/past-wlic/2010/91-injac-en.pdf> (accessed 18.10.2018).
- Krstev Cvetana, 2008, *Processing of Serbian. Automata, texts and electronic dictionaries*, Belgrade: Faculty of Philology of the University.
- Przegląd bibliograficzny za rok 1907, 1908*, “Rocznik Slawistyczny”, vol. 1, p. 260–324.
- Przegląd bibliograficzny za lata 1939–1945, 1950*, “Rocznik Slawistyczny”, vol. 16, issue 2, p. 164–469.

WEB RESOURCES

<https://brill.com>
<http://bmj.manu.edu.mk>
<http://www.ciplnet.com>
<http://www.inion.ru>
<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Belić, A. (1928–1929). Prvi Kongres olovenskih(sic!) filologa u Pragu 1929 g. od 6–13 oktobra. *Južnoslovenski filolog*, 1928–1929(8), 160–178.
- Belić, A., & Kurz, J. (1939). Predlog o organizovanju filološke i lingvističke bibliografije. In *Treći Kongres slavista: Zbirka odgovora na pitanja* (p. 89). Beograd: Izvršni odbor.
- Golubović, A. (2007). O tekućoj lingvističkoj bibliografiji u “Južnoslovenskom filologu”. *Južnoslovenski filolog*, 2007(63), 207–223.
- Golubović, A. (2009). Stogodišnjica časopisa “Rocznik Slawistyczny”. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 2009(75), 245–252.
- Golubović, A. (2013). *Bibliografija u časopisu “Južnoslovenski filolog”*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Hamm, J. (1953). “Južnoslovenski filolog”. *Slovo*, 1953(2), 74–78.
- Hujer, O. (1922–1923). Češka filologija i lingvistika 1907–1921 god. *Južnoslovenski filolog*, 1922–1923(3), 112–130.
- Injac, V. (2010). *Bibliography of Serbia: Free online edition*. Retrieved October 18, 2018, from <https://www.ifla.org/past-wlic/2010/91-injac-en.pdf>
- Ivić, M. (1994). Pedeseti broj “Južnoslovenskog filologa”. *Južnoslovenski filolog*, 1994(50), 1–3.
- Krstev, C. (2008). *Processing of Serbian: Automata, texts and electronic dictionaries*. Belgrade: Faculty of Philology of the University.
- Lalić, R. (1955). Međunarodni slavistički sastanak u Beogradu. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 21(3/4), 394–398.
- Mršević Radović, D., Suvajdžić, B., & Milanović, A. (Eds.). (2016). *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka: Vol. 1. O Aleksandru Beliću na Naučnom sastanku slavista u Vukove dane: 1971–2016*. Beograd: Filološki fakultet. https://doi.org/10.18485/belic_slv.2016.1
- Mršević Radović, D., Suvajdžić, B., & Tanasić, S. (Eds.). (2017). *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka: Vol. 2. Aleksandar Belić i strani slavisti. Pod krovom Srpske akademije nauka i umetnosti*. Beograd: Filološki fakultet. https://doi.org/10.18485/belic_slv.2017.2
- Popović, P., & Kuljbakin, S. (1930). Prvi kongres slovenskih filologa: 5–13 oktobra 1929 u Pragu. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 10(1), 155–161.
- Popović, P., & Đorđić, P. (1934). Drugi kongres slovenskih filologa: 22–30 septembar 1934. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 14(1/2), 275–283.
- Przegląd bibliograficzny za rok 1907. (1908). *Rocznik Slawistyczny*, 1908(1), 260–324.
- Przegląd bibliograficzny za lata 1939–1945. (1950). *Rocznik Slawistyczny*, 16(2), 164–469.
- Radović-Tešić, M. (1995). Pedeset knjiga “Južnoslovenskog filologa”. *Književnost i jezik*, 42(1/2), 150–153.
- Remetić, S. (2000). Uz 56. knjigu “Južnoslovenskog filologa”, posvećenu uspomeni na akademika Pavla Ivića. *Južnoslovenski filolog*, 56(1/2), 1–6.

- Stevanović, M. (1976). Život i delo Aleksandra Belića. In M. Stevanović (Ed.), *Zbornik radova o Aleksandru Beliću* (pp. 3–50). Beograd: SANU.
- Stojanović, Lj., & Belić, A. (1913). Povodom pokretanja “Južnoslovenskog filologa”. *Južnoslovenski filolog*, 1913(1), 2–4.
- Taranovski, K. (1955–1956). Međunarodni slavistički kongres u Beogradu. *Južnoslovenski filolog*, 21(1/4), 278–279.
- Taranovski, K. (Ed.). (1957). *Beogradski međunarodni slavistički sastanak: 15–21. IX 1955: Poseban otisak*. Beograd: Organizacioni odbor.
- Taranovski, K., & Havránek, B. (1939). Predlog o organizovanju filološke i lingvističke bibliografije. In *Treći Kongres slavista: Dopune odgovorima na pitanja, saopštenja i referatima* (pp. 23–24). Beograd: Izvršni odbor.
- Uredništvo JF. (1949–1950). Svojim saradnicima i čitaocima. *Južnoslovenski filolog*, 18(1/4), 1.
- Vraneš, A. (2013). *Bibliografija*. Beograd: Filološki fakultet.

**The annual bibliography in the journal *Južnoslovenski filolog*:
An overview of its origins, significance for South Slavic linguistics
and potential as a foundation for a linguistic bibliographic database**

Abstract

The linguistic journal *Južnoslovenski filolog* was founded in Belgrade in 1913 by Aleksandar Belić and Ljubomir Stojanović. It has contained bibliographic supplements from the very start: the first issue had a column “Beleške” (Notes) with bibliographic data, and from the second issue there have been sixty-six such columns under the title “Bibliography” in seventy-three issues so far. That is what differs *Južnoslovenski filolog* from any other South Slavic linguistic journal.

The main goal of the column is to present bibliographic data of linguistic books and articles, with a special focus on Slavic languages, published within one year. While Yugoslavia existed, as a kingdom or a federal republic, bibliographic material was gathered from all over the country and that made the Bibliography national. Today, however, it would be more appropriate to call it regional. The Bibliography is also selective as it only lists linguistic texts of certain scholarly value.

The annual linguistic bibliography published in *Južnoslovenski filolog* is the most accurate and reliable source of linguistic bibliographic data in Serbia. As it is today, it exists only in print. The bibliographic material is divided into several thematic groups and linguistic disciplines: general and applied linguistic, interdisciplinary studies, the Old Church Slavic language, the East, West and South Slavic languages, the contemporary Serbian language and its history, non-Slavic languages.

Following the path of successful transformation of the most significant international and foreign linguistic bibliographies, there is an intention to transform the *Južnoslovenski*

filolog Bibliography into a bibliographic database. Careful observation, study and consideration of solutions to the challenging tasks encountered during the construction of those bases are particularly important for the future.

Текућа библиографија у часопису „Јужнословенски филолог“ преглед порекла, значај за јужнословенску лингвистику и њен потенцијал за израду лингвистичке библиографске базе података

Апстракт

Лингвистички часопис „Јужнословенски филолог“ основали су 1913. године у Београду Александар Белић и Љубомир Стојановић. У њему су садржани библиографски прилози од самог почетка. Први број има рубрику Белешке која садржи неке библиографске податке. Од другог броја до данас објављено је 66 рубрика у 73 броја под називом Библиографија. То је оно што "Јужнословенски филолог" разликује од било ког другог јужнословенског лингвистичког часописа.

Главни циљ рубрике је представљање библиографских података књига и чланака из области лингвистике, са посебним освртом на словенске језике, објављеним током једне године. Док је Југославија постојала, као краљевина или федерална република, библиографски материјал је прикупљан из целе земље и то је Библиографију чинило националном. Данас би било прикладно назвати је регионалном. Библиографија је такође селективна јер приказује податке реномираних лингвистичких текстова, са одређеним научним вредностима.

Текућа лингвистичка библиографија која се објављује у „Јужнословенском филологу“ је најтачнији и најпоузданији извор лингвистичких библиографских података у Србији и постоји само у штампаној форми. Скупљени библиографски материјал подељен је у неколико тематских група, језичких дисциплина: општа и примијењена лингвистика, интердисциплинарске студије, старословенски и црквенословански језик, источни, западни и јужни словенски језици, савремени српски језик, као и његова историја, несловенски језици.

Постоји идеја и воља да Библиографија постане библиографска база података, јер су најзначајније међународне и стране лингвистичке библиографије већ успешно трансформисане. Пажљиво посматрање, проучавање и разумевање решења задатака током израде тих база су главни задаци у будућим ангажовањима.

Keywords: bibliographic database; *Južnoslovenski filolog*; linguistic bibliography; Slavic studies bibliography

Кључне речи: библиографска база података; „Јужнословенски филолог“; лингвистичка библиографија; славистичка библиографија

Сергей В. Гринев-Гриневич
Московский городской педагогический университет
Государственная высшая профессиональная школа в Сувалках
svgrinev1@gmail.com

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ

В конце 20 – начале 21 века проблемы лексической семантики широко исследовались с точки зрения терминоведения. В этот период было проведено свыше 800 кандидатских и докторских исследований по семасиологическим проблемам лексикологии и терминоведения, что позволило значительно расширить существующие знания о традиционных и относительно новых семантических явлениях. Здесь наряду с развитием знаний о традиционных явлениях полисемии и синонимии рассматриваются отношения гипонимии и паронимии.

Одним из сравнительно новых отношений явились отношения гиперогипонимии, позднее гипонимии, ранее известные в логике как родо-видовые и иерархические отношения. Следует заметить, что в настоящее время в иерархических отношениях различаются два вида – таксономическая и функциональная гипонимии – по терминологии М. Мэрфи (Murphy 2003: 220). Первая из них является обязательной, тогда как вторая реализуется лишь в некоторых ситуациях. Так существительное всегда является частью речи, а в некоторых ситуациях может быть сказуемым. В научно-технической информации к иерархическим отношениям причисляется и меронимия.

Отношения гипонимии оказались чрезвычайно полезными для установления структуры терминологий, лексических групп и семантических полей. Например, оказалось, что в английской терминологии лексикологии (к которой относятся 826 терминов), где нами впервые были установлены гипонимические отношения, термины распределяются по трем категориям – объекты (включая явления), процессы и свойства. При этом наполнение этих категорий оказывается неравным: наиболее полно представлены объекты – около 400 понятий, выраженных 690 терминами, менее детально представлена категория процессов – 64 понятия (115 терминов) и наименьшей оказалась категория свойств – 19 понятий (21 термин). Наполнение категорий, возможно, отражает степень изученности соответствующих категорий, что подтверждается глубиной иерархии, которая для объектов и явлений составляет 7 уровней:

lexicological objects (лексикологические объекты)

lexemes (лексемы)

proper names (имена собственные)

anthroponyms (names) (личные имена)

nickname (by-name, byname) (прозвище)

pet name (ласкательное имя)

diminutive (уменьшительно-ласкательное имя)

В русском терминоведении, объем которого составляет 3.245 терминов, соотношение данных категорий несколько иное – к объектам относятся 8 групп (ок. 1.500 терминов), к процессам – 2 группы (ок. 1.000 терминов), к свойствам – 2 группы (ок. 750 терминов). Меньший разрыв между наполнением категорий процессов и свойств свидетельствует о более глубокой степени изученности свойств термина, что объясняется направленностью терминологической работы на устранение нежелательных свойств и формирование желательных свойств терминов. Глубина иерархии для объектов достигает 10 уровней:

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛЕКСЕМА

. ТЕРМИН

.. РАВНОЗНАЧНЫЕ ТЕРМИНЫ

... СИНОНИМЫ

.... АБСОЛЮТНЫЕ СИНОНИМЫ

..... ВАРИАНТЫ

..... МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ ВАРИАНТ

..... КРАТКИЙ ВАРИАНТ

..... АББРЕВИАТУРНЫЙ ВАРИАНТ

..... АКРОНИМНЫЙ ВАРИАНТ

Для двух других категорий – процессов и свойств – глубина иерархии достигает 7 уровней:

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ЯВЛЕНИЯ

. РАВНОЗНАЧНОСТЬ ТЕРМИНОВ

.. СИНОНИМИЯ ТЕРМИНОВ

... АБСОЛЮТНАЯ СИНОНИМИЯ ТЕРМИНОВ

.... ВАРЬИРОВАНИЕ ФОРМЫ ТЕРМИНОВ

..... СИНТАКСИЧЕСКОЕ ВАРЬИРОВАНИЕ ТЕРМИНОВ

..... ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЕ ВАРЬИРОВАНИЕ ТЕРМИНОВ

СВОЙСТВА ТЕРМИНОВ

. ФОРМА ТЕРМИНА

.. ФОРМАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ТЕРМИНА

... СТРУКТУРНЫЙ ТИП ТЕРМИНА

.... МОДЕЛЬ ТЕРМИНА

..... ПРОДУКТИВНОСТЬ МОДЕЛИ ТЕРМИНА

..... СИНХРОНИЧЕСКАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ МОДЕЛИ ТЕРМИНА

Исторически роль гипонимии заключается в упорядочении понимания мира в результате познания путем структурирования лексической картины мира. При этом с появлением и развитием науки изменяется соотношение представлений и понятий (в пользу последних), а с развитием производства изменяется соотношение категорий натуральных и искусственных объектов (артефактов). Особенно важными гипонимические отношения являются потому, что они позволяют выявить и наглядно представить ряд других семантических отношений, таких как синонимия и полисемия, а также омонимия.

Чрезвычайно плодотворным оказались терминологические исследования **полисемии**. Следует заметить, что в течение ряда лет в терминологической литературе наблюдались колебания в атрибуции явления распада и отчуждения значений многозначных терминов к полисемии или омонимии. Терминологический подход показал, что существуют определенные проблемы даже с определением этого явления, казалось бы, хорошо известного даже за пределами лингвистики. В ряде работ дается его синонимичное толкование через многозначность слова (или единицы языка):

Полисемия, т.е. «многозначность», свойственна большинству обычных слов (Реформатский 1996: 81);

Полисемия – наличие у одного и того же слова нескольких лексических значений; многозначность (Ефремова 2000);

Полисемия, -и, жен. В языкознании: наличие у единицы языка более одного значения, многозначность (Ожегов 2008–2009).

Аналогичный подход наблюдается в ряде польских публикаций:

Полисемия, многозначность [wieloznaczność] – явление, заключающееся в том, что один языковой элемент [...] имеет более одного значения (Malczewski 1993: 126 – пер. С. Г.-Г.);

Полисемия (многозначность) заключается в том, что какой-то языковой элемент имеет два или несколько разных значений (Urbańczyk [ред.] 1994: 256 – пер. С. Г.-Г.);

Полисемия или многозначность – наличие у языкового выражения нескольких значений (Polański [ред.] 1999: 447 – пер. С. Г.-Г.).

Терминологически такое приравнивание некорректно – форма термина «многозначность» характерна для наименований свойств, и, таким образом, имплицитно ставится знак равенства между категориями явлений и свойств, что с точки зрения философии и логики является эпистемологической неряшливостью.

Недостаточная изученность полисемии отражается в отсутствии представления ее разновидностей в большинстве изданий учебной и справочной литературы, хотя достаточно традиционно выделяется радиальная и цепочечная полисемия. При последней каждое последующее производное значение образовано от предыдущего, что выглядит как звенья цепочки, например в английском языке у слова *crust* – «корка (хлеба)» образовалось вторичное значение «корка пирога, кекса», от которого образовалось значение «наст (плотная корка снега на поверхности снежного покрова)», от которого далее образовались значения «угрюмый человек» и «наглость» (Griniewicz, Dubieniec 2002: 65). При радиальной полисемии все производные значения образованы от одного исходного, например, от слова *word* в исходном значении «слово» – значения *speech, talk, utterance; verbal expression; contention, altercation; a report, news, rumour; an order, request; a promise; a declaration; a saying or proverb* (McArthur 1992).

К немногим исключениям можно отнести учебник А. Я. Шайкевича и работы Ю. Д. Апресяна и Ч. Лахура. А. Я. Шайкевич посвящает типам полисемии отдельный раздел и выделяет моноцентрическую полисемию (с одним исходным значением) и полицентрическую полисемию, предполагающую два или более семантических центра (Шайкевич 2005: 144). В работах Ю. Д. Апресяна содержится глубокий анализ явления полисемии и предлагается выделение, кроме традиционных радиальной (при которой все производные значения образованы от одного исходного) и цепочечной полисемии (при которой каждое последующее производное значение образовано от предыдущего, что выглядит как звенья цепочки), еще нескольких ее разновидностей. В зависимости от способа переноса значения им выделяются **метонимически** и **метафорически** мотивированная многозначность (полисемия). В зависимости от регулярности образования производных значений определенного вида, он также предлагает выделять **регулярную** и **нерегулярную** полисемию (Апресян 1995: 178, 189–190; Апресян 2000: 179, 184–203).

Чеслав Лахур вводит два новых типа полисемии на основе соотношений исходного и производных значений: полисемия с расширением объема производных значений: *family* – 1) parents and children; 2) all relations; 3) all people living together in the same house, that is the household; 4) a large class of objects, esp. in biology; и полисемия с уменьшением объема последующих, часто не связанных между собой, значений: *number* – 1) a numeral, showing the position of something in an ordered set or list; 2) size (of boots, etc.); 3) an issue (of a newspaper or magazine); 4) next performance in a concert; 5) a hotel room (Lachur 2004: 175–176).

Проблема многозначности термина в течение долгого времени являлась одной из традиционных проблем терминоведения. В 1960–70-е годы суще-

ствовало представление о том, что такого явления, как полисемия, в терминологии не может быть, а есть омонимия. Это представление основывалось на том, что при образовании нового термина с помощью переноса значения принадлежность таких терминов, как правило, к разным специальным подъязыкам способствует отчуждению их значений и утверждению их в статусе омонимов. Однако было замечено, что в ряде случаев оба термина – старый и образованный от него новый термин часто остаются в одном подязыке и связь между ними достаточно ощутима.

Существует три вида таких ситуаций. Во-первых, при образовании новых терминов с помощью метонимических переносов зачастую наименования процессов переносятся на результат процессов – *классификация, определение, заимствование*; в английском языке – *classification, definition, borrowing, clipping, coinage*). Такое явление носит регулярный характер (регулярная метонимическая полисемия) – нами установлено, что в русском языке в 65% случаев от наименования процессов образуются названия результатов этих процессов.

Во-вторых, возможны случаи, когда один термин используется одновременно в более широком и более узком значениях – гипонимическая полисемия. Например, термин *etymology* в широком смысле (историческая лексикология) включает исследование исторического развития слов, а в более узком смысле – установление обстоятельств появления слов противопоставляется диахронии. В широком значении *antonymy*/1/ включает *antonymy*/2/ (*gradable contrariety, polar opposition – good – bad*), *complementarity* (*contradiction – male – female*) и *converseness* (*buy – sell*). Такая же ситуация наблюдается в русской лексикологической терминологии: *антонимия*/1/ включает *антонимию*/2/ (собственно антонимию – *плохой – хороший*), комплементарность (*муж – жена*) и конверсивность (*покупать – продавать*).

В-третьих, в ряде случаев в одной предметной области могут независимо появиться близкие по значению термины с совпадающей формой, в языкознании: *ассимиляция*/1/ – уподобление звуков (фонетический процесс) и *ассимиляция*/2/ – максимальное приближение фонетических, графических, грамматических и лексических характеристик заимствованной лексемы к нормам принимающего языка; *дублет*/1/ (двойное заимствование) – одно из двух или более слов, близких по значению и форме и связанных общностью происхождения (русск. *волесть – власть, сторона – страна*; англ. *hotel – hostel – hospital, skirt – shirt*); *дублет*/2/ – разновидность абсолютных синонимов в терминоведении. Аналогичные случаи можно встретить в английской лингвистической терминологии – *idiom*/1/ (язык или диалект) и *idiom*/2/ (фразеологизм, присущий только данному языку) (McArthur 1992).

Это вызывает колебания в однозначном отнесении такого явления к омонимии или полисемии, и, хотя первое кажется предпочтительнее с точки зрения логики, в терминологической практике и теории было принято считать использование одной лексемы для обозначения двух связанных понятий в пределах одной терминологии полисемией.

Таким образом, можно считать установленным в терминологии наличие как омонимии, так и полисемии, общность которых состоит в том, что одна лексическая форма используется для названия нескольких разных понятий. В обоих случаях за этой формой закрепляется несколько значений, каждое из которых является выражением соответствующего понятия (в первом случае) или аспекта понятия (во втором случае).

В 2011 г. на очередной конференции, организованной Техническим комитетом 55 «Терминология» РФ было принято решение считать в терминологии перенос наименования процессов на их результат омонимией, поскольку процессы и их результаты принадлежат различным онтологическим и логическим категориям.

С конца 20 века в специальной лексике было установлено несколько разновидностей скрытой полисемии, обнаруживаемой при сопоставительном анализе. При сопоставлении терминологий разных языков была замечена скрытая полисемия, обусловленная различиями в формировании национальных терминологий: *polysemy* – полисемия, многозначность.

В переводе научной и технической литературы, где качество перевода во многом зависит от перевода терминов, эта разновидность скрытой многозначности требует особого внимания. В связи с тем, что эффективность работы переводчика в большой мере зависит от качества словаря, большое значение приобретает проблема искусственной полисемии в переводных словарях: *linguistics* – лингвистика, языкознание, языковедение; *polysemy* – полисемия, многозначность.

Во многих случаях переводимому термину в словарях соответствуют несколько терминов, некоторые из которых не являются эквивалентами исходного термина, что приводит к ошибкам перевода. Для начинающего переводчика ситуации, когда в переводном терминологическом словаре приводятся дополнительные неправильные эквиваленты, являются весьма опасными.

Диахронические исследования терминологий позволили обнаружить еще одну разновидность скрытой полисемии – разновременную скрытую полисемию. Исследования эволюции терминологии, отражающей эволюцию сознания и культуры человека, позволяют установить наличие исходной многозначности – первобытного полисемантизма (Маклаков 2005: 336), определяемой также как семантический синкретизм, поскольку в ряде случаев отдельные

значения переплетаются. Так, в древнеанглийском языке слово *word* означало также: 1. *speech, talk*; 2. *discourse*; 3. *utterance, statement*; 4. *verbal expression*; 5. *report, tidings, news, information*; 6. *rumour*; 7. *command, order, bidding; request*; 8. *promise*; 9. *declaration, assurance*; 10. *phrase or sentence*; 11. *the Bible* (Oxford English Dictionary 1989). В дальнейшем часть этих значений вышла из употребления.

Аналогичное явление наблюдается в истории всех языков. В древнерусском языке лексема *буква* (буки) имела значения *буква*; *письменность*; *послание*, *эпистолия*; *алфавит* (Рупосова 1987: 10, 34), а лексема *повесть* – следующие значения: 1. *известие, сообщение*; 2. *сказание, рассказ*; 3. *объяснение*; 4. *поучение, наставление*; 5. *описание*; 6. *слова*; 7. *разговор, беседа* (Камчатнов 2000).

По нашему мнению, развитие человеческого познания, в частности декларативных знаний (картины мира), совершается путем снятия исходного синкретизма первоначальных достаточно расплывчатых, широких представлений. В ходе более глубокого понимания окружающей действительности для отражения более конкретных представлений и понятий появляются новые слова, снижающие исходную скрытую многозначность большинства слов начального периода развития языка. Тем не менее, и в настоящее время многие слова являются многозначными, хотя мы замечаем это только при анализе их толкования в словарях. Так, если в словаре Ожегова значение слова *страдание* определяется как «физическая или нравственная *боль*»; ясно, что объединяются два разных вида боли. Часть таких примеров современного синкретизма выявляется при сопоставлении с другими языками.

Предлагается классификация видов полисемии, при которой, прежде всего, выделяются группы **явной** (открытой) полисемии, к которой можно отнести (по способу образования) традиционные *метафорическую* и *метонимическую* полисемию, далее (по конфигурации развития) известные с конца 19 века *радиальную* и *цепочечную* полисемию (возможен и смешанный тип), по характеру образования производных значений – *регулярную* и *нерегулярную* полисемию, по числу исходных значений – *моноцентрическую* и *полицентрическую* полисемию, по отношениям значений – *энантисемию* и *гипонимическую* полисемию. К скрытой (неявной) полисемии можно отнести *межязыковую* полисемию и, как ее разновидности, – *искусственную* полисемию, *ложно-ориентирующую* полисемию, *разновременную* полисемию, включающую *исходный* и *современный семантический синкретизм*, а также *функциональную* полисемию (консубстанциональность), находящуюся на грани полисемии и омонимии.

Подводя итоги, мы можем констатировать, что, несмотря на общеизвестность полисемии, многое о ее характере нам не вполне ясно. Уже в настоящее время очевидно, что это явление может изучаться в нескольких аспектах и, по крайней

мере, несколько направлений исследований можно считать перспективными. За последние десятилетия было выделено несколько ранее неизвестных видов полисемии и начато их изучение. В терминоведении явление полисемии принимает характер отличный от положения в общеупотребительной лексике.

В исследованиях развития познания и культуры, ментальности человека особое внимание должно быть уделено анализу развития разновременной полисемии. С того времени, как у человека стали формироваться представления об окружающем мире и названия для этих представлений, устранение скрытой многозначности ранних слов было наиболее эффективным средством познания окружающего мира и нас самих. Такое устранение – результат постоянного развития познания, научного прогресса и развития мышления. Мы можем считать значения современных слов (особенно терминов) точными и определенными, но у нас нет гарантии, что через сто лет часть из них не будет восприниматься как неточные и многозначные, если уже сейчас многие из них обладают скрытой многозначностью. По-видимому, существенной чертой развития познания и антропогенеза в целом является вечное стремление к уточнению значений слов, за которым стоит развитие и детализация наших знаний.

Что касается **синонимии**, то, несмотря на большой объем проведенных исследований, многое остается нерешенным – прежде всего определение синонимов, причины появления, тенденции развития синонимии, тогда как их классификации различны и мало совместимы. Существуют разногласия в определении синонимов как слов, принадлежащих к одной части речи, (а) с одинаковым или (б) с одинаковым и близким значением (Ахманова 2004; Маслов 1987: 99; ЛЭС 1990; Караулов [ред.] 1997; Вендина 2002: 157) или (в) только с близким значением (Головин 2005: 73).

Предлагаются разные причины появления синонимов. К ним принято относить появление синонимов в результате заимствования: *ввоз–вывоз – импорт–экспорт*; наличия диалектных наименований: *петух–кочет, изба–хата*; разные словообразовательные модели: *славяновед–славист, прополка–пропалывание* (Ганеев 2001: 67). По мнению В. П. Даниленко, причины появления синонимов – разные источники формирования терминов, а обилие синонимов особенно характерно для начальных этапов формирования терминологии. Рассматривая заимствование как источник синонимии, она выделяет три варианта синонимии: а) параллельное существование нескольких заимствований: *провиант – провизия – субсистенция, лазарет – госпиталь*; б) одновременное существование заимствования и исконного слова: *регула – правило, линия – черта, литера – буква, диалект – язык, наречие, религия – вера, фрукт – плод, овощ, секрет – тайна, резолюция – решение*; в) существование заимствования и созданного в принимающем языке эквивалента к нему: *проблема – задача*,

бассейн – водоем, бухгалтер – книгодержатель. Кроме этого она выделяет случаи использования термина и его сокращённой формы (линия электропередач – ЛЭП), а также наличие фамильного и синонимичного обычного термина: *булева алгебра – алгебра логики* (Даниленко 1977: 73).

По нашему мнению, к этому перечню причин появления синонимов следует добавить использование различных терминов представителями разных научных школ: *absolute synonym* – *perfect synonym* – *full synonym*; *абсолютные синонимы* – *полные синонимы*; использование в номинации различных аспектов одного объекта: *ливневая канализация* – *водосток*, существование современных и устаревших терминов: *самокатчик* – *велосипедист*; *бетономешалка* – *бетоносмеситель*; а также существование официального и разговорного термина: *гашина известь* – *известь-пушонка*, *ливневая канализация* – *водостоки*.

Нами была предложена следующая классификация синонимов. В качестве наиболее широкого, обобщающего термина, предлагается термин **равнозначные термины**. Для равных или близких по значению терминов разных языков предлагается термин эквиваленты, а если они относятся к одному языку, – термины-синонимы. Последние разделяются на абсолютные синонимы – синонимы с тождественным значением и условные синонимы – синонимы с подобным значением (используемые в определенных условиях в качестве абсолютных синонимов). Абсолютные синонимы в первую очередь подразделяются на варианты – абсолютные синонимы, полученные вариацией формы термина, и дублиеты – абсолютные синонимы с различной формой (Гринев-Гриневич 2008: 105).

Полностью наша классификация выглядит следующим образом:

термины-синонимы (термины одного языка)

абсолютные синонимы – синонимы с тождественным значением

варианты – абсолютные синонимы, полученные вариацией формы термина:

графические варианты – варианты, различающиеся только написанием:

back slang – *back-slang*; *by-name* – *byname*; *disyllable* – *dissyllable*; *dvandva* – *dwandwa*; *tire* – *tyre*, *граффити* – *граффитти*;

фонетические варианты – варианты, различающиеся только произношением:

тэрмин – *термин*, *комбайнер* – *комбайнёр*, *к'омпас* – *компас*;

фонетико-графические варианты – варианты, различающиеся только произношением и вариантным написанием одинаковых лексем: *hypernymy* – *hyperonymy*; *тоннель* – *туннель*;

морфологические варианты – варианты, различающиеся только словоизменительным аффиксом: *thesauri* – *thesauruses*; *цехи* – *цеха*;

словообразовательные варианты – варианты, различающиеся только словообразовательными аффиксами или моделью образования: *affixal*

word – *affixed word*; *appellative* – *appellativum*; *conversives* – *converses*; *amelioration* – *melioration*; языкознание – языковедение; *blendings* – *blends*; *phraseologisms* – *phrases*;

синтаксические варианты – варианты терминов-словосочетаний, отличающиеся синтаксической моделью образования (порядком слов и отношением между ними): *loan translation* – *translation loan*; *blend words* – *word blends*; бурение взрывом – взрывное бурение;

морфолого-синтаксические варианты – варианты, один из которых представляет собой термин-словосочетание или сложный термин, а другой – его краткий вариант, полученный путем синтаксических и морфологических преобразований. Полный вариант может иметь несколько кратких вариантов, например, *word blend* – *blending* – *blend*; гидротехнические сооружения – гидросооружения – ГС;

эллиптические варианты – морфолого-синтаксические варианты, образованные эллипсисом (пропуском одного из компонентов) многокомпонентного термина без изменения его значения: *affixational morphemes* – *affixes*; *clipped form* – *clipping*; вяжущие материалы – вяжущие;

композиционные варианты – морфолого-синтаксические варианты, образованные сложением слов или основ многокомпонентного термина: *back slang* – *back-slang*; *key word* – *keyword*; кабельный кран – кабель-кран;

аббревиатурные варианты – морфолого-синтаксические варианты, образованные сложением частей слов (чаще начальных) многокомпонентного термина: резиновый линолеум – релин; *motor hotel* – *motel*;

акронимные варианты, образованные сложением начальных букв и / или звуков многокомпонентного термина: *высшее учебное заведение* – вуз; *direct current* – DC.

дублеты – абсолютные синонимы с различной формой:

разновременные дублеты – дублеты, отличающиеся хронологическим статусом: *word building* – *composition* /*obs*/; *idiom* – *idiotism* /*arch.*/; самолет – аэроплан;

ареальные дублеты – отличающиеся ареалом распространения: *shade* /Br/ – *blinds* /Am/;

стилевые дублеты: префикс – приставка; флексия – окончание; метатеза – перестановка;

мета-диалектные дублеты – разных научных школ: *absolute synonym* – *perfect synonym* – *full synonym*; *affixal word* – *complex word*; *broadening* – *generalisation*;

разноязычные дублеты – исконный и заимствованный или заимствованные из разных языков: *clipping* – *apocope*; *headword* – *lemma*; *loan* – *calque*;

супплетивные дублеты (существование которых вызвано невозможностью образования производных терминов от исконного термина): *согласная* – *консонанта*;

синонимы-антонимы: *semi-bound morpheme* – *semi-free morpheme*.

условные синонимы – синонимы с подобным значением (используемые в определенных условиях в качестве абсолютных синонимов):

квазисинонимы – термины с частично совпадающим значением, условно используемые как равнозначные в рамках информационных и документальных систем: *пружина* – *рессора*; *information science* – *library science*; *notation* – *coding*;

текстуальные синонимы – условные синонимы, один из которых намного шире по значению, но короче и используется в тексте для замены более протяженного термина в условиях, исключающих ошибку в понимании (*compounds consisting of three or more stems* – *compounds*);

аспектные синонимы, отражающие различные аспекты рассмотрения одного денотата в зависимости от различных теорий научных школ, разных подходов и различных классификаций, в которых одновременно может рассматриваться (и по-разному определяться) один и тот же денотат (*старославянский язык* – *древнеболгарский язык* – *древне-церковнославянский язык*);

ситуационные синонимы, отражающие функциональную разницу, обусловленную различными ситуациями, в которых находится денотат – *полиметилметакрилат* в производстве и *оргстекло* в торговле (аналогично *calcium oxide* – *lime*).

эквиваленты – разноязычные термины с тождественным или подобным значением:

полные эквиваленты – эквиваленты с тождественным значением и

квази-эквиваленты – эквиваленты с нетождественным, но частично совпадающим значением, используемые при переводе как равнозначные.

Очень немногие публикации затрагивают вопросы развития синонимических отношений, хотя в истории развития лексики языка можно найти немало примеров такого развития. Так, еще сравнительно недавно (100–150 лет назад) термины *язык*, *речь*, *наречие* и *диалект* были синонимами. В свое время синонимами были *акведук* – *водовод* – *водопровод*, а также *пърты*, *одеяло*, *риза*, *рубище*, *одеяние*, *облачение*, *одежда* (Миронова 1978: 5–8), значения которых в настоящее время существенно разошлись.

В настоящее время мы выделяем следующие типы десинонимизации в случае заимствования слов при наличии исконных названий с тем же значением:

- исконное слово исчезает: староанглийское *swefn* вытеснено французским *dream*;
- исконное слово вытесняет заимствование: русское *победа* вытеснило заимствованное *виктория*;
- исконное слово специализируется и становится гипонимом заимствования: древнеанглийское *hue* «цвет» после заимствования из французского слова *colour* с тем же значением специализировалось и стало значить «оттенок»;
- заимствование сужает значение: французское *cite* (современное *city*) при наличии в древнеанглийском *tun* (современное *town*) со значением «город» специализировалось и стало значить «большой город»;
- исконное слово и заимствование делят между собой ареалы употребления: в Великобритании в значении «осень» употребляется заимствование *autumn*, а в США – исконное (*leaves*) *fall*;
- разделение объема значения между исконным словом и заимствованием: исконное *stool* со значением «предмет мебели для сидения одного человека» разделило это значение с заимствованным *chair* – первое имеет современное значение «табуретка», а второе – «стул»;
- значения исконного слова и заимствования существенно расходятся: *круг* и *циркуль*;
- значения различных видов заимствований расходятся: материальное заимствование *виадук* (буквальный перевод «путепровод») имеет значение «мост через овраг или ущелье», а калька *путепровод* – «мост над сухопутным путем на месте их пересечения»;
- исконное и заимствованное слова становятся стилистическими синонимами: *обслуга* – *сервис*; *удобство* – *комфорт*.

Следует предполагать, что значения существующих абсолютных синонимов разойдутся. Учет такого расхождения с точки зрения терминологии позволяет рассматривать существующие синонимы как весьма полезный материал для наименования возникающих новых понятий. При этом существующие синонимы могут быть использованы для именования разновидностей существующего понятия. Например, в русской медицинской терминологии до недавнего времени были абсолютные синонимы *желтуха*, *болезнь Боткина* и *гепатит*, но с углублением знаний о заболевании были выявлены две его разновидности, их названиями стали первые два термина, а термин *гепатит* остался единственным названием болезни.

Что касается паронимии – явлении частичного звукового сходства слов (паронимов), например, *ономастика* – *ономасиология* при их семантическом

различии (полном или частичном), то в настоящее время существуют различные точки зрения на это явление. Часть исследователей относит к паронимии только однокорневые слова, другие считают, что достаточно звукового сходства. Для терминоведения важно, что такое сходство, вызывающее ошибочное употребление терминов, приводит к затруднениям в профессиональном общении. Поэтому использование вариантов для наименования новых понятий, достаточно распространенное в прошлом (*кристалл – хрусталь; город – огород – ограда – ограждение*), часто встречаемое ранее, в настоящее время становится малопродуктивным. Таким образом, паронимию в специальной лексике можно рассматривать как предел варьирования номинации новых понятий.

Подводя итоги, можно считать, что в настоящее время становятся заметны существенные изменения характера семантических процессов и явлений в области специальной лексики. Терминологические исследования последних лет позволили не только выявить новые явления в сфере лексики, но и существенно расширить и углубить знания таких традиционных явлений, как синонимия и полисемия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Апресян Юрий Д., *Избранные труды*, т. 1, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, изд. 2-е, исправ. и доп., Москва: Языки русской культуры.
- Ахманова Ольга С., 2004, *Словарь лингвистических терминов*, 2-е изд., стер., Москва: Едиториал УРСС.
- Вендина Татьяна И., 2002, *Введение в языкознание. Учеб. пособие для педагогических вузов*, Москва: Высшая школа.
- Ганеев Булат Т., 2001, *Язык. Учебное пособие*. 2-е изд., переработ., доп., Уфа: Изд-во БГПУ.
- Головин Борис Н., 2005, *Введение в языкознание*, изд. 5-е, стер., Москва: Едиториал УРСС.
- Гринев-Гриневич Сергей В., 2008, *Терминоведение. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, Москва: Академия.
- Даниленко Валерия П., 1977, *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*, Москва: Наука.
- Ефремова Татьяна Ф., 2000, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва: Русский язык, <https://www.efremova.info> (доступ 18.10.2018).
- Камчатнов Александр М., 2000, *О семантическом словаре древнерусского языка, «Древняя Русь. Вопросы медиевистики»*, № 1, с. 17–24.
- Караулов Юрий Н. (ред.), 1997, *Энциклопедия «Русский язык»*, Москва: Большая Российская энциклопедия, Дрофа.
- ЛЭС 1990 – Ярцева Виктория Н. (ред.), 1990, *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия.
- Маклаков Анатолий Г., 2005, *Общая психология. Учебник для вузов*, Санкт-Петербург: Питер.

- Маслов Юрий С., 1987, *Введение в языкознание: Учеб. для филол. спец. вузов. 2-е изд., перераб. и доп.*, Москва: Высшая школа.
- Миронова Галина М., 1978, *Названия одежды в древнерусском языке*, автореф. дисс. канд. филол. наук, Киев: Институт языкознания АН УССР.
- Ожегов Сергей И., 2008–2009, *Толковый словарь Ожегова онлайн*, <https://dic.academic.ru> (доступ 18.10.2018).
- Реформатский Александр А., 1996, *Введение в языковедение*, Москва: Аспект пресс.
- Рупосова Лидия П., 1987, *Формирование терминологии гуманитарных наук в русском литературном языке*, Москва: МОПИ.
- Шайкевич Анатолий Я., 2005, *Введение в лингвистику. Учебное пособие*, Москва: Academia.
- Apresjan Jurij D., 2000, *Semantyka leksykalna: synonimiczne środki języka*, Wrocław: Ossolineum.
- Griniewicz Sergiusz W., Dubieniec Elwira M., 2002, *Introduction to linguistics*, Białystok: WSiFz.
- Lachur Czesław, 2004, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malczewski Jan, 1993, *Szkolny słownik terminów nauki o języku*, Warszawa: BGW.
- McArthur Tom, 1992, *The Oxford companion to the English language*, Oxford: Oxford University Press.
- Murphy Lynne M., 2003, *Semantic relations and the lexicon. Antonyms, synonyms, and other paradigms*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford English Dictionary*, 1989, Oxford: Oxford University Press.
- Polański Kazimierz (ред.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, изд. 2, Wrocław: Ossolineum.
- Urbańczyk Stanisław (ред.), 1994, *Encyklopedia języka polskiego*, изд. 2, Wrocław: Ossolineum.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Akhmanova, O. S. (2004). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* (2nd rev. ed.). Moskva: Editorial URSS.
- Apresian, Ju. D. (1995). *Izbrannye trudy: Vol. 1. Leksicheskaia semantika: Synonimicheskie sredstva iazyka* (2nd rev. ed.) Moskva: Iazyki russkoï kul'tury.
- Apresjan, J. D. (2000). *Semantyka leksykalna: Synonimiczne środki języka*. Wrocław: Ossolineum.
- Danilenko, V. P. (1977). *Russkaia terminologiya: Opyt lingvisticheskogo opisaniia*. Moskva: Nauka.
- Efremova, T. F. (2000). *Novyi slovar' russkogo iazyka: Tolkovno-slovoobrazovatel'nyi*. Moskva: Russkii iazyk, Retrieved from <https://www.efremova.info>
- Ganeev, B. T. (2001). *Jazyk. Uchebnoe posobie* (2nd rev. ed.). Ufa: BGTU.
- Golovin, B. N. (2005). *Vvedenie v iazykoznanie* (5th ed.). Moskva: Editorial URSS.
- Grinev-Grinevich, S. V. (2008). *Terminovedenie: Ucheb. posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenii*. Moskva: Akademiia.

- Griniewicz, S. W., & Dubieniec, E. M. (2002). *Introduction to linguistics*. Białystok: WSiFz.
- Iartseva, V. N. (Ed.). (1990). *Lingvisticheskiĭ éntsiklopedicheskiĭ slovar' [LĖS]*. Moskva: Sovetskaia éntsiklopediia.
- Kamchatnov, A. M. (2000). O semanticzeskom slovare drevnerusskogo iazyka. *Drevniaia Rus': Voprosy medievistiki*, 2000(1), 17–24.
- Karaulov, Iu. N. (Ed.). (1997). *Éntsiklopediia "Russkiĭ Iazyk"*. Moskva: Drofa.
- Lachur, Cz. (2004). *Zarys językoznawstwa ogólnego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Maklakov, A. G. (2005). *Obshchaia psikhologiiia: Uchebnik dlia vuzov*. Sankt-Peterburg: Piter.
- Malczewski, J. (1993). *Szkolny słownik terminów nauki o języku*. Warszawa: BGW.
- Maslov, Iu. S. (1987). *Vvedenie v iazykoznanie: Ucheb. dlia filol. spets. vuzov* (2nd rev. ed.). Moskva: Vysshiaia shkola.
- McArthur, T. (1992). *The Oxford companion to the English language*. Oxford: Oxford University Press.
- Mironova, G. M. (1978). *Nazvaniia odezhdy v drevnerusskom iazyke* (Unpublished doctoral dissertation). Kiev: Institut iazykoznanii AN USSR.
- Murphy, L. M. (2003). *Semantic relations and the lexicon: Antonymy, synonyms, and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford English Dictionary*. (1989). Oxford: Oxford University Press.
- Ozhegov, S. I. (2008–2009). *Tolkovyĭ slovar' Ozhegova online*. Retrieved from <https://dic.academic.ru>
- Polański, K. (Ed.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2nd ed.). Wrocław: Ossolineum.
- Reformatskiĭ, A. A. (1996). *Vvedenie v iazykovedenie*. Moskva: Aspekt press.
- Ruposova, L. P. (1987). *Formirovanie terminologii gumanitarnykh nauk v russkom literaturnom iazyke*. Moskva: MOPI.
- Shaĭkevich, A. Ia. (2005). *Vvedenie v lingvistiku: Uchebnoe posobie*. Moskva: Academia.
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1994). *Encyklopedia języka polskiego* (2nd ed.). Wrocław: Ossolineum.
- Vendina, T. I. (2002). *Vvedenie v iazykoznanie: Ucheb. posobie dlia pedagogicheskikh vuzov*. Moskva: Vysshiaia shkola.

Semantic relations in terminology

Abstract

This article presents a survey of the state of such semantic relations in English and Russian terminology as hyponymy, synonymy, polysemy and paronymy. In assessing hyponymy which is a relatively new type of relations we should consider its importance in establish-

ing synonymy and polysemy, as well as the progress in exploration of subject fields. Next, the present state of investigation of polysemy is considered, taking into account drawbacks of the existing definitions of this phenomenon. A brief survey of exploring polysemy from the point of view of terminology science, translation, terminography and cognition makes it possible to identify various new types of polysemy. Although there has been a substantial research on synonymy, there seem to remain some insufficiently investigated issues, such as reasons for synonymy, types of relations between synonyms and tendencies in synonymy development, while the suggested classifications of synonyms are diverse and hardly compatible. The literature on the reasons for synonymy shows a variety of approaches; at the same time, to the author's best knowledge, very few publications can be found that address the issue of relations of synonyms in historical perspective. In our studies we have discovered various types of desynonymisation. Focusing on paronymy, we cannot fail to notice that at the present time there is no consensus on defining the nature of this phenomenon, which means different approaches in selecting material. Summing up the results, it can be concluded that at present we may notice substantial progress in cognition of semantic relations in terminology.

Семантические отношения в терминологии

Аннотация

Рассматривается современное состояние изученности ряда семантических отношений – гипонимии, полисемии, синонимии и паронимии в английской и русской терминологии. Указываются возможности использования гипонимии для выявления полисемии и синонимии, а также определения степени изученности различных предметных областей. Рассматриваются ошибки в определении полисемии, определяются новые виды полисемии, выявленные в результате терминологической деятельности. Хотя синонимия считается хорошо известным явлением, есть ряд малоисследованных вопросов – причины синонимии, типы синонимических отношений, тенденции расхождения значений синонимов, а классификации синонимов малосовместимы. В статье выявлены и анализируются различные типы развития отношений синонимов. Что касается паронимии, в настоящее время нет единства в определении паронимов и выборе паронимичной лексики. Подводя итоги, следует отметить значительный прогресс в изучении семантических отношений в терминологии.

Keywords: hyponymy; paronymy; polysemy; role of polysemy in cognition; semantic relations; synonymy; types of desynonymisation

Ключевые слова: гипонимия; паронимия, полисемия; роль полисемии в познании; семантические отношения; синонимия; типы десинонимизации

Вікторія Л. Іващенко
Київський університет ім. Бориса Грінченка
vicivashchenko@ukr.net

МІЖМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ВІДПОВІДНИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ НАУКОВИХ УНІВЕРСАЛІЙ У ТЕРМІНОПРОСТОРІ СЛАВІСТИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНО- ПОШУКОВІЙ СИСТЕМІ ISYBISLAW

Проблема пошуку міжмовних лексичних відповідників, що є об'єктом вивчення зіставного мовознавства, перекладознавства, теорії міжкультурної комунікації, не нова. Особливо гострою вона постає в термінології, де лексичні відповідники – це терміни, які повинні максимально чітко відбивати зміст спеціального або наукового поняття. Закономірність і актуальність вивчення цієї проблеми деякі дослідники (Литвин 2013; Левицький 2011) пов'язують із віднаходженням мовних універсалій (Гринберг 1970), або універсальних категорій мови (Копанев 1986), універсальних категорій і субкатегорій, серед яких розрізняють: мовні / лінгвістичні – прагмалінгвістичні, лексичні, граматичні, лінгвoseмантичні та позамовні / поняттєві, або екстралінгвістичні (Карасик 1997; Успенский 1970).

Власне загальнонауковий і частково лінгвістичний аспекти цієї проблеми сьогодні зосереджують увагу на поняттєвих / позамовних категоріях як універсальних, які часто ототожнюють із концептами [пізнання] (Полюжин 2002) як абстрактними (Космеда 2000), або загальними (BGDLI 1971), поняттями що формують нейтральний концептуальний каркас єдиної універсально-загальної мови – концептуалістики або привілейованого універсуму термінів (Лук'янець 2000). Такі категорії певною мірою корелюють із фундаментальними / базовими поняттями, які в різних галузях знань називають по-різному: 1) у філософії культури – універсаліями культури на позначення основ розуміння світу й місця людини в ньому (ВЭФГ 2001); 2) у лінгвокультурології – універсаліями культури (їх репрезентують ключові слова), культурними домінантами, семантичними / поняттєвими примітивами, первинний набір яких з'єднує різні культури й збігається з набором лексичних універсалій (Вежбицкая 1996; Wierzbicka 1997);

3) у філософії науки (йдеться про базові наукові поняття) – універсальними константами / науковими універсаліями як елементами єдиної міждисциплінарної наукової мови. На думку авторів колективної праці «Научные универсалии. Общие понятия» (Шиповалова 2010), вони передбачають більш-менш загальні значення, виявляючи на рівні термінів багатозначність, внутрішнє протиріччя самого визначення, проблеми в інтерпретації, спричинені історичними трансформаціями термінів, різним їх «прочитанням» залежно від сфер наукової діяльності, що дає підстави говорити не про наукові терміни, а швидше про феномени філософського вивчення.

Наукові універсалії корелюють із універсаліями мови науки¹ – узагальненими властивостями, тенденціями, відношеннями, шарами, рівнями та умовами існування мов науки (Блажевич 1999). До наукових універсалій у галузі філософії науки відносять метанаукові поняття й поняття, що характеризують методи наукового дослідження, зокрема «закон», «детермінізм», «симетрія», «телеологія», «науковий факт», «історичний факт», «частина і ціле», «**елементи і структура**», «традиція», «комунікація», «мова», «знак», «істина», «цінність», «точність», «об'єктивність», «метод», «досвід», «експеримент», «гіпотеза», «теорія», «пояснення», «герменевтика», «інтуїція», «аналіз і синтез», «елементи», «енергія», «реакційна властивість», «інформація», «життя», «організм», «свідомість», «людина», «особистість», «право», «цивілізація», «культура» тощо (Шиповалова 2010: 341–342).

Пор. також кореляцію понять: 1) «мовні універсалії» – спільні для всіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції, які демонструють спільність мовної будови за всієї різноманітності людських мов (УМЕРТ 2000); 2) «лінгвістичні універсалії» – особливі типи висловлювань про мову і мови, мовознавчі положення як універсальні, які первісно репрезентували два погляди (Ч. Хоккета і Дж. Грінберга, Ч. Осгуда й Дж. Дженкінса). На емпіричному рівні мовні універсалії корелюють із лінгвістичними, тобто мовними положеннями (Щедровицкий 1969); 3) «наукові універсалії в мовознавстві», формулювання проблеми про які відповідає тій тенденції, яка намітилася в мовознавстві ще в кінці 60-х рр. як рух «нормативних систем» мовних граматик до власне теоретичних систем наук (Щедровицкий 1969). Мовознавці ж важливими поняттями, гранично широкими за значеннями (категоріями) в організації змісту саме

¹ 3-поміж універсалій мови науки М. В. Блажевич виділяє: надуніверсалії, класи універсалій, універсальні компоненти лінгвістичної моделі словника мови науки, універсальні групи граматичного ладу мови науки, універсалії семантичного рівня мови науки, універсальні шари мови науки, універсальні метамови (Блажевич 1999).

спеціальної лексики називають, напр., такі: «процеси», «предмети», «властивості», «величини», «одиниці вимірювання», «науки і галузі», «професії й заняття», «стани», «режими» (Канделаки 1977: 9).

Ті самі наукові універсалиї на різних рівнях їх логіко-поняттєвої організації (абстрагування чи конкретизації) й у різних сферах використання можна сформулювати по-різному й відповідно по-різному репрезентувати в конкретних термінах. Відтак вони можуть набувати іншого кваліфікаційного статусу, зокрема: 1) з огляду на соціальну сферу використання термінів, які їх репрезентують, – статусу універсальних термінів, що функціонують у багатьох споріднених галузях знань (пор.: унікальні терміни – в одній галузі, концепційно-авторські терміни – в одному аспекті розгляду) (Лейчик 1998); 2) з огляду на сферу міжкультурної комунікації – статусу поняттєво-термінологічних універсалий, які спеціалісти прагнуть виробити за домовленістю через уточнення, уніфікацію спеціальних понять (формами втілення таких універсалий є терміни різних мов, що передбачає їхнє зближення). Ідеться про інтернаціональну лексику², об'єктивно наявну в усіх чи майже всіх мовах світу, як про мовну універсалию, що в змістовому плані є синхронічною семантичною універсалиєю (Левицький 2011).

Отже, наукові універсалиї – це універсалиї (загальні / абстрактні наукові поняття як базові / фундаментальні), якими послуговується наукова спільнота різних мовних культур. Сукупність таких загальних / базових понять формує концептуальний / поняттєво-категорійний каркас науки, ціннісно-смісловий універсум наукових концептів як універсальних констант, домінант сфери наукового знання, відбитих у відповідних термінах, що об'єднують науковців усього світу в їхньому прагненні оволодіти мовою науки. Відповідно сукупність наукових універсалий у мовознавстві також формує його поняттєво-категорійний каркас, тобто певний універсум мовознавчих концептів як базових понять цієї галузі знання. У науковому й, зокрема, мовознавчому просторах такі універсалиї можуть бути системотвірними (в загальнонауковій або конкретнонауковій картинах світу), ціннісно-смісловими (в універсумі творчих пошуків того чи іншого науковця), текстотвірними (в конкретному науковому тексті), пошуковими (в предметно орієнтованих на ту чи іншу галузь знання інформаційно-пошукових системах). Загальномовний чи конкретнонауковий (напр., мовознавчий) каркас може бути підґрунтям для укладання багатомовних галузевих словників або термінологічних баз даних, одне з основних завдань яких – це віднаходження міжмовних термінологічних

² Явище інтернаціоналізації лексики корелює з явищем націоналізації, або деінтернаціоналізації (Борисова 1989).

відповідників на позначення того самого наукового / спеціального поняття або наближених за змістом понять у різних мовах, що є основним критерієм логічного вибудовування реєстрів таких словників і баз даних.

Реалізацію цього підходу частково ускладнюють ще не зовсім вирішені проблеми універсалій у мовознавстві, до яких деякі дослідники (Успенский 1970) відносять такі: розроблення методів їх віднаходження і виявлення зв'язків між ними, причини появи тих чи інших універсальних явищ, систематизація універсальних закономірностей, створення й регулярне поповнення переліку універсалій, їх оптимальний запис, опис, логічне перетворення. Пошук наукових універсалій у мовознавстві та їх репрезентація на рівні міжмовних лексичних відповідників у різних аспектах актуалізації виливається у створення переліків: 1) базових / фундаментальних термінопонять як системотвірних у мовознавстві для цілісного представлення поняттєво-категорійного каркасу цієї галузі знання; 2) базових термінопонять як ціннісно-сміслових орієнтирів в універсумі наукових концепцій, теорій того чи іншого мовознавця для визначення й представлення поняттєво-категорійного каркасу всіх його наукових праць; 3) базових термінопонь як текстотвірних для представлення поняттєво-категорійного каркасу окремо взятої мовознавчої праці; 4) базових / ключових термінопонь як пошукових, що індексують конкретні мовознавчі й лексикографічні праці для представлення поняттєво-категорійного каркасу баз даних в інформаційно-пошукових системах. Цікавою в цьому аспекті видається проблема зіставлення таких переліків у тій самій галузі знання, що може бути об'єктом окремого дослідження.

Спробуємо торкнутися лише деяких аспектів цієї проблеми, зокрема репрезентації в термінопросторі славистичного мовознавства на рівні міжмовних лексичних відповідників такого логіко-поняттєвого перетворення: філософсько-наукова універсалія «структура та елементи» – базовий рівень (0) → загальнонаукова універсалія / універсальне термінопоняття «наука та її галузі» – перший рівень конкретизації (1) → конкретнонаукова (мовознавча) / поняттєво-термінологічна універсалія – другий рівень конкретизації (2) в такій родо-видовій градації: «наука про мову та її підрозділи» – мовознавча спеціалізація (2.0) ↓ «наука про термін та його підрозділи» – термінознавча спеціалізація (2.1) → власне мовна / лексична універсалія – третій рівень конкретизації (3) далі в гіперо-гіпонімічній градації термінів: *лінгвістика* – базова конкретнонаукова аспектуалізація³ (3.0) ↓ *термінологія* – первинна

³ Тут використовуємо термін *аспектуалізація* відповідно до прийнятого в наукознавстві оперування терміном *аспекти мови науки* «погляди, з яких вивчають мову науки» (Блажевич 1999: 111), щоправда, в дещо іншій інтерпретації, а саме: «аспекти наукового вивчення того чи іншого об'єкта», «аспекти вивчення мови як об'єкта науки про мову» й «аспекти вивчення терміна як об'єкта науки про термін».

визька аспектуалізація (3.1) ↓ пол. *terminologia ogólna, terminologia szczegółowa, terminologia historyczna, terminologia lingwistyczna, terminologia kognitywna, terminologia stosowana, terminologia specjalistyczna, terminologia typologiczna, terminologia kwantytatywna, terminologia konfrontatywna, terminologia komunikatywna* тощо – вторинна елементарна аспектуалізація (3.2).

Проаналізуємо **другий і третій рівні** логіко-поняттєвого перетворення згаданої універсалії в термінопросторі славистичного мовознавства:

Другий рівень конкретизації (2) – мовознавчий. Пор. актуалізацію поняттєво-термінологічної універсалії в її родо-видовій градації:

(2.0) – мовознавча спеціалізація – перетворення загальнонаукової універсалії «наука та її галузі» в конкретнонаукову (мовознавчу) «наука про мову та її підрозділи» з використанням у її формулюванні на позначення структури, в одних випадках, інтернаціонального терміна – «лінгвістика та її підрозділи» (2.0⁻ⁱ), в інших – національного – «мовознавство та його підрозділи» (2.0⁻ⁿ);

(2.1) – термінознавча спеціалізація – перетворення мовознавчої (конкретнонаукової) універсалії «наука про мову та її підрозділи» в термінознавчу «наука про термін та її підрозділи» з використанням у її формулюванні так само на позначення структури, в одних випадках, інтернаціонального терміна – «термінологія та її підрозділи» (2.1⁻ⁱ), в інших – національного – «термінознавство та його підрозділи» (2.1⁻ⁿ).

Третій рівень конкретизації (3) – мовний. Пор. власне лексичну актуалізацію цієї ж універсалії в її гіперо-гіпонімічній градації термінів:

(3.0) – базова аспектуалізація – перетворення мовознавчої універсалії «наука про мову та її підрозділи» на мовну, яку в слов'янському термінопросторі з огляду на позначення структури репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники⁴:

(3.0⁻ⁱ) – інтернаціональні терміни, напр.: чес. *lingvistika*^{*}, ≈ рідко *filologie* – словац. *lingvistika*^{*} – пол. *lingwistyka*^{*} – рос. *лингвистика*^{*}, давн. і рідко *глоттология* – укр. *лінгвістика*, [лінгвістика], рідко *глотология* – білор. *лінгвістыка*^{*} – болг. *лингвистика* – макед. *лингвистика* – серб. *линг-*

⁴ Приклади наведено за: бібліографічною базою даних зі світового слов'янського мовознавства iSybislaw (<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> – доступ 18.10.2018); об'єднаною онлайнною бібліографічною системою і послугами COBISS як єдиною довідковою платформою національних бібліотечно-інформаційних систем Словенії, Сербії, Македонії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Болгарії (Co-operative Online Bibliographic Systems and Services, 1997–2016; <http://www.cobiss.si> – доступ 18.10.2018); лінгвістичними словниками й мовознавчими працями слов'янського світу. Знаком (*) позначено терміни, засвідчені в iSybislaw; знаком (**) – терміни, відсутні в порівнюваних джерелах; напівжирним шрифтом наведено терміни, використання яких домінує в тій чи іншій слов'янській мові; у квадратних дужках [] – варіанти термінів.

вистика / *lingvistika* – хорв. *lingvistika* – словен. *lingvistika*. Пор. з англ. *linguistics**, *linguistic science*, франц. *linguistique*, нім. *Linguistik* від лат. *lingua* – мова; франц. *-istique*, лат. *-isticus*, грец. *-істікός* – складний суфікс на позначення назв дисциплін (ЕИСГРЯ 2010), що в цьому ж значенні корелює із греко-латинсько-французьким суфіксом *-іс*, рос. *-ик*, укр. *-ик* / *-ік*, який додається до основ іменників відповідно на *-іст*, *-ист*, *-іст* і вказує на галузі наук та збірність (ПСУМ 2009: 481; ЦЭСРЯ 1989: 214). В. П. Циганенко вважає, що рос. *лингвистика* – букв. ‘наука лінгвістів’, де рос. *лингвист* утворено за допомогою суфікса *-ист* – у значенні ‘спеціаліст’ (ЦЭСРЯ 1989: 214);

(3.0⁻ⁿ) – національні терміни, напр.: чes. *jazykověda**, де *věda* ‘наука, знання’ (ЦЭСРЯ 1989: 50), арх. *jazykozpyt* – словац. *jazykoveda** – словен. *jezikoslovje** – пол. *językoznawstwo** – рос. *языкознание**, *языковедение*, *наука о языке* – укр. *мовознавство** – білор. *мовазнаўства**, *языкознание* – болг. *езикознание*, заст., книжн. *езиковедѣние* – макед. *наука за јазикот* – серб. *наука о језику* / *nauka o jeziku* – хорв. *jezikoslovje** – *jezikoznanstvo*, $\approx$ *filologija* – *znanost o jeziku*;

(3.0^{-itn}) – комбіновані (напівкальковані) терміни, напр.: рос. *лингвистическая наука*.

Терміни групи (3.0⁻ⁱ) в зіставленні між собою в слов'янському мовному просторі кваліфікують інтернаціоналізмами класичного походження змішаного типу (Андрієвська 2007), які з огляду на зміст і матеріальну форму вираження переважно є однослівними еквівалентами (почасти транслітерованими, почасти трансфонованими в їх кореляції з неслов'янськими відповідниками), з-поміж яких розрізняємо латиничні та кириличні (транслітеровані кирилицею). У тій самій мові натрапляємо: 1) серед латиничних відповідників на однослівні абсолютні (напр., усі, крім чеського відповідника) та відносні (зокрема в чеській мові частково синонімізуються *lingvistika* $\approx$ *filologie*) еквіваленти; 2) серед кириличних на терміни-варіанти / варіативні терміни (напр., в українській – *лінгвістика* і *лінгвістика*) і терміни-синоніми / синонімічні терміни, один із яких змішаного типу (грецько-латинський), другий – власне грецького походження (напр. у російській та українській – відповідно *лингвистика* / *лінгвістика* = рідко *глоттологія* / *глотологія*, заст. *глоттологія* / *глоссолоія* ‘грец. *glōtta* – мова і ...логія’ (СЦССІС 2006: 182); пор. італ. *glottologia* / франц. *glossologie*); 3) на терміни-паралелі / паралельні терміни (напр., спричинені традицією паралельного використання кириличної та латинської абеток у сербській мові – *лингвистика* / *lingvistika*).

Терміни групи (3.0⁻ⁿ) в прямому й перехресному зіставленні з термінами групи (3.0⁻ⁱ) є калькованими з повною морфемною субституцією (заміщенням), з-поміж яких розрізняємо еквівокабульні (Виноградов 2006) від *вокабула*

‘слово іноземної мови з перекладом рідною мовою’ (СЦСІС 2006: 144) за моделлю «однослівний інтернаціональний термін – однослівний національний термін», напр.: у кореляції до англ. *linguistics*, франц. *linguistique*, нім. *Linguistik* маємо відповідно чес. *lingvistika – jazykověda*, словац. *lingvistika – jazykoveda*, пол. *lingwistyka – językoznawstwo*, рос. лингвистика – языкознание, языковедение, укр. лінгвістика – мовознавство, білор. лінгвістыка – мовазнаўства, языкознание, болг. лингвистика – езикознание, хорв. *lingvistika – jezikoslovlje*, *jezikoznanstvo*, словен. *lingvistika – jezikoslovje*.

Засвідчені в Українсько-хорватському словнику лінгвістичної термінології (УХСЛТ 2008) хорв. *znanost o jeziku* як відповідник-синонім до реєстрового укр. мовознавство та в Українсько-сербському словнику лінгвістичної термінології (УССЛТ 2006) серб. *наука о језику* як відповідник-синонім до реєстрового укр. лінгвістика, а також рос. *наука о языке*, макед. *наука за јазикот*, серб. *наука о језику*, якими активно послуговуються мовознавці, формують окрему групу термінів-понять / квазітермінів (пор. із власне терміном, або вже термінологізованим поняттям, англ. *linguistic science*), що корелюють з іншими термінами як гіперонімічні еквіваленти, оскільки перебувають на вищому рівні абстрагування. У термінопросторі міжмовних лексичних відповідників вони структуруються: 1) як еквівокабульні за моделлю «інтернаціональне терміносполучення – національний квазітермін», напр.: у кореляції до англ. *linguistic science* – рос. *наука о языке*, макед. *наука за јазикот*, серб. *наука о језику / nauka о језику*, хорв. *znanost о језику*, білор. *навука аб мове*; 2) як нееквівокабульні (Виноградов 2006) за моделями: а) «однослівний інтернаціональний термін – національний квазітермін», коли в кореляції до неслов'янських відповідників (англ. *linguistics*, франц. *linguistique*, нім. *Linguistik*) маємо в слов'янських мовах, напр.: рос. лингвистика – наука о языке, макед. лингвистика – наука за јазикот, серб. лингвистика / *lingvistika* – наука о језику / *nauka о језику*, хорв. *lingvistika – znanost о језику*; б) «однослівний інтернаціональний термін – однослівний національний термін + квазітермін», напр.: рос. лингвистика – языкознание, языковедение, наука о языке; хорв. *lingvistika – jezikoslovlje, jezikoznanstvo, znanost о језику*; білор. лінгвістыка – мовазнаўства, языкознание, навука аб мове; в) «Ø однослівний національний відповідник – квазітермін», напр.: макед. Ø – наука за јазикот, серб. Ø – наука о језику / *nauka о језику*.

Більшість термінів обох груп (3.0⁻¹) і (3.0⁻ⁿ) у взаємодії між собою (модель еквівалентності «інтернаціональний термін – національний термін») можна назвати абсолютними міжмовними синонімами, або міжмовними термінами-дублетами (Лейчик 1973; Головин 1987; Смир-

нова 2011) – різномовними термінами, які, позначаючи те саме наукове поняття, мають тотожні термінологічні значення, тобто такі, всі компоненти яких збігаються в різних мовах, окрім чес. *lingvistika* ($\approx$ рідко *filologie*) і хорв. *jezikoslovlje* ($\approx$ заст. *filologie*), *jezikoznanstvo* ($\approx$ *filologija*), що взаємодіють з усіма іншими як міжмовні відносні синоніми [подібного виду] (Акуленко 1972) – різномовні терміни на позначення ширшого чи вужчого обсягу або того самого наукового поняття, або ширшого чи вужчого наукового поняття, або таких понять, що перебувають у відношеннях входження один до одного й мають термінологічні значення, компоненти яких лише частково збігаються в різних мовах.

У термінопросторі групи (3.0^н) вибудовується також кілька рядів міжмовних лексичних відповідників, що корелюють за моделлю «однослівний національний термін = однослівний національний термін»: 1) як міжмовні абсолютні синоніми, або терміни-дублети, напр.: укр. *мовознавство* і білор. *мовазнаўства*; словац. *jazykoveda* і рос. *языковедение*; пол. *językoznaństwo*, рос. *языкознание* і болг. *езикознание*; серб. *jezikoslovlje* / *jezikoslovlje* і словен. *jezikoslovlje*; 2) як міжмовні відносні синоніми, напр.: словац. *jazykoveda* і рос. *языковедение* в кореляції до чес. *jazykověda*; пол. *językoznaństwo*, рос. *языкознание* і болг. *езикознание* в кореляції до хорв. *jezikoznanstvo*; серб. *jezikoslovlje* / *jezikoslovlje* і словен. *jezikoslovlje* в кореляції до хорв. *jezikoslovlje*.

Окрім цього, в національному термінопросторі вибудовуються ще й моделі внутрішньомовних лексичних відповідників як абсолютних синонімів, або термінів-дублетів, окремі з яких марковані часовою належністю, напр.: чес. *jazykověda** – арх. *jazykozpyt*, білор. *мовазнаўства* – *языкознание*, болг. *езикознание* – заст., книжн. *езиковедѣние*, рос. *языкознание* – *языковедение*.

(3.1) – первинна аспектуалізація – перетворення термінознавчої універсальї «наука про термін та її підрозділи» за підтримки наукових універсальї «аналогія» та «симетрія» у власне мовну, яку в слов'янському термінопросторі репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники на позначення структури:

(3.1^н) – однослівні терміни-інтернаціоналізми класичного походження змішаного типу, напр.: чес. *terminologie* ‘nauka o termínech’⁵, ‘interdisciplinární vědní obor, uplatňující aspekty lingvistické, filozofické (vztah mezi termínem a pojmen) i poznatky konkrétního oboru’ (Bozděchová 2009: 15) – словац. *terminológia* ‘disciplína zaoberajúca sa odb. termínmi’ (KSSJK 2003: 720) – пол. *terminologia** ($\approx$ *leksykologia terminologiczna*) ‘dyscyplina naukowa’, ‘wiedza specjalistyczna’ (JSSTPL 2005: 136), ‘dyscyplina’ (RSSKS 2006), ‘nauka o terminach’ (SJPSz 1985: 197) – рос. *терминология** ‘раздел языкознания (лексикологии) или научная дисциплина, изучаю-

⁵ <https://cs.wikipedia.org/wiki/Terminologie> (доступ 13.11.2015).

щая термини, терминосистеми' (ТЭСЛТ 2008: 482) – укр. *термінологія* 'розділ лексикології, що вивчає терміносистеми', 'розділ лексикології, що займається загальнотеоретичними питаннями терміна, номенклатури і термінографії' (= *термінознавство*) (СЛЕ 2010: 739; УМЕРТ 2007: 707) – білор. *тэрміналогія*, [*тэрміналёгія*] 'раздел лексикалогії, які займаєцца вывучэннем тэрмінаў' (СГАСЛТ 1990: 154) – словен. *terminologija* 'veda o strokovnih izrazih kakega jezika' (SSKJČ 5, 1991: 69), 'je veda, ki se ukvarja s preučevanjem in urejanjem izrazja posameznih strokovnih področij' (Žagar Karer 2011: 13). Пор.: англ. *terminology*, франц. *terminologie*, нім. *Terminologie*, ісп. *terminologia* 'the study of terms, concepts, and their relationships' (BGTT 1997: 154) від лат. *terminus* 'межа', 'обмежений', 'граничний (межовий) знак', 'рубіж' і грец. λόγος 'закон', 'слово, наука', 'слово, мова'; у рим. міфології *Terminus* – ім'я божества, блюстителя кордонів (СЛЕ 2010: 738; ЦЭСРЯ 1989: 423). З огляду на зміст і матеріальну форму вираження терміни цієї групи є переважно однослівними еквівалентами (почасти транслітерованими, почасти транспонованими, що корелюють із неслов'янськими відповідниками), серед яких розрізняємо латиничні й кириличні (в основному транслітеровані). З-поміж кириличних так само натрапляємо на терміни-варіанти (напр., в українській – *термінологія* і *термінольо́гія*, у білоруській – *тэрміналогія* і *тэрміналёгія*), паралельні терміни (напр., спричинені традицією паралельного використання кириличної та латинської абеток у сербській мові – *терминологуја* / *terminologija*);

(3.1ⁿ) – національний відповідник, зокрема словен. *izrazoslovje* 'veda o strokovnih izrazih kakega jezika' (SSKJČ 1, 1991: 69);

(3.1ⁱⁿ) – напівкальковані / гібридні терміни, тобто терміни з частковою субституцією (один із компонентів інтернаціональний, інший – національний), серед яких розрізняємо переважно еквівокабульні за такими моделями: 1) «гібридний однослівний термін – гібридний однослівний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo** – рос. *терминоведение** 'то же, что терминология', 'научная дисциплина' (ТЭСЛТ 2008: 481), 'комплексная научно-прикладная дисциплина, исследующая термины' (СБЛС 2008: 643), *терминознание* (Морозова 2004) – укр. *термінознавство** 'комплексна науково-прикладна дисципліна, що вивчає утворення та функціонування термінів, термінологій і терміносистем, а також різні аспекти мови для спеціальних завдань' (ЗССЛ 2012: 35) – білор. *тэрміназнаўства* – болг. *терминознание* (Попова 2012); 2) «квазітермін – квазітермін», напр.: чес. *наука o termínech* – словен. *veda o strokovnih izrazih* – пол. *nauka o terminach* – рос. *наука о терминах*; 3) «термінологізоване поняття – термінологізоване поняття», напр.: словен. *terminološka veda* – пол. *wiedza specjalistyczna* – рос. *терминологическая наука*; пор. із авторськими: *теория терминологии* [В. В. Виноградов], *термино-*

логическая теория [Б. М. Клімзо], теоретическая терминология [О. М. Фотієв], теория упорядочения [Г. Г. Самбутова] (ГИССТТ 2000);

(3.2) – вторинна аспектуалізація як елементаризація мовної універсалії – власне перетворення на мовному рівні структури в її елементи через подальшу гіперо-гіпонімічну градацію мовної універсалії, що в слов'янському термінопросторі репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники на позначення елементів структури:

(3.2⁻¹) – терміносполучення за моделлю «інтернаціональний термін – інтернаціональний термін», напр.: пол. *terminologia lingwistyczna, t. kognitywna, t. historyczna, t. typologiczna, t. specjalistyczna, t. kwantytatywna, t. komunikatywna, t. konfrontatywna, szkoła terminologiczna*; рос. *теоретическая терминология, специальная т., практическая т., контрастивная т.*; словен. *socioterminologija, sociokognitivna terminologija*; чес. *socioterminologie, terminologie perskriptivní*;

(3.2⁻¹⁺²) – терміносполучення за моделями: 1) «інтернаціональний термін – слов'янський / національний термін», напр.: пол. *terminologia stosowana, t. ogólna, t. szczegół*; рос. *частная терминология, сопоставительная терминология*; словен. *besedilna terminologija, sporazumevalna teorija terminologije, splošne teorije o terminologiji*; 2) «гібридний термін – інтернаціональний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo lingwistyczne, t. parametryczne, t. kognitywne*; рос. *теоретическое терминоведение, специальное т., практическое т., компаративное т., ономаσιологическое т., семасиологическое т., дескриптивное т., прескриптивное т., функциональное т., коммуникативное т., когнитивное т., диахроническое (=историческое т.), типологическое т.* и др.; укр. *когнітивне термінознавство, теоретичне т., функціональне / [функційне] т., традиційне (=системно-)структурне, прескриптивне т., когнітивне т., структурно-функціональне т., функціонально-когнітивне т., когнітивно-дискурсивне т., ономасіологічне т., семасіологічне т., типологічне т., історичне (=діахронне) т., комунікативне т., комп'ютерне т., інтеграційне т., лінгводидактичне т., корпусне т., діалектне т.*; 3) «гібридний термін – слов'янський / національний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo stosowane*; рос. *прикладное терминоведение, общее т., отраслевое (=частное) т., сопоставительное т., сравнительное т., описательное т.*; укр. *прикладне термінознавство; перекладне т., зіставне т., загальне т., галузеве т., порівняльне т.*; 4) «гібридний термін – гібридний термін», напр.: рос. *сравнительно-историческое терминоведение*; укр. *порівняльно-історичне термінознавство*; 5) «гібридний термін – інтернаціональний термін – національний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo kognitywne ogólne, t. kognitywne szczegółowe*;

(3.2^{-н}) – терміносполучення, всі компоненти яких національного походження, напр.: словен. *slovenske izrazoslovje* ‘veda o strokovnih izrazih kakega jezika’ (SSKJČ 5, 1991: 69).

Найґрунтовнішу чотирирівневу градацію термінознавчих термінів у гіперо-гіпонімічній залежності, що відбиває тезаурусне подання родо-видових відношень поняття «терминоведение» в російськомовному термінопросторі, розробив С. В. Гриньов в *Историческом систематизированном словаре терминов терминоведения* (ГИССТТ 2000), у якому біля кожного такого терміна зазначено його першу фіксацію в тій чи іншій лінгвістичній праці⁶.

⁶ **I рівень** – теоретическое терминоведение (син. теоретическая терминология), прикладное т. (син. практическая терминология, практическое т.), общее т. (син. общая теория терминологии), специальное т. (син. специальные теории терминологии, специальная терминология), отраслевое т. (син. частное т., частная терминология [конкретного языка]), типологическое т. (син. типология терминологических систем, терминологическая типология), сопоставительное т. (син. сопоставительная терминология), сравнительно-историческое т. (син. сравнительное т., компаративное т.), ономаσιологическое т. (син. теория терминообразования, теория специальной номинации), семасиологическое т., описательное т. (син. дескриптивное т.), прескриптивное т., функциональное т., коммуникативное т., когнитивное т., диахроническое т. (син. историческое т.), терминоведческая теория текста, история терминоведения (син. история терминологической науки), терминография, номенология, терминологические школы, предмет терминоведения, задачи терминоведения; **II рівень** – теория языков для специальных целей (гіперонім общее т.), инвентаризационное типологическое т., историко-типологическое т., формально-типологическое т., контенсивно-типологическое т., функционально-типологическое т., квантитативно-типологическое т., таксономическое типологическое т., импликационное типологическое т. (гіперонім типологическое т.), контрастивная терминология (гіперонім сопоставительное т., син. сопоставительная терминология), терминологическая дериватология, неонимия (гіперонім ономаσιологическое т.), терминометрия (гіперонім описательное т.), общая терминография, специальная терминография, двуязычная терминография, многоязычная терминография, когнитивная терминография, отраслевая терминография (гіперонім терминография), австро-германская терминологическая школа = германо-австрийская терминологическая школа, канадская терминологическая школа = Канадская терминоведческая школа, советская терминологическая школа = советская терминология = советская терминоведческая школа = советское т. = русское т., чехословацкая терминологическая школа = Пражская школа терминологии = Чехословацкая школа терминоведения (гіперонім терминологические школы); **III рівень** – типология специальных словарей = типология терминологических словарей = классификация терминологических словарей (гіперонім общая терминография), Венская терминологическая школа = австрийская терминологическая школа = Венская терминоведческая школа (гіперонім австро-германская терминологическая школа), Квебекская терминологическая школа = канадо-квебекская школа (гіперонім канадская терминологическая школа), Московская терминологическая школа, Ленинградская школа, Горьковская терминологическая школа, Воронежская терминологическая школа (гіперонім советская терминологическая школа); **IV рівень** – иерархическая типология словарей, фасетная типология словарей, параметрическая типология словарей (гіперонім типология специальных словарей), терминологическая школа Д. С. Лотте, терминологическая школа МГУ (гіперонім Московская терминологическая школа), терминологическая школа ЛГУ (гіперонім Ленинградская школа) (ГИССТТ 2000).

Міжмовні лексичні відповідники як репрезентанти наукових універсальї...

Ієрархію лексико-семантичних відношень термінів мови спеціального призначення саме в аспекті логіко-поняттєвого перетворення термінознавчої універсалиї «наука про термін та її підрозділи» віднаходимо також у словнику *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej* за ред. Ю. Люкшина (JSSTPL 2005), у якому такі відношення вже частково змодельовані у словникових статтях: 1) «TERMINOLOGIA»: ↑ *wiedza specjalistyczna*; ↓ *terminologia lingwistyczna, terminologia kognitywna, terminologia stosowana* і in.; ↔ *leksykologia*; → *system terminologiczny, concept, sieć semantyczna* і in.; = *terminoznawstwo*; ≡ *leksykologia terminologiczna*; ≈ *analiza terminologiczna*; 2) «SZKOŁA TERMINOLOGICZNA»: ↑ *terminoznawstwo*; ↓ *praca terminologiczna*; ↔ *uniwersalia technolektalne*; → *model analizy terminologicznej*; ≡ *teoria terminologiczna*; ≡ *terminologia stosowana*; ≈ *terminometria*.

У термінопошуковому просторі бібліографічної бази даних iSybislaw відбито лише фрагмент кореференції аналізованих міжмовних лексичних відповідників логіко-поняттєвого перетворення наукової універсалиї «структура та її елементи» → «наука та її підрозділи» → «наука про мову та її підрозділи» → «наука про термін та її підрозділи» → «підрозділ / аспект / напрям / школа науки про термін» на різних ступенях її конкретизації. Пор.: пол. *terminologia 2 (dyscyplina)*, *terminoznawstwo* – рос. *терминоведение, терминология 2* – укр. *термінознавство*⁷. За дескриптор («Deskryptor») цілком слушно править інтернаціональний термін у транслітерації польською мовою *terminologia 2 (dyscyplina)*, який в інформаційно-пошуковій системі підпорядковується ще трьом категоріям, що перебувають в ієрархічній залежності: «Słowo» ↓ «Słowo kluczowe» ↓ «Wersja słowa kluczowego». При цьому перехід з одного слова до іншого сигналізує, що категорії «Deskryptor» і «Słowo kluczowe» дублюють одна одну в представленні лише пол. *terminologia 2 (dyscyplina)*. Решта аналізованих термінів підпорядковуються категоріям «Słowo» ↓↓ «Wersja słowa kluczowego». Оскільки рос. *терминология 2* так само, як і пол. *terminologia 2* є інтернаціоналізмом класичного походження, а отже, його лексичним еквівалентом, то, очевидно, воно так само мало би підпорядковуватися категорії «Słowo kluczowe» (за подальшої розбудови інформаційно-пошукової системи iSybislaw цій категорії можуть підпорядковуватися й інші терміни-відповідники, що мають статус лексичних інтернаціоналізмів у слов'янських мовах на позначення 'dyscyplina', зокрема чес. *terminologie* – словац. *terminológia* – укр. *термінологія* – болг. *терминология* – макед. *терминологија* – серб. *терминологија / terminologija* – хорв. *terminologija* – словен. *terminologija*). Тоді категорія «Deskryptor» в її польському омовленні *terminologia 2 (dyscyplina)* відповідає групі ключових слів, які перебувають

⁷ <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/ShowKeyword.do?keywordId=1008881> (доступ 18.10.2018).

у відношеннях міжмовної лексичної еквівалентності за ознакою «інтернаціональний термін». За такого структурування під категорію «Wersja słowa kluczowego» цілком логічно підпадають напівкальковані (гібридні) терміни-відповідники, зокрема пол. *terminoznawstwo* – рос. *терминоведение* – укр. *термінознавство* (за розбудови системи ще й рос. *терминознание* – білор. *тэрміназнаўства* – болг. *терминознание* та національний відповідник словен. *izrazoslovje*). Вони ж міжмовні синоніми, або терміни-дублети. При цьому важливо розпрацювати категорії внутрішньомовних синонімів, варіантів і термінологічної домінанти в тій чи іншій мові.

Отже, термінопростір міжмовних відповідників є лексично неоднорідним і може деформуватися в різних традиціях слов'янських досліджень того самого об'єкта. Відтак логіко-поняттєве перетворення аналізованої наукової універсалії на мовному, власне лексичному, рівні репрезентації породжує такі проблеми: співвідношення «інтернаціональний – національний – гібридний термін», «інтернаціоналізація – націоналізація / деінтернаціоналізація термінологічних одиниць» в аспекті виявлення їхніх типологічних різновидів у зіставлюваних мовах, віднаходження термінологічної еквівалентності, синонімії, дублетності, варіантності, а отже, нормалізації мовної форми вираження та гармонізації змістового наповнення. Спостереження за фіксацією цих термінів у лексикографічних джерелах, їх функціонуванням у спеціальних текстах славистичної проблематики та пошук в онлайнівій бібліографічній системі COBISS і бібліографічній базі даних iSybislaw, попри те, що в різних слов'янських мовах співвідношення інтернаціональних і національних термінів на позначення науки про мову різне, засвідчили загальну тенденцію до вибору в слов'янському термінологічному просторі саме національного відповідника.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Акуленко Валерій В., 1972, *Вопросы интернационализации словарного состава языка*, Харьков: Издательство Харьковского университета.
- Андрієвська Оксана С., 2007, *Інтернаціоналізми та принципи їх класифікації*, в: *Перспективные разработки науки и техники*, Прага: Education and Science, http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Philologia/23715.doc.htm (доступ 18.10.2018).
- Блажевич Николай В., 1999, *Универсалии языка науки. Философско-методологические аспекты*, Екатеринбург: Банк культурной информации.
- Борисова Любовь И., 1989, *Ложные друзья переводчика научно-технической литературы*, Москва: Всесоюзный центр переводов научно-технической литературы и документации.

- Вежицкая Анна, 1996, *Язык. Культура. Познание*, Москва: Русские словари.
- Виноградов Венедикт С., 2006, *Перевод. Общие и лексические проблемы*, Москва: КДУ.
- Головин Борис Н., Кобрин Рафаил Ю., 1987, *Лингвистические основы учения о терминах*, Москва: Высшая школа.
- Гринберг Джозеф, Осгуд Чарльз, Дженкинс Джеймс, 1970, *Меморандум о языковых универсалиях*, в: *Новое в лингвистике*, вып. 5, *Языковые универсалии*, ред. Борис А. Успенский, Москва: Прогресс, с. 31–44.
- Канделаки Татьяна Л., 1977, *Семантика и мотивированность терминов*, Москва: Наука.
- Карасик Владимир И., 1997, *Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов). Концепты*, Архангельск: Издательство Поморского государственного университета.
- Копанев Павел И., 1986, *Теория и практика письменного перевода*, Минск: Высшая школа.
- Космеда Тетяна А., 2000, *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики. Формування і розвиток категорії оцінки*, Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка.
- Левицький Андрій Е., 2011, *Зіставне мовознавство та міжкультурна комунікація. Аспекти взаємодії*, «Studia Linguistica», вип. 5, ч. 1, с. 434–441.
- Лейчик Владимир М., 1973, *Термины-синонимы, дублиеты, эквиваленты, варианты*, в: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*, вып. 2, ред. К. А. Тимофеев, Новосибирск: Новосибирский государственный университет, с. 103–107.
- Лейчик Владимир М., 1998, *Терминоведение. Предмет, методы, структура*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Литвин Ирина М., 2013, *Перекладознавство*, Черкаси: Видавництво Ю. А. Чабаненко.
- Лук'янець Валентин С., 2000, *Сучасна практична філософія та її вплив на майбутню долю епістемології*, «Практична філософія», 1, с. 88–113.
- Морозова Лидия А., 2004, *Терминознание. Основы и методы*, Москва: Прометей.
- Полюжин Михайло М., 2002, *Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття*, «Культура народов Причерноморья», № 32, с. 109–111.
- Попова Мария, 2012, *Когнитивна лингвистика и терминоведение*, «Многообразие в единстве», № 2, 73–78, <http://www.tksi.org/SUB/papers/2-2/2-2-9.pdf> (доступ 18.10.2018).
- Смирнова Екатерина В., 2011, *Синонимия в современной медицинской терминологии и ее лексикографирование (на примере англо-русских словарей)*, в: *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*, 2(17), с. 190–194.
- Успенский Борис А., 1970, *Проблема универсалий в языкознании*, в: *Новое в лингвистике*, вып. 5, *Языковые универсалии*, ред. Борис А. Успенский, Москва: Прогресс, 5–30.
- Шиповалова Лада В., 2010, *Научные универсалии. Общие понятия*, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество.
- Щедровицкий Георгий П., 1969, *Методологический смысл проблемы лингвистических универсалий*, в: *Языковые универсалии и лингвистическая типология*, ред. Игорь Ф. Вардунь, Москва: Наука, с. 46–98, <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/65/> (доступ 18.10.2018).

- Bozděchová Ivana, 2009, *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Wierzbicka Anna, 1997, *Understanding cultures through their key words. English, Russian, Polish, German, Japanese*, New York: Oxford University Press.
- Žagar Karer Mojca, 2011, *Terminologija med slovarjem in besedilom. Analiza elektrotehniške terminologije*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

СЛОВНИКИ ТА ДЖЕРЕЛА

- ВЭФГ 2001 – Грицанов Александр А. (ред.), 2001, *Всемирная энциклопедия. Философия*, Москва–Минск: АСТ, Харвест, Современный литератор.
- ГИССТТ 2000 – Гринев Сергей В., 2000, *Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения*, Москва: Московский педагогический университет.
- ЕИСГРЯ 2010 – Епишкин Николай И., 2010, *Исторический словарь галлицизмов русского языка*, Москва: Словарное издательство ЭТС, <http://gallicismes.academic.ru/> (доступ 18.10.2018).
- ЗССЛ 2012 – Загнітко Анатолій П., 2012, *Словник сучасної лінгвістики. Поняття і терміни*, т. 4, Донецьк: ДонНУ.
- ПСУМ 2009 – Полюга Лев М., 2009, *Словник українських морфем*, Київ: Довіра.
- СБЛС 2008 – Стариченок Василий Д., 2008, *Большой лингвистический словарь*, Ростов-на-Дону: Феникс.
- СГАСЛТ 1990 – Сцяцко Павел У., Гуліцкі Мікалай Ф., Антанюк Любоў А., 1990, *Слоўвнік лінгвістычных тэрмінаў*, Мінск: Вышшая школа.
- СЛЕ 2010 – Селіванова Олена О., 2010, *Лінгвістична енциклопедія*, Полтава: Довкілля-К.
- СЦССІС 2006 – Скопненко Олександр І., Цимбалюк Тетяна В., 2006, *Сучасний словник інішомовних слів*, Київ: Довіра.
- ТЭСЛТ 2008 – Тихонов Алексей Н., Хашимов Рахим И. (ред.), 2008, *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык*, т. 1, Москва: Флинта, Наука.
- УМЕРТ 2000 – Русанівський Віталій М., Тараненко Олександр О. (ред.), 2000, *Українська мова. Енциклопедія*, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- УМЕРТ 2007 – Русанівський Віталій М., Тараненко Олександр О. (ред.), 2007, *Українська мова. Енциклопедія*, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- УССЛТ 2006 – Паламарчук Ольга Л., Стрельчук Галина П., Білик Наталія Л., Ткаченко Олена М., Шевченко Мирослава В., 2006, *Українсько-сербський словник лінгвістичної термінології*, Київ: Бібліотека українця.
- УХСЛТ 2008 – Паламарчук Ольга Л., Стрельчук Галина П., Білик Наталія Л., Ткаченко Олена М., Шевченко Мирослава В., 2008, *Українсько-хорватський словник лінгвістичної термінології*, Київ: Київський університет.

- ЦЭСРЯ 1989 – Цыганенко Галина П., 1989, *Этимологический словарь русского языка*, Київ: Радянська школа.
- BGDLI 1971 – Battaglia Salvatore, 1971, *Grande dizionario della lingua italiana*, т. 3, Torino: Unione tipografico.
- BGTT 1997 – Bessé Bruno, Nkwenti-Azeh Blaise, Sager Juan, 1997, *Glossary of terms used in terminology*, «Terminology», вип. 4, № 1, с. 117–156, <https://doi.org/10.1075/term.4.1.08bes>
- JSSTPL 2005 – Lukszyn Jerzy (ред.), 2005, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, Warszawa: Zakład Graficzny UW.
- KSSJK 2003 – Kačala Ján, Pisárčiková Mária, Považaj Matej (ред.), 2003, *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava: Veda.
- RSSKJS 2006 – Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- SJPSz 1985 – Szymczak Mieczysław (ред.), 1985, *Słownik języka polskiego*, т. 3, Warszawa: PWN.
- SSKJČ 1991 – Černelič Ivanka (ред.), 1991, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Akulenko, V. V. (1972). *Voprosy internatsionalizatsii slovarnogo sostava iazyka*. Khar'kov: Izdatel'stvo Khar'kovskogo universiteta.
- Andriievs'ka, O. S. (2007). Internatsionalizmy ta pryntsyipy ikh klasyfikatsii. In *Perspektivnye razrabotki nauki i tekhniki*. Praha: Education and Science. Retrieved October 18, 2018, from http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Philologia/23715.doc.htm
- Battaglia, S. (1971). *Grande dizionario della lingua italiana* [BGDLI] (Vol. 3). Torino: Unione tipografico.
- Bessé, B., Nkwenti-Azeh, B., & Sager, J. (1997). Glossary of terms used in terminology [BGTT]. *Terminology*, 4(1), 117–156. <https://doi.org/10.1075/term.4.1.08bes>
- Blazhevich, N. V. (1999). *Universalii iazyka nauki: Filosofsko-metodologicheskie aspekty*. Ekaterinburg: Bank kul'turnoi informatsii.
- Borisova, L. I. (1989). *Lozhnye druž'ia perevodchika nauchno-tekhnicheskoj literatury*. Moskva: Vsesoiuznyi tsentr perevodov nauchno-tekhnicheskoj literatury i dokumentatsii.
- Bozděchová, I. (2009). *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Černelič, I. (Ed.). (1991). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* [SSKJČ]. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Epishkin, N. I. (2010). *Istoricheskii slovar' gallitsizmov russkogo iazyka* [EISGRiA]. Moskva: Slovarnoe izdatel'stvo ĖTS. Retrieved October 18, 2018, from <http://gallicismes.academic.ru>
- Golovin, B. N., & Kobrin, R. Iu. (1987). *Lingvisticheskie osnovy ucheniia o terminakh*. Moskva: Vysshaia shkola.
- Grinberg, D., Osgud, Ch., & Dzhenkins, D. (1970). Memorandum o iazykovykh universaliiakh. In B. A. Uspenskii (Ed.), *Novoe v lingvistike: Vol. 5. Iazykovye universalii* (pp. 31–44). Moskva: Progress.
- Grinev, S. V. (2000). *Istoricheskii sistematizirovannyi slovar' terminov terminovedeniia* [GISSTT]. Moskva: Moskovskii pedagogicheskii universitet.
- Gritsanov, A. A. (Ed.). (2001). *Vsemirnaia entsiklopediia: Filosofiia* [VĖFG]. Moskva: AST.
- Kandelaki, T. L. (1977). *Semantika i motivirovannost' terminov*. Moskva: Nauka.
- Karasik, V. I. (1997). *Subkategorial'nyi klaster temporal'nosti (k kharakteristike iazykovykh kontseptov): Kontsepty*. Arkhangel'sk: Izdatel'stvo Pomorskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Kopanev, P. I. (1986). *Teoriia i praktika pis'mennogo perevoda*. Minsk: Vysshaia shkola.
- Kosmeda, T. A. (2000). *Aksiologichni aspekty prahmalinhvistyky: Formuvannia i rozvytok katehoriï otsinky*. L'viv: L'vivs'kyi natsional'nyi universytet im. I. Franka.
- Leichik, V. M. (1973). Terminy-sinonimy, dublety, ěkvivalenty, varianty. In K. A. Timofeev (Ed.), *Aktual'nye problemy leksykologii i slovoobrazovaniia* (pp. 103–107). Novosibirsk: Novosibirskii gosudarstvennyi universitet.
- Leichik, V. M. (1998). *Terminovedenie: Predmet, metody, struktura*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Levyts'kyi, A. E. (2011). Zistavne movoznavstvo ta mizhkhkul'turna komunikatsiia: Aspekty vzaiemodii. *Studia Linguistica*, 5(1), 434–441.
- Luk'ianets', V. S. (2000). Suchasna praktychna filosofiia ta ii vplyv na maibutniu doliu epistemolohii. *Praktychna filosofiia*, 1, 88–113.
- Lukszyn, J. (Ed.). (2005) *Języki specjalistyczne: Słownik terminologii przedmiotowej* [JSSTPL]. Warszawa: Zakład Graficzny UW.
- Lytvyn, I. M. (2013). *Perekladoznavstvo*. Cherkasy: Vydavnytstvo Iu. A. Chabanenko.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., & Považaj, M. (Eds.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka* [KSSJK]. Bratislava: Veda.
- Morozova, L. A. (2004). *Terminoznanie: Osnovy i metody*. Moskva: Prometei.
- Palamarchuk, O. L., Strel'chuk, H. P., Bilyk, N. L., Tkachenko, O. M., & Shevchenko, M. V. (2006). *Ukrains'ko-serbs'kyi slovnyk linhvistychnoi terminolohii = Ukrajinsko-srpski rečnik jezičkih termina* [USSLT]. Kyiv: Biblioteka ukraïntsia.
- Palamarchuk, O. L., Strel'chuk, H. P., Bilyk, N. L., Tkachenko, O. M., & Shevchenko, M. V. (2008). *Ukrains'ko-khorvats'kyi slovnyk linhvistychnoi terminolohii = Ukrajinsko-hrvatski rječnik jezičnih termina* [UKhSLT]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivs'kyi universytet".
- Poliuha, L. M. (2009). *Slovnyk ukrains'kykh morfem* [PSUM]. Kyiv: Dovira.

- Poliuzhyn, M. M. (2002). Kontsepty iak spivvidnosni zi znachenniam slova poniattia. *Kul'tura narodov Prichernomor'ia*, 32, 109–111.
- Popova, M. (2012). Kognitivna lingvistika i terminoznание. *Mnogoobrazie v edinstvoto*, 2, 73–78. Retrieved October 18, 2018, from <http://www.tksi.org/SUB/papers/2-2/2-2-9.pdf>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego* [RSSKJS]. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rusanivskyi, V. M., & Taranenko, O. O. (Ed.). (2000). *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* [UMERT]. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Rusanivskyi, V. M., & Taranenko, O. O. (Ed.). (2007). *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* [UMERT]. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia* [SLE]. Poltava: Dovkillia-K.
- Shchedrovitskii, G. P. (1969). Metodologicheskii smysl problemy lingvisticheskikh universalii. In I. F. Vardul' (Ed.), *Iazykovye universalii i lingvisticheskaiia tipologiia* (pp. 46–98). Moskva: Nauka. Retrieved October 18, 2018, from <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/65/>
- Shipovalova, L. V. (Ed.). (2010) *Nauchnye universalii: Obshchie poniattia*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo.
- Skopnenko, O. I., & Tsymbaliuk, T. V. (2006). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* [STSSIS]. Kyiv: Dovira.
- Smirnova, E. V. (2011). Sinonimiiia v sovremennoi meditsinskoï terminologii i ee leksikografirovanie (na primere anglo-russkikh slovarëi). *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. A. Nekrasova*, 17(2), 190–194.
- Starichenok, V. D. (2008). *Bol'shoi lingvisticheskii slovar'* [SBLs]. Rostov-na-Donu: Feniks.
- Stsiatsko, P. U., Hulitski, M. F., & Antaniuk, L. A. (1990). *Sloüvnik linhvistychnykh tërminau* [SHASLT]. Minsk: Vysshaia shkola.
- Szymczak, M. (Ed.). (1985). *Słownik języka polskiego* [SJPSz]. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Tikhonov, A. H., & Khashimov, R. I. (Eds.). (2008). *Ėntsiklopedicheskii slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov i poniatii: Russkii iazyk* [TĖSLT] (Vol. 1). Moskva: Flinta.
- Tsyganenko, G. P. (1989). *Ėtimologicheskii slovar' russkogo iazyka* [TsĖSRIa]. Kyiv: Radians'ka shkola.
- Uspenskii, B. A. (1970). Problema universalii v iazykoznanii. In B. A. Uspenskii (Ed.), *Novoe v lingvistike: Vol. 5. Iazykovye universalii* (pp. 5–30). Moskva: Progress,
- Vezhbitskaia, A. (1996). *Iazyk: Kul'tura: Poznanie*. Moskva: Russkie slovari.
- Vinogradov, V. S. (2006). *Perevod: Obshchie i leksicheskie problemy*. Moskva: KDU.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, Japanese*. New York, NY: Oxford University Press.
- Žagar Karer, M. (2011). *Terminologija med slovarjem in besedilom: Analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Zahnitko, A. P. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i termini* [ZSSL]. Donetsk: DonNu.

Interlingual lexical equivalents as a representation of scientific universals in the terminological space of Slavic studies and the iSybislaw system

Abstract

The problem of defining interlingual lexical equivalents is related to the search for language and linguistic universals, conceptual/extra-linguistic categories, fundamental/basic concepts, universals of culture, scientific universals, language universals of science, and, consequently, scientific universals in linguistics. At different organisational levels and in different areas of application, such universals may be formulated in different ways and differently represented in particular terms, which implies their logical and conceptual transformation into language/lexical universals. For example, this article analyses the logical and conceptual transformation of the philosophical/scientific universal “structure and elements” into the general scientific universal/universal concept “science and its fields”, next – into the specific scientific (linguistic)/conceptual and terminological universal “science of language and its subdivisions” ↓ “the science of term and its branches”, and further on – into the termspace of Slavic linguistics at the level of interlingual lexical equivalents, which are themselves linguistic/lexical universals, represented by relevant terms in various Slavic languages. Interlingual lexical equivalents are categorised according to their models. The article also comments on how this process is reflected in the terminological space of iSybislaw.

Міжмовні лексичні відповідники як репрезентанти наукових універсалій у термінопросторі славістичного мовознавства та інформаційно-пошуковій системі iSybislaw

Анотація

Проблему віднаходження міжмовних лексичних відповідників пов'язано з проблемою пошуку мовних та лінгвістичних універсалій, поняттєвих / позамовних категорій, фундаментальних / базових понять, універсалій культури, наукових універсалій, універсалій мови науки, а отже, й наукових універсалій у мовознавстві. На різних рівнях організації й у різних сферах використання такі універсалії можна сформулювати по-різному й відповідно по-різному репрезентувати в конкретних термінах, що передбачає їхнє логіко-поняттєве перетворення на власне мовні / лексичні універсалії. Як приклад, проаналізовано логіко-поняттєве перетворення філософсько-наукової універсалії «структура та елементи» в загальнонаукову універсалію / універсальне термінопоняття «наука та її галузі», далі в конкретна наукову (мовознавчу)

Міжмовні лексичні відповідники як репрезентанти наукових універсалій...

/ поняттєво-термінологічну універсалію «наука про мову та її підрозділи» ↓ «наука про термін та його підрозділи» й далі в термінопросторі славістичного мовознавства на рівні міжмовних лексичних відповідників у власне мовні / лексичні універсалії, репрезентовані відповідними термінами в різних слов'янських мовах. Міжмовні лексичні відповідники згруповано за моделями. Прокоментовано відбиття цього процесу в термінопошуковому просторі бібліографічної бази даних iSybislaw.

Keywords: information retrieval system; interlingual lexical equivalents; language universals; linguistic universals; model; scientific universals; concept; Slavic linguistics; termspace; term

Ключові слова: інформаційно-пошукова система; міжмовні лексичні відповідники; мовна універсалія; мовознавча універсалія; модель; наукова універсалія; поняття; славістичне мовознавство; термінопростір; термін

Євгенія А. Карпіловська
Інститут української мови НАН України, Київ
karpilovska@gmail.com

ІШКАЛА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ТЕРМІНІВ- КОРЕФЕРЕНТІВ В ІНФОРМАЦІЙНО- ПОШУКОВІЙ СИСТЕМІ ISYBISLAW

З'ясування міри еквівалентності форми та змісту лінгвістичних термінів-кореферентів – важлива проблема, яка цілком закономірно постала перед розробниками мови ключових слів для роботи з Базою світового слов'янського мовознавства iSybislaw¹. Необхідність встановлення повної (=тотожність) і неповної, часткової (=близькість різного ступеня) еквівалентності термінів у документах, їхніх бібліографічних описах до польських термінів у складі інформаційно-пошукової мови цієї багатомовної системи спричинена потребами користувачів в ефективному (без втрат і шуму) пошуку інформації на задану глибину і широту. Водночас необхідність задовольнити таку суто практичну потребу користувачів бази спонукає до розв'язання важливого теоретичного завдання сучасної славістики – створення багатомовного пояснювального словника слов'янської лінгвістичної термінології тезаурусного типу, який відбивав би сучасний стан поняттєвого та методико-процедурного апарату світового слов'янського мовознавства. Адже, нагадаємо, з часу виходу у світ 2-томного «Словника слов'янської лінгвістичної термінології» (SSLT 1977, 1979) минуло вже понад 40 років. Досвід створення цього словника, який підготувала Міжнародна термінологічна комісія (лінгвістична) при Міжнародному комітеті славистів за ініціативою Л. Андрейчина і видала за науковою редакцією А. Єдлічки доводить, що укласти такий термінологічний багатомовний компендіум під силу лише міжнародному колективу мовознавців. Здобутки формування бази iSybislaw як зібрання сучасних мовознавчих джерел (від 1992 р.) всіма слов'янськими мовами дає надійну основу й вагому поживу для виконання цього невідкладного завдання. Наші роздуми перш за все визначають проблеми опрацювання українськомовних джерел і розбудови українського модуля в складі інформаційно-пошукової мови системи iSybislaw.

¹ <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (доступ 18.10.2018).

Увага до термінів як до ключових слів цієї бази цілком виправдана, оскільки саме терміни найповніше експлікують зміст (об'єкти наукових досліджень, їхню проблематику, концептуальні й методологічні засади, одержані теоретичні й практичні результати) опрацьовуваних мовознавчих документів. Законірно, що саме терміни й становлять основу списку ключових слів системи iSybislaw у його чинному на сьогодні вигляді, унаочненому в онлайн-версії бази, а також у «Словнику ключових слів слов'янського мовознавства» З. Е. Рудник-Карватової і Х. Карпінської в його доповненій і виправленій електронній версії 2006 року (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006).

Потребу у вирішенні проблеми еквівалентності польських та іно- або неслов'янських термінів активізувало здійснюване нині перетворення мови ключових слів бази iSybislaw з мови з пласкою структурою на мову зі структурою ієрархічною, або, ширше, на мову, структуровану за певними змістовими й функціональними ознаками ключових слів, передусім мовознавчих термінів. Це унаочнює опція дескрипторів у режимі «Ключові слова» (Słowa kluczowe) в інтерфейсі чинної версії бази. З'ясувати міру еквівалентності українських і польських термінів як базових для мови ключових слів iSybislaw і вибудувати можливу шкалу еквівалентності їхніх форми та/або змісту в позначенні того самого поняття (signifié) можливо завдяки зіставленню 1) окремих термінів та 2) опозицій термінів – а) неієрархічних (рівнопорядкових, горизонтальних) та б) ієрархічних (різнопорядкових, вертикальних). При цьому, слід брати до уваги різний обсяг референції окремого терміна і певного угруповання з ним (опозиції, кластера або фасета) в одній і різних мовах джерел iSybislaw.

Терміни, в основі яких лежить те саме позначуване мовознавче поняття, називаємо кореферентами і вважаємо їх претендентами на статус еквівалентів у різних мовах. Проблема ця – вкрай об'ємна і складна, а тому далі у викладі обмежимося лише тим матеріалом, який дає для її опрацювання База світового слов'янського мовознавства iSybislaw, реєстр вищезгаданого «Словника ключових слів слов'янського мовознавства» З. Е. Рудник-Карватової і Х. Карпінської та сучасні українські мовознавчі тексти, словники лінгвістичних термінів, енциклопедія «Українська мова» в її вже трьох виданнях (2000, 2004 і 2007 рр.).

Шкалу еквівалентності термінів-кореферентів розглядаємо як інструмент упорядкування ключових слів системи iSybislaw, як засіб підвищення ефективності її мови ключових слів для потреб пошуку інформації в цій базі. Таку шкалу можна використати передусім для визначення дескрипторів-гіперонімів у групах термінів певного поняттєвого поля, а також для організації конкретних ключових слів-гіпонімів у складі таких груп за ступенем їхньої близькості до польськомовних дескрипторів і питомої ваги в джерелах українськомовного модуля iSybislaw. Врахування незбігів змісту термінів-кореферентів, визначення

типів розходжень між ними й вироблення засобів усунення таких термінологічних «ножиць» уможливить зменшення втрат інформації під час пошуку в системі, вихід на певний її документ (документи), а також відкриє додаткові аспекти змісту термінів для розширення можливостей пошуку в різномовних джерелах бази, зокрема дасть змогу вірніше оцінювати функціональну вагу в документах джерельної бази системи iSybislaw того чи іншого ключового слова й виставляти їхній рейтинг для пошуку. На нашу думку, це уможливить і усунення «ножиць» між ключовими словами, які в документі визначив автор (автори) та їхньою реальною вагою в його змісті для користувача системи (як для її розробника, так і для будь-якого зацікавленого адресата). У розв'язанні цього завдання наш колектив для створення українського модуля бази iSybislaw використовує процедуру термінологічних семантичних сіток Е. Ф. Скороходька (Скороходько 2006) та методику обчислення функціонального потенціалу терміна (Карпіловська 2006).

Хронологічні межі для встановлення відношень між термінами визначили критерії добору джерел бази iSybislaw – 1992–2018 рр. Проте для українських джерел цього часу властивий потужний шар мовознавчих термінів, повернених до обігу в руслі загальної сучасної тенденції відновлення самобутності української фахової мови. Це – терміни, вжиті в Українському правописі 1928 р., словниках і працях українських мовознавців 1920–1930-х років, періоду «коренізації», національно-культурного відродження в Україні. З огляду на цю важливу особливість сучасної української наукової та освітньої мовознавчої практики до шкали можуть потрапляти терміни з дальшої історичної перспективи, зокрема, *назовництво, дієйменник, наросток, приросток, речівник* та ін.

Аналіз списку ключових слів, наявного в чинній версії інтерфейсу системи iSybislaw, дає підстави для 1) з'ясування типів часткової еквівалентності (=близькості) термінів-корепонентів; 2) встановлення ділянок терміносистеми світового слов'янського мовознавства, на яких їх засвідчують документи системи iSybislaw; 3) побудови шкали еквівалентності таких термінів за характером і ступенем розходження їх змісту та/або форми і 4) накреслення для українського модуля системи шляхів усунення таких термінологічних незбігів або лакун з надією, що наші пропозиції щодо розв'язання проблеми визначення еквівалентності термінів прислужаться для опрацювання інших національномовних модулів iSybislaw.

Формування українського модуля бази, як і будь-якого національного її модуля, передбачає виділення ключових слів, зокрема термінів, відсутніх у вже наявному польськомовному списку, й встановлення їхніх можливих польських відповідників. При цьому, постає питання доцільності введення до списку ключових слів не лише певних термінів, а й об'єктів їх позначення –

конкретних мовних одиниць. Наприклад, у списку ключових слів нині є термін-дескриптор *afiksoid*, під яким зібрано пол. *afiksoid*, рос. *аффиксoid* та чес. *afixoid*. Постає питання, наскільки доцільно (а вважаємо, що так!) ввести до списку ключових слів конкретні афіксоїди на зразок продуктивних кінцевих основ **-залежний** (*машинозалежний, кіберзалежний*), як це зроблено для українських суфіксів **-иця, -ість** та ін. Крім того, для українського як, напевно, й для інших модулів, постає питання про доповнення цього фасета іншими поширеними термінами на позначення слів чи їхніх частин, що набувають статусу словотворчих формантів, наприклад, укр. *напівафікс* (пор. з рос. *полуаффикс*), і перетворення його на кластер.

Уточнимо, в якому аспекті щодо мови інформаційного пошуку в базі iSybislaw нас цікавить поняття еквівалентності термінів-кореферентів. Ідеться про (за спадною релевантністю) 1) обсяг плану змісту терміна; 2) тип його семантичної структури; 3) вибір мотиваційної ознаки для певної номінації спеціального поняття. З огляду на це граничні точки шкали еквівалентності змісту термінів становлять 1) повна еквівалентність, тобто повний збіг (=тотожність) обсягу змісту термінів та їхньої семантичної структури, пор. укр. *дієслово*, пол. *czasownik*, рос. *глагол* за розбіжності водночас ознак спільного денотата, закладених в основу цих його номінацій, та 2) відсутність відповідників терміна в інших мовах, що може означати й відсутність позначуваного поняття в національній мовознавчій традиції. Цю межу шкали еквівалентності демонструють, наприклад, авторські терміни на зразок рос. *квазиграмма* (І. О. Мельчук) або укр. *ексформа, інформа* (А. О. Білецький), *нотонім, неонім* (Е. Ф. Скороходько). Утім, доцільність уведення певних авторських, не загальноприйнятих термінів, безперечно, потребує окремого аналізу (осмислення цієї проблеми на матеріалі української авторської лінгвістичної термінології див. у: Карпіловська 2014: 154–155; Романюк 2014).

Між цими граничними точками на шкалі еквівалентності можна розташовувати терміни, зміст, а часом і форма яких, збігаються більшою чи меншою мірою. Сигналом появи розбіжностей між термінами з різних мов слугують наявність 1) міжмовної омонімії термінів, пор. хоча б трактування терміна *суфіксема* в працях українського дериватолога І. І. Ковалика й російського вченого Г. С. Зенкова, або 2) кількох відповідників принаймні в одній із зіставляваних мов, що створює несумірність планів вираження того самого поняття в термінах. Прикладом такої змістової несумірності термінів може слугувати група номінацій складників слова, що не мають значення, а відіграють суто конструктивну, будівельну роль, пор. наявні в iSybislaw російські терміни *интерфикс* (під польським дескриптором *interfiks*) або *субморф* (під польським дескриптором *submorf*), список яких можна було б поповнити й іншими їхніми

аспектними різномовними синонімами (див. рос. *асемантема*, *структема* або укр. *суфіксальна зв'язка*, *унікальний морфемний відрізок* чи термін американської дескриптивної лінгвістики *пустий морф* (англ. *empty morph*). До речі, введення до бази iSybislaw англійських мовознавчих термінів (а це завдання вкрай актуальне в наших сучасних умовах наукової глобалізації та євроінтеграції) пов'язане з цілим гроном термінологічних проблем, спричинених розбіжностями в національних лінгвістичних традиціях. Це переконливо демонструє вже згаданий термін *пустий морф* (*empty morph*). «Англо-російський словник з лінгвістики та семіотики» за редакцією А. М. Баранова та Д. О. Добровольського подає його як синонім до терміна *уніфікс*, пор.: ***empty morph*** *пустой морф, унификс* ◇ Часть слова, не входящая ни в одну из морфем слова и не являющаяся морфемой, например, -r- в англ. слове *child-r-en*, где *child* – корень, а *-en* – окончание множественного числа (АРС 2001: 124). Термін *уніфікс*, як відомо, належить О. А. Земській. У своїй праці «Уніфікси (про один вид морфем російської мови)» вона потрактувала такі одиниці, як унікальні за формою, неповторні складники слова з певним категорійним значенням, пор. її приклади **-ярус** в *стекл-ярус* або **-еж** в *черт-еж* (Земская 1969). Російський «Енциклопедичний словник-довідник лінгвістичних термінів і понять» як синоніми або гіпоніми до терміна *уніфікс* подає російські терміни *уникальный корень*, *корень единичный*, *униморфема*, *морфема уникальная*, *унирадиксид*, *радиксид уникальный* (Унификс 2008: 656).

Таке ж трактування терміна *уніфікс* прийняте й в українському мовознавстві. Стаття Н. Ф. Клименко «Уніфікс» в енциклопедії «Українська мова» містить таку його дефініцію – *Різновид одиничних зв'язаних морфем, подібних до афіксів*. Крім того, авторка за ознакою наявності синонімічних регулярних афіксів виділила в українських словах *фразеологічні* (не мають регулярних відповідників) і *нефразеологічні уніфікси* (які мають регулярні паралелі), відповідно, *пошт-амт* і *мудр-агель*, пор. з *мудр-ець*, *слін-ець*, *знав-ець*, а за ознакою позиції в слові – *префіксальні* (*пер-гідр-оль*) та *суфіксальні уніфікси* (*яч-мінь*) (Клименко 2007: 777). Термінів на позначення цього різновиду морфем поки що немає в базі iSybislaw, а отже, й не визначено структуру такого угруповання термінів-корелевантів та його польський дескриптор. Однак наявність такого терміна в реєстрах вищезгаданих поважних національних зводів лінгвістичних термінів вказує на потребу його врахування. Крім того, такі потенційні складники мови ключових слів iSybislaw спричинюють доцільність зустрічного шляху формування її реестру: від звуку термінів до текстів документів.

Часткову еквівалентність (=близькість) різномовних термінів-корелевантів може спричинювати й різний спосіб оформлення спільної структури поняття, різне його профілювання. З цим стикаємося в базі iSybislaw, зокрема

тоді, коли одному польському терміну на позначення кількох аспектів поняття відповідають окремі українські терміни-позначення кожного з таких аспектів. Наприклад, пол. *słowotwórstwo*, як і рос. *словообразование*, має 2 значення 'дисципліна' і 'процес творення слів'. Натомість в українській мові за традицією, яку започаткував фундатор школи української дериватології І. І. Ковалик, йому відповідають 2 окремі терміни: на позначення дисципліни – *словотвір* із синонімом *дериватологія* і на позначення процесу творення слів – *словотворення* із синонімом *деривація*.

Подані терміни дають підставу для розгляду еквівалентності в різних мовах не лише окремих термінів, а й груп термінів на позначення важливих для мовознавства опозицій понять, зокрема понять 'система' і 'процес, діяльність, реалізація системи'. Щодо цього показові наявні в списку ключових слів і Sybislav різномовні терміни на позначення відомої опозиції термінів Ф. де Сосюра *langue* – *langage* – *parole*. На термінологічні «ножиці» між польськими й російськими термінами для її позначення вже звертали увагу О. Остапчук і М. Алексеева (Остапчук, Алексеева 2014: 169–171). На сьогодні фасети до польських дескрипторів-відповідників членів опозиції Сосюра виглядають так (жирним шрифтом позначаємо польський дескриптор): *język 1* 'system znaków' – рос. *язык 1*, англ. *language*, хорв. *jezik 1*, чес. *jazyk 1*, франц. *langue 1*, словен. *jezik 1*; *działalność mowna* – пол. *mowa*, рос. *речевая деятельность, языковая деятельность*, хорв. *govorenje*, франц. *langage*; *mówienie* – рос. *речь*, англ. *speech*, чес. *řeč*, франц. *parole*. Як бачимо, несумірність термінів пролягає на ділянках опозиції «мова-мовна діяльність» та «мова-мовлення». До речі, це відбиває й обраний польський дескриптор *działalność mowna*, а не *działalność językowa*. В українському модулі бази поки що немає джерел з термінами-кореферентами до згаданих вище мова – мовна діяльність – мовлення. Їх уведення також потребує додаткового аналізу змістової структури й функціонального потенціалу в текстах, адже термін мова в українських текстах може уживатися в усіх трьох значеннях, пор. мова письменника або як синонім до терміна мовлення, пор. вести мову 'говорити', а також у позначенні мовної діяльності: розмовна мова. Отже, бачимо прояв міжмовної омонімії між українським і польським терміном. В українських фахових текстах часто натрапляємо на словосполуку мовленнєва діяльність замість мовна діяльність, яка відповідає змісту й формі сосюрівського прототипу *langage*. Утім, навіть таке авторитетне зібрання мовознавчих термінів, як енциклопедія «Українська мова», не вміщує в своєму реєстрі терміна мовна діяльність, хоча він і присутній у її статтях «Мова» та «Мовлення». Пор.: Мовна діяльність є основним засобом організації та координації всіх інших видів суспільної діяльності, в тому числі в галузі виробництва обслу-

говування, побуту, культури, освіти, науки (Мельничук 2007а: 363) або **Мовлення** – процес реалізації мовної діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови (Мельничук 2007б: 374).

Опозиції понять можуть бути не лише сумірними, неієрархічними у вигляді кластерів або фасетів, а й ієрархічними, такими що уточнюють, деталізують спільне для них родове поняття. Такі видові терміни-корелативи можуть становити групи аспектних синонімів. Прикладом можуть слугувати пол. *deruwacja paradygmaticzna*, *deruwacja zerowa*, укр. безафіксне словотворення, нульафіксація, флексійний спосіб словотворення, рос. безаффиксное словообразование, флексийный (флексивный) способ словообразования, флексация, нулевая аффиксация, білор. нульсуфіксальнае словаўтварэнне. Зіставлення таких міжмовних груп термінів-корелативів дає змогу виявити спектр аспектів певного поняття, які означено в тій чи тій мові, окреслити специфіку вербалізації певного лінгвістичного поняття в окремих мовах і національних мовознавчих традиціях, а також в цілому виявити спектр вербалізації певного лінгвістичного поняття у мовах документів iSybislaw. Врахування спільного поняття уможливорює й виявлення місця в таких групах національно самобутніх термінів на збір укр. «ковані слова» в класі еквівалентних термінів: укр. *словотворчість*, *авторський неологізм*, рос. *словотворчество*, *авторские слова*.

Для виявлення шкали еквівалентності в складі груп термінів важливим є аналіз регулярних типів опозицій понять, що становлять їхню підставу, наприклад, лінгвістична дисципліна: 'об'єкт її вивчення' або 'інваріант (мовної одиниці, процесу)': 'варіант'. Щодо першої, iSybislaw подає багатозначні терміни з арабськими цифрами й відповідними поясненнями на зразок польських дескрипторів *onomastyka 1* 'zbiór nazw własnych' і *onomastyka 2* 'dyscyplina'. Багатозначність цих термінів, складність і водночас необхідність впорядкування їхнього вживання підкреслила З. Е. Рудник-Карватова в праці, присвяченій проблемам розбудови мови ключових слів для роботи із системою iSybislaw (Рудник-Карватова 2016). Під першим дескриптором за джерелами iSybislaw вишикувався такий фасет гіпонімів-національномовних термінів, як пол. *nazewnictwo*, *onimia*, рос. *ономастика 1*, хорв. *onimija* та чес. *onomastika 1*, *onimije*. Проте слов'янські наукові тексти дають змогу розширити склад цієї опозиції, а можливо, й скоригувати її структуру. Це, до речі, засвідчують і джерела iSybislaw.

В україністиці проблемі впорядкування ономастичної термінології незмінно приділяли пильну увагу, про що свідчить, зокрема спеціальна праця провідного історика мови, діалектолога й ономаста В. В. Німчука «Українська ономастична термінологія», опублікована ще 1966 р. (Німчук 1966). Згодом знаний український еллініст, який залишив величезний

доробок у слов'янській і грецькій ономастиці, А. О. Білецький у монографії «Лексикологія і теорія мовознавства» так окреслив цей складник опозиції засадничих понять ономастики: «Власні імена людей (*антропоніми*) та географічні назви (*топоніми*) становлять у кожній мові своєрідний шар лексики, який на відміну від інших шарів можна назвати *ономастичним матеріалом*, або *ейдонімією*, або ж просто *ономастиком*» (Білецький 1972: 12; переклад з російської наш – Є. К.). І до останнього терміна А. О. Білецький дає пояснення тут же у виносці: «Грецьким словом *ономастикон* (*το ὀνομαστικόν*) зазвичай називали словник імен, або назв, наприклад, «Ономастикон» у 10-ти книгах Юлія Поллукса (або Полідевка) з Навкратиди в Єгипті (з посвятою імператору Коммоду, 180–192). Тут і далі вживається в значенні: *сукупність власних імен та назв якоїсь мови*» (Білецький 1972: 12). Отже, вищеподана опозиція понять може бути позначена термінами *ономастика* : *ономастикон*. Серед документів, уміщених на сьогодні в iSybislaw, лише в одному з них наявний термін *ономастикон* – книжці О. В. Юдіна «Ономастикон русских заговоров: имена собственные в русском магическом фольклоре» (Юдин 1997). В україністиці термін *ономастикон* вживають у двох його значеннях, сформульованих свого часу А. О. Білецьким: 1) «словник власних назв» та 2) «сукупність власних назв». У першому значенні його вмістила енциклопедія «Українська мова» (Власних назв словник 2007: 83–84). Поширення його в другому значенні доводять праці українських ономастів, пор.: Смольянінова І. І., Волинкіна О. В. «Ономастикон (антропонімія) в творах Бориса Грінченка» (Смольянінова, Волинкіна 2011). Назва цього джерела засвідчує синонімію термінів із суфіксами *-ія* та *-он* (див. також фасет до дескриптора *onomastyka I* вище). Вишиковується опозиція термінів *антропоніміка* 'дисципліна' : *антропонімія* 'сукупність антропонімів (імен людей)' : *антропонімікон* 'словник імен людей'; *ономастика* : *онімія* : *ономастикон*; *гідроніміка* : *гідронімія* : *гідронімікон*, *топоніміка* : *топонімія* : *топонімікон*; *ергоніміка* : *ергонімія* : *ергонімікон*. Трапляється в українських текстах і варіант терміна *ономастикон* – *онімікон*, пор.: Мельник Г. І. «Онiмікон у структурі ідіостилю (на матеріалі поезії Євгена Маланюка» (Мельник 2009). Отже, як доводить мовознавча українська (і не лише українська) практика, ця опозиція є не дво-, а тричленною: 1) 'об'єкт вивчення – сукупність певних одиниць мови' : 2) 'словник як упорядкована сукупність таких одиниць' : 3) 'дисципліна, яка вивчає такий об'єкт'.

Натомість в інших розділах мовознавства спостерігаємо відмінну картину, інші формальні засоби позначення обговорюваних понять, пор. *лексикологія* : *лексика* (а також терміни-корелати *словниковий фонд*, *словниковий запас*, *словник*, *номінаційний корпус*): *лексикон* або *фразеологія* : *фраземіка* :

фраземікон (з кореферентами *фразеологічний корпус*, *фразеологічний фонд*, *фразеологія* в значенні 'сукупність фразеологізмів' у тих самих джерелах). Зауважимо принагідно, що вживання терміна *лексикон* саме в значенні 'словник як упорядкована сукупність слів' становить в україністиці давню традицію, що бере свій початок від першого українського друкованого словника Памва Беринди «Лексіконъ славенорѡсскій альбо Именъ тлъкованіе» (Беринда 1627) і яку підтримують такі недавні праці українських лексикографів, як «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремської і Г. Дидик-Меуш (Хобзей та ін. 2015).

Зіставлення з іншомовними термінами-кореферентами дає змогу виявити збіги й незбіги у вербалізації опозиції цих мовознавчих понять. Щодо цього нам видаються цікавими й терміни, що виходять за межі лінгвістики, хоча формально ніби й входять до обговорюваних опозицій. Таким є літературознавчий термін *лексія* (франц. *lexie*), що його запропонував Ролан Барт у праці «S/Z: Бальзаківський текст: спроба прочитання» (Барт 1994) в значенні 'одиниця читання тексту'. Такі терміни лише посилюють значущість лакун для структури певних термінологічних опозицій.

У вищеподаних роздумах над термінами-кореферентами ми намагалися довести, що для взаємопов'язання національномовних модулів у складі мови ключових слів системи iSybislaw слід визначати шкалу еквівалентності не лише для окремих термінів-відповідників, а й для їхніх сумірних (однопорядкових, неієрархічних) і несумірних (різнопорядкових, ієрархічних) опозицій з іншими термінами. Такий аналіз термінів-ключових слів, на наше переконання, дає змогу виявити в цілому збіги й незбіги у вербалізації в текстах документів Базисного слов'янського мовознавства певних лінгвістичних понять, з'ясувати спосіб їхньої категоризації та аспектуалізації (профілювання) в окремих національних мовах бази, а також окреслити спектр вербалізації певних понять, відображених у наявних документах бази iSybislaw.

БІБЛІОГРАФІЯ

- АРС 2001 – Баранов Анатолий Н., Добровольский Дмитрий О. (ред.), 2001, *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике*, Москва: Азбуковник.
- Барт Ролан, 1994, *S/Z. Бальзаківський текст. Опыт прочтения*, Москва: Ad Marginem.
- Белецкий Андрей А., 1972, *Лексикология и теория языкознания*, Киев: Издательство Киевского государственного университета.
- Беринда Памво, 1627, *Лексіконъ славенорѡсскій альбо Именъ тлъкованіе*, Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври.

- Земская Елена А., 1969, *Унификсы (об одном виде морфем русского языка)*, в: *Вопросы филологии. К 70-летию И. А. Василенко*, ред. Алексей Н. Стеценко, Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина 341, Москва: Моск. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина, с. 100–106.
- Карпіловська Євгенія А., 2006, *Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення. Параметри стабільності похідних*, в: *Функциянальны аспекти словаўтварэння. Дакл. IX Міжнар. навук. канф. Камісії па славян. словаўтварэнню пры Міжнар. камітэце славістаў*, ред. Аляксандр А. Лукашанец, Мінск: Права і эканоміка, с. 92–101.
- Карпіловська Євгенія А., 2014, *Роль термінів-непрямых номінацій у тезаурусі інформаційно-пошукової системи славістичного мовознавства*, «*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*», № 49, с. 146–159, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.015>
- Клименко Ніна Ф., 2007, *Уніфікс*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 777.
- Лобода Василь В., 2007, *Власних назв словник, ономастичний словник, ономастикон*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 83–84.
- Мельник Галина І., 2009, *Онiмiкон у структурi iдiостилю (на матерiалi поезiї Євгена Маланюка)*, автореф. дис. ... канд. фiлол. наук., Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова.
- Мельничук Олександр С., 2007а, *Мова*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 362–364.
- Мельничук Олександр С., 2007б, *Мовлення*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 374–375.
- Німчук Василь В., 1966, *Українська ономастична термінологія*, в: *Повідомлення Української ономастичної комісії*, вип. 1, ред. Кирило К. Цілуйко, Київ: Наукова думка, с. 24–43.
- Остапчук Оксана А., Алексеева Мадина М., 2014, *Многокомпонентные термины в функции ключевых слов в информационной базе славянского языкознания iSybislaw*, «*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*», № 49, с. 164–175, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.016>
- Романюк Юлія В., 2014, *Українська авторська термінологія в системі iSybislaw (дієслово)*, «*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*», № 49, с. 245–258, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Рудник-Карватова Зоф'я Е., 2016, *Упорядкування термінології для потреб інформаційно-пошукової системи iSybislaw*, «Українська мова», № 3, с. 105–117.
- Скороходько Едуард Ф., 2006, *Термін у науковому тексті. До створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу*, Київ: Логос.

- Смольянінова Ірина І., Волинкіна Олена В., 2011, *Ономастикон (антропонімія) в творах Бориса Грінченка*, «Современные научные исследования и инновации», № 2, <http://web.snauka.ru/issues/2011/06/640> (доступ 3.03.2016).
- Унификс, 2008, Унификс, в: *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык*, т. 1, ред. Александр Н. Тихонов, Рахим И. Хашимов, Москва: Флинта, Наука, с. 656–657.
- Хобзей Наталя В., Сімович Ксеня, Ястремська Тетяна О., Дидик-Меуш Ганна М., 2015, *Лексикон львівський. Поважно і на жарт*, Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Юдин Алексей В., 1997, *Ономастикон русских заговоров. Имена собственные в русском магическом фольклоре*, Москва: МОНФ.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2014, *Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiwawczy językoznawstwa slawistycznego i Sybisław: wyzwania, osiągnięcia i możliwości*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 28–43, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- SSLT 1977 – Jedlička Alois (ред.), 1977, *Slovník slovanské lingvistické terminologie*, т. 1, Praha: Academia.
- SSLT 1979 – Jedlička Alois (ред.), 1979, *Slovník slovanské lingvistické terminologie*, т. 2, Praha: Academia

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Baranov, A. N., & Dobrovol'skiĭ, D. O. (Eds.). (2001). *Anglo-russkiĭ slovar' po lingvistike i semiotike* [ARS]. Moskva: Azbukovnik.
- Bart, P. (1994). *S/Z: Bal'zakovskii tekst: Opyt prochteniia*. Moskva: Ad Marginem.
- Beletskii, A. A. (1972). *Leksikologii i teoriiia iazykoznaniia*. Kiev: Izdatel'stvo Kievskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Berynda Pamvo (1627). *Leksikon slavenorösskiĭ al'bo Ymen tlükovaniie*. Kyïv: Drukarnia Kyievo-Pechers'koï lavry.
- Iudin, A. V. (1997). *Onomastikon russkikh zagovorov: Imena sobstvennye v russkom magicheskom fol'klore*. Moskva: MONF.
- Jedlička, A. (Ed.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [SSLT] (Vols. 1–2). Praha: Academia.
- Karpilov's'ka, Ie. A. (2006). Funktsional'nyi potentsial konkurentnykh modelei slovotvorennia: Parametry stabil'nosti pokhidnykh. In A. A. Lukashanets (Ed.), *Funktsyional'nyiia aspekty slovaïtvarënnia: Dakl. IX Mizhnar. navuk. kanf. Kamisii na slavian. slovaïtvarënniu pry Mizhnar. kamitëtse slavistaï* (pp. 92–101). Minsk: Prava i ekonomika.

- Karpilovs'ka, Ie. A. (2014). Rol' terminiv-nepriamykh nominatsii u tezaursi informatsiino-poshukovoï systemy slavistychnoho movoznavstva. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 146–159. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.015>
- Khobzei, N. V., Simovych, K., Iastrems'ka, T. O., & Dydyk-Meush, H. M. (2015). *Leksykon l'vivs'kyi: Povazhno i na zhart*. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koï politekhniki.
- Klymenko, N. F. (2007). Unifiks. In V. M. Rusanivs'kyi, & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (p. 777). Kyïv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Loboda, V. V. (2007). Vlasnykh nazv slovnyk, onomastychnyi slovnyk, onomastykon. In V. M. Rusanivs'kyi, & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (pp. 83–84). Kyïv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Mel'nychuk, O. S. (2007a). Mova. In V. M. Rusanivs'kyi, & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (pp. 362–364). Kyïv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Mel'nychuk, O. S. (2007b). Movlennia. In V. M. Rusanivs'kyi, & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (pp. 374–375). Kyïv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Mel'nyk, H. I. (2009). *Onimikon u strukturi idiosyliu (na materialii poezii Ievhena Malaniuka)* (Unpublished doctoral dissertation). Odesa: Odes'kyi natsional'nyi universytet im. I. I. Mechnykova.
- Nimchuk, V. V. (1966). Ukraïns'ka onomastychna terminolohiia. In K. K. Tsiluiko (Ed.), *Povidomlennia Ukraïns'koï onomastychnoi komisii* (pp. 24–43). Kyïv: Naukova dumka.
- Ostapchuk, O. A., & Alekseeva, M. M. (2014). Mnogokomponentnye terminy v funksiï kliuchevykh slov v informatsionnoi baze slavianskogo iazykoznavania iSybislaw. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 164–175. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.016>
- Romaniuk, Iu. V. (2014). Ukraïns'ka avtors'ka terminolohiia v systemi iSybislaw (diieslovo). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 245–258. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2014). Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa slawistycznego iSybislaw: Wyzwania, osiągnięcia i możliwości. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 28–43. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie
- Rudnyk-Karvatova, Z. E. (2016). Uporiadkuvannia terminolohii dlia potreb informatsiino-poshukovoï systemy iSybislaw. *Ukraïns'ka mova*, 2016(3), 105–117.
- Skorokhod'ko, E. F. (2006). *Termin u naukovomu teksti: Do stvorennia terminotsentrychnoi teorii naukovoho dyskursu*. Kyïv: Lohos.
- Smol'ianinova, I. I., & Volynkina, O. V. (2011). Onomastykon (antroponimiiia) v tvorakh Borysa Hrinchenka. *Sovremennye nauchnye issledovaniia i innovatsii*, 2011(2). Retrieved March 3, 2016, from <http://web.snauka.ru/issues/2011/06/640>

- Unifiks* (2008). In A. N. Tikhonov, & R. I. Khashimov (Eds.). *Ėntsiklopedicheskiĭ slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov i poniatii: Russkiĭ iazyk* (pp. 656–657). Moskva: Flinta.
- Zemskaja, E. A. (1969). Unifiksy (ob odnom vide morfem russkogo iazyka). In A. N. Stetsenko (Ed.), *Voprosy filologii: K 70-letiiu I. A. Vasilenko* (pp. 100–106). Moskva: Mosk. Gos. ped. in-ta im. V. I. Lenina.

The scale of equivalence between terms/co-referents in the iSybislaw information retrieval system

Abstract

This article deals with the issue of equivalence of linguistic terms in modern Slavic languages in the sources of Bibliographic Database of World Slavic Linguistics Publications iSybislaw. The main focus is on the equivalence of terms from the Ukrainian module of this data base to the terms from the Polish language of keywords for the iSybislaw system as well as to other terms in its other national modules. The terms connected with the same concept are interpreted as co-referents. Full and partial equivalence (i.e. identity vs various degree of closeness) of linguistic terms are considered on the examples of individual terms as well as various oppositions of terms (hierarchical and non-hierarchical). The limits of the scale of equivalence range from (a) lack of equivalents (e.g. the so-called author's terms like Ukr. *ексформа*, *інформа* (A. O. Biletskii), *нотонім*, *неонім* (E. F. Skorokhod'ko), Rus. *квазиграмма* (I. O. Melchuk), to (b) full equivalence (i.e. identity), e.g. Pol. *czasownik*, Rus. *глагол*, Eng. *verb*, Bel. *дзеяслоў*, Cro. *glagol*, Czech *sloveso*, Sloven. *glagol*, Ukr. *дієслово*.

Between these opposite ends of the scale there are different types of terms/co-referents which display partial equivalence, such as: Pol. *słowotwórstwo 1* 'tworzenie wyrazów' (word-formation) – Ukr. *словотворення*, *деривація*, and Pol. *słowotwórstwo 2* 'dyscyplina' (discipline) – Ukr. *словотвір*, *дериватологія*. Comparing these types of terms allows to investigate similarities and differences in the verbalisation of the same scientific concepts in various national linguistic traditions. Groups of terms/co-referents may have a different structure: (a) opposition of homonymous terms which describe the concepts such as 'linguistic unit', 'process with it', 'discipline that studies it' (Pol. *fleksja 1* 'odmiana wyrazów' (inflection) – Ukr. *словозміна*; Pol. *fleksja 2* 'dyscyplina' (discipline) – Ukr. *морфологія*; Pol. *fleksja 3* – *końcówka* (ending) – Ukr. *флексія*, *закінчення*); (b) clusters: Pol. *interfiks* (interfix) – Rus. *интерфикс* – Ukr. *інтерфікс*, *форматив*, *суфіксальна зв'язка*, *основотвірний суфікс*, *морфемна прокладка*, *пустий морф*; (c) facets: Pol. *derywacja paradygmaticzna* (paradigmatic derivation) – Bel. *нульсуфіксальнае словаўтварэнне* – Ukr. *безафіксне словотворення*, *нульфаіксація*, cf. also Pol. *derywacja zerowa* (zero derivation).

Шкала еквівалентності термінів-корелерентів в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw

Анотація

Стаття за джерелами бібліографічної Бази світового сучасного славістичного мовознавства iSybislaw висвітлює проблему еквівалентності лінгвістичних термінів у сучасних слов'янських мовах. Основну увагу зосереджено на еквівалентності термінів в українському модулі бази з термінами польського та інших її національних модулів. Корелерентами вважаємо терміни на позначення того самого поняття. Повну та часткову еквівалентність, тобто тотожність та різного ступеня близькості лінгвістичних термінів розглянуто на прикладі окремих термінів, а також різних опозицій термінів (ієрархічних та неієрархічних). Межі шкали еквівалентності визначають (а) відсутність еквівалентів (наприклад, так звані авторські терміни на зразок укр. *ексформа*, *інформа* (А. О. Білецький), *нотонім*, *неонім* (Е. Ф. Скороходько), рос. *квазиграммема* (І. О. Мельчук) та (б) повна еквівалентність, або тотожність, наприклад, пол. *czasownik*, рос. *глагол*, англ. *verb*, білор. *дзеяслоў*, хорв. *glagol*, чес. *sloveso*, словен. *glagol*, укр. *дієслово*.

Між цими граничними опозиціями на шкалі еквівалентності перебувають різні типи термінів-корелерентів, що демонструють їхню часткову еквівалентність, пор.: пол. *słowotwórstwo 1 'tworzenie wyrazów'* (процес) – укр. *словотворення*, *дери́вація* та пол. *słowotwórstwo 2 'dyscyplina'* (дисципліна) – укр. *словотвір*, *дери́ваторія*. Порівняння таких типів термінів дає змогу виявити спільне й відмінне у вербалізації тих самих наукових понять у різних національних мовознавчих традиціях. Групи термінів-корелерентів можуть мати різну структуру й становити: (а) опозиції омонімічних термінів, що позначають такі поняття, як 'одиниця мови', 'процес з нею', 'дисципліна, яка її вивчає' (пол. *fleksja 1 'odmiana wyrazów'* – укр. *словозміна*; пол. *fleksja 2 'dyscyplina'* – укр. *морфологія*; пол. *fleksja 3 - końcówka* – укр. *флексія*, *закінчення*); (б) кластери: пол. *interfiks* – рос. *интерфикс* – укр. *інтерфікс*, *форматив*, *суфіксальна зв'язка*, *основотвірний суфікс*, *морфемна прокладка*, *пустий морф*; (в) фасети: пол. *deruwacja paradygmatyczna* – білор. *нульсуфіксальнае словаўтварэнне* – укр. *безафіксне словотворення*, *нульафіксація*, див. також пол. *deruwacja zerowa*.

Keywords: linguistic database; information retrieval system; term; co-referent; full equivalence of terms; partial equivalence of terms

Ключові слова: лінгвістична база даних; інформаційно-пошукова система; термін; корелерент; повна еквівалентність термінів; часткова еквівалентність термінів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МОДУЛЯ В СКЛАДІ ІНФОРМАЦІЙНО- ПОШУКОВОЇ СИСТЕМИ ISYBISLAW

Уже понад 20-річна історія створення та функціонування лінгвістичної системи «База бібліографії світового славістичного мовознавства» (iSybislaw)¹ переконує в тому, що для її дальшого успішного розвитку необхідна єдина стратегія розбудови її окремих національних модулів. Саме така стратегія дасть змогу, не ламаючи продуману архітектоніку системи iSybislaw, яка за цей час довела свою ефективність для користувачів, не переобтяжуючи систему, розбудовувати її джерельну базу та мову інформаційного пошуку. Перспективи розвитку українського модуля системи iSybislaw бачимо у взаємодії з розвитком інших її національних модулів, а також у комплексі всіх складників архітектоніки цієї системи. Крім того, на наше глибоке переконання, накопичений в iSybislaw слов'янський термінологічний матеріал відкриває можливості для наукового вивчення й лексикографічного моделювання сучасного стану лінгвістичної термінології в загальнослов'янському контексті і створення вже давно очікуваного її тезаурусу. Нагадаємо, що з часу виходу в світ двотомного тезаурусу за редакцією А. Єдлічки минуло вже понад 40 років.

Повноту інформації в системі iSybislaw, її відповідність реальному стану вивчення певної слов'янської мови визначає рівень розбудови її окремих національних модулів та їхня збалансованість. Основну увагу далі зосередимо на проблемах поповнення й впорядкування списку ключових слів, а також входження українських ключових слів до класів еквівалентності різномовних термінів у складі інформаційно-пошукової мови iSybislaw. У зв'язку з цим розглянемо доцільність уведення до списку ключових слів повернених термінів української мовознавчої традиції (*дієйменник*), авторських новотворів (*модальник*, *станівник*, *не-слово*, *інформа*, *ексформа*), варіантів термінів, спричине-

¹ <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (доступ 28.10.2018).

них динамікою норми української літературної мови (з'являння замість зійня, спрощення замість опрощення), і видалення зі списку заблокованих варіантів чи застарілих термінів на взір *породжувальна модель, модель породження* на заміну *породжуюча модель*.

Для показовості списку ключових слів у системі iSybislaw велике значення має добір джерел у її фактографічній базі, а також відповідність дібраних слів змісту описуваних текстів. Разом з тим для уникнення перевантаження українського модуля, що має розвиватися сумірно з іншими національними модулями iSybislaw, пропонуємо уможливити для її користувачів вихід за певними ключовими словами в український цифровий мовознавчий простір, удоступнення певних показових українських лінгвістичних інтернет-ресурсів, зокрема словникових сайтів «Російсько-українські словники»², «Англійсько-українські словники»³, авторського сайту В. Кубайчука «Хронологія мовних подій в Україні»⁴, сайтів наукових мовознавчих установ, на яких виставлені певні цікаві для можливих користувачів лінгвістичні системи, мовознавчі праці (словники, монографії, збірники наукових статей, числа журналів), наприклад, сайтів Інституту української мови⁵ та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні⁶ НАН України та лінгвістичного порталу лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка⁷.

Досвід розбудови системи iSybislaw закладає основу для створення в її складі самостійного модуля – тезаурусу слов'янської лінгвістичної термінології. Базою такого тезаурусу мають стати класи еквівалентності різномовних термінів, споряджені дефініціями, які слугуватимуть єднальними ланками між термінами в гіпертекстовій структурі такого електронного словника.

Український модуль системи iSybislaw трактуємо як сукупність її джерел українською мовою або джерел іншими мовами, присвячених проблемам української мови чи таких, які залучають до викладу факти української мови. На сьогодні в складі системи iSybislaw міститься 1541 публікація про українську мову (словники, мовознавчі енциклопедії, монографії, індивідуальні й колективні, тематичні та періодичні збірники, збірники матеріалів наукових конференцій, статті, огляди, рецензії, хроніки, консультації), 1383 з них –

² <http://www.r2u.org.ua> (доступ 28.10.2018).

³ <http://www.e2u.org.ua> (доступ 28.10.2018).

⁴ <http://www.movahistory.org.ua> (доступ 28.10.2018).

⁵ <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Pages/default.aspx> (доступ 28.10.2018).

⁶ <http://www.inmo.org.ua> (доступ 28.10.2018).

⁷ <http://www.mova.info> (доступ 28.10.2018).

українською мовою. До текстів додано короткі та укладені (анотовані) бібліографічні описи. Спеціальна інформаційно-пошукова мова ключових слів, до складу якої на сьогодні входять 799 ключових слів українською мовою, з них 450 термінів українського мовознавства, надає користувачам можливість одержати різноманітну інформацію про ці джерела або й безпосередньо працювати з ними завдяки долученому до iSybislaw репозиторію.

У різні роки над створенням українського модуля iSybislaw працювали: Б. Антоняк (Львів, 2002–2003), А. Івченко (Харків, 1996–2007), І. Івченко (Харків, 1996–2001), Г. Лиса (Київ, 1993–1997). З 2012 р. український модуль систематично розбудовує група співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (з 2016 р. – відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики) – Ю. Романюк (з 2012) та Є. Карпіловська (з 2014) – у координації з доцентом Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького А. Таран (з 2015). Протягом 2015–2017 рр. роботу над українським модулем iSybislaw здійснювано за програмою міжнародного наукового проекту «Онлайн-бібліографія світового славистичного мовознавства», який Інститут української мови НАН України разом з Інститутом славистики ПАН виконував у межах Угоди про наукове співробітництво між НАН України та ПАН. Виконання цього проекту в рамках нової Угоди продовжено на 2018–2020 рр. (керівник проекту з української сторони – д.ф.н., проф. Є. Карпіловська, керівник проекту з польської сторони – д-р П. Ковальський).

Вимоги до творення системи iSybislaw, об'єктивні й суб'єктивні чинники роботи з джерелами індексаторів з окремих країн спричинили нинішній вигляд усіх трьох складників певного її національного, зокрема українського, модуля: 1) склад джерел; 2) їхніх бібліографічних описів і 3) індекса ключових слів в спеціальній опції системи «Słowa kluczowe» («Ключові слова») як основи мови пошуку інформації в них.

Прагнення розробників подати в системі iSybislaw бібліографію про мовознавчі публікації, якомога повнішу й адекватнішу сучасному стану дослідження певної слов'янської мови, певної національної мовознавчої школи, має корелювати з логікою розвитку самої цієї системи. В ідеалі iSybislaw передбачає гармонійну розбудову всіх його національних модулів, урівноваженість і збалансованість всіх можливих режимів роботи користувачів з цією системою. Завдяки такій сумірності модулів користувач зможе оперативно видобувати з iSybislaw потрібну інформацію про певну мову, окреме мовне явище, певного автора чи певний текст в запитаному обсязі та формі, а також бачити певну проблему в загальнослов'янському контексті, зокрема й стан випрацювання національної мовознавчої термінології.

Розробники системи обрали індуктивний шлях її розбудови, а отже, її стан на сьогодні визначений складом уведених до джерельної бази публікацій, зокрема українською мовою, та способом їхнього опису, передусім переліком дібраних до публікацій ключових слів. Саме за ключовими словами, серед яких переважають мовознавчі терміни, й можна визначити ті ділянки, зокрема українського модуля, на яких є лакуни, дисципліни, напрямки, проблеми, авторів, мало представлених в iSybislaw або й відсутніх у ній. Зауважимо, однак, що повнота такого подання залежатиме від хронологічних (до джерельної бази вводять публікації від 1992 р.) і жанрових рамок джерел iSybislaw (не вводять підручники, іншу навчально-методичну літературу, науково-популярні видання).

Для розбудови національних модулів загалом і українського модуля зокрема використовують два шляхи: а) від нових текстів через їхні описи поповнюють й, у разі необхідності, переорганізують індекс ключових слів та б) за певними ключовими словами добирають тексти й готують їхні короткі та анотовані бібліографічні описи. Розробники українського модуля працюють в обох цих напрямках. Однак і творцям, і користувачам системи iSybislaw дедалі яснішим стає те, що її опція «Ключові слова», як і склад та будова мови ключових слів загалом мають не лише суто практичне значення інструмента пошуку інформації, а й самостійне теоретичне значення як потужне підґрунтя для вивчення сучасної слов'янської лінгвістичної термінології. Різномовні мовознавчі терміни, накопичені в iSybislaw, дають важливий і показовий матеріал для розв'язання проблеми еквівалентності та варіантності термінів у різних слов'янських і неслов'янських мовах, для укладання багатомовних словників лінгвістичних термінів і мовних енциклопедій, що функціонуватимуть у цифровому просторі.

У публікаціях д-ра З. Е. Рудник-Карватової та її колег П. Ковальського і Я. Банасяка (Рудник-Карватова 2016; Ковальський, Банасяк 2017; Bojar, Rudnik-Karwatowa 1998), а також розробників українського, білоруського, російського модулів iSybislaw (Карпіловська 2014, 2017; Романюк 2014; Ostapczuk 2007, Wołkava 2013) уже неодноразово підкреслювалося, що саме терміни слугують основним засобом для створення запитів користувачів, а отже, й доступу до вміщеної в системі інформації. З огляду на це першочерговим завданням розвитку українського, як і інших національних модулів iSybislaw, вважаємо, з одного боку, заповнення лакун в індексі ключових слів, спричинених відсутністю джерел з певних мовознавчих дисциплін або проблем, а з другого, – врівноваження подання таких джерел, усунення «перекосів» у бік певних мовознавчих дисциплін або напрямків. Ось лише кілька прикладів тих лакун в українському модулі, які потребують невідкладного заповнення. Мовою оболонки системи

iSybislaw є польська, оскільки ініціаторами створення цієї системи виступили польські мовознавці, а сама вона виставлена в мережі на платформі Інституту славістики ПАН. З цієї причини функцію дескрипторів у класах ключових слів-термінів виконують польські терміни. На сьогодні в класах термінів на позначення частин мови відсутні українські *частка*, *вигук*, *інтер'єктив*, *применник* через те, що в базі iSybislaw немає джерел, виданих після 1992 р., присвячених позначенням цими термінами мовним об'єктам.

Інший приклад. Серед національних відповідників польського терміна *socjolingwistyka* в iSybislaw нині наявні рос. *социолингвистика*, хорв., чes., словац. і словен. *sociolingvistika*, натомість відсутній укр. *соціолінгвістика*. І це спричинила не відсутність джерел у базі, як у випадку з поданими вище граматичними термінами, а відсутність цього терміна в переліках ключових слів в анотаціях праць, присвячених українській мові (а їх на сьогодні в джерельній базі iSybislaw 37 з 67; це дослідження Ю. Шевельова, Л. Масенко, С. Соколової, М. Штеця, О. Белея, О. Данилевської та ін.).

Аналіз ключових слів, наявних у чинній версії системи iSybislaw, дає також підстави для: 1) з'ясування типів часткової еквівалентності (=близькості) термінів-кореферентів і типів їхніх варіантів; 2) встановлення ділянок терміносистеми світової лінгвославістики, для яких такі терміни засвідчують документи системи iSybislaw; 3) побудови шкали еквівалентності термінів за характером і ступенем розходження їх змісту та/або форми й 4) накреслення для українського модуля системи шляхів усунення таких термінологічних незбігів з надією, що такі пропозиції щодо розв'язання проблеми визначення характеру еквівалентності термінів прислужаться для опрацювання інших національних модулів iSybislaw.

У процесі поповнення індекса ключових слів постає питання про доцільність уведення до нього не лише певних термінів, а й об'єктів їхнього позначення – конкретних мовних одиниць. Наприклад, в індексі нині є термін-дескриптор *afiksoïd*, під яким зібрано пол. *afiksoid*, рос. *аффиксоид* та чes. *afixoid*. Постає питання, наскільки доцільно (а вважаємо, що так!) ввести до списку ключових слів не тільки український родовий термін *афіксоїд* з видовими щодо нього термінами *префіксоїд* і *суфіксоїд*, а й самі основи – *афіксоїди* на зразок *-залежний* (*машинозалежний*, *кіберзалежний*), як це вже реалізовано для українських суфіксів *-иця*, *-ість* та ін. Крім того, в українському як, напевно, й в інших модулях, постає питання про доповнення цього фасета іншими поширеними термінами на позначення слів чи їхніх частин, що набувають статусу словотворчих формантів, наприклад, укр. *напівафікс* (пор. з рос. *полуаффикс*), і перетворення його на кластер. Нагадаємо, що кластер на відміну від фасета становить об'єднання назв того самого об'єкта за різними його

ознаками. Наприклад, терміни: білор. *нульсуфіксальнае словаўтварэнне*, укр. *безафіксне словотворення*, *нульафіксація* – відповідники пол. *derywacja zera* становлять фасет. Натомість терміни: рос. *интерфикс*, *пустой морф*, *структема*, *форматив*, *асемантема*, укр. *інтерфікс*, *пустий морф*, *структема*, *форматив*, *асемантема*, *суфіксальна зв'язка*, *основотвірний суфікс*, *морфемна прокладка*, споряджене відповідними джерелами, становило б уже кластер. Проте на сьогодні під польським дескриптором *interfiks* подано лише один російський термін *интерфикс*.

Зіставлення таких міжмовних груп термінів-кореферентів дає змогу виявити спектр аспектів певного поняття, які означено в тій чи тій мові, окреслити специфіку вербалізації певного лінгвістичного поняття в окремих слов'янських мовах і національних мовознавчих традиціях, а також в цілому виявити спектр вербалізації певного лінгвістичного поняття у мовах документів iSybislaw. Урахування спільного поняття уможливорює й виявлення місця в таких групах національно самобутніх термінів на взір укр. «ковані слова». На сьогодні в індексі ключових слів iSybislaw є українські терміни *неологізм*, *неосемантизм*, *неозапозичення*, *інновація мови* (хоча в практиці поширеніший варіант *мовна інновація*), утім немає через відсутність в переліках ключових слів у джерелах ані терміна «ковані слова», ані термінів *авторський неологізм*, *словотворчість письменника*, *індивідуально-авторська новація*.

На нашу думку, для розширення уявлення користувачів системи iSybislaw про поняттєві сфери, позначені певними термінами, не завадило б розширити й склад опції «Класифікація». Це стосується і загальнослов'янського розділу класифікації (розділ 1), і розділу «Українська мова» (9.4). Зрозуміло, що це передбачає введення до джерельної бази iSybislaw певних публікацій із зазначених розробниками проблем, а також відповідне поповнення ключовими словами мови інформаційного пошуку системи. Наприклад, варто було б додати розділ «Етимологія», увівши до джерельної бази численні публікації українських етимологів, що з'явилися друком за період від 1992 р. Це, зокрема, 3 томи академічного «Етимологічного словника української мови» у 7 томах (головний редактор – акад. О. С. Мельничук (ЕСУМ 2004, 2006, 2012) або такі оригінальні спеціалізовані етимологічні словники, як «Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові» П. О. Селігея (Селігей 2014). Наявні розділи, на наш погляд, також потребують удокладнення. Структурування розділів опції «Класифікація» дало б змогу пов'язати ключові слова не лише з певними дескрипторами, а й з певними мовознавчими проблемами і дати користувачеві додаткові можливості для пошуку цікавої для нього інформації. Скажімо, введення до розділу «Лексикологія» проблеми «Неосемантизація лексики» чи «Оновлення

лексики» уможливило б пов'язання в пошуку всіх термінів, що стосуються цієї проблеми слов'янського мовознавства. Можна було б структурувати й саму цю проблему такими назвами процесів, що характеризують оновлення лексики: «Явне запозичування», «Приховане запозичування», «Творення нових похідних слів», «Метафоризація семантики» тощо із залученням відповідних мовознавчих термінів.

Не менш важливим завданням розвитку українського й загалом національних модулів iSybislaw є розв'язання проблем варіантності термінів. Воно закономірно пов'язане з необхідністю з'ясування 1) ступеня близькості змісту варіантів термінів; 2) сфери, характеру й часу їхнього побутування та 3) ступеня активності вживання у сьогочасній різностильовій мовознавчій практиці. На визначення домінанти в рядах одно- та багатомовних термінів-варіантів впливає врахування кількісних та якісних властивостей їхнього функціонування в текстах бази iSybislaw, а також ступінь близькості національно-мовних термінів до польських як основи інформаційно-пошукової мови ключових слів системи iSybislaw.

Повнота картини представлення славістики в окремих національних мовознавчих традиціях потребує й врахування специфіки її сучасного розвитку. Зокрема, в Україні таку специфіку виявлено в активному поверненні до наукового й навчального процесу мовознавчої спадщини періоду національно-культурного відродження 1920–1930-х років, української діаспори, джерел (текстів, словників, наукових праць), підзаборонних у радянський період (до 1991 р.). Часом варіанти-абсолютні синоніми в загально-мовній практиці стають позначеннями різних понять у фаховій мові. Наприклад, у концепції фундатора школи української дериватології професора І. Ковалика запропоновано чітке розрізнення словотвору – складника системи мови й словотворення – процесу мовної практики. Відповідно, прикметники *словотвірний* і *словотворчий*, дублети в загальному лексиконі, набувають відмінних спеціальних значень і перестають бути варіантами позначення того самого поняття. Перший стосується словотвору, складників системи мови як ідеальної сутності (*словотвірна система, словотвірна модель*), другий – словотворення, реальних процесів і продуктів мовлення (*словотворчі ресурси мови, словотворчий засіб*). У 1981 р. І. І. Ковалик опублікував спеціальну працю «„Словотвірний“ чи „словотворчий“?» (Ковалик 2007), у якій обґрунтував опозицію цих термінів і зазначив, що їх розрізнення вже закріпив «Словник слов'янської лінгвістичної термінології» (SSLT 1977, 1979) у виданому в 1977 р. першому томі (Ковалик 2007: 358).

Нині спостерігаємо й процес повернення до наукового вжитку термінів, засвідчених у словниках 1920–1930-х років, утім з іншим значенням. Напри-

клад, у «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (СКЄ 1924, 1927, 1933) поруч з першим (активніше уживаним) терміном *інфінітив* вміщено питомий термін *дієйменник*. Як єдино можливий відповідник російського терміна *неопределенная глагольная форма* (наклонение) його в російсько-українській та українсько-російській частинах словника «Елементарна граматична термінологія» подав і «Український правопис» 1928 р. («Український правопис» 1928: 90, 92). Натомість в енциклопедії «Українська мова» поруч з основним терміном *інфінітив* як найбільш уживаний подано варіант-словосполучу *неозначена форма дієслова* (Півторак 2007: 236). Нині в працях українських мовознавців натрапляємо на термін *дієйменник* з іншим значенням. Наприклад, Н. Клименко терміном *дієйменник* позначає віддієслівні іменники зі значенням «опредметнена дія, стан» на зразок *деперсоналізація, акціонування* (Клименко 2008: 69).

На нашу думку, взаємодія з національномовними цифровими ресурсами дасть можливість розширити уявлення користувачів iSybislaw про склад національної мовознавчої продукції загалом і термінології зокрема без переобтяження цієї системи чи «розмивання» вимог до її формування. Наприклад, у джерелах, розміщених на сайті «Російсько-українські словники»⁸ або на лінгвістичному порталі лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка⁹, користувачі знайдуть інші кодекси українських мовознавчих термінів. Зокрема, на порталі mova.info виставлено такі оригінальні інформаційно-пошукові системи, як «Тезаурус комп'ютерної лексикографії», «Тезаурус лінгвістичної термінології», «Лінгвістична енциклопедія». В окремих джерелах, викладених в українському цифровому просторі, зацікавлений користувач знайде інформацію і про стан мовознавчої термінології певного часу. Так, в електронній версії уже згаданого *Російсько-українського словника* за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, можливість безкоштовного доступу до якої забезпечує сайт «Російсько-українські словники», за ремаркою *грам.* (граматичний термін), знайдемо терміни *зйання, самогосний, голосівка* замість кодифікованих нині *зьяння, голосний* (для звуку), *голосна* (для літери). Натрапимо в цьому джерелі й на терміни, які не витримали випробування мовною практикою і не увійшли до кодифікованої терміносистеми сучасного українського мовознавства. Як відповідник до російського терміна – прикметника *обстоятельный* у цьому словнику подано український прикметник *обставний*. Утім, у сучасній українській мовознавчій термінології його не вживають. Побутує термін *обставинний*,

⁸ <http://www.r2u.org.ua> (доступ 18.10.2018).

⁹ <http://www.mova.info> (доступ 18.10.2018).

утворений за допомогою суфікса **-н(ий)** від назви такого другорядного члена речення, як *обставина*. Прикметно, що в цьому словнику іменник *обставина* не вміщено як мовознавчий термін з ремаркою *грам.* на відміну від прикметника *обставний* (СКЕ 1927: 36).

Особливе місце в поповненні варіантних груп термінів посідає термінотворчість окремих учених, авторські, «ковані», терміни. У працях, наприклад, відомого українського мовознавця, ономаста, граматиста, дериватолога В. Горпинича, зокрема в його підручнику для вищої школи «Морфологія української мови» (Горпинич 2004) як варіанти усталених термінів *модальне слово* та *слово категорії стану* знаходимо авторські терміни-варіанти, відповідно, *модальник* і *станівник*. Відомий український граматист І. Вихованець у спеціальній розвідці «Студії про українські відмінки: термінологічний аспект» (Вихованець 2005) обґрунтував необхідність заміни низки усталених граматичних термінів. Він запропонував термін *предметник* замість *іменник*, а також *суб'єктник* замість *називний відмінок*, *похідник* замість *родовий відмінок*, *адресатник* замість *давальний відмінок*, *об'єктник* замість *знахідний відмінок*, *знаряддєвик* замість *орудний відмінок*, *місцевик* замість *місцевий відмінок* і *кличник* замість *кличний відмінок*. Отже, врахування спектру функціонально-стильових відмін мови в сучасній мовознавчій традиції і практиці в її часовій перспективі дає можливість виділити різні за обсягом і типом формальної будови варіанти термінів мовознавства: 1) вузькі і широкі (синоніми), напр. *зіяння* – *ззяння* – *гіатус*; 2) кодифіковані терміни й авторські неологізми, напр. *модальне слово* – *модальник*; 3) сучасні й застарілі терміни, напр. *іменник* – *речівник*; 4) питомі й іншомовні терміни, напр. *наказовий спосіб* – *імператив*. Часто такі бінарні опозиції можуть об'єднуватися, відбиваючи широкий спектр варіювання позначення певного поняття в сучасній науково-освітній практиці і в часовій перспективі її розвитку, напр.: *орудний відмінок* – *інструменталь* – *знаряддєвик*; *інфінітив* – *неозначена форма дієслова* – *дієйменник* або *дієслово* – *глагол* – *часівник* – *слово часове* – *часослово* (Ярошевич 2008).

Запропоновані широке й вузьке трактування варіантів термінів мовознавства, аспекти аналізу способів і засобів формування їхніх варіантних груп створюють можливості для побудови максимально повного пошукового образу українських документів, присвячених певній проблемі мовознавства. Такий пошуковий образ можна, за потреби, уточнювати, вказавши тип текстів, спектр їхнього функціонування та час їхнього видання. З'ясування обсягу й характеру варіювання термінів в окремій слов'янській мові закладає підґрунтя для створення еталону зіставлення лінгвістичних термінів у різних слов'янських мовах.

Необхідність встановлення повної (=тотожність) і неповної, часткової (=близькість різного ступеня) еквівалентності термінів у документах, їхніх бібліографічних описах до польських термінів у складі інформаційно-пошукової мови iSybislaw спричинена потребами користувачів в ефективному (без втрат і шуму) пошуку інформації на задану глибину й широту. Водночас необхідність задовольнити таку суто практичну потребу користувачів бази спонукає до розв'язання важливого теоретичного завдання сучасної славістики – створення багатомовного пояснювального словника слов'янської лінгвістичної термінології тезаурусного типу, який відбивав би сучасний стан поняттєвого та методико-процедурного апарату світової лінгвославістики. Від появи вже неодноразово згадуваного SSLT (1977, 1979) минув час, достатній для перевірки активності, стійкості термінів, засвідчених у цьому тезаурусі, а також для з'ясування обсягу нових термінів, що довели свою значущість для лінгвославістики і потребують уведення до тезаурусу. Досвід створення цього словника, який підготувала Міжнародна термінологічна комісія (лінгвістична) при Міжнародному комітеті славістів з ініціативи Л. Андрейчина і видала за науковою редакцією А. Єдлічки, довів, що укласти такий термінологічний багатомовний компендіум під силу лише міжнародному колективу мовознавців. Здобутки формування бази iSybislaw як зібрання сучасних мовознавчих джерел всіма слов'янськими мовами дає надійну основу й вагому поживу для виконання цього невідкладного фундаментального завдання лінгвославістики. Його успішному розв'язанню слугують і напрацювання української мовознавчої термінографії, зокрема в аспекті аналізу побутування найменувань певних мовознавчих понять в історичній перспективі (Горда 2016; Кочан 2004; Чернобров 2017; Ярошевич 2008).

Створення українського модуля інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw гостро ставить проблему вибору з-поміж груп термінів-варіантів найуживанішого й найзагальнішого щодо позначення певного поняття. Саме такі варіанти й стають домінантами певних варіантних угруповань. Формування груп термінів-варіантів уможливлює оптимізацію пошуку в базі без зміни структури її інформаційно-пошукової мови ключових слів. Разом з тим важливою є й повнота таких угруповань варіантів тих самих термінів і їхніх синонімів як показник амплітуди зміни форми позначень певних понять сучасного українського мовознавства. Координація індекса ключових слів певною мовою (у нашому випадку – українською) з текстами джерельної бази iSybislaw дає змогу впорядкувати терміни в складі таких варіантних угруповань за спадною їх функціональної ваги в національній мовознавчій традиції обстежуваного періоду з урахуванням, наскільки це

засвідчують тексти, видані після 1992 р. до сьогоденні, й часової перспективи їхнього побутування.

Зіставлення створюваного українського модуля з базовим словником польських мовознавчих термінів доводить необхідність пошуку критеріїв еквівалентності українських термінів без викривлення реальної картини їхнього функціонування в українській науковій традиції. Взаємозв'язок системи іSybislaw з іншими слов'янськими інтернет-ресурсами, зокрема українськими, забезпечить її користувачам можливість ознайомлення в ширшій і глибшій часовій, жанровій і територіальній перспективі зі станом вивчення певної слов'янської мови, а також зі станом слов'янських студій у цілому в певній національній мовознавчій традиції.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Вихованець Іван Р., 2005, *Студії про українські відмінки. Термінологічний аспект*, «Українська мова», № 4, с. 3–7.
- Горда Оксана М., 2016, *Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка.
- Горпинич Володимир О., 2004, *Морфологія української мови*, Київ: Академія.
- ЕСУМ 2004 – Мельничук Олександр С. (гол. ред.), 2004–2012. *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ: Наукова думка.
- ЕСУМ 2006 – Мельничук Олександр С. (гол. ред.), 2004–2012. *Етимологічний словник української мови*, т. 5, Київ: Наукова думка.
- ЕСУМ 2012 – Мельничук Олександр С. (гол. ред.), 2004–2012. *Етимологічний словник української мови*, т. 6, Київ: Наукова думка.
- Карпіловська Євгенія А., 2014, *Роль термінів-непрямих номінацій у тезаурусі інформаційно-пошукової системи слов'янського мовознавства*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 150–163, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Карпіловська Євгенія А., 2017, *Когнітивний і функціональний потенціал мовознавчих термінів-кореферентів*, «Термінологічний вісник», вип. 4, с. 236–244.
- Клименко Ніна Ф., 2008, *Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці і словотворенні сучасної української мови*, в: *Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов*, ред. Євгенія А. Карпіловська, Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, с. 68–98.
- Ковалик Іван І., 2007, *«Словотвірний» чи «словотворчий»?* , в: Іван Ковалик, *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Івано-Франківськ–Львів: Місто НВ, с. 358.
- Ковальський Павел, Банасяк Якуб, 2017, *Ключові слова та класи еквівалентності в системі іSybislaw як знаряддя та предмет досліджень*, «Українська мова», № 4, с. 14–26.

- Кочан Ірина М., 2004, *Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові*, Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка.
- Півторак Григорій П., 2007, *Інфінітив, неозначена форма дієслова*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, вид. 3, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 236–237.
- Романюк Юлія В., 2014, *Українська авторська термінологія в системі iSybislaw (дієслово)*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 245–258, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Рудник-Карватова Зофія Е., 2016, *Упорядкування термінології для потреб інформаційно-пошукової системи iSybislaw*, «Українська мова», № 3, с. 105–117.
- Селігей Пилип О., 2014, *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*, Київ: Академперіодика.
- СКЕ 1924 – Кримський Агатангел Е. (гол. ред.), 1924, *Російсько-український словник*, т. 1, Київ: Державне видавництво України.
- СКЕ 1927 – Єфремов Сергій О. (гол. ред.), 1927, *Російсько-український словник*, т. 3, Київ: Державне видавництво України.
- СКЕ 1933 – Кримський Агатангел Е. (гол. ред.), 1933, *Російсько-український словник*, т. 2, Київ: Державне видавництво України.
- Український правопис*, 1928, Харків: Державне видавництво України.
- Чернобров Юлія А., 2017, *Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX – I пол. XX ст.*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ: Інститут української мови НАН України.
- Ярошевич Ірина А., 2008, *Українська морфологічна термінологія XX – початку XXI ст.*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ: Інститут української мови НАН України.
- Bojar Bożenna, Rudnik-Karwatowa Zofia, 1998, *Koncepcja nowoczesnego systemu informacji slawistycznej*, в: *Językoznawstwo. Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie*, ред. Hanna Dalewska-Greń, Jerzy Rusek, Janusz Siatkowski, Warszawa: Energeia, с. 42–49.
- Ostapczuk Oksana, 2007, *Język informacyjno-wyszukiawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, «Zagadnienia Informacji Naukowej», вип. 2, с. 54–63, <http://bbc.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=1795> (доступ 18.10.2018).
- SSLT 1977 – Jedlička Alois (ред.), 1977, *Slovník slovanské lingvistické terminologie*, т. 1, Praha: Academia.
- SSLT 1979 – Jedlička Alois (ред.), 1979, *Slovník slovanské lingvistické terminologie*, т. 2, Praha: Academia.
- Wołkava Jauhenja, 2013, *Проблеми беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі і пытанне суадноснасці ключавых слоў (лінгвістычных тэрмінаў) у iSybislaw*, «Slavia Orientalis», т. 62, № 2, с. 285–292.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bojar, B., & Rudnik-Karwatowa, Z. (1998). Koncepcja nowoczesnego systemu informacji slawistycznej. In H. Dalewska-Greń, J. Rusek, & J. Siatkowski (Eds.), *Językoznawstwo: Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie* (pp. 42–49). Warszawa: Energeia.
- Chernobrov, Iu. A. (2017). *Formuvannia syntaksychnoi terminolohii v ukrains'komu movoznavstvi XIX – I pol. XX st.* (Unpublished doctoral dissertation). Kyiv: Instytut ukrains'koï movy NAN Ukraïny.
- Horda, O. M. (2016). *Stanovlennia ta rozvytok slovotvirnoi terminolohii v halyts'kykh shkil'nykh hramatykakh ukrains'koï movy (druha pol. XIX – poch. XX st.)* (Unpublished doctoral dissertation). L'viv: L'vivs'kyi Natsional'nyi Universytet im. I. Franka.
- Horpynych, V. O. (2004). *Morfolohiia ukrains'koï movy*. Kyiv: Akademiia.
- Iaroshevych, I. A. (2008). *Ukrains'ka morfolohichna terminolohiia XX – pochatku XXI st.* (Unpublished doctoral dissertation). Kyiv: Instytut ukrains'koï movy NAN Ukraïny.
- Iefremov, S. O. (Ed.). (1927). *Rosiis'ko ukrains'kyi slovnyk* [SKIE] (Vol. 3). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny.
- Jedlička, A. (Ed.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [SSLT] (Vols. 1–2). Praha: Academia.
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2014). Rol' terminiv-nepriamykh nominatsii u tezaurusi informatsiïno-poshukovoï systemy slavistychnoho movoznavstva. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 150–163. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2017). Kohnityvnyi i funktsional'nyi potentsial movoznavchykh terminiv-koreferentiv. *Terminolohichnyi visnyk*, 2017(4), 236–244.
- Klymenko, N. F. (2008). Dyferentsiïni ta intehratsiïni protsesy v leksytsi i slovotvorenni suchasnoi ukrains'koï movy. In Ie. A. Karpilovs'ka (Ed.), *Dynamika ta stabil'nist' leksychnykh i slovotvirnykh system slov'ians'kykh mov* (pp. 68–98). Kyiv: Natsional'na biblioteka Ukraïny im. V. I. Vernads'koho.
- Kochan, I. M. (2004). *Dynamika i kodyfikatsiia terminiv z mizhnarodnymy komponentamy v suchasniï ukrains'kii movi*. L'viv: Vydavnychyï tsentr L'vivs'koho natsional'noho universytetu im. I. Franka.
- Koval's'kyi, P., & Banasiak, Ia. (2017). Kliuchovi slova ta klasy ekvivalentnosti v systemi iSybislaw iak znariaddia ta predmet doslidzhen'. *Ukrains'ka mova*, 2017(4), 14–26.
- Kovalyk, I. I. (2007). “Slovotvirnyi” chy “slovotvorchyi”? In I. I. Kovalyk, *Vchennia pro slovotvir: Vybrani pratsi* (p. 358). Ivano-Frankivs'k: Misto NV.
- Kryms'kyi, A. E. (Ed.). (1924). *Rosiis'ko ukrains'kyi slovnyk* [SKIE] (Vol. 1). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny.
- Kryms'kyi, A. E. (Ed.). (1933). *Rosiis'ko ukrains'kyi slovnyk* [SKIE] (Vol. 2). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny.

- Mel'nychuk O. S. (Ed.). (2004–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrains'koi movy* [ESUM] (Vol. 4–6). Kyiv: Naukova dumka.
- Ostapczuk, O. (2007). Język informacyjno-wyszukiwawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 2007(2), 54–63. Retrieved October 18, 2018, from <http://bbc.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=1795>
- Pivtorak, H. P. (2007). Infinityv, neoznachena forma diieslova. In V. M. Rusaniv's'kyi & O. O. Taranenka (Eds.), *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* (3rd ed.) (pp. 236–237). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Romaniuk, Iu. V. (2014). Ukrains'ka avtors'ka terminolohiia v systemi iSybislaw (diieslovo). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 245–258. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.017>
- Rudnyk-Karvatova, Z. E. (2016). Uporiadkuvannia terminolohii dla potreb informatsiino-poshukovoï systemy iSybislaw. *Ukrains'ka mova*, 2016(3), 105–117.
- Seliheï, P. O. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk zapozychenykh sufiksiv i sufiksoidiv v ukrains'kii movi*. Kyiv: Akadempriodyka.
- Ukrains'kyi pravopys* (1928). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny.
- Vykhovanets', I. P. (2005). Studii pro ukrains'ki vidminky: Terminolohichnyi aspekt. *Ukrains'ka mova*, 2005(4), 3–7.
- Wołkava, J. (2013). Problemy belaruskai linhvistychnai terminalohii i pytanne suadnosnasti kliuchavykh sloŭ (linhvistychnykh terminaŭ) u iSybislaw. *Slavia Orientalis*, 62(2), 285–292.

Perspectives for the development of the Ukrainian module of the iSybislaw information retrieval system

Abstract

This article considers the role of national modules in the development of iSybislaw (Database of World Slavic Linguistics Publications). It is focused on the prospects for the development of the Ukrainian module of the system, a task pursued by a team of researchers from the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine since 2012. The study presents approaches to solving problems of variability and synonymy of Ukrainian linguistic terms, their equivalence to those in other Slavic languages in the language of keywords as the information retrieval language of iSybislaw, the possibilities to optimise information search in the system, and the development of a thesaurus of modern linguistic terms.

Comparison between the Ukrainian module of iSybislaw and the basic vocabulary of Polish linguistic terms indicates that it is necessary to find criteria for the determination of equivalence between Ukrainian and other Slavic linguistic terms without distorting the real picture of how they function in the Ukrainian scholarly tradition. The interconnection of

the iSybislaw system with other Internet resources for Slavic studies will enable its users to get acquainted with a broader time, genre and geographical perspective of studying particular Slavic languages, as well as with the general state of Slavic studies in a particular national linguistic tradition.

Перспективи розвитку українського модуля в складі інформаційно-пошукової системи iSybislaw

Анотація

У статті висвітлено роль національних модулів у розбудові Бази світового слов'янського мовознавства iSybislaw, що має функції інформаційно-пошукової та дослідницької комп'ютерної лінгвістичної системи. Особливу увагу приділено перспективам розвитку українського модуля цієї системи, який від 2012 року створюють співробітники Інституту української мови НАН України. Викладено підходи до розв'язання в інформаційно-пошуковій мові системи iSybislaw проблем варіантності та синонімії українських мовознавчих термінів, їхньої еквівалентності термінам в інших слов'янських мовах, можливостям оптимізації інформаційно-пошукової мови ключових слів системи iSybislaw та формування комп'ютерного тезаурусу термінів сучасної лінгвославістики.

Keywords: Slavic linguistic studies; Ukrainian linguistic studies; information retrieval language (IRL); information retrieval thesaurus (IRT); term; variant; synonym

Ключові слова: лінгвославістика; лінгвоукраїністика; інформаційно-пошукова мова (ІПМ); інформаційно-пошуковий тезаурус (ІПТ); термін; варіант; синонім

KILKA PYTAŃ O ZDANIA PYTAJNE W TYTUŁACH PRAC JĘZYKOZNAWCZYCH: CZY SĄ JEDNORODNE? CO SYGNALIZUJĄ? JAK RELACJONUJEMY ODPOWIEDŹ?

0. Zdania pytajne w tytułach – jak się wydaje – nie były do tej pory przedmiotem badań. Nieznane mi są poświęcone im specjalnie prace, a ogólne typologie zdań pytajnych taki typ czy też taką odmianę pomijały. Poniższy artykuł ma – choćby w skromny sposób – uzupełnić tę lukę.

1. Celem artykułu jest zbadanie:

- (a) kategoryjnej charakterystyki zdań pytajnych w tytułach: pytania zawisłe czy nie? pytania nawiązujące czy nie?
- (b) formalnej i znaczeniowej charakterystyki najczęściej występujących zdań pytajnych w tytułach: jak pytamy? o co pytamy, kiedy pytamy czy?
- (c) związku zdań pytajnych z abstraktem w opisie bibliograficznym: jak relacjonujemy odpowiedź?

2. Materiał do badań zaczerpnięto z bibliograficznej bazy danych iSybisław¹. Jak wiadomo, w językach bałto-słowiańskich istnieją trzy formalne wykładniki pytalności, mogące występować łącznie lub samodzielnie: intonacja, partykuła pytajna oraz wyrazy (zaimki) pytajne. Na ich podstawie wyróżnia się pięć strukturalnych typów pytań (Wąsik 1979: 66). Wyszukiwarka programu iSybisław pozwoliła wyszukać wszystkie – mam nadzieję – prace, których polskie tytuły charakteryzują

¹ <http://www.isybislaw.waw.pl/> (dostęp 18.10.2018).

się co najmniej jednym z dwóch kryteriów formalnych: (a) obecnością w tytule pracy partykuły pytajnej *czy*, (b) obecnością w tytule pracy wyrazu (zaimka) pytajnego w dowolnej formie gramatycznej. Tak powstała wstępna lista prac, którą następnie zweryfikowano, usuwając z niej prace, w których partykuła pytajna lub zaimek pytajny w tytule stanowią fragment wypowiedzi przytoczonej lub wprowadzają zdanie podrzędne. Nie udało się wyszukać prac o tytułach reprezentujących typ zdań pytajnych, w których jedynym formalnym wykładnikiem pytalności jest intonacja pytajna. Z jednej strony intonacja pytajna nie zawsze jest zaznaczana w tytułach za pomocą znaku zapytania, z drugiej – wyszukiwarka nie pozwala wyszukać prac na podstawie kryterium obecności w ich tytule znaku zapytania, a więc znaku niealfanumerycznego.

3. Pytania zawisłe czy nie? Pytania nawiązujące czy nie?

3.1. Niekonsekwentne występowanie po zdaniach pytajnych w tytułach znaku zapytania nie wynika – jak się wydaje – z nieuwagi autorów czy korekty, lecz z trudności rozstrzygnięcia, czy generalnie stanowią one pytania niezawisłe (ze znakiem zapytania), czy też pytania zawisłe (bez znaku zapytania). Dodajmy, że w sposób bardziej wyraźny problem ten występuje w przypadku języków, w których pytania zawisłe i niezawisłe wyraźnie różnią się formalnie: szykiem lub użyciem odpowiednich partykuł lub wyrazów pytajnych. Oto wśród tytułów prac angielskojęzycznych w katalogu BUW² można znaleźć prace z tytułem zawierającym pytania z formalnymi wyznacznikami pytań niezawisłych (*What is strategy – and does it matter?*) oraz prace z tytułem zawierającym pytania z formalnymi wyznacznikami pytań zawisłych (*Whether a christian woman should be educated and other writings from her intellectual circle*).

Różnica między pytaniami zawisłymi i niezawisłymi może być interpretowana wyłącznie składniowo. Pytanie zależne jest wtedy definiowane jako rezultat składniowej transformacji pytania niezależnego w mowę zależną: „indirect question – a question as reported in indirect speech” (Matthews 2007: 191); „косвенный вопрос – вопрос, переданный в форме косвенной речи” (Розенталь, Теленкова 1985: 114). Różnica ta może być jednak także interpretowana jako rezultat logicznej operacji reifikacji i wiązana z obecnością/nieobecnością pewnego składnika wolicjonalnego. Jeśli przyjąć, że pytanie zawisłe nazywa sytuację z luką (Brożek 2007: 101–103), to pytanie niezawisłe wyraża wolę, aby tę lukę w obrazie sytuacji uzupełnić (Brożek 2007: 65–67).

² <https://chamo.buw.uw.edu.pl/search/query?theme=system> (dostęp 18.10.2018).

W przypadku zdań pytajnych w tytułach opozycja między pytaniem zawisłym i niezawisłym – czy to interpretowana składniowo, czy logicznie – ulega neutralizacji o tyle, że dopuszczalne i uzasadnione są interpretacje „zawisłe” i „niezawisłe”.

W ujęciu składniowym można uznać, że pytanie w tytule zależne jest od domyślnego wyrażenia typu *rozprawa o, studium na temat*. Taką interpretację potwierdzają parafrazy zdań pytajnych, które często bezpośrednio po zdaniach pytajnych następują jako podtytuł.

(a) Pierwszy typ to parafraza zdania pytajnego za pomocą wyrażenia z przyimkiem o:

- *Czy Burkina to dziewczyna i co o tym sądzą ich królewskie mości, czyli o jednostkach leksykalnych pewnego typu,*
- *Czy czerń musi być zła? : o poetyckim wartościowaniu koloru czarnego w poezji Zbigniewa Herberta,*
- *Czy przejdzie wielbłąd przez ucho igielne albo o tłumaczeniu jednego urywku Pisma Świętego w ukraińskich tekstach średniowiecznych.*

(b) Drugi typ to parafraza zdania pytajnego za pomocą wyrażen, których nadrzędnym członem jest rzeczownik *uwagi, rozważania, komentarz, przyczynek, analiza, refleksje*:

- *Czy regres polskiej transkrypcji? : uwagi sprowokowane pisownią obcych nazw geograficznych w nowym „Atlasie encyklopedycznym PWN”,*
- *Bałtyzm czy nie bałtyzm czyli rozważań o bałtyzmach w kaszubszczyźnie ciąg dalszy,*
- *Fiolki czy bratki : rozważania na temat nazw roślin na podstawie słowniczka Zośki Wieras,*
- *Czy istniały więzy pokrewieństwa między polskim dworem Piastów i starożyłymi Milczanami? : historyczno-lingwistyczny przyczynek do historii pagus Miłska,*
- *Przerywnik czy wykrzyknik? : analiza składniowa i semantyczna pewnych użyć słów uważanych za wulgarne,*
- *Nadmiar czy umiar? : refleksje nad redundancją pleonastyczną.*

W ujęciu logicznym „zawisły” charakter pytania zawartego w tytule da się uzasadnić tym, że autor pracy raczej nie wyraża w tytule woli rozwiązania określonego problemu badawczego (obecność elementu wolitywnego), lecz zapowiada, jakiego problemu dotyczyć będzie praca (brak elementu wolitywnego). Taką interpretację potwierdzają tytuły, w których to właśnie zdania pytajne – w przeciwieństwie do poprzednio rozpatrywanych przykładów – jako podtytuły parafrazują poprzedzający tytuł główny, którym jest fraza rzeczownikowa,

oznaczająca zagadnienie, któremu jest poświęcona praca. Ilustrują to tytuły prac z katalogu elektronicznego BUW:

- *Samozatrudnienie : jak wykorzystać samozatrudnienie, by zmaksymalizować zyski z własnej pracy, jak zorganizować firmę, jak najkorzystniej płacić podatki i najkorzystniej rozliczyć koszty, kiedy warto, a kiedy można nie płacić VAT, jak samozatrudniony rozlicza się z ZUS,*
- *Stres... : kiedy pomaga, a kiedy szkodzi, jak zamienić go w sojusznika.*

3.2. Neutralizacji opozycji: pytanie zawisłe – pytanie niezawisłe nie towarzyszy neutralizacja opozycji: pytanie nawiązujące – pytanie nienawiązujące. Zdzisław Wąsik definiuje pytania nawiązujące jako „pytania zależne od kontekstu, których założenie jest częścią innych wypowiedzi” (Wąsik 1979: 25) i wyróżnia wśród nich dwie grupy. Pierwsza grupa to „pytania upewnienia, domagające się powtórzenia lub potwierdzenia części lub całości informacji z poprzedzającego wypowiedzenia” (Wąsik 1979: 25–26). Zaliczyłabym do nich zdania pytajne w tytułach wtedy, kiedy autorzy nawiązują do pewnej uznanej (a w każdym razie już przez kogoś sformułowanej) tezy i poddają ją w wątpliwość poprzez postawienie w tytule pytania dotyczącego jej prawdziwości:

- *O bliżnie i ubliżaniu : czy **na pewno** archaizmy semantyczne?*
- *Czy dłużej, choćby ‘pług’ **naprawdę** jest archaizmem semantycznym, kontynuującym pierwotne znaczenie indoeuropejskie?*

Druga grupa to „pytania rozwijające dalszy dialog”: „1) wprowadzające nowy przedmiot pytania [...], 2) wprowadzające nowy element do przedmiotu pytania kontrastujący: a) z wyodrębnionym elementem przedmiotu poprzedzającego pytania [...], b) z wyodrębnionym elementem poprzedzającego wypowiedzenia oznajmującego [...]” (Wąsik 1979: 26–27). Do podgrupy (1) pytań „rozwijających” zaliczyłabym zdania pytajne w tytułach wtedy, kiedy autorzy nawiązują do pewnej uznanej (a w każdym razie już przez kogoś sformułowanej) tezy i starają się ją uzupełnić poprzez postawienie w tytule pytania dotyczącego jej kompletności:

- *Czy „dunum” jest słowem **wyłącznie** celtyckim,*
- *Czy formę proca ‘labor’ uznać należy za **wyłącznie** łuszycką.*

4. Jak pytamy?

4.1. Jakich partykuł i zaimków pytajnych używamy?

Częstość użycia poszczególnych partykuł i wyrazów (zaimków) pytajnych w zdaniach pytajnych stanowiących tytuły prac lingwistycznych przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zdania pytajne stanowiące tytuły prac lingwistycznych: częstość użycia partykuł i zaimków pytajnych

Wyraz pytajny	Liczba wystąpień
<i>Gdzie</i>	6
<i>Skąd</i>	3
<i>Dokąd</i>	1
<i>Którędy</i>	0
<i>Kiedy</i>	3
<i>Odkąd</i>	0
<i>Ile</i>	7
<i>Kto</i>	11
<i>Co</i>	48
	w tym:
	<i>Po co</i> – 1
	<i>Czemu</i> ('dlaczego') – 2
<i>Dlaczego</i>	12
<i>Czy</i>	182
<i>Czyż</i>	0
<i>Czyżby</i>	1
<i>Jak</i>	50
	w tym:
	<i>Jak długo</i> – 1
<i>Jaki</i>	20
	w tym:
	<i>W jaki sposób</i> – 2
	<i>W jakim celu</i> – 0
	<i>Z jakiego powodu</i> – 0
	<i>Z jakim skutkiem</i> – 0
	<i>Jakiego koloru</i> – 1
<i>Czyj</i>	0
<i>Który</i>	0

Warto zauważyć, że niekiedy w jednym tytule występuje kilka wyrażen pytajnych:

- ***Jakie*** powinny być światła: przeciwmgłowe czy przeciwmgielne? (użyty zaimek i partykuła),
- ***Gdzie*** jest głoska *b* w wyrazie *zab*, czyli ***jak*** współczesne polskie elementarze kształtują pojęcie głoski i litery (użyte dwa zaimki).

Tabela 1 wyraźnie dowodzi, że wśród zdań pytajnych w tytułach prac językoznawczych zdecydowaną większość stanowią pytania o rozstrzygnięcie, które wprowadza praktycznie jedna partykuła czy (150 wystąpień). Partykuła ta nie zakłada

z góry określonego typu odpowiedzi. Brak praktycznie pytań wprowadzanych przez partykuły zakładające z góry odpowiedź negatywną (0 wystąpień partykuły *czyż* i 1 wystąpienie partykuły *czyżby* bez negacji) oraz przez partykuły zakładające z góry odpowiedź pozytywną (0 wystąpień partykuły *czyż* oraz 0 wystąpień partykuły *czyżby* z negacją). Pytania o uzupełnienie z zaimkami pytajnymi stanowią wśród zanotowanych pytań mniejszość, choć zdecydowanie wyróżniają się wśród nich częstością zdania pytajne z zaimkami *jak* (50 wystąpień) i *co* (48 wystąpień). Zwraca uwagę nieobecność zdań pytajnych z zaimkami *czyj* oraz *który*, a także marginalny charakter zdań pytajnych z zaimkami o znaczeniu jednoznacznie czasowym (*kiedy*, *odkąd* i *jak długo* wystąpiły łącznie 4 razy), ilościowym (*ile* wystąpiło łącznie 7 razy), przestrzennym (*gdzie*, *skąd*, *dokąd*, *którędy* wystąpiły łącznie 10 razy), celowym i przyczynowym (*dlaczego*, *czemu* (w znaczeniu ‘dlaczego’), *z jakiego powodu*, *w jakim celu* wystąpiły łącznie 15 razy).

4.2. Jakich innych środków językowych używamy?

Wśród specyficznych środków językowych używanych w zdaniach pytaniach zdecydowanie najbardziej charakterystyczna jest elipsa i wykładniki modalności. Liczbę ich wystąpień przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Zdania pytajne stanowiące tytuły prac lingwistycznych: częstość użycia specyficznych środków językowych

Środki językowe	Liczba wystąpień
Elipsa orzeczenia	9
Wykładniki modalności aletycznej	6
Wykładniki modalności deontycznej	6
Wykładniki modalności epistemicznej	8

4.2.1. W przypadku zdań pytajnych wyodrębnionych w tytułach sprawdza się generalna zasada, że w zdaniach samoistnych luźnych (niezwiązanych z kontekstem ani konsytuacją) elipsa dotyczy czasownika (Wąsik 1979: 25). Warto jednak szczególnie odnotować, że wylidowane wyrażenie czasownikowe w wypadku prawie wszystkich zdań da się zrekonstruować jako wyrażenie: *w danym przypadku mamy do czynienia z:*

- *Czy gwara śląska w nowej roli? [Czy w danym przypadku mamy do czynienia z gwarą śląską w nowej roli?],*
- *Czy nowe dane do genezy języka staro-cerkiewno-słowiańskiego? [Czy w danym przypadku mamy do czynienia z nowymi danymi do genezy języka staro-cerkiewno-słowiańskiego?],*

- *Czy północnopolski sufiks -ak [Czy w danym przypadku mamy do czynienia z północnopolskim sufiksem -ak].*

4.2.2. W zdaniach pytajnych w tytułach reprezentowane są wszystkie 3 podstawowe typy modalności: epistemiczna, deontyczna i aletyczna (Rytel 1982) z porównywalną częstotliwością.

Wykładniki modalności deontycznej służą do zaakcentowania normatywnego charakteru podejmowanego rozstrzygnięcia: dopuszczalności lub nie pewnych form językowych, prawidłowości lub nie pewnych procedur badawczych, uzasadnionego charakteru pewnych określeń:

- *Czy wyróżniać homonimiczne sufiksalne formanty przymiotnikowe?*
- *Czy zmieniać pisownię nazwy „ulica Barburki”?*
- *Czy można „skserować” kasetę?*

Wykładniki modalności epistemicznej, które w zdaniach oznajmujących służyłyby do wyrażania maksymalnej pewności mówiącego, w pytaniach służą do zasygnalizowania wysokiego stopnia wątpliwości mówiącego w odniesieniu do prawdziwości przedstawionej tezy lub słuszności podjęcia przedstawionych czynności:

- *Czy dłużej, chołuj ‘plug’ **naprawdę** jest archaizmem semantycznym, kontynuującym pierwotne znaczenie indoeuropejskie?*
- *Czy **rzeczywiście** „ktokolwiek” znaczy „każdy”*
- *O bliźnie i ubliżaniu : czy **na pewno** archaizmy semantyczne?*

Wykładniki modalności aletycznej – jako związanej z „obiektywną koniecznością prawdziwości sądu” i „obiektywnym prawdopodobieństwem” (Rytel 1982: 145) – zapowiadają, że w pracy zostaną przedstawione argumenty za i przeciw, i uprzedzają, że sformułowanie jednoznacznej odpowiedzi *tak* lub *nie* może być w danym momencie niemożliwe:

- *Czy **mogą** powstać śląski, kaszubski albo góralski język literacki?*
- *Czy **możliwe jest** udoskonalenie ortografii polskiej?*
- *Czy **można** stworzyć jedną semantykę dla różnych płaszczyzn języka?*

4.3. Czy pytania-sklejki?

Ciekawą kwestią jest dopuszczalność rozbicia zdania pytajnego w tytule na dwa pytania i utworzenia tzw. pytania-sklejki. Typologię podobnych pytań przeprowadza Barbara Boniecka (Boniecka 2000: 174–183), wyodrębniając wśród pytań-sklejek następujące kombinacje dwuelementowe, spotykane w potocznych wypowiedziach dzieci i/lub dorosłych:

- pytanie wywoławcze zespolone z pytaniem właściwym,
- pytanie ogólne zespolone z pytaniem uszczegółowiającym,
- pytanie właściwe zespolone ze znakami upewnienia,
- pytanie zespolone z pytaniem synonimicznym.

W analizowanych tytułach spotykane są struktury pytajne rozbite na dwa wyraźnie człony, a granica między członami sygnalizowana jest znakiem interpunkcyjnym (myślnikiem lub dwukropkiem). Są wśród nich takie połączenia, w których człon pierwszy przedstawia obiekt, którego dotyczy pytanie, a człon drugi – kwestię do rozstrzygnięcia, związaną z tym obiektem:

- *Folklor – czy tylko kontekst w badaniach literackich,*
- *Język polski na Uniwersytecie Sztokholmskim : czy tylko student polonista i filolog?*
- *Salon prasowy : tak czy nie!*

Wyróżnić można też połączenia takie, w których to człon pierwszy przedstawia kwestię do rozstrzygnięcia, a człon drugi – obiekt, którego dotyczy kwestia:

- *Archaizm czy lituanizm? : o prepozycji przydawki dopełniaczowej i przyimkowej w polszczyźnie kowieńskiej,*
- *Wpływ czy rozwój niezależny : o protezie w nagłosie wokalicznym w gwarach pogranicza.*

W przeciwieństwie do przytaczanych przez Barbarę Boniecką pytań-sklejek (nawet takich jak pozornie bardzo podobne pytanie: *A magnetofon? co zrobimy z nim?*) powyższe przykłady nie stanowią połączenia dwóch oddzielnych pytań, lecz jedno pytanie o wyraźnie zasygnalizowanej strukturze tematyczno-rematycznej. Nie spełniają więc warunków, aby zaliczyć je do pytań-sklejek w ujęciu Bonieckiej. Nie oznacza to jednak, że nie powinny być dokładniej zbadane. Wręcz przeciwnie, wydaje się bowiem, że występują najczęściej – o ile nie wyłącznie – właśnie w tytule. Możliwość ich użycia w obrębie tekstu głównego – czy to pisanego, czy to mówionego – wydaje się niezmiernie ograniczona, o ile w ogóle nie wykluczona.

5. O co pytamy, kiedy pytamy czy?

Ponieważ to właśnie zdania pytajne z partykulą *czy* stanowią najliczniejszą podgrupę w interesującej nas grupie, na nich skupimy się w dalszej analizie. Zbadamy ich aspekt ilościowy (ilu wariantów odpowiedzi dotyczy wybór) oraz jakościowy (czego dotyczy wybór).

5.1. Ile wariantów do wyboru?

Częstotliwość wystąpienia w zdaniach pytajnych stanowiących tytuły prac lingwistycznych zmiennej o różnym zakresie przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Zdania pytajne stanowiące tytuły prac lingwistycznych: częstotliwość użycia zmiennej o różnym zakresie

Typ zdań pytajnych: podział ze względu na zakres zmiennej sygnalizowanej w pytaniu	Częstotliwość
Pytania wyboru między dwiema możliwościami, z których jedna stanowi zaprzeczenie drugiej (tzw. pytania dyzjunktywne)*	$105/182 = 57,8\%$
Pytania wyboru między dwiema możliwościami, z których jedna nie stanowi zaprzeczenia drugiej	$71/182 = 39,0\%$
Pytania wyboru między więcej niż dwiema możliwościami	$6/182 = 3,2\%$

* Jako reprezentujący tego typu zdanie pytajne potraktowałam tytuł: „*Który*” – *jeden* leksem czy *więcej*?

Jak widać, pytania wyboru między więcej niż dwiema możliwościami stanowią marginalną grupę zdań pytajnych w tytułach. Proporcja między pytaniami dyzjunktywnymi a innymi pytaniami wyboru między dwiema możliwościami wynosi w przybliżeniu 2 do 3 na korzyść pytań dyzjunktywnych.

5.2. Czego dotyczy wybór?

Zdzisław Wąsik dzieli pytania nie wprowadzone przez zaimki pytajne na dwie grupy. Pierwsza to pytania „o istnienie lub nieistnienie relacji wskazanej w danym orzeczeniu wobec danych pozostałych części zdania, o ile żadna z nich nie została wyodrębniona (prozodycznie, morfologicznie czy syntaktycznie) z komunikatywnego punktu widzenia”. Druga to pytania „o istnienie lub nieistnienie relacji danego wyodrębnionego elementu, czy też innego nie wyodrębnionego w zdaniu, w stosunku do pozostałych” (Wąsik 1979: 19).

Wśród zgromadzonych 182 pytań z partykułą *czy* udało nam się wyodrębnić siedem wyraźnych grup (obejmujących łącznie 140 pytań). W części z nich mowa ogólnie o *relacji* i *istnieniu*, o których mówił Wąsik. W części z nich jednak pojęcia *relacja* i *istnienie* podlegają konkretyzacji: raz idzie o istnienie w przestrzeni (pytania o zasięg występowania zjawisk językowych), raz idzie o istnienie w czasie (pytania o przyszłość zjawisk językowych); raz idzie o relacje między jednostką i zbiorem (pytania o przynależność do pewnej klasy jednostek językowych), raz idzie o relacje między jednostkami.

Wyodrębnione grupy pytań z partykułą *czy* przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Zdania pytalne stanowiące tytuły prac lingwistycznych: częstotliwość użycia typów pytań o rozstrzygnięcie

	Typ pytania o rozstrzygnięcie	Częstotliwość
A:	Pytania o istnienie (zjawiska, elementów językowych)	29/140 = 20,7%
B:	Pytania o przynależność do pewnej klasy jednostek językowych, zjawisk	47/140 = 33,6%
C:	Pytania o relacje między dwiema jednostkami językowymi, pojęciami	21/140 = 15,0%
D:	Pytanie o perspektywiczność pewnych procedur badawczych	10/140 = 7,1%
E:	Pytanie o zasięg występowania (zjawisk, elementów językowych)	5/140 = 3,6%
F:	Pytanie o poprawność form językowych	24/140 = 17,1%
G:	Pytanie o przyszłość pewnych zjawisk językowych	4/140 = 2,8%

Jak widać z tabeli 4, zdecydowanie przeważają pytania o przynależność do określonych klas zjawisk czy też jednostek. Margines stanowią pytania o przyszły rozwój zjawisk oraz pytania o ich zasięg (przestrzenny lub czasowy).

A. Pytania o istnienie (zjawiska, elementów językowych) ilustrują następujące przykłady:

- Czy **istniał** słowiański *Płaczybóg?
- Czy **istnieją** modele nazewnicze w toponimii schyłku 20 w.?
- Czy **istnieją** słowa nieakcentowane?

B. Pytania o przynależność do pewnej klasy jednostek językowych ilustrują następujące przykłady:

- Czy *dłuż. chołuj* 'pług' *naprawdę jest archaizmem semantycznym, kontynuującym pierwotne znaczenie indoeuropejskie?*
- Czy „jeśli” jest kwantyfikatorem?
- Czy rosyjskie „pokolenie” jest polonizmem?

W grupie tej szczególną podgrupę stanowią pytania dotyczące tego, czy dana jednostka należy do jednej klasy, czy też w istocie rozpada się na kilka jednostek przynależnych do różnych klas:

- Serbszcina – to jeden czy dwa języki łużyckie : *w świetle danych językowych i ekstralingwistycznych,*
- Język serbsko-chorwacki : *jeden czy dwa języki?*
- Czy „ręka” jest homonimem leksykalno-gramatycznym.

C. Pytania o relacje między dwiema jednostkami, choć nie najliczniejsze, są bardzo zróżnicowane ze względu na typ relacji, jakiej dotyczą.

Niekiedy relacja ta jest sygnalizowana bardzo ogólnie jako „zgodność” lub „coś wspólnego”:

- Czy Olkusz ma **coś wspólnego** z biblijnym Ha-'Elqoś?
- Czy Franzku i Reßku to **zgodna** para?

Niekiedy relacja ta jest nazwana jednoznacznie, przy czym może to być relacja zarówno znaczeniowa, jak i formalna, zarówno diachroniczna, jak i synchroniczna:

- Czy euro- jest **skrót**em od Europa, europejski?,
- Czy polski „król” **pochodzi od** imienia Karola Wielkiego?,
- Czy przymiotniki „chytry” i „szczerzy” mogą być **antonimami**?

W grupie tej specyficzną podgrupę stanowią pytania o kryteria rozróżniania określonych pojęć lingwistycznych:

- Partykuła czy spójnik? – komentarz do kryteriów ustalania funkcji wyrazów.

D. Pytania o perspektywiczność pewnych procedur badawczych ilustrują następujące przykłady:

- Czy metoda statystyczna profesora Witolda Mańczaka **może** rzucić światło na lokalizację praojczyzny Słowian : artykuł polemiczny,
- Czy grafia staropolska **rozstrzyga** problem pierwotnego zasięgu tzw. kaszubienia? [czy można dzięki grafii rozstrzygnąć],
- Czy ustalanie rodzaju gramatycznego rzeczownika **należy** uzależniać od liczby?
- Czy w słowotwórstwie pojęcie hybryda **jest przydatne**?

E. Pytania o zasięg występowania pewnych zjawisk ilustrują następujące przykłady:

- Czy aoryst i imperfectum występują **tylko** w łużyckim?,
- Czy „dunum” jest słowem **wyłącznie** celtyckim,
- Czy formę proca 'labor' uznać należy za **wyłącznie** łużycką.

F. Pytanie o poprawność form językowych ilustrują następujące przykłady:

- Salon prasowy : tak czy nie!
- Czy można „skserować” kasety?
- Czy zmieniać pisownię nazwy „ulica Barburki”?

G. Pytanie o przyszłość pewnych zjawisk językowych ilustrują następujące przykłady:

- Czy mogą powstać śląski, kaszubski albo góralski język literacki?
- Czy powstanie śląski język literacki?
- Czy polszczyzna północnokresowa ma szanse przetrwania? : w świetle koncepcji dyglosji i żywotności etnolingwistycznej „Ethnolinguistic Vitality”.

6. Jak relacjonujemy odpowiedź?

Nie wszystkie prace, których tytuły zawierają zdania pytajne, zostały opatrzone abstraktami. Nie wszystkie abstrakty zawierają odpowiedzi na postawione w tytule pracy pytanie albo chociaż wskazówkę, pozwalającą taką odpowiedź sformułować. Tabela 5 przedstawia liczbę wystąpień pytań w tytule, liczbę abstraktów oraz liczbę abstraktów relacjonujących odpowiedź. Do abstraktów relacjonujących odpowiedź zaliczałam wszelkie abstrakty pozwalające stwierdzić, czy autor w pracy udzielił odpowiedź na pytanie, w tym również abstrakty stwierdzające, że takiej odpowiedzi nie udzielił.

Tabela 5. Zdania pytajne stanowiące tytuły prac lingwistycznych: częstość użycia wyrazów pytajnych a częstość abstraktów relacjonujących odpowiedź

Wyraz pytajny	Liczba wystąpień (x)	Liczba abstraktów (y)	y/x	Liczba abstraktów relacjonujących odpowiedź (z)	z/x	z/y
<i>Gdzie</i>	6	3	0,50	0	0,00	0,00
<i>Skąd</i>	3	1	0,33	1	0,33	0,00
<i>Dokąd</i>	1	0	0,00	0	0,00	–
<i>Którędy</i>	0	0	–	0	–	–
<i>Kiedy</i>	3	1	0,33	1	0,33	1,00
<i>Odkąd</i>	0	0	–	0	–	–
<i>Ile</i>	7	5	0,71	3	0,43	0,60
<i>Kto</i>	11	5	0,45	2	0,18	0,40
<i>Co</i>	48	34	0,70	15	0,31	0,44
w tym:		w tym:		w tym:		
<i>Po co –</i>	1	<i>Po co –</i>	0,00	<i>Po co –</i>	0,00	–
<i>Czemu ('dlaczego') –</i>	2	<i>Czemu ('dlaczego') –</i>	0,50	<i>Czemu ('dlaczego') –</i>	0,50	1,00
<i>Dlaczego</i>	12	9	0,75	5	0,42	0,55
<i>Czy</i>	182	139	0,74	86	0,47	0,62
<i>Czyż</i>	0	0	–	0	–	–
<i>Czyżby</i>	1	1	1,00			
<i>Jak</i>	50	35	0,70	14	0,28	0,40
w tym:		w tym:		w tym:		
<i>Jak długo –</i>	1	<i>Jak długo –</i>	0	<i>Jak długo –</i>	0	–
<i>Jaki</i>	20	15		3		
w tym:		w tym:		w tym:		
<i>W jaki sposób –</i>	2	<i>W jaki sposób –</i>	0,75	<i>W jaki sposób –</i>	0,15	0,20
<i>W jakim celu –</i>	0	<i>W jakim celu –</i>	0,50	<i>W jakim celu –</i>	0,50	1,00
<i>Z jakiego powodu –</i>	0	<i>Z jakiego powodu –</i>	–	<i>Z jakiego powodu –</i>	–	–
<i>Z jakim skutkiem –</i>	0	<i>Z jakim skutkiem –</i>	–	<i>Z jakim skutkiem –</i>	–	–
<i>Jakiego koloru –</i>	1	<i>Jakiego koloru –</i>	–	<i>Jakiego koloru –</i>	–	–
<i>Czyj</i>	0	0	–	0	–	–
<i>Który</i>	0	0	–	0	–	–

6.1. Kiedy najczęściej relacjonujemy odpowiedź?

Zestawienie przedstawione w tabeli 5 pozwala chyba wysunąć hipotezę, że najbardziej oczekuje się od autora udzielenia odpowiedzi na pytania o rozstrzygnięcie (a więc na pytania z partykulą *czy*). Choć pytania te stanowiły najliczniejszą grupę pytań, procentowy stosunek liczby abstraktów relacjonujących odpowiedź do liczby wszystkich prac jest w ich przypadku najwyższy, podobnie jak procentowy stosunek abstraktów relacjonujących odpowiedź do wszystkich abstraktów. Świadczy to chyba jednocześnie o dwóch tendencjach. Z jednej strony autor artykułu, w którego tytule pojawia się pytanie o rozstrzygnięcie, czuje się zobligowany do udzielenia na nie odpowiedzi (nawet gdyby odpowiedź ta miała brzmieć „Nie jestem w stanie tego stwierdzić”). Z drugiej strony autor abstraktu w artykule tak zatytułowanym właśnie odpowiedzi poszukuje i umieszcza ją w abstrakcie.

6.2. Z jaką dokładnością relacjonujemy odpowiedź?

Jednoznaczność relacjonowania odpowiedzi w abstraktach bywa bardzo różna.

Niektóre abstrakty zawierają zdania, które jednoznacznie można uznać za odpowiedź bezpośrednią, za „zdanie, które wypełnia lukę w obrazie [...] sytuacji” (Brożek 2007: 146–148):

- **Czy Franzku i Refsku to zgodna para?** Przedmiotem artykułu są zjawiska morfologiczne zachodzące w warunkach kontaktu językowego. Zapożyczeniu mogą ulegać zarówno morfemy luźne, np. rumuński morfem comparativu *mai* został zapożyczony do gwar ukraińskich i polskich *maj* ‘głodny’ ‘głodniejszy’, jak i związane, np. meglenorumuńskie końcówki koniugacyjne *-um* (*-am*), *-iș* przeniesione z dialektów słowiańskich. Wnioski dotyczą słownictwa apelatywnego, toponimii, antroponimii, słownictwa nieoficjalnego, terminologii i leksyki gwarowej. Na podstawie rozważań można stwierdzić, że nie tylko w warstwie apelatywnej w warunkach ścisłego i stabilnego kontaktu językowego dochodzi do interferencji morfologicznych, lecz także w warstwie rodzinnej antroponimii języka niespokrewnionego. Przykładem mogą być zdrobniałe formy imion osobowych Niemców spiskich, w których występują nietypowe dla języka niemieckiego hipokoristika na *-u*, np. *Olgu* < *Olga*, *Bebu* < *Elisabeth*, oraz z sufiksem *-ku*, np. *Refsku* < *Terese*, *Franzku* < *Franz*, *Tonku* < *Anton*. Powyższe przykłady pozwalają wykazać, że tytułowa para jest zgodna pod względem morfologicznym. (PK)

Drugą grupę stanowią abstrakty, na których podstawie można taką odpowiedź jednoznacznie sformułować. Część z nich ma postać równoważników zdań, a część – zdań. Stanowią więc odpowiedzi pośrednie (Brożek 2007: 148–150), które można

zaliczyć do odpowiedzi całkowitych wprost, a więc „zdanie (lub równoważnik zdania), z którego wynika jedna lub więcej prawdziwych odpowiedzi właściwych na pytanie zamknięte” (Malinowski 2012: 126):

- **Co lepsze: kazachski czy kazaski?** *Pisownia kazachski, choć łamiąca polskie zwyczaje ortograficzne, jako częstsza uznana jest za równie poprawną jak regularna forma kazaski.* (HK)
- **Inwersja czy elipsa? : analiza wybranej konstrukcji składniowej z „Psaltera Dawidowego” Jana Kochanowskiego** *Szyk przestawny w zdaniach typu „Tyś ludowi swemu prawa podał i porządek spisał wybranemu” jako rezultat nie inwersji, lecz elipsy, czyli transformacji wycierającej.* (HK)

Część abstraktów wskazuje na niemożliwość sformułowania jednoznacznej prawdziwej odpowiedzi bez uściślenia pewnych parametrów pytania. Niekiedy formułowane są odpowiedzi w zależności od wybranych parametrów, niekiedy wskazana jest tylko konieczność uściślenia tych parametrów:

- **Jakie powinny być światła: przeciwmgłowe czy przeciwmgielne?** *Z punktu widzenia fonotaktycznego pierwszeństwo należałoby dać formie przeciwmgielny, od strony słowotwórczej – formie przeciwmgłowy.* (HK)
- **Czy „jeśli” jest kwantyfikatorem?** *Odpowiedź twierdząca lub przecząca zależy od przyjętego modelu opisu.* (HK)

Ostania grupa abstraktów nie zawiera żadnych informacji pozwalających sformułować odpowiedź na postawione w tytule pytanie ani hipotez na temat możliwości sformułowania takiej odpowiedzi:

- **Czy Olkusz ma coś wspólnego z biblijnym Ha-'Elqoś?** *Artykuł prezentuje dotychczasowe koncepcje dotyczące pochodzenia nazwy miasta, zbiera i systematyzuje chronologicznie hipotezy dotyczące pochodzenia omawianej nazwy; przedstawia również etymologie ludowe.* (BO)
- **Czy znasz swoje imię i nazwisko? : kilka uwag o poziomie wiedzy onomastycznej wśród studentów** *Na podstawie ankiety dotyczącej pochodzenia imion i nazwisk.* (TŚ)

7. Powyższe uwagi i spostrzeżenia o zdaniach pytajnych w tytułach zostały sformułowane na materiale prac z jednej dziedziny (lingwistyki) i w jednym języku (polskim). Wymagają więc weryfikacji na materiale prac z innych dziedzin i w innych językach. Pokazują jednak wyraźnie, że zachodzi tu co najmniej kilka wartych dokładniejszych badań zjawisk. Parę „tytuł – abstrakt” można rozpatrywać bowiem jako parę „pytanie – relacja odpowiedzi udzielonej na pytanie”, a więc swoistą odmianę pary „pytanie – odpowiedź”. Nad elementarnymi, przykładowymi parami wypowiedzi

mają tę przewagę, że są wypowiedziami autentycznymi i skomplikowanymi. Nad zarejestrowanymi parami spontanicznych wypowiedzi potocznych mają tę przewagę, że są wypowiedziami wielokrotnie przemyślanymi, redagowanymi i korygowanymi.

BIBLIOGRAFIA

- Boniecka Barbara, 2000, *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Brożek Anna, 2007, *Pytania i odpowiedzi. Tło filozoficzne, teoria i zastosowania praktyczne*, Warszawa: Semper.
- Danielewiczowa Magdalena, 1996, *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim. Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi interrogatywnych*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Malinowski Andrzej, 2012, *Pytania i odpowiedzi. Teoria i zastosowanie w postępowaniu karnym oraz cywilnym. Zarys logiki pytań dla prawników*, Warszawa: LexisNexis.
- Matthews Peter H., 2007, *The concise Oxford dictionary of linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- Rytel Danuta, 1982, *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Wrocław: Ossolineum.
- Wąsik Zdzisław, 1979, *Typologia strukturalna wypowiedzi pytajnych. Na materiale wybranych współczesnych języków indoeuropejskich*, Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Розенталь Дитмар Э., Теленкова Маргарита А., 1985, *Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя*, Москва: Просвещение.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Boniecka, B. (2000). *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Brożek, A. (2007). *Pytania i odpowiedzi: Tło filozoficzne, teoria i zastosowania praktyczne*. Warszawa: Semper.
- Danielewiczowa, M. (1996). *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim: Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi interrogatywnych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Malinowski, A. (2012). *Pytania i odpowiedzi: Teoria i zastosowanie w postępowaniu karnym oraz cywilnym: Zarys logiki pytań dla prawników*. Warszawa: LexisNexis.

- Matthews, P. H. (2007). *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rozental', D. È., & Telenkova, M. A. (1985). *Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov: Posobie dlia uchitelia*. Moskva: Prosveshchenie.
- Rytel, D. (1982). *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*. Wrocław: Ossolineum.
- Wąsik, Z. (1979). *Typologia strukturalna wypowiedzeń pytajnych. Na materiale wybranych współczesnych języków indoeuropejskich*. Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.

**Some questions about questions in the titles of linguistic studies: Are they uniform? What do they indicate?
How do we summarise the answers?**

Abstract

This article is devoted to titles of linguistic studies which have the form of questions. At the theoretical level, the aim is to establish the characteristic features of these questions and their place in the general classification of questions. In practical terms, the analysis aims to formulate some proposals on how such titles should be recorded in bibliographic databases.

**Kilka pytań o zdania pytajne w tytułach prac językoznawczych:
Czy są jednorodne? Co sygnalizują? Jak relacjonujemy odpowiedź?**

Abstrakt

Przedmiotem artykułu są prace językoznawcze, których tytuły mają formę pytań. Teoretycznym celem analizy jest stwierdzenie, jakimi cechami charakteryzują się tego typu pytania i jakie miejsce zajmują w ogólnej klasyfikacji pytań. Praktycznym celem analizy jest sformułowanie postulatów co do tego, jak pytania te powinny być opisywane w bazie danych bibliograficznych.

Keywords: question; title; abstract; research papers; linguistics; yes-no question; indirect question

Słowa kluczowe: pytanie; tytuł; abstrakt; prace naukowe; językoznawstwo; pytanie o rozstrzygnięcie; pytanie zawisłe

Лариса П. Кислюк
Інститут української мови НАН України, Київ
larysa.kysliuk@gmail.com

РОЗБУДОВА ПАРАДИГМАТИКИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВІЙ СИСТЕМІ ISYBISLAW: ПОГЛЯД КОРИСТУВАЧА

Сьогодні мовознавці, як україністи, так і славісти, гостро відчують потребу систематизації сучасної лінгвістичної термінології й створення багатомовних тлумачно-перекладних електронних словників лінгвістичних термінів та баз даних як загальнолінгвістичних, так і аспектних, галузевих для окремих напрямів лінгвістики й окремих лінгвістичних дисциплін. Проблемою для фахівців залишається й встановлення відповідності термінів та їхніх тлумачень у різних слов'янських мовах та англійській мові. Все частіше лінгвісти вдаються до використання можливостей застосування інформаційно-пошукових систем для ідентифікації еквівалентних лінгвістичних термінів у різномовних наукових текстах. Істотну допомогу в такому пошуку надає База бібліографії світового славістичного мовознавства iSybislaw та інформаційно-пошукова система для роботи з нею, в якій подано інструмент багатомовного доступу й пошуку такої інформації. Фактично, на сьогодні система славістичної інформації iSybislaw переросла себе як лише бібліографічна, фахівці все частіше звертаються до неї як до інформаційно-пошукової системи термінів/ключових слів, що становлять інструмент пошуку інформації в iSybislaw. Ті важливі моменти, що 1) в ролі ключових слів виступають переважно терміни, і що 2) в багатомовній системі iSybislaw встановлено класи еквівалентності ключових слів, які становлять собою пари чи ряди рівнопорядкових термінів у слов'янських та англійській мовах, дають можливість користувачу з різним рівнем знання всіх мов, якими подано інформацію, зорієнтуватися не тільки в пошуку потрібних джерел, а й у термінах-еквівалентах, які функціонують у цих мовах.

Про ефективність розбудови парадигматики «мови ключових слів шляхом подавання під час індексації документів як терміна з конкретнішим значенням, підпорядкованого іншому в ієрархічній структурі, так і терміна із загальнішим значенням, вищого в ієрархічній структурі мови» писала одна з авторок концепції створення системи iSybislaw З. Е. Рудник-Карватова (Рудник-Карватова 2016: 109), наголошуючи, що для об'єднання термінів у класи еквівалентності необхідно вста-

новити відношення між такими мовними одиницями, наприклад, синонімічні, ієрархічні тощо, визначити типи таких відношень та порівняти й об'єднати в класи однопорядкові терміни в слов'янських та англійській мовах (Рудник-Карватова 2016: 112–114). На можливостях і перспективах застосування інформаційно-пошукового тезаурусу (ПТТ) як «дерева впорядкування типів інформації за різними відношеннями між ключовими словами: родо-видовими, асоціативними, частина–ціле, об'єкт–атрибут, регулярної сполучуваності» акцентувала увагу Є. А. Карпіловська (Карпіловська 2014: 151) і наголошувала, що «створення ПТТ на основі списку ключових слів ґрунтується на вивченні всього спектру відношень між такими змістовими одиницями, наявними в джерелах ІПС, а також на з'ясуванні характеру й ступеня варіантності термінів на позначення того самого поняття, міри їхньої синонімічності» (Карпіловська 2014: 152).

Для подальшої розбудови парадигматики мови ключових слів системи iSybislaw, яка ґрунтована на встановленні класів еквівалентності лінгвістичних термінів та ключових слів у різних слов'янських мовах та англійській мові, може посприяти використання розробок таких інструментів для окремих мов, а вже потім встановлення їхніх відповідників в інших мовах.

Оскільки тезаурус відображає семантичні відношення й зв'язки між термінами, то для його створення потрібен глумачний словник термінів; побудова сітки або набору можливих семантичних зв'язків між термінами; накладання такої сітки на список термінів певної сфери. Як зацікавлений користувач ІПС iSybislaw, приєднуюся до висловленого в низці публікацій авторів і розробників системи бачення можливостей використання тезаурусу як способу систематизації лінгвістичної термінології та інструменту інформаційного пошуку ІПС iSybislaw, зокрема на матеріалі українського модуля. Тезаурус як словник, в якому слова, що належать до якої-небудь галузі знань, розташовано за тематичним принципом і показано семантичні зв'язки між ними, відображає парадигматичну організацію термінологічної лексики, представляє семантичні й логіко-поняттєві відношення між термінами (передусім родо-видові або гіперо-гіпонімічні, супідрядні – частина–ціле, кореляційні, синонімічні), а отже, унаочнює структуру того поняттєвого простору, який в окремій слов'янській мові склався для мовознавчої терміносистеми в тому її вигляді, який задають джерела системи iSybislaw.

На прикладі окремої термінологічної підсистеми, якою є дериватологія, можна спостерігати проблеми термінології цієї сфери в українській мові загалом. Передусім це проблема багатозначності та синонімії термінів. Цю проблему ґрунтовно аналізувала З. Е. Рудник-Карватова, зокрема на прикладах термінів *деривація*, *дериват* у польській, чеській, російській мовах (Rudnik-Karwatowa 2014: 133); проблему багатозначності лінгвістичних термінів та

можливості її усунення, а також варіантність термінів, зокрема, зумовлену різним їх походженням – інтернаціональним та питомим – проаналізували П. Ковальський та Я. Банасяк (Ковальський, Банасяк 2017: 20–21). У терміносфері слов'янської, зокрема української, дериватології багатозначність і синонімія термінів, зокрема, й зумовлена їхнім походженням, залишається поширеним явищем. Якщо користувач ІПС iSybislav хоче організувати пошук джерел, які стосуються 'розділу мовознавства, що вивчає будову і творення похідних слів' (ЕУМ 2000: 570), то слід враховувати, що в українському мовознавстві на його означення паралельно вживають терміни-синоніми *дериватологія*, *словотвір* 3, *деривація* 3. На позначення 'процесу творення похідних слів' застосовують терміни-синоніми *словотворення*, *деривація* 1, *словотвір* 1. Термін *деривація* 2 позначає також 'процес утворення похідних, вторинних мовних одиниць різних рівнів', а *словотвір* 2 позначає 'рівень системи мови' (УЛТ 2007: 53, 56, 163). Тільки на прикладі термінів *деривація* і *словотвір* видно, як багатозначність цих термінів ускладнює вибудову логічних зв'язків між головними поняттями дериватології, оскільки перетинаються гіперо-гіпонімічні та синонімічні зв'язки. У сучасній науковій літературі усталюється тенденція розмежування цих термінів: *дериватологія* 'дисципліна', *деривація* 'процес – творення різнорівневих вторинних мовних одиниць', *словотвір* 'система', *словотворення* 'процес творення похідних слів', яка бере початок ще від праць І. І. Ковалика. За умови дотримання такої однозначності тлумачення означених термінів, вибудова логічних семантичних зв'язків між цими термінами виглядала б за типами: рід – вид (*деривація* є родовим поняттям до *словотворення*), дисципліна (*словотвір* розглядають в дисципліні *дериватологія*; *словотворення* – також у дисципліні *дериватологія*).

У багатомовній ІПС iSybislav на проблему багатозначності та синонімії термінів в одній мові, якої не завжди можна уникнути, накладається проблема вибудовування міжмовної еквівалентності термінів, пор.: 1) укр. *дериватологія*, *словотвір* 2 (дисципліна) / пол. *derywatologia*, *słowotwórstwo* 2 (*dyscyplina*); 2) рос. *словообразование* 2, *словообразовательная система*; укр. *словотвір* 2, *словотвірна система*; 3) рос. *словообразование* 1, *словообразовательная деривация*, *словопроизводство*; укр. *словотвір* 1, *словотворення*; сербо-луж. *słowotwórba* 1 (*tworzenie wyrazów*); пол. *słowotwórstwo* 1 (*tworzenie wyrazów*), *derywacja słowotwórcza*. Тотожними за значенням є терміни різного походження на позначення вторинності, похідності слова: *дериват* і *похідне слово* (рос. *дериват*, *производное слово*; пол. *derywat*), що в українських термінологічних словниках породжує дублювання змісту словникових статей, пор. *дериват префіксальний*, *дериват суфіксальний* (УЛТ 2007: 53) і *похідне слово префіксальне*, *похідне слово суфіксальне* (УЛТ 2007: 131).

Для підвищення ефективності пошуку в ІПС iSybislav можуть бути корисними напрацювання у використанні тезаурусного підходу до впорядкування

й систематизації лінгвістичної термінології українських лінгвістів – «Електронний словник лінгвістичної термінології з інформаційно-пошуковою системою (тезаурус)», удоступнений на лінгвістичному порталі лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка¹. Тезаурус містить 3400 термінів із морфології, синтаксису, лексики, семантики, комп'ютерної лінгвістики, поданих українською, російською й англійською мовами. ППС може функціонувати в складі іншої інтелектуальної системи, наприклад через систему відсилань. За умови уважного аналізу його змістової організації, зокрема процедури встановлення змістових відношень між термінами, цей продукт міг би стати частиною тезаурусу слов'янської лінгвістичної термінології.

Застосування тезаурусного способу систематизації термінів в окремих підсистемах лінгвістичної термінології, встановлення логічних зв'язків між термінами на прикладі окремих мов і міжмовне зіставлення таких тезаурусів, укладених за однаковим принципом, не є новим, але залишається ефективним підходом, що може посприяти результативності роботи інформаційно-пошукових систем, зокрема обговорюваної системи iSybislaw. Перелік логіко-семантичних зв'язків між лінгвістичними термінами розробили російські фахівці ще у 70-х роках ХХ століття (Никитина 1978; Шелов 1976).

Тезаурусний підхід до систематизації лінгвістичних термінів, застосований українськими мовознавцями (Дарчук, Алексієнко, Сорокін 2009) у вищезгаданому електронному словнику, строго представляє семантичні зв'язки між термінами; його укладали як термінологічну базу, яка вміщує чотири словники: алфавітний, перекладний, тлумачний і тезаурус. Розробники застосували логіко-поняттєве моделювання, яке ґрунтується на встановленні однакових критеріїв до визначення логічних зв'язків між термінами. Розв'язали таке завдання автори за декілька етапів: спочатку уклали сітку можливих поняттєвих зв'язків між термінами і поняттями; далі наклали таку матрицю на масиви окремих підсистем термінів для окремих мов; і зрештою для з'ясування міжмовних еквівалентів наклали одномовні тезауруси.

Побудований тезаурус як статична модель розкриває типи відношень між поняттями, вираженими термінами. Найголовнішими парадигматичними семантичними відношеннями, які охоплюють за підрахунками авторів майже 70% усіх парадигматичних відношень, є родо-видові / гіпонімія (рід – вид), супідрядність на одному рівні – парціація (частина – ціле), синонімія, кореляція (Дарчук, Алексієнко, Сорокін 2009: 194).

¹ <http://www.mova.info> (доступ 18.10.2018).

Застосування тезаурусу як способу систематизації лінгвістичної термінології передусім передбачає спирання на авторитетні одномовні тлумачні словники лінгвістичних термінів, інакше є небезпека неточного чи й неправильного відтворення змісту й обсягу поняття, що позначає певний термін, а також логічних зв'язків між термінами. На жаль, у публікаціях, розробники не вказали, на які саме словники лінгвістичних термінів вони спиралися (Дарчук, Алексієнко, Сорокін 2009), а для дериватолога користування «Електронним словником лінгвістичної термінології з інформаційно-пошуковою системою (тезаурус)» виявило низку проблем, яку не вдалося подолати укладачам:

1) дублювання з різним визначенням типу відношень термінів *словотвір* і *дериватологія*, пор.:

словотвір 2 /Eng: word-formation/ /Рус: словообразование/ 'розділ мовознавства, що вивчає будову слова та способи їхнього творення'.

В цій дисципліні: *дериватологія* /Eng: word-formation/ /Рус: дериватология/ 'розділ мовознавства, що вивчає словотвірну підсистему мови, механізм творення слів на базі наявної в мові системи морфем і способів їхнього поєднання'.

Синонім: *дериватологія* /Eng: word-formation/ /Рус: дериватология/ 'розділ мовознавства, що вивчає словотвірну підсистему мови, механізм творення слів на базі наявної в мові системи морфем і способів їхнього поєднання' (зауважимо, що є й інший англійський синонім – word-building);

2) нерозрізнення українських термінів: багатозначного *словотвір* і *слово-творення* (чи невказання, що йдеться лише про одне з трьох значень терміна *словотвір*):

В цій дисципліні: *афіксальне словотворення* /Eng: affixal word-formation/ /Рус: аффиксальное словообразование.

В цій дисципліні: *афіксальний словотвір* /Eng: affixal word-formation/ /Рус: аффиксальное словообразование;

3) неточні дефініції, відсутність дефініцій або вказівок на багатозначність термінів:

деривація /Eng: Derivation/ /Рус: деривация/ 'творення похідних простих та складних слів за дериваційними правилами і словотвірними типами';

словотворення /Eng: word-formation/ /Рус: словообразование;

4) проблема з визначенням міжмовних термінів-еквівалентів, пор.:

дериват /Eng: derivation/ /Рус: дериват, тоді як точнішим був би англ. відповідник *derivative*. Пор.: *похідне слово* /Eng: derived word/ /Рус: производное слово 'слово, утворене від іншого слова, тобто таке, у складі якого виділяється живий афікс або афікси'.

Безперечно, вказані проблеми є дзеркалом проблеми впорядкування термінології у самій сфері дериватології. В українському мовознавстві, окрім авторитетної академічної енциклопедії «Українська мова» у трьох виданнях (ЕУМ 2000, 2004, 2007), є сучасні словники термінів словотвору, на які можна спиратися: «Словник лінгвістичних термінів. Словотвір і морфеміка» З. С. Сікорської (СЛТ 2003), «Український словотвір у термінах. Словник-довідник» Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо (УЛТ 2007), хоч і в них наявні розбіжності в тлумаченнях багатозначних термінів *деривація*, *словотвір*, *словотворення* (СЛТ 2003: 37, 106, 127; УЛТ 2007: 56, 163, 179). Той факт, що в словниках збережено їхню багатозначність (на відміну від багатьох наукових текстів з цієї галузі), вносить плутанину й породжує нерозрізнення видових термінів, пор.: *деривація афіксальна*, *словотвір афіксальний*, *словотворення афіксальне*, які витлумачено через відсылну формулу 'те, що...', перераховуючи «*афіксальна деривація*, *афіксальне словотворення*, *афіксальний словотвір* у 1-му значенні, *афіксація*» (УЛТ 2007: 56, 163, 179). Варто враховувати той факт, що загальноприйнятим у дериватології також є використання терміна *афіксація*, пор. англ. *affixation*, пол. *afiksacja*, рос. *аффиксация*, укр. *афіксація*. Багатозначність родових термінів та неповне врахування усіх їхніх значень є причиною неврахування різниці в обсязі видових понять, наприклад, понять *афіксальний словотвір* і *афіксальне словотворення* в «Електронному словнику лінгвістичної термінології з інформаційно-пошуковою системою (тезаурус)». Ці терміни збігаються в значенні 'процес творення похідних слів із використанням афіксів' (УЛТ 2007: 33), але термін *афіксальний словотвір* є ширшим за обсягом, як і родовий термін *словотвір* ('процес', 'система', 'дисципліна'), і включає значення 'словотвір, об'єктом вивчення якого є афіксальні способи творення слів' (УЛТ 2007: 33).

Зі сказаного випливає проблема метамови термінологічних словників тлумачного типу, зокрема формулювання уніфікованих тлумачень в одномовних словниках. Логічну структуру дефініції терміна, його метаопис варто укладати за уніфікованою схемою, яка би полегшувала вибудову логіко-семантичних відношень між термінами в словнику тезаурусного типу. Очевидно, що за умови послідовного дотримання в українських словотвірних словниках розмежування базових термінів *дериватологія* 'дисципліна', *деривація* 'творення різнорівневих вторинних мовних одиниць', *словотвір* 'система', *словотворення* 'процес творення похідних слів' та дотримання чіткої однозначності їхніх дефініцій, тезаурусний спосіб упорядкування низки видових термінів дериватології з названими родовими компонентами набув би більшої логічності та стрункості.

Для встановлення класів еквівалентності термінів необхідні авторитетні одномовні тлумачні словники лінгвістичних термінів і двомовні або багато-

мовні перекладні словники лінгвістичних термінів. Адже загальноприйнятим є підхід, за якого провідним принципом установаження тотожності термінів (як і слів та словосполучень) у двох чи декількох різних мовах є їхня семантична еквівалентність, тобто однакове або близьке значення їх у цих мовах.

Створення багатомовних словників слов'янської лінгвістичної термінології, звісно, є окремою проблемою, але дотичною до проблеми розбудови й удосконалення інформаційно-пошукової системи бібліографії світового славистичного мовознавства iSybislaw. Варіантом розв'язання проблеми може бути створення гіпертекстових систем (баз даних, електронних словників), пов'язаних з інформаційно-пошуковою системою iSybislaw, наприклад, як партнерські сайти. Систематизація парадигматичних зв'язків термінів у межах конкретних терміносистем належить до практичних завдань термінознавства, але є вкрай необхідною для фахівців-користувачів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Дарчук Наталія П., Алексієнко Людмила А., Сорокін Віктор М., 2009, *Термін у лінгвістичній інформатиці*, «Інформаційні технології в освіті», № 4, с. 191–199.
- ЕУМ 2000 – Русанівський Віталій М., Тараненко Олександр О. (ред.), 2000, *Українська мова. Енциклопедія*, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- ЕУМ 2004 – Русанівський Віталій М., Тараненко Олександр О. (ред.), 2004, *Українська мова. Енциклопедія*, 2 вид., Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- ЕУМ 2007 – Русанівський Віталій М., Тараненко Олександр О. (ред.), 2007, *Українська мова. Енциклопедія*, 3 вид., Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Карпіловська Євгенія А., 2014, *Роль термінів-непрямих номінацій у тезаурусі інформаційно-пошукової системи славистичного мовознавства*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, s. 146–159, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.015>
- Ковальський Павел, Банасяк Якуб, 2017, *Ключові слова та класи еквівалентності в системі iSybislaw як знаряддя та предмет досліджень*, «Українська мова», № 4, с. 14–26.
- Никитина Серафима Е., 1978, *Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике*, Москва: Наука.
- Рудник-Карватова Зоф'я Е., 2016, *Упорядкування термінології для потреб інформаційно-пошукової системи iSybislaw*, «Українська мова», № 3, с. 105–117.
- СЛТ 2003 – Сікорська Зінаїда С., 2003, *Словник лінгвістичних термінів. Словотвір і морфеміка*, Київ: Шлях.

- УЛТ 2007 – Вакарюк Людмила О., Панцьо Стефанія Є., 2007, *Український словотвір у термінах. Словник-довідник*, Тернопіль: Джуря.
- Шелов Сергей Д., 1976, *Опыт семантического анализа лингвистической терминологии при построении информационно-поискового тезауруса*, автореф. канд. дис., Москва: Московский государственный университет.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2014, *Aspekty teoretyczne i pragmatyczne współczesnej słowiańskiej terminologii słotwórczej*, в: *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte*, ред. Swetlana Mengel, Slavica Varia Halensia 12, Berlin: LIT Verlag, с. 129–142.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Darchuk, N. P., Aleksienko, L. A., & Sorokin, V. M. (2009). Termin u linhvistychnii informatytsi. *Informatsiini tekhnolohii v osviti*, 2009(4), 191–199.
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2014). Rol' terminiv-nepriamykh nominatsii y tezaurusi informatsiino-poshukovoï systemy slavistychnoho movoznavstva. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 146–159. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.015>
- Koval's'kyi, P., & Banasiak, Ia. (2017). Kliuchovi slova ta klasy ekvivalentnosti v systemi iSybislaw iak znariaddia ta predmet doslidzhen'. *Ukrains'ka mova*, 2017(4), 14–26.
- Nikitina, S. E. (1978). *Tezaurus po teoreticheskoi i prikladnoi lingvistike*. Moskva: Nauka.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2014). Aspekty teoretyczne i pragmatyczne współczesnej słowiańskiej terminologii słotwórczej. In S. Mengel (Ed.), *Slavische Wortbildung im Vergleich: Theoretische und pragmatische Aspekte* (pp. 129–142). Berlin: LIT Verlag.
- Rudnyk-Karvatova, Z. E. (2016). Uporiadkuvannia terminolohii dlia potreb informatsiino-poshukovoï systemy iSybislaw. *Ukrains'ka mova*, 2016(3), 105–117.
- Rusanivs'kyi, V. M., & Taranenko, O. O. (Eds.). (2000). *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* [EUM] (1st ed.). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Rusanivs'kyi, V. M., & Taranenko, O. O. (Eds.). (2004). *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* [EUM] (2nd ed.). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Rusanivs'kyi, V. M., & Taranenko, O. O. (Eds.). (2007). *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* [EUM] (3rd ed.). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrains'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Shelov, S. D. (1976). *Opyt semanticheskogo analiza lingvisticheskoi terminologii pri postroenii informatsionno-poiskovogo tezaurusu* (Unpublished doctoral dissertation). Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi universitet.
- Sikors'ka, Z. S. (2003). *Slovyk linhvistychnykh terminiv: Slovtvir i morfemika* [SLT]. Kyiv: Shliakh.
- Vakariuk, L. O., & Pants'o, S. Ie. (2007). *Ukrains'kyi slovtvir u terminakh: Slovyk-dovidnyk* [ULT]. Ternopil': Dzhura.

Developing of the paradigm of linguistic terminology in the iSybislaw information retrieval system: The user's perspective

This article considers the possibilities of using existing dictionaries, particularly thesauri, of linguistic terms (monolingual and bi- or multilingual translation dictionaries) to construct and improve the equivalence classes of keywords in the iSybislaw information retrieval system. An example of basic terms of word formation (*derivatology, derivation, word formation / дериватологія, деривація, словотвір, словотворення*) indicates the importance of taking into account the semantic and logical-conceptual relationships between terms for creating a bank of Slavic linguistic terminology.

Розбудова парадигматики лінгвістичної термінології в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw: погляд користувача

У статті розглянуто можливості використання наявних словників, зокрема тезаурусів, лінгвістичних термінів (одномовних тлумачних і дво- або багатомовних перекладних) для побудови й удосконалення класів еквівалентності ключових слів інформаційно-пошукової системи iSybislaw. На прикладі базових термінів дериватології (*дериватологія, деривація, словотвір, словотворення*) показано важливість урахування семантичних та логіко-поняттєвих відношень між термінами для створення Банку слов'янської лінгвістичної термінології.

Keywords: linguistic term; paradigm; thesaurus; derivatology

Ключові слова: лінгвістичний термін; парадигматика; тезаурус; дериватологія

NAZWY WYŻSZYCH UCZELNI JAKO ŹRÓDŁO KREATYWNOŚCI SŁOWNEJ NAZW POCHODNYCH W ERGONOMII

„Kariera onomastyki, jej nieoczekiwany i burzliwy rozwój jest jednym z najbardziej interesujących zjawisk w dziejach językoznawstwa ostatnich lat. [...] Przyczyny takiej popularności [...] wydaje się, że tkwią w samej onomastyce, w jej wartości dla językoznawstwa, a także innych nauk, z którymi badanie nazw własnych było zawsze ściśle związane. [...] Zrozumiała staje się więc atrakcyjność badań onomastycznych, pozwalających na swego rodzaju odkrywanie nowych sfer interpretacyjnych w naszej nauce” (Furdal 1986: 89).

Obecnie onomastyka staje się dyscypliną interdyscyplinarną (Kaleta 1998: 15). Wynika to z faktu, że zakres jej badań jest coraz szerszy. Przejawia się to głównie w korzystaniu z warsztatu badawczego różnych dziedzin humanistycznych, ale również socjolingwistyki, filozofii, teorii nazw własnych, aksjologii, statystyki. Z drugiej strony wyniki badań onomastycznych są pomocne takim dziedzinom językoznawstwa jak gramatyka historyczna oraz historia języka. Właśnie nazwy własne osób, rzek czy miejscowości były pierwszymi utrwalonymi w pierwszej połowie dwunastego wieku wyrazami polskimi.

Jednym z elementów tworzących wizerunek instytucji jest jej nazwa. Specjaliści pracujący nad tym zdali sobie sprawę z rosnącej konkurencji i zwracają uwagę na wszystkie czynniki, które mogą wpływać na stan i rozwój „przedsiębiorstwa”. Wybór jego nazwy, tej swoistej „wizytówki firmy”, może stać się poważnym problemem.

Nazewnictwem kategorię odnoszącą się do nazw obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją, skupiających się na konkretnej działalności, można nazwać ergonimią. Szybki rozwój w tej dziedzinie nazewnictwa rozpoczął się wraz ze społecznymi i gospodarczymi zmianami w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Tak było w tym okresie w większości języków słowiańskich. Pojawiła się ogromna liczba neologizmów nazewniczych. Wśród wielu nazw umieszczanych w książkach telefonicznych, ogłoszeniach, reklamach, stronach internetowych itp. można znaleźć specjalne modele nazewnicze sprzyjającego kreowaniu pozytywnego wizerunku „firmy”.

Ponieważ w każdym kraju co roku pojawiają się i znikają tysiące dużych i małych firm oraz wszelkiego rodzaju innych instytucji, ergonimy można uznać za jeden z najbardziej produktywnych sektorów nazewnictwa. Ergonimy – czyli również nazwy uczelni i szkół wyższych, należące do ogólnego zbioru chrematonimów – są najnowszą dyscypliną onomastyki.

W roku 2000 pojawił się artykuł Ewy Rzetelskiej-Feleszko *Nazwy firm – chaos czy system?* (Rzetelska-Feleszko 2000). Należałoby się zastanowić, czy nie dotyczy to również nazewnictwa instytucji szkolnictwa wyższego w Polsce. Jedną z pierwszą pracą dotyczącą tego rodzaju nazewnictwa jest artykuł Leonardy Dacewicz *Nazwy polskich uczelni wyższych – tradycja i współczesność*¹ (Dacewicz 2007). Według niej aktualny stan badań onomastycznych pozwala umiejscowić nazwy uczelni czy szkół wyższych w dziale ergonimów lub instytucjonimów, które tworzą jedną z subdyscyplin chrematonimii (Dacewicz 2007: 521).

Według ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym z 27 lipca 2005 roku (Prawo 2005) uczelnia (także: szkoła wyższa) to szkoła prowadząca studia wyższe. Uczelnia to w Polsce jednostka organizacyjna państwowa, samorządowa lub prywatna działająca na podstawie przepisów ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym lub – w przypadku uczelni kościelnych – na podstawie umowy rządu RP z władzami odpowiedniego kościoła. Nazewnictwo uczelni jest określone według uprawnień, a więc, zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym (Ustawa 2011), uczelnie mają prawo używać w swoich nazwach następujących wyrazów w zależności od posiadanych uprawnień: *uniwersytet*, *uniwersytet techniczny*, *uniwersytet uzupełniony przymiotnikiem* w celu określenia profilu (np. *uniwersytet pedagogiczny*, *uniwersytet medyczny* itp.), *politechnika*, *akademia* (Prawo 2005: 7, art. 3)².

Zintegrowany system informacji o nauce i szkolnictwie wyższym POLon³, który stanowi podstawowe źródło omawianych w niniejszym tekście ergonimów, zawiera *Rejestr instytucji szkolnictwa wyższego* (bez jednostek filialnych) – tj. 520 nazw wszystkich uczelni w Polsce – oraz oddzielnie *Rejestr uczelni niepublicznych i związków uczelni niepublicznych* z 379 nazwami wszystkich prywatnych szkół wyższych⁴.

¹ Wcześniej ukazała się praca Macieja Szelewskiego *Pragmatyczna interpretacja ergonimów komercyjnych na przykładzie nazw szkół językowych* (Szelewski 2004).

² Niniejszy tekst został złożony do druku, kiedy obowiązywała jeszcze stara ustawa (Prawo 2005). Natomiast 20 lipca 2018 roku uchwalono nową ustawę o nauce (Prawo 2018), w której wprowadzono nieco odmiennie regulacje odnośnie do nazewnictwa szkół wyższych (zob. Prawo 2018: 7, art. 16). Doprowadzi to prawdopodobnie do nowych zmian w nazewnictwie uczelni wyższych zgodnie obowiązującymi aktualnie wymogami.

³ <http://polon.nauka.gov.pl/> (dostęp 18.10.2017).

⁴ <https://polon.nauka.gov.pl/opi/rejestry/szkolnictwo?execution=e2s1> (dostęp 18.10.2018).

Z zamieszczonych w POLonie rejestrze jednostek szkolnictwa wyższego przytaczającą większość stanowią ergonimy zawierające w swej nazwie wyraz *szkoła* (392 uczelnie wyższe, tj. 75% całości). Spośród nich najwięcej jest nazw z wyrażeniem *wyższa szkoła* (329 uczelni), np. *Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu*, *Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku*, *Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Bielsku-Białej*, *Wyższa Szkoła Humanistyczna we Wrocławiu*, *Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie*.

Nazw z wyrażeniem *szkoła wyższa* jest 47, np. *Dolnośląska Szkoła Wyższa z siedzibą we Wrocławiu*, *Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie*, *Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku*, *Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim*, *Podkarpacka Szkoła Wyższa im. bł. ks. Władysława Findysza w Jaśle*.

I tylko 6 nazw z wyrażeniem *szkoła główna*, np. *Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, *Szkoła Główna Politechniczna z siedzibą w Nowym Sączu*, *Szkoła Główna Służby Pożarniczej*.

Z wyrazem *uniwersytet* mamy w Polsce 20 ergonimów, np. *Uniwersytet Warszawski*, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*, oraz 25 tzw. „uniwersytetów przymiotnikowych”, np. *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*, *Uniwersytet Medyczny w Łodzi*, *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu*.

Z wyrazem *akademia* mamy w Polsce 42 instytucje szkolnictwa wyższego, np. *Akademia Muzyczna im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy*, *Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie*, *Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie*.

Mniej liczne są nazwy z wyrazem *politechnika* (14 uczelni wyższych), np. *Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki*, *Politechnika Częstochowska*, *Politechnika Białostocka*; także nazwy z wyrazem *uczelnia* (13 ergonimów), np. *Uczelnia Łazarskiego w Warszawie*, *Europejska Uczelnia Społeczno-Techniczna w Radomiu*, *Uczelnia Zawodowa Zagłębia Miedziowego w Lubinie*.

Poza tym mamy w Polsce takie nazwy uczelni, jak:

- *collegium* (10 nazw), np. *Collegium Civitas w Warszawie*, *Collegium Da Vinci z siedzibą w Poznaniu*, *Collegium Medicum Wyższa Szkoła Służb Medycznych z siedzibą w Warszawie*;
- *wszechnica* (3 nazwy): *Wszechnica Polska Szkoła Wyższa w Warszawie*, *Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach*, *Wszechnica Mazurska z siedzibą w Olecku*.

W POLonie zarejestrowane są również nieliczne samodzielne jednostki szkolnictwa wyższego zawierające w swej oficjalnej nazwie wyrazy *wydział*, *instytut*, *seminarium*, *centrum*. Są to: *Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie*, *Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu*, *Instytut Teologiczny im. bł. Wincentego Kadłubka w Sandomierzu*, *Instytut Teologiczny im. św. Jana Kantego w Bielsku-Białej*, *Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie* oraz *Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego w Warszawie*.

Nazwy wyższych uczelni jako źródło kreatywności słownej nazw pochodnych...

Z podstawowych wyrazów wchodzących w skład nazwy instytucji szkolnictwa wyższego w Polsce największą karierę zrobiło chyba słowo *akademia*⁵. Ten wyraz znajdujemy w onimach często bardzo odległych od szkolnictwa wyższego.

Przed wszystkim wiele szkół średnich w Polsce, w większości policealnych, ma w swej nazwie *akademia*, np. **Akademia Twórczych Poszukiwań** (jest placówką policealną, niepubliczną, zarejestrowaną w wydziale oświaty Urzędu Miasta Zielonej Góry), **Akademia Ochrony Zdrowia i Urody** (policealna szkoła kosmetyczna, wizażu i masażu w Gorzowie Wielkopolskim), **Akademia Technik Fryzjerskich** (szkoła fryzjerstwa praktycznego we Wrocławiu), **Akademia Zdrowia** (szkoły policealne fryzjerstwa, kosmetyczne, masażu w wielu miastach Polski), **Akademia Sztuk Wizualnych** (szkoła policealna w Poznaniu), **Akademia Fotografii** (szkoła fotografii, studia fotograficzne, kursy i warsztaty), **Europejska Akademia Fotografii** (policealna szkoła w Warszawie), **Akademia Twórczych Poszukiwań** (policealna szkoła fotografii), **Akademia Startu** (policealna wielozawodowa szkoła w Białymstoku), **Akademia Sukcesu** (szkoła policealna wielozawodowa w Białymstoku), **Policealna Szkoła Nowoczesnych Technik Grzewczych Akademii Viessmann** we Wrocławiu

Również wszelkiego rodzaju kursy kształcenia zawodowego i innych przydatnych umiejętności noszą nazwę *akademii*. Dostrzec tu można pomysłówą, bogatą twórczość nazewniczą, np. **Akademia Fryzjerstwa** (szkolenia fryzjerskie), **Akademia Estetyki** (kursy wizażu, fryzjerstwa, stylizacji paznokci), **Akademia Sztuki Piękności** (kursy kosmetyczne), **Europejska Akademia Mody** (kursy odzieżowe w wielu miastach Polski), **Akademia Bezpiecznej Jazdy** (kursy doskonalenia jazdy), **Akademia Dobrej Jazdy** (kursy samochodowe), **Akademia Kierowcy** (kursy prawa jazdy), **Akademia Fitness** (szkolenie instruktorów *fitness* w Polsce), **Akademia Tańca i Fitnessu**, **Akademia Tańców** (kursy tańca), **Akademia Ruchu** (taniec, praca z ciałem, sztuki walki), **Akademia Bonsai** (kursy hodowania bonsai), **Akademia Hatha-Jogi** (szkoła jogi z największymi tradycjami w Polsce), **Akademia Yiquan** (zajmujemy się nauczaniem i popularyzacją chińskiego systemu sztuki walki *yiquan* oraz form ćwiczeń prozdrowotnych), **Akademia Żeglarstwa** (kursy na patenty żeglarskie i instruktorskie), **Akademia Podwodna** (nauka nurkowania), **Akademia Językowa** (kursy języków obcych), **Akademia Języków Obcych i Kultur Narodów** (kursy, których celem jest nie tylko nauczanie, doskonalenie znajomości języków obcych wśród studentów i klientów zewnętrznych, lecz także propagowanie kultur różnych narodów poprzez organizację Dni Narodów, koncertów i spotkań), **Akademia Nauki** (kursy szybkiego czytania), **Akademia Szybkiego Czytania** i wiele innych.

⁵ *Akademia* (gr. *akadeemeia*) – to szkoła założona w Atenach ok. 387 r. p.n.e. przez Platona. Mieściła się w gaju poświęconym herosowi ateńskiemu Akadosowi, od którego imienia pochodzi jej nazwa.

Coraz częściej dzisiejsze dziecko swą pierwszą edukację rozpoczyna w „akademii”. Rodzice są szczęśliwi, mając w domu już trzyletniego „akademika”. Jak grzyby po deszczu powstają więc prywatne przedszkola o wdzięcznych nazwach, np. **Akademia Małych Odkrywców**, **Akademia Przedszkolaka SMYK**, **Akademia Smyka**, **Akademia Krasnoludków**, **Akademia Malucha**, **Przedszkole Poziomkowa Akademia**.

Różnego rodzaju zajęcia dodatkowe dla dzieci, programy edukacyjne, imprezy to oczywiście także *akademie*, np. **Kolorowa Akademia** (program wyrównywania szans edukacyjnych, kulturalnych i rozwojowych oraz przeciwdziałanie izolacji społecznej dzieci niepełnosprawnych), **Akademia Filmowa Multikino** (wprowadzenie młodego widza w świat filmu, prelekcje o filmach), **Akademia Młodych Odkrywców** (cykle wykładów popularno-naukowych przeznaczonych dla dzieci), **Dziecięca Akademia Artystyczna**, (zajęcia ogólnorozwojowe z elementami plastyki, ceramiki), **Akademia Aktywnych i Kreatywnych** (program wszechstronnie rozwijających zajęć dla dzieci do 6. roku życia), **Akademia Jarzenia** (edukacyjne show, którego celem jest podniesienie świadomości wśród dzieci i młodzieży na temat zagrożeń, jakie pojawiają się przy niewłaściwym obchodzeniu się z urządzeniami elektrycznymi).

Jeżeli nasze dziecko już w przedszkolu jest „akademikiem”, to wypada, aby i wakacje miało również na najwyższym poziomie. Nazwy kolonii letnich i innego zorganizowanego wypoczynku to – ma się rozumieć – *akademie*. Oto, jaką nazwę noszą przedsięwzięcia turystyczne dla dzieci, np. w OFERCIE LATO 2015 – zamieszczonej w internecie: **Akademia Szkrabusiów**, **Akademia Wikingowa z nauką pływania**, **Akademia Marynarska**, **Akademia Nie z Tej Ziemi**, **Akademia Westernowa**, **Akademia Detektywistyczna**, **Akademia Policyjna**, **Akademia Audiowizualna**, **Akademia Rozmaitości**, **Roztańczona Akademia**, **Akademia Antyczna**, **Akademia Podróżnicza**, **Dziecięca Akademia Przygody**, **Akademia Olimpijsko-Sportowa**, **Akademia z Rodzicami**.

Największą jednak *akademiomanią* może poszczycić się internet. Zauważamy tu wręcz niewiarygodną produktywność wyrazu *akademia*. Najwięcej nazw z tym słowem zawierają internetowe serwisy szkoleniowe – nastawione na zdobywanie i poszerzanie wiedzy. Są to zazwyczaj swego rodzaju „szkoły internetowe” o bardzo różnorodnym i zróżnicowanym stopniu kształcenia. Jak i inne szkoły, aby zainteresować swą ofertą, te „wirtualne uczelnie” również przeważnie nazywają się akademiami. Równocześnie każda z nich stara się nadać sobie taką nazwę, aby wyróżnić się z pośród pozostałych. I kwitnie tu następujące bogactwo nazw, np. **Akademia Consulting** (szkolenia rozwijające kompetencje pracowników), **Akademia Białego Kruka** (profesjonalne przygotowanie kadr na potrzeby implementacji i rozwoju strategii Six Sigma), **Akademia e-Zamówień Publicznych** (szkolenia z zamówień publicznych dla zamawiających i wykonawców, wdrożenia aukcji i licytacji elektronicznych), **Akademia Kadr** (cykl szkoleń biznesowych na Uniwersytecie Wro-

clawskim z cyklu „Powieimy ci, jak być asertywnym”, „Jak pracować w grupie”), **Akademia Profesjonalnej Administracji** (podnoszenie kwalifikacji w zakresie ICT – projekt współfinansowany przez Unię Europejską), **Akademia WWW** (kursy i szkolenia komputerowe), **Akademia Technologii Informatycznych** (szkolenia komputerowe), **Akademia Menedżera** (kształcenie i doskonalenie umiejętności menedżerów i pracowników z różnych szczebli organizacyjnych w nowoczesnych przedsiębiorstwach), **Gdańska Akademia Bankowa** (kształcenie kadr bankowych i finansowych polskich i zagranicznych), **Polska Akademia Rachunkowości S. A.** (szkolenia), **Akademia Szkoleń i Kompetencji**, **ABC Akademia** (rozwiązania Business Intelligence do zwiększania zyskowności przedsiębiorstw **Akademia Motywacji i Sukcesu** (kursy, szkolenia motywacyjne, artykuły, cytaty, e-booki, które nauczą cię motywować i osiągać sukces), **Akademia Psychologii Zorientowanej na Proces** (ośrodek terapeutyczno-szkoleniowy), **Akademia Dashofera** (szkolenia, seminaria, branżowe szkolenia, fachowe konferencje, warsztaty dokształcające, specjalistyczne seminaria), **Akademia Szkół Uczących Się** (kursy, szkolenia i warsztaty podnoszące jakość pracy nauczycieli i szkoły), **Akademia Umiejętności Pedagogicznych w Kwidzynie** (szkolenie nauczycieli), **Akademia Oszczędzania Energii** (cykl szkoleń z zakresu zapoznania się z najnowszymi technologiami w zakresie wykorzystania i wykonywania izolacji), **Łysogórska Akademia Kobiet** (unijny projekt, w ramach którego 200 kobiet zagrożonych wykluczeniem społecznym i zawodowym z siedmiu gmin województwa świętokrzyskiego – Bielin, Bodzentyna, Górna, Łącznej, Masłowa, Suchedniowa i Wąchocka – weźmie udział w szkoleniach, które pozwolą im znaleźć pracę), **Akademia Prasy Lokalnej** (program szkoleniowy skierowany do dziennikarzy, grafików i menedżerów z prasy lokalnej w Polsce), **Akademia Capgemini** (program szkoleniowy studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie), **Akademia Artes Liberales** (program szkolenia odbywania interdyscyplinarnych studiów równoległe na kilku uczelniach, który zapewnia wybitnie uzdolnionym, kreatywnym humanistom zdobycie niepowtarzalnego, rozległego wykształcenia oraz poświadczonego przez sześć uczelni dyplomu).

Akademiomania zawładnęła również wszelkiego rodzaju serwisami informacyjnymi i portalami internetowymi. Poświęcone są one informacjom o organizacji, misji, charakterze organizacji, liście sukcesów, danych identyfikacyjnych i kontaktowych oraz aktualnym informacjom o samych organizacjach. Charakteryzują się dużymi zasobami treści. Tutaj również zauważamy bogatą twórczość nazewniczą z wyrazem *akademia*, np. **Akademia Zdrowia i Urody**, **Akademia Walki z Rakiem**, **Akademia Domu i Wnętrza** (program poświęcony bieżącym trendom i modzie w budownictwie i wnętrzarnictwie), **Akademia Familijna** (międzynarodowa sieć kursów wychowawczych dla rodziców), **Akademia Energii** (portal Polskiego Towarzystwa Przesyłu i Rozdziału Energii Elektrycznej), **Akademia Filozoficzna** (propagowanie kultury filozoficznej

i artystycznej w Polsce oraz postaw dialogu i kreatywności), **Akademia Dobrych Pomysłów** (portal ludzi dobrej woli), **Akademia Kariery Zawodowej** (aktywizacja w zakresie poszukiwania pracy), **Akademia Menagera**, **Akademia Sukcesu** (porady i motywacja dla menedżerów i ludzi sukcesu), **Akademia Przedsiębiorczości**, **Akademia Wiedzy Praktycznej** (skuteczne metody osiągnięcia sukcesu i samodoskonalenia), **Akademia Internetu** (dokonuje selekcji stron zgłoszonych do Webstarfestival), **Akademia Fotografii Cyfrowej HP**, **Młodzieżowa Akademia Informatyczna**, **Akademia Online**, **Akademia Tarota**, **Akademia Maratonu**, **Akademia Zwierciadła** (witryna miesięcznika „Zwierciadło”), **Akademia Pracy** (witryna „Gazety Prawnej”). I wiele wiele innych tego rodzaju nazw.

Zarówno w niewirtualnej rzeczywistości, jak i w internecie *akademia* rozprzestrzenia się na inne sfery ludzkiej działalności. Popularne się stają tzw. serwisy społecznościowe – jest to rodzaj stron, na których spotykają się internauci o podobnych zainteresowaniach. Fundamentem serwisów społecznościowych są fora dyskusyjne, lub czaty. W ich nazwach często spotykamy słowo *akademia*, np. **Akademia Kreatywnego Odczucia**, **Akademia Tajemniczych Sztuk Pięknych**, **Akademia Uwodzenia** (jak skutecznie podrywać i uwodzić kobiety), **Akademia Pstryk** (aktywizacja dzieci i młodzieży oraz działania służące przygotowaniu do samodzielnego podejmowania inicjatyw w środowisku społecznym), **Akademia Relaksu i Rehabilitacji**, **Akademia Gorzowska** (forum dyskusyjne).

Również serwisy rozrywkowe – strony, na których znajdziemy tylko humor i różne zabijające czas ciekawostki, śmieszne zdjęcia, filmiki, muzykę itp. (tzw. czasoumłacze) – często są *akademią*, np. **Akademia Tajemniczych Sztuk Pięknych**, **Akademia Musicalowa**, **Akademia Humoru Aleksandra Trzaski**, **Akademia Rzygaczy** (niezależna placówka badawcza historii i współczesności Gdańska), **Akademia Uwodzenia**, **Mistrzowska Akademia Miłości**, **Akademia Seksu**, **Akademia Humoru Żołnierskiego**, **Akademia Rozrywki**, **Akademia Dobrego Humoru**.

Solidne vortale, których głównym zadaniem jest dostarczanie szczegółowej informacji z konkretnej dziedziny, też często nazywają siebie *akademią*, np. **Akademia Mocowania** (propagowanie wiedzy z zakresu mocowania ładunków), **Akademia Dialogu** (upowszechnianie wiedzy na takie tematy jak: porozumiewanie się, radzenie sobie z problemami, problemy wychowawcze, rozwój dziecka itp.), **Akademia REHAU** (doradztwo optymalnego wykorzystania rozwiązań opartych na polimerach), **Akademia Sieci Cisco** (upowszechnianie wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych związanych z sieciami komputerowymi).

Również blogi – rodzaj stron, które generalnie są używane jako internetowe dzienniki – czasami też lubią nazwać siebie *akademią*. Przede wszystkim dotyczy to tzw. „blogów zamkniętych” – skoncentrowanych na jednym temacie. Możemy tu zaobserwować bardzo radosną twórczość nazewniczą, np. **Akademia Ninja**

Konoha, **Akademia** Czarownic, **Akademia** Fotografii, **Akademia** Tańca Dawnego, **Akademia** Udanego Ślubu, **Akademia** Invest24.PL, **Akademia** Sklatek, **Akademia** Homiletyczna, **Akademia** Telemarketingu, Powszechna **Akademia** Nieruchomości, **Akademia** Tolerancji, **Akademia** Umiejętności, **Akademia** Fantastycznych Bohaterów, **Akademia** Ruchu.

Wracając do rzeczywistości, należy wymienić różnego rodzaju stowarzyszenia i organizacje społeczne, a nawet fundacje o nazwie *akademia*, np. **Akademia** Energii (portal Polskiego Towarzystwa Przesyłu i Rozdziału Energii Elektrycznej), **Akademia** Walki z Rakiem (stowarzyszenie wspierania chorych na nowotwory, pobudza do walki, obalając schematyczne myślenie na temat choroby i leczenia), **Stowarzyszenie Akademia** Łucznica (propagowanie rękodzieła artystycznego), **Akademia** Rozwoju Filantropii (fundacja mająca na celu propagowanie i pobudzanie prospołecznych postaw filantropijnych), **Akademia** Młodych Dyplomatów (organizacja przygotowująca studentów ostatnich lat studiów oraz młodych absolwentów do rekrutacji do polskiej służby dyplomatycznej), **Akademia** Inżynierska w Polsce (ogólnopolskie stowarzyszenie inżynierów), **Stowarzyszenie „Akademia Wilanowska”** (działa w obrębie szeroko pojętej kultury, sztuki i nauki we wszystkich jej przejawach i aspektach, w szczególności zaś na rzecz ochrony i promocji Muzeum Pałacu w Wilanowie i dawnej rezydencji wilanowskiej, a także innych miejsc i zbiorów dziedzictwa narodowego).

Zdarzają się też różnego rodzaju kampanie, imprezy, konkursy, wczasy, akcje społeczne itp. nazywane *akademią*, np. **Akademia** Bezpiecznego Samochodu (kampania działań na rzecz poprawy bezpieczeństwa na polskich drogach), **Świąteczna Akademia** Rękodzieła (konkurs), **Akademia** Narolska 2008 (IX Międzynarodowe Galicyjskie Warsztaty Artystyczne), **Akademia** Kreatywnego Odchudzania (wczasy), **Akademia** Zdrowia (wczasy odchudzające), **Akademia** Psa Pracującego (wspólny zimowy wypoczynek z psami), **Akademia** Rozgrzewki (społeczna akcja edukacyjno-sportowa uświadamienia miłośnikom białego szaleństwa roli rozgrzewki i odpowiedniego przygotowania własnego ciała do wyczynów na śniegu), **Akademia** Słońca (opiekuje się turystami wypoczywającymi w gminie Rewal, bezpłatnie dostarczając im rozrywki, zachęcając do aktywnego spędzania czasu na plaży), **Akademia** Przygody (profesjonalne imprezy integracyjno-rozrywkowe – team building, szkolenia, imprezy integracyjne, imprezy firmowe, pikniki, imprezy dla firm), **Prawnicza Akademia** Filmowa (impreza studencka), **Letnia Akademia** Filmowa (impreza studencka), **Akademia** Przyszłości (konkurs wiedzy o ekonomii i zarządzaniu, organizowany przez firmę Eureko skierowany do studentów szkół państwowych i prywatnych), **Targi Akademia** (impreza spotkań środowiska akademickiego i młodych ludzi z Polski północnej), **Akademia** Seniora (program działalności Wrocławskiego Centrum Seniora).

Spacerując po mieście, spotykamy zakłady usługowe i sklepy o nazwie *akademia*, np. **Akademia Przygody** (organizacja profesjonalnych imprez integracyjno-rozrywkowych), **Akademia Sztuki Kulinarnej** (usługi cateringowe), **Akademia Fitness** (klub fitness), **Akademia Urody Amanda** (salon kosmetyczny), **Akademia Fryzury** (zakład fryzjerski), **Akademia** (księgarnia językowa w Warszawie), **Akademia** (restauracja na Mokotowie).

Wszelkiego rodzaju szkoły piłkarskie oraz innych dyscyplin sportowych są obecnie najczęściej nazywane *akademią*, np. **Akademia Piłkarska Legii Warszawa**, **Akademia Piłkarska Górnik Wałbrzych**, **Piłkarska Akademia Władysława Żmudy**, **Warszawska Akademia Broni** (szkoła szermierki).

Zdarzają się też bardzo specyficzne *akademie*, np. **Akademia Rozrywki** – audycja radiowa (skeece, monologi i piosenki) zaprzyjaźnionych z radiostacją Trójka artystów kabaretowych.

Tym bardzo modnym wyrazem ostatnio zainteresowała się również nasza rodzima reklama, np. **Akademia codziennych przyjemności „Princessy”** – to reklama telewizyjna wafelka „Princessa”.

Powracając do nazewnictwa szkół wyższych w Polsce, możemy zauważyć, że w dzisiejszych czasach słowo *akademia* jest mile widzianym, można powiedzieć: wręcz pożądanym elementem nazwy uczelni. Wiele z nich stara się zmienić swoją nazwę ze *szkoły wyższej* (oczywiście zgodnie z przepisami) na *akademię*. Należałoby się więc zastanowić, czy nie następuje swego rodzaju dewaluacja tego słowa. Przypomnijmy chociażby znaną prowokację „Gazety Wyborczej” **Akademia Wielka Lipa** i związaną z tym burzliwą dyskusję prasową o stanie polskiego szkolnictwa wyższego (zob. Mazur i in. 2009).

Największą chyba jednak karierę zrobiło słowo *akademia* w literaturze dziecięcej, przede wszystkim w twórczości Jana Brzechwy. Jak wiadomo, jego bajki bawią i wychowują, uczą pięknej polszczyzny. Na utworach Jana Brzechwy wychowały się pokolenia Polaków. Któż z nas nie zna igły, która tańczyła z nitką, a także Kaczki Dziwaczki, no i przede wszystkim pana Kleksa. I tu uwidacznia się kunszt słowny poety i wizja przyszłości. Dzisiaj wielu widzi w postaciach jego utworów odniesienie do dzisiejszych czasów.

Lata okupacji przeżył Brzechwa pod Warszawą. Powstała wtedy **Akademia pana Kleksa**⁶. Była to jedna z pierwszych książek dla dzieci wydanych w roku 1946. Brzechwa nie był moralizatorem, zmuszał swego – nawet najmłodszego czytelnika – do samodzielnego myślenia, posługując się ironią, paradoksem czy karykaturą. A czyż nie jest karykaturalną wizją takiej przyszłości *Akademia pana Kleksa*? Jego uczelnia spełnia wymogi współczesnej „nowoczesnej szkoły wyższej”.

⁶ W latach sześćdziesiątych kontynuacją tego utworu były *Podróże pana Kleksa* i *Triumf pana Kleksa*.

Przed wszystkim świetne warunki lokalowe, o jakich niektóre dzisiejsze uczelnie mogą tylko pomarzyć. Wszystko w jednym, trzypiętrowym, przestrzennym budynku. Na parterze odbywają się zajęcia dydaktyczne, na pierwszym piętrze znajduje się „dom studenta i stołówka”, na drugim mieszka pan Kleks – rektor uczelni, a na trzecim przechowuje się wszelką dokumentację.

Nauka i życie w akademii są może dziwne⁷, ale przecież w naszych czasach również się dąży po poszukiwaniu nowych form wychowawczych i edukacyjnych. W świecie pana Kleksa z pryszniców codziennie leci woda z sokiem, chłopcy chodzą w mundurkach (jeden z byłych naszych ministrów chciał to przecież wprowadzić), w czasie posiłków jedzą specjalne sosy, a każdy z nich ma inne właściwości⁸.

Przedmioty, jakich się tu naucza, są zarówno nowatorskie, jak i niespotykane. To między innymi kleksografia, przedzenie liter, leczenie chorych sprzętów, geografia podobna do gry w piłkę nożną – uczniowie kopią globus i wykrzykują nazwy miast i państw. Globus ten wpada raz do jednej lub drugiej z bajek (w parku otaczającym akademię znajdują się bowiem furtki do różnych bajek).

Zajęcia w Akademii pana Kleksa są zatem niezwykle, chociażby ze względu na różnorodność form nauczania. Przedmioty wymyślał pan Kleks⁹. Na kleksografii dzieci robiły na papierze kleksy z atramentu, a następnie składały papier na pół. Kleksy się rozmazywały na papierze, tworząc różne figury i postacie. Do takich obrazków dzieci dopisywały odpowiednie historyjki wymyślone przez pana Kleksa. Po lekcji kleksografii dzieci przędły litery. Polegało to na wyprostowywaniu drukowanych liter z książek. Do ciekawych przygód w Akademii należą także odwiedziny w fabryce dziur i dziurek¹⁰ oraz odwiedziny Adasia w psim niebie, gdzie spotkał swojego Rekasa.

Rektor uczelni – pan Kleks¹¹ – jest wręcz niesamowitym nauczycielem. W przeprowadzanych w dzisiejszych czasach wśród studentów ankietach oceny pracowników naukowych przebiłby chyba wszystkich wykładowców. Potrafi wykonywać wiele niebywałych dla innych osób czynności. Ubiera się i zachowuje niestandardowo. O takich wykładowcach dzisiejsi studenci wręcz marzą.

⁷ O niektórych współczesnych uczelniach też się mówi, że są „dziwaczne”.

⁸ Być może pozostałością tej wizji pana Kleksa jest zwyczaj spożywania przez dzisiejszych studentów na wykładach kanapek, a wielu z nich stawia bezceremonialnie przed sobą na ławce wielką butlę coli.

⁹ Gdyby się przyjrzeć programom nauczania wielu dzisiejszych uczelni, to w nich też jest wiele przedmiotów „wymyślonych”.

¹⁰ Studiowanie ma być przecież przygodą, a odwiedziny w fabryce – to praktyki zawodowe.

¹¹ Na imię ma Ambroży i jest bohaterem także innych książek Jana Brzechwy. Dziś można by powiedzieć, że Ambroży Kleks – mag, czarodziej z piegami i w wielkich czarnych okularach – to wypisz wymaluj dorosły Harry Potter. Jednak w utworach Brzechwy nie ma okrutnych scen przemocy, zawiści i nienawiści tak charakterystycznych dla baśni z wcześniejszych epok.

Niestety na końcu tej powieści, gdy Alojzy niszczy mu sekrety, pan Kleks zamienia się w guzik¹². Jan Brzechwa przewidział chyba, że często bywa taki smutny koniec niektórych „wybitnych” uczonych.

W dzisiejszych czasach byłaby to prawdopodobnie jedna z najatrakcyjniejszych uczelni w kraju. Kto nie chciałby poznać niezwykłego profesora, nauczyć się rzeczy, jakich nie można zgłębić w żadnej innej akademii, i móc odwiedzać znane bajki, przechodząc tylko przez furtki w murze? A może ktoś chciałby posłuchać opowieści szpaka Mateusza, dostać odznaczenie z piega i przeżyć przygody, o jakich można tylko śnić?

Ta radosna twórczość nazywania wszystkiego akademią ma też swoje plusy – „wpływa na wzrost liczby uniwersytetów” w Polsce. Ten bujny rozwój akademii nie wszystkim się jednak podoba. „Solidne uczelnie”, jeszcze do niedawna dumne z tego, że są akademią, a nie po prostu szkołą wyższą, starają się ze wszelkich sił być uniwersytetem. Na tej fali przemianowywania nazw zostają powoływane uniwersytety o niespotykanych dotychczas w Polsce nazwach.

Takim rozwojem sytuacji poczuły się zagrożone „prawdziwe” uniwersytety. Dlatego też zgodnie z Ustawą z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Prawo 2005) zarządono, że wyższe uczelnie mają prawo używać w swoich nazwach następujących wyrazów w zależności od posiadanych uprawnień:

- *uniwersytet* – uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora w co najmniej 12 dyscyplinach,
- *uniwersytet uzupełniony przymiotnikiem* w celu określenia profilu – ma co najmniej 6 uprawnień do nadawania stopnia naukowego, w tym co najmniej 4 uprawnienia w dziedzinach objętych profilem uczelni,
- *akademia* – to uczelnia, która ma co najmniej 2 uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora.

W ten sposób mamy w Polsce pełnoprawne *tradycyjne* uniwersytety, np. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, *Uniwersytet Gdański*, *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*, *Uniwersytet w Białymstoku*, a także nowe tzw. uniwersytety przymiotnikowe, np. *Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, *Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Kochanowskiego w Kielcach*, *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu*, *Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach*, *Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina w Warszawie*, *Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, *Uniwersytet Rolniczy im. Hugo Kołłątaja w Krakowie*, *Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja*

¹² Według *Słownika języka polskiego* – w trzecim, potocznym znaczenie wyraz guzik to ‘zupełnie nic’ – <https://sjp.pwn.pl/sjp/guzik;2463567.html> (dostęp 18.10.2018).

Śniadeckich (dawna Akademia Techniczno-Rolnicza) w Bydgoszczy, Uniwersytet Zachodniopomorski Technologiczny w Szczecinie.

Gdyby Jan Brzechwa żył w dzisiejszych czasach, prawdopodobnie szkoła Ambrożego Kleksa nosiłaby już nazwę *Uniwersytet Pana Kleksa*.

BIBLIOGRAFIA

- Dacewicz Leonarda, 2007, *Nazwy polskich uczelni wyższych – tradycja i współczesność*, w: *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*, red. Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch, Katarzyna Skowronek, Kraków: Pandit, s. 521–528.
- Dacewicz Leonarda, 2009, *Nazwy polskich i białoruskich uczelni wyższych w ujęciu porównawczym*, w: *Droga ku wzajemności. Materiały XV Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, red. Iwan Kreń, Swietłana Musijenko, Ihar Popow, Jauhenij Rowba, Grodno: Wydawnictwo Uniwersytetu Państwowego w Grodnie, s. 374–378.
- Furdal Antoni, 1986, *Onomastyka widziana z zewnątrz*, w: *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Onomastycznej w Opolu-Szczedrzyku 12–13 X 1984 r.*, red. Henryk Borek, Stanisław Kochman, Opole: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, s. 89–95.
- Kaleta Zofia, 1998, *Teoria nazw własnych*, w: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 15–36.
- Mazur Natalia, Kopiński Michał, Kącki Marcin, Mikulec Ewa, Leśniewska Joanna, Przybylska Aleksandra, 2009, *Szybkimagister.pl czyli Akademia Wielka Lipa*, „Gazeta Wyborcza”, nr 249, 23 października, s. 1, 3–4.
- Podracki Jerzy, 2006, *Nazwy szkół i przedszkoli*, „Życie Szkoły”, nr 6, s. 18–22.
- Prawo, 2005, *Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku*, Dz. U. 2005, nr 164, poz. 1365 z późniejszymi zmianami, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051641365/U/D20051365Lj.pdf> (dostęp 18.10.2018).
- Prawo, 2018, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku*, Dz. U. 2018, poz. 1668, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf> (dostęp 18.10.2018).
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2000, *Nazwy firm – chaos czy system?*, w: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z XI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998 r.*, red. Magdalena Czachorowska, Łucja M. Szewczyk, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, s. 99–112.
- Szelewski Maciej, 2004, *Pragmatyczna interpretacja ergonimów komercyjnych na przykładzie nazw szkół językowych*, „Onomastica”, t. 49, s. 165–179.

- Szelewski Maciej, 2010, *Ergonimy komercyjne w polskiej i rosyjskiej przestrzeni językowej*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Szwajczuk Alina, Kaczorowski Arkadiusz, 2011, *O błędnych tłumaczeniach nazw uczelni wyższych w Polsce. Dlaczego powszechna praktyka tłumaczenia nazw szkół wyższych na university budzi kontrowersje?*, w: *Interdyscyplinarność w dydaktyce nauczania języków obcych*, red. Katarzyna Jaworska-Biskup, Barbara Kijek, Alina Szwajczuk, Szczecin: Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe ZAPOL Dmochowski, Sobczyk, s. 263–281.
- Ustawa, 2011, Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2011, nr 84, poz. 455, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110840455/U/D20110455Lj.pdf> (dostęp 18.10.2018).

Proper names of higher education institutions in Poland: A case of verbal creativity in the field of ergonimy

Abstract

Analysis of proper names in general, and ergonyms in particular, requires a highly specific approach. By and large, onyms are neither a separate grammatical category nor a typical lexical class. This may be confirmed by their high potential for syntactic expressions, resistance to transformations in the process of translation, and relatively insignificant responsiveness to modifications driven by extralinguistic factors. Proper names of higher education institutions, which belong to the class of chrematonyms, are a relatively new subject of onomastic research. Scholarly interest in this group goes back to the period of political and economic transformation and the early days of market economy in Poland. The names of such institutions are characterised by highly pragmatic considerations: their founders often select names which convey a basic message on their educational profile and offer as well as location.

The lexemes prevailing among the names of higher education institutions in Poland include *akademia* ‘academy’, *politechnika* ‘university of technology’, *uniwersytet* ‘university’ and *szkoła wyższa* ‘training college/college of higher education’, lit. ‘higher school’. On the other hand, certain old, traditional words describing such institutions – *szkoła główna*, *uczelnia*, *collegium*, *wszechnica* – are far less popular. In some cases an independent entity happens to be called *wydział* ‘department’ or *instytut* ‘institute’.

This article sets out to explore ergonyms related to higher education institutions which function in the Polish linguistic reality. It also offers a discussion of names derived from the word *akademia* ‘academy’. The issues in focus, methodological tenets as well as the scope of material under scrutiny require further consideration.

Nazwy wyższych uczelni jako źródło kreatywności słownej nazw pochodnych w ergonimii

Abstrakt

Analiza nazw własnych, a szczególnie ergonimów, wymaga specyficznego podejścia. Ogólnie rzecz biorąc można stwierdzić, że onimy nie tworzą kategorii gramatycznej, nie są też typową kategorią leksykalną. Świadczy o tym ich wyjątkowo wysoka skłonność do tworzenia wyrażeń syntaktycznych, odporność na przekształcenia w procesie translacji i stosunkowo niewielka podatność na zmiany wywołane uwarunkowaniami pozajęzykowymi. Nazwy uczelni, należące do ogólnego zbioru chrematonimów, są najnowszą dziedziną badawczą onomastyki. Rozwój tej dyscypliny wiąże się w Polsce z okresem transformacji ustrojowej i wprowadzeniem gospodarki rynkowej. Nazwy nowych szkół wyższych charakteryzują się wysokim współczynnikiem pragmatyczności. Założyciele przeważnie kierują się potrzebą przekazania informacji o uczelni – profilu kształcenia, ofercie edukacyjnej, a także lokalizacji.

Wśród polskich nazw dawnych tradycyjnych dominują *akademia*, *politechnika*, *uniwersytet*, *szkoła wyższa*, rzadko *szkoła główna*, *uczelnia*, *collegium*, *wszechnica*. Czasami samodzielnie istniejąca szkoła wyższa nosi nazwę *wydział*, *instytut*, *seminarium*.

Niniejszy artykuł jest próbą przeanalizowania części nazewnictwa z zakresu ergonimii szkół wyższych, stosowanego w polskiej przestrzeni językowej. Omówione zostały również nazwy pochodne od słowa *akademia*. Problematyka badawcza, założenia metodologiczne oraz zakres poddanego analizie materiału wymagają szerszego omówienia.

Keywords: chrematonyms; ergonyms; name derivatives; names of institutions of higher education; onomastics

Słowa kluczowe: chrematonimy; ergonimy; nazwy pochodne; nazwy uczelni; onomastyka

OPRACOWANIA DIALEKTOLOGICZNE W ISYBISLAWIE

iSybisław to, jak wiadomo, nowoczesny system informacyjno-wyszukiwawczy opracowujący publikacje z zakresu światowego językoznawstwa sławistycznego, których liczba zbliża się do 25 000¹. Niepoślednie miejsce w kręgu dyscyplin sławistycznych zajmuje dialektologia, czego dowodem są m.in. prace Komisji Ogólnosłowiańskiego Atlasu Językowego czy powstanie Komisji Dialektologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów w 2008 roku. Jej pozycję oddaje też liczba dokumentów zaszeregowanych do wyróżnianych w iSybisławie² dla poszczególnych języków słowiańskich klas *Dialektologia* i *Słownictwo gwarowe* (2585³), stanowiąca 10,6% wszystkich rekordów znajdujących się w bazie.

System iS daje użytkownikowi możliwość prostego i złożonego wyszukiwania informacji w dużym zbiorze danych według różnych parametrów, m.in. takich jak osoba (autor, redaktor, edytor, tłumacz i in.), tytuł dokumentu, język dokumentu, rok wydania, klasyfikacja rzeczowa, a także słowa kluczowe, a jeśli opis dokumentu zawiera abstrakt lub adnotację, możliwe jest również wyszukiwanie w tych polach (Łuczaków 2014: 204). Spośród wymienionych parametrów wyszukiwania w niniejszym artykule skupimy się na dwóch, klasyfikacji i słowach kluczowych, w kontekście opracowań dialektologicznych.

Celem artykułu jest przedstawienie relacji między wielkością języka a reprezentacją prac dialektologicznych, frekwencji wybranych słów kluczowych, a także zależności między podstawowymi pojęciami i terminami dialektologicznymi w wybranych językach słowiańskich a ekwiwalencją słów kluczowych.

¹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, dane liczbowe odnoszą się do stanu iSybisława z dnia 16.09.2015.

² Dalej też: iS.

³ Łączna liczba dokumentów w klasach *Dialektologia* i *Słownictwo gwarowe* w poszczególnych językach słowiańskich.

Liczba użytkowników języka a reprezentacja prac dialektologicznych w iS

Klasami głównymi klasyfikacji iS jest 16 języków słowiańskich: staro-cerkiewno-słowiański, cerkiewnosłowiański, bułgarski, macedoński, słoweński, czeski, słowacki, połabski, polski, kaszubski, staroruski, rosyjski, białoruski, ukraiński, łemkowski i rusiński oraz dwie grupy językowe: serbsko-chorwacka i łużycka⁴. Spośród wymienionych interesowały mnie te, w których wyróżniono podklasy *Dialektologia* i *Słownictwo gwarowe*. Tym samym lista języków zmniejszyła się niemal o połowę, gdyż ubyły: staro-cerkiewno-słowiański, cerkiewnosłowiański, połabski, kaszubski, staroruski, łemkowski i rusiński. W tym miejscu należałoby postawić pytanie, czy nie byłyby celowe modyfikacja i rozbudowa klasyfikacji (które zresztą już dawniej miały miejsce – por. Rudnik-Karwatowa, Mikos, Bojar 2007: 19) tak, by wszystkie języki posiadały podobną strukturę podklas. Wydaje się, że zwłaszcza w przypadku kaszubszczyzny przyniosłoby to efekt porządkujący i uprecyzyniło wyszukiwanie.

Dla języków posiadających podklasy *Dialektologia* i *Słownictwo gwarowe* sprawdzimy relację między wielkością języka mierzoną liczbą jego użytkowników a przyporządkowanymi do odpowiednich podklas opracowaniami gwaroznawczymi.

Najwięcej rekordów dialektologicznych sporządzono dla polszczyzny – aż 1062, co stanowi 41% wszystkich. Znajdujący się na drugim miejscu język białoruski ma ich o wiele mniej, bo 338, następnie rosyjski – 291, grupa serbsko-chorwacka – 214 i język ukraiński – 213. Stanowi to rozbieżność z listą uporządkowaną według liczby użytkowników danego języka. Jej skład oraz kolejność poszczególnych języków są nieco inne. Wśród języków, których liczba użytkowników przekroczyła dziesięć milionów, na pierwszym miejscu znajduje się oczywiście rosyjski – 201 373 900, następnie polski – 40 248 740, ukraiński – 34 605 200, grupa serbsko-chorwacka – 15 248 596 oraz czeski – 13 180 300⁵.

Porównując kryterium liczebności języka i liczby opracowań dialektologicznych, narzuca się kilka wniosków. Po pierwsze, dysproporcja między liczbą użytkowników języka rosyjskiego (62% wszystkich mówiących w językach słowiańskich) a liczbą prac gwaroznawczych (291; 11%). Odpowiadać za to może m.in. obecność odrębnej klasy *Etnolingwistyka*, dziedziny chętnie wykorzystującej materiał gwarowy i tym samym stanowiącej konkurentkę dialektologii. Zasadą dla niemal wszystkich języków słowiańskich jest to, że dział ten liczył mniej rekordów niż *Dialektologia* czy *Słownictwo gwarowe*. Wyjątek stanowi jedynie język rosyjski.

⁴ <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/CategoryList.do> (dostęp 18.10.2018).

⁵ Szczegółowe dane liczbowe – por. tabela 1. Informacje o liczbie użytkowników poszczególnych języków pochodzą ze strony: <http://www.ethnologue.com> (dostęp 7.03.2015).

Tabela 1. Liczba rekordów w klasach *Dialektologia* i *Słownictwo gwarowe* oraz użytkowników według języków

Klasa	Liczba rekordów	Razem	Użytkownicy języka
Język bułgarski. Dialektologia	41	64	7 895 240 (2012)
Język bułgarski. Słownictwo gwarowe	23		
Język macedoński. Dialektologia	74	95	1 476 550 (2002)
Język macedoński. Słownictwo gwarowe	21		
Grupa serbsko-chorwacka. Dialektologia	159	214	15 248 596 (2006/2013)*
Grupa serbsko-chorwacka. Słownictwo gwarowe	55		
Język słoweński. Dialektologia	87	123	2 075 410 (2012)
Język słoweński. Słownictwo gwarowe	36		
Język czeski. Dialektologia	52	82	13 180 300 (2012)
Język czeski. Słownictwo gwarowe	30		
Język słowacki. Dialektologia	27	41	6 787 650 (2012)
Język słowacki. Słownictwo gwarowe	14		
Grupa łużycka. Dialektologia	58	62	20 350 (2007)**
Grupa łużycka. Słownictwo gwarowe	4		
Język polski. Dialektologia	770	1062	40 248 740 (2013)
Język polski. Słownictwo gwarowe	292		
Język rosyjski. Dialektologia	194	291	201 373 900 (2010)
Język rosyjski. Słownictwo gwarowe	97		
Język białoruski. Dialektologia	165	338	2 537 640 (2011)
Język białoruski. Słownictwo gwarowe	173		
Język ukraiński. Dialektologia	143	213	34 605 200 (2003)
Język ukraiński. Słownictwo gwarowe	70		

* Pierwszy rok odnosi się do języka chorwackiego, drugi – serbskiego.

** Na liczbę tę składają się użytkownicy języka dolnołużyckiego (6860) i górnolużyckiego (13 490).

Po drugie, dysproporcja między liczbą użytkowników języka polskiego (12% wszystkich mówiących w językach słowiańskich) a liczbą opracowań dialektologicznych (1062; 41%). Ta oczywiście wynika z usytuowania siedziby Centrum Sławistycznej Informacji Naukowej w Warszawie, stąd pewna nadreprezentacja opracowań dotyczących polszczyzny w analizowanych klasach. Pochodną tego oraz oparcia słownika języka słów kluczowych na języku polskim (Rudnik-Karwatowa, Mikos, Bojar 2007: 26) jest preferencja tzw. deskryptorów w języku polskim, która docelowo zniknie, zastąpiona przez paranaturalny język informacyjno-wyszukiwawczy z wejściem we wszystkich językach słowiańskich i w języku angielskim (Rudnik-Karwatowa 2014: 38). Do sprawy preferencji słów kluczowych w języku polskim jeszcze powrócimy.

Po trzecie, język białoruski zajmujący ósme miejsce co do liczby użytkowników wśród języków słowiańskich sytuuje się na drugiej pozycji, wyprzedzając rosyjski, jeśli chodzi o liczbę opracowań dialektologicznych (338; 13%). O rozbieżnościach tych – inaczej niż w przypadku dwu wcześniej omawianych języków – zdecydowały czynniki językowe. Na Białorusi w sytuacji destabilizacji białoruskiego języka literackiego (Калита 2010: 230) zainteresowanie badaczy skupiło się na innych odmianach tego języka, w tym na gwarach. Częściowo liczbę rekordów z zakresu dialektologii białoruskiej podnoszą prace polskich językoznawców ze względu na wpływy gwar białoruskich na wschodzie Polski. (O nadreprezentacji prac polskich badaczy była już mowa).

W czwartym miejscu grupy serbsko-chorwackiej ze względu na liczbę zarówno użytkowników (ponad piętnaście milionów), jak i opracowań dialektologicznych (214) również dopatrywać się można motywacji sytuacją językową. Silna pozycja dialektów czakawskiego, kajkawskiego i sztokawskiego, wielostronne oddziaływania dialektalne i innych języków wpłynęły na duże zróżnicowanie terytorialne grup serbsko-chorwackiej i wzmożoną tym uwagę badaczy. Poza opisem dialektów jako celem samym w sobie dialektologia grupy zachodniej języków południowosłowiańskich często łączona jest z kwestiami etniczno-politycznymi mającymi usankcjonować odrębność danego języka, państwa czy grupy etnicznej.

Piąte miejsce pod względem liczby opracowań (213) zajmuje język ukraiński, zamykając tym samym listę języków, które przekroczyły liczbę dwieście.

Frekwencja wybranych słów kluczowych

Łuczaków postuluje, że „tworzeniem słownika słów kluczowych z zakresu językoznawstwa sławistycznego w różnych językach na potrzeby systemu iSybislaw (a przynajmniej jego weryfikacją) powinni zajmować się specjaliści w zakresie poszczególnych działów językoznawstwa (fonetyki, morfologii, składni, słowotwórstwa, dialektologii, onomastyki, frazeologii, etnolingwistyki i in.)” (Łuczaków 2014: 214). W niniejszej części tekstu dokonamy takiej weryfikacji w zakresie ograniczonym do słów kluczowych opartych na wyrazach *gwara* i *dialekt*.

Słowo kluczowe *gwara* jest bezkonkurencyjne pośród opracowań dialektologicznych (967 rekordów). Ponadto, występować może w formie liczby pojedynczej lub mnogiej i przyjmować dookreślenia mające zasadniczo charakter lokalizujący. Niemniej, ze względu na spadek terminologiczny po wcześniejszym stanie badań *gwara* może pojawiać się dla oznaczenia nieterytorialnych odmian języka, np. *gwara łowiecka*, *miejska*, *przestępcza*, *środowiskowa*, *więzienna*, *zawodowa*. I tu dziwi brak powiązań wymienionych słów kluczowych z zawierającymi odpowiedni termin z zakresu socjolingwistyki, np. *gwara więzienna* do *żargon więzienny*, *gwara zawodowa* do *profesjolekt*, tym bardziej że użytkownik iSybislawa w innych przypadkach zostaje odesłany do takiego słowa

kluczowego, np. *gwara młodzieżowa, studencka, uczniowska* > *socjolekt młodzieżowy, studencki, uczniowski, gwara złodziejska* > *żargon złodziejski*.

Powróćmy jednak do słów kluczowych z elementem *gwara/gwary* w użyciu terytorialnym. Tabela 2 przedstawia frekwencję słów kluczowych, w których dookreślenie gwary ma charakter lokalizujący, by zorientować się, które tereny szczególnie interesują badaczy. Z jednej strony są to tereny Polski północno-wschodniej, gdzie mieszkają staroobrzędowcy, z drugiej – Polski południowej z gwarami cieszyńskimi i szerzej śląskimi. Tradycyjnie też dużo uwagi dialektologdy poświęcają gwarom Polski wschodniej, w których widać wpływy języków wschodniosłowiańskich, np. kresowym, poleskim czy podlaskim⁶.

Tabela 2. Frekwencja słów kluczowych z elementem *gwara/gwary*

Słowo kluczowe	Liczba wystąpień
G. cieszyńskie, g. staroobrzędowców	33
G. śląskie	27
G. kresowe	22
G. poleskie	20
G. łemkowskie	18
G. czakawskie	17
G. podlaskie (język polski)	13
G. archangielskie	12
G. huculskie	10
G. bojkowskie, g. orłowskie, g. zachodniopoleskie	9
G. mazowiecko-podlaskie	8
G. podhalańska	7
G. orawskie, g. nadszańskie	6
G. syberyjskie	5
G. nadnarwiańskie, g. spiskie, g. wielkopolskie, g. zakarpacie	4
G. jabłonkowska, g. kosowsko-resawskie, g. warmińskie, g. wileńskie	3
G. bukowina, g. dubrownicka, g. kajkawskie, g. kieleckie, g. kujawskie, g. kurpiowska, g. nadbużańskie, g. podlaskie (język ukraiński), g. południowokresowe, g. riazzańskie, g. rodopskie	2
G. dolnowardarskie, g. ekawskie, g. ijękawskie, g. ikawskie, g. jarosławskie, g. kociewskie, g. łomżyńska, g. mazurska, g. południowonotańskie, g. pskowska, g. puńska, g. rutarska, g. seligierskie, g. sreńska, g. „starovinska”, g. zachodnie, g. zachodniocieszyńska	1

⁶ Już wcześniej (Ostapczuk 2007: 60) zwracano uwagę na specyficznie polski charakter inwentarza gwar w *Słowniku słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego* (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006), który został zaimplementowany w systemie wyszukiwawczym iS.

Ponadto wymienić jeszcze można słowa kluczowe z komponentem *gwara* i dookreśleniem o charakterze typologicznym, np. *g. mieszana*, *g. peryferyjna*, *g. przejściowa*, *g. wyspowa*, które nie mają konkretnej geograficznej lokalizacji, nie są definiowane przez wymienienie cech gramatycznych i leksykalnych, jak w poprzedniej grupie, lecz stanowią abstrakcyjne typy realizowane przez konkretne gwary z elementem lokalizującym, np. gwara staroobrzędowców na terenie Polski to typologicznie gwara wyspowa, a lokalizująco – historyczna gwara pskowska.

Podobne uporządkowanie przeprowadzić można wśród słów kluczowych z wyrazem *dialekt/dialekty*.

Tabela 3. Frekwencja słów kluczowych z elementem *dialekt/dialekty*

Słowo kluczowe	Liczba wystąpień
D. północnokresowy	41
D. południowokresowy	35
D. czakawski	27
D. śląski	25
D. rezjański, d. słowiński	20
D. kajkawski, d. kaszubski	19
Język Słowian pomorskich = d. pomorskie	15
D. pskowski	14
D. małopolski	13
D. nowogrodzki	10
D. sztokawski, d. wielkopolski	9
D. morawskie (sic!)	7
D. mazowiecki, d. ślepiński	6
D. gorański, d. wschodniosłowiańskie	4
D. friuński, d. kresowy, d. Natisone, d. terski, d. zachodniosłowiańskie	3
D. dubrownicki, d. istro-rumuński, d. mazurski, d. ochrydzki, d. południowomacedoński, d. sołuński, d. walański	2
D. goreński, d. laski, d. lechickie, d. malborski, d. meglenorumuński, d. naddnieprzański, d. poleski, d. północnokaszubski, d. prekmurski, d. starokajkawski, d. warmiński, veljotski dijalekt = d. wiklański	1

Porównując tabele z jednej strony najpopularniejszych gwar i z drugiej – dialektów, wskazać można pewne podobieństwa. Należy do nich wysoka pozycja Kresów

i Śląska. Wśród dialektów wysoko znalazło się też Pomorze z dialektem słowińskim i kaszubskim oraz południowa Słowiańszczyzna z dialektem czakawskim, rezjańskim i kajkawskim.

Pewien problem stanowi rozbieżność między klasyfikacją wynikającą z używanych w iSybisławie słów kluczowych a stanem wiedzy współczesnej dialektologii. Lista dialektów polskich jest krótka i jak na razie zamknięta. Obejmuje dialekt małopolski, mazowiecki, śląski i wielkopolski. Chodzi więc o dialekty spoza tej listy, a istniejące jako słowa kluczowe, np. nie wyodrębnia się w dialektologii polskiej dialektu mazurskiego, łaskiego, malborskiego, północnokaszubskiego czy warmińskiego⁷, choć w iSybisławie funkcjonują odpowiednie słowa kluczowe. Zastanówmy się, co jest przyczyną owej rozbieżności. Po pierwsze: wola autora, tj. autor wbrew tradycji terminologicznej wyróżnia pewien dialekt, np. Hubert Górniewicz pisze o dialekcie malborskim, a Wiktor Steffen – o dialecie warmińskim. Terminów tych *de facto* używają tylko ich autorzy⁸, a ogół badaczy się nimi nie posługuje, ale ze względu na użycie autorskie wymienione słowa kluczowe mają rację bytu, choć wprowadzają pewne zamieszanie. Po drugie: klasyfikacja przyjęta na gruncie dialektologii innej niż polska, np. dialekt poleski w dialektologii białoruskiej czy ukraińskiej. Słowa kluczowe wyodrębniane na tej podstawie również wydają się do zaakceptowania. Tu jednak dotykamy już trzeciej przyczyny: nieprzystawalności terminów gwaro-znaczkowych w poszczególnych językach słowiańskich.

Ekwiwalencja wybranych słów kluczowych w językach słowiańskich

Słowa kluczowe, będące w dużej mierze terminami, stanowią główne narzędzie wyszukiwania w iSybisławie. Tymczasem między terminami różnych języków brak ekwiwalencji⁹, co szczególnie uwidacznia się w pracach o charakterze konfrontatywnym i typologicznym, a spowodowane jest nie tylko różną strukturą opisywanych języków, lecz także brakiem idealnej symetrii między terminami w różnych narodowych tradycjach gramatycznych (Łuczków 2014: 207). Tabela 4 przedstawia słowa kluczowe *gwara* i *dialekt* oraz ich innojęzyczne odpowiedniki stosowane w iSybisławie.

⁷ Por. słowa kluczowe do artykułów: Falińska 1994; Damborský 1997; Górniewicz 1967–1974; Lica 2000; Steffen 2000.

⁸ Szerzej o problemie autorskiej terminologii na materiale ukraińskim: Романюк 2014.

⁹ Problematykę tę podejmowali m.in. Ostapczuk 2007; Wołkava 2013; Кульпина, Татаринов 2014; Łuczków 2014.

Dwudzielny układ tabeli 4 wynikający z przyjęcia za punkt odniesienia terminologii polskiej sugeruje z jednej strony jego uniwersalizm, potwierdzany przez askryptory rosyjskie, serbsko-chorwackie i ukraińskie, z drugiej – swoistą defektywność angielskich, czeskich i słowackich słów kluczowych. Oczywiście tak nie jest. Sięgając do kilku podstawowych opracowań dialektologicznych lub kompendiów wiedzy językoznawczej dla wybranych języków, stwierdzić możemy istnienie trzech układów podstawowych terminów dialektologicznych (por. tabele 5 i 6).

Układ jednoelementowy. Charakterystyczny dla opracowań czeskich, słowackich i angielskich¹⁰. Pochodzący z językoznawstwa angielskiego termin *dialect* ma niezwykle szeroki zakres, uważa się go bowiem za synonim *variety*, a więc odmiany języka. Ang. *dialect* opisuje zarówno zróżnicowanie terytorialne (*regional dialects*), jak i społeczne (*social dialects*) (Davis 1983: 1–11). Niekiedy tak szerokie znaczenie terminu dialekt przyjmują też dialektolodzy badający stosunki słowiańskie, np. „Dialekt všeobecne je štruktúrna varieta vo vzt’ahu k inej variete alebo čiastkový útvar vo vzt’ahu k celku” (Ripka 1998: 113).

Dla sytuacji we wschodniej części gwar czeskich Bělič przedstawia inny niż w tabeli 6, bardziej złożony podział, zaczynając od jednostek najmniejszych (*jednotlivé místní nářečí, mikrodialekty*, dawniej *různořeč*), przechodząc do coraz większych: *drobnější i větší podskupiny* (dawniej *podřeč*), *skupiny nářečí/makrodialekt* (Bělič 1972: 11). Z tego zasobu najczęściej używa się nazw uwzględnionych w tabeli. Z drugiej zaś strony mamy w Czechach *interdialekty*¹¹ powstające poprzez niwelowanie dawnych dialektów, mniej ograniczone terytorialnie formy ponaddialektalne, które w swym rozwoju zmierzają ku względnie ogólnonarodowej mowie potocznej (Bělič 1972: 10). Jest to substandardowa odmiana języka wywodząca się z gwar, ale już nieograniczona terytorialnie jak one.

Układ dwuelementowy. Typowy dla dialektologii polskiej i bułgarskiej. W dawnej polskiej praktyce *dialekt* i *gwara* używane były synonimicznie, obecnie przyjęto rozróżnienie zakresów przedstawione w tabeli 6. Przejęty z Czech *interdialekt* pojawia się w literaturze opisującej polską sytuację językową rzadko (np. Dubisz 2013) lub adaptuje się go i zawęża do występowania w tekstach folkloru (Sierociuk 1990; 2002).

Dla pełnego obrazu sytuacji w dialektologii bułgarskiej warto odnotować, że przytoczona definicja została użyta dla terminu *диалект*. Jednak, jak stwierdza Стойков, w ostatnim czasie spotyka się terminy *диалект* i *говор* bez rozróżnienia

¹⁰ Ze względu na brak definicji w dostępnym źródle nie uwzględniono w tabelach 5 i 6 języków łużyckich. Wydaje się jednak, że i dialektologia tych języków realizuje układ jednoelementowy z synonimicznie używanymi *dialekt* i *nářeče* (Faska 1998: 148–151).

¹¹ Terminy *interdialekt* i *polodialekt* używane są też dla opisu sytuacji językowej na Słowacji (Ripka 1998: 116).

ich znaczenia (Стойков 2002: 27). Pojawia się ponadto *подговор*, dawniej zaś używano jeszcze *наречие* (Стойков 2002: 27–28).

Układ trójelementowy. Charakterystyczny dla opracowań gwar języków wschodniosłowiańskich. Na najniższym poziomie występuje pojęcie odpowiadające 'mowie jednej lub kilku sąsiednich wsi' (ros. *говор*, błr. *мясцовая гаворка*, ukr. *говірка*). Ze względu na jego konkretność nie ma tu większych różnic między językami, co widać nawet w konstrukcji definicji. Rozbieżności pojawiają się na wyższych poziomach, gdy stopień abstrakcji rozważanego pojęcia wzrasta. Różnice występują nie tylko pomiędzy językami, lecz także – co naturalne – wśród naukowców jednego języka. Inny zestaw terminów dialektologii rosyjskiej niż przedstawiony w tabeli 6 podaje *Лингвистический энциклопедический словарь*:

говор – наименьшая территориальная разновидность языка, используемая в качестве средства общения жителями одного или нескольких соседних, обычно сельских, населенных пунктов, не имеющих территориально выраженных языковых различий [...]” (Ярцева 1990: 110–111), „**диалект** – разновидность данного языка, употребляемая в качестве средства общения лицами, связанными тесной территориальной, социальной или профессиональной общностью. [...] **группа говоров** – элементарная, минимальная ареальная единица языка; **наречие** – наиволее крупная единица диал. членения языка, совокупность диалектов, объединенных общими признаками; **диалектная зона** – терр. распространения комплекса диал. явлений, не противопоставленная др. терр. к-рая бы характеризовалась соответствующими, собственно диал. чертами (Ярцева 1990: 132–133)¹².

Ponadto rozróżnia się dialekt terytorialny i socjalny, a pierwszy z nich może być synonimem dla wszystkich innych wymienionych pojęć określających zróżnicowanie geograficzne (Ярцева 1990: 133).

Po przedstawieniu podstawowych terminów z zakresu terytorialnych odmian wybranych języków słowiańskich przejdźmy do porównania polskich słów kluczowych i ich innojęzycznych odpowiedników (tabela 4) z ekwiwalencją terminów ustaloną na podstawie wykorzystanych opracowań (tabela 5).

Tabela 4. Polskie deskryptory *gwara* i *диалект* oraz ich innojęzyczne askryptory w iS

Język	Angielski	Słowacki	Czeski	Polski	Rosyjski	Ukraiński	Chorwacki
Deskryptory	-	-	-	gwara	говор, диалект 2	говірка	govor
	dialect	dialekt	nářečí	диалект*	диалект 1	диалект	dijalekt, narječje

* W iSybisławie znajduje się także askryptor górnołużycki dialekt, którego nie uwzględniłam w tabeli ze względu na brak dostępności do źródeł o charakterze definicyjnym.

¹² Pogrubienia pochodzą ode mnie.

Tabela 5. Ekwiwalencja terminów określających terytorialne odmiany wybranych języków słowiańskich

Język	Angielski	Słowacki	Czeski		Polski	Bułgarski	Rosyjski	Białoruski	Ukraiński
Terminy					gwara	подговор	говор	мясцовая гаворка	говірка
	dialect	nářečie	nářečí	nářeční skupina	dialekt	диалект (говор)	группы говоров	група гаворак	діалект / говір
							наречие	дыялект	група діалектів

Z powyższego zestawienia płynnie kilka wniosków:

- 1) terminy z układów jednoelementowych nie powinny być przyporządkowane do jednego tylko terminu z układów dwu- i trójelementowych (np. ang. *dialect* → pol. *dialekt*), lecz do wszystkich, np. ang. *dialect* → pol. *gwara, dialekt*;
- 2) wszystkie terminy z układów dwu- i trójelementowych powinny być przyporządkowane do terminu z układu jednoelementowego, np. pol. *gwara, dialekt* → ang. *dialect* zamiast obecnego pol. *dialekt* → ang. *dialect*, lecz pol. *gwara* → ang. Ø;
- 3) kwestią nieznaną obecnemu systemowi ekwiwalencji iS jest trójpoziomowość terminów dialektologicznych;
- 4) ową komplikację rozwiązać można, jak się wydaje, traktując terminy najniższego poziomu z układów trójelementowych (*говор, мясцовая гаворка, говірка*) jak terminy najniższego poziomu z układów dwuelementowych, zaś terminy wyższego rzędu z układów trójelementowych (*группы говоров, група гаворак, диалект / говір, наречие, дыялект, група діалектів*) jak terminy wyższego rzędu z układów dwuelementowych, stosując zasadę 1) i 2).

Zaprezentowane wnioski nie roszczą sobie prawa do rozstrzygnięć ostatecznych, lecz ich celem jest rozpoczęcie poszukiwań przedstawionych problemów. Obraz sytuacji zmieni na pewno uwzględnienie literatury dialektologicznej pozostałych języków słowiańskich¹³, jak i niewykorzystanych dotychczas opracowań. Niezgodność tabel 4 i 5 była zresztą do przewidzenia, gdyż mimo postulowanej przez większość badaczy precyzji wyznaczania zakresu i treści terminów w terminologii językoznawczej występują synonimia i wieloznaczność. Choć w językach informacyjno-wyszukiwawczych relacja synonimii łącząca odpowiednie słowa kluczowe może być traktowana szerzej niż w języku naturalnym (Rudnik-Karwatowa 2014: 33–35), to pozostaje pytanie, jak daleko owa poszerzona synonimia sięga.

¹³ Przykładowo, dołączenie do omawianych języków serbskiego skomplikowałoby obraz wprowadzeniem aż sześciu terminów: *говор, наречје, дијалекатска зона, дијалекатски тип, дијалекат, наддијалекат* (Ђупић 1996: 159–161).

Tabela 6. Terytorialne odmiany języka: słowackiego (Ripka 1998: 113), czeskiego (Belič 1972: 9, 11), polskiego (Urbańczuk [red.] 1978: 59, 108), bułgarskiego (Стойков 2002: 23, 27–28), rosyjskiego (Касагин [red.] 1989: 7), białoruskiego (Крывицкі 2003: 24–25), ukraińskiego (Житко 1966: 4)

J. słowacki	J. czeski	J. polski	J. bułgarski	J. rosyjski	J. białoruski	J. ukraiński
Nářečie (tradición) terytorialny dialekt) je štruktúrny jazykový útvár, ktorým spontánne (nemo- delovo) komunikuje autochtónne obyva- tel svojej geograficky vymed- zenej oblasti.	Nářeči – územnívariant běžné mluvy.	Gwara – mowa ludności wielkiej z nie- wielkiego tery- torium, prze- ważnie z kilku czy kilkunastu wsí. [...] pod- rzedná w stosunku do dialektu. [...] Gwara w ogólniejszym znaczeniu to w ogóle mowa wielka.	Поговор – означаване на част от говор.	Говор – язык одного или нескольких соседних населенных пунктов, однородных в языковом отношении.	Мясцовая гаворка – назва традыцыйнай мясцовай сістэмы (ці проста сукупнасці) моўных сродкаў і асаблівасцей, якая выступае ў маўленні патомных жыхароў у адным ці некалькіх суседніх сельскіх населіках пры іх непасрэдных вусных моўных зносінах паміж сабой у працы і побыце. [...] таксама і маўленне на яе аснове.	Говорка – місцева мова одного або кількох населених пунктів, які не мають територіально виражених мовних відмінностей.
		Nářeční skupa- pina – velké a vnitřně dost dife- rencované skupiny, které se však přesto navzájem shodují v různých závažných jevech.	Діалект (говор) – языкова единица – разновидность на общонародия язык, – която е сред- ство за непосредно взаимно общуване на известен по-го- лям или по-малък колектив, ограни- чен териториално или социално, и която се характе- ризира с единство на езиковата си система.	Группы говоров – более мелкие объединения [чем наречия – В.О.].	Група гаворак	Діалект / говор – територіально- мове утворення, що об'єднує в собі ареали діалектних елементів різних рівнів. Іншіше кажучи, [...] це територіально-мове утворення, окреслене на лінгвістичній карті пасмом воглюс.
				Наречие – наиболее крупные объединения говоров различного ранга.	Дыялект – найбольш буйная адзінства беларускіх гаворак на агульных асаблівасцях і звычайна іх узалежнаму тэрытарыяльнаму размяшчэнню. [...] Кожны дыялект мае ў сваім складзе структурна-тэрытарыяльныя адручныя групы гаворак.	Група діалектів

Podsumowując, należy wskazać raz jeszcze na brak korelacji między wielkością języka a liczbą opracowań dialektologicznych, a także na dominację opracowań polskich. Widać ją również we frekwencji słów kluczowych z elementem *gwara* i *dialekt* oraz w ustanowieniu typowego dla polskiej sytuacji językowej układu *gwara* – *dialekt* jako punktu odniesienia dla innych języków. Kwestia ekwiwalencji różnojęzycznych słów kluczowych z zakresu terytorialnych odmian języka wymaga zarówno nowych rozwiązań, jak i dalszych badań.

BIBLIOGRAFIA

- Bělič Jaromír, 1972, *Nástin české dialektologie*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Damborský Jiří, 1997, *Czeszczyzna w pasie przygranicznym*, w: *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury / Polsko-české sousedství v rozvoji jazyka a literatury*, red. Teresa Z. Orłoś, Jiří Damborský, Wrocław: Ministerstwo Edukacji Narodowej RP, Uniwersytet Wrocławski, s. 33–39.
- Davis Lawrence M., 1983, *English dialectology. An introduction*, Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Dubisz Stanisław, 2013, *Językoznawcze studia polonistyczne. Pisma wybrane, uzupełnione, zmienione*, t. 1, *Dialektologia i jej pogranicza*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Falińska Barbara, 1994, *O języku polskim starowierców z Ukty na Mazurach*, w: *Skupiska staroobrzędowców w Europie, Azji i Ameryce. Ich miejsce i tradycje we współczesnym świecie*, red. Iryda Grek-Pabisowa, Irena Maryniakowa, Richard Morris, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy), s. 323–331.
- Faska Helmut (red.), 1998, *Serbščina*, Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.
- Górniewicz Hubert, 1967–1974, *Dialekt malborski*, t. 1–2, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lica Zenon, 2000, *Słownictwo słowiańskie i północnokaszubskie w twórczości Hieronima Derdowskiego*, „Rocznik Gdański”, t. 60, z. 2, s. 111–116.
- Łuczów Iwona, 2014, *Uwagi o ekwiwalencji słów kluczowych w systemie informacyjnym iSybislaw (na przykładzie wybranych terminów gramatycznych)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 49, s. 203–218, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.019>
- Ostapczuk Oksana, 2007, *Język informacyjno-wyszukiwawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 2, s. 54–63.
- Ripka Ivor, 1998, *Miestne nárečia*, w: *Slovenský jazyk*, red. Ján Bosák, Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, s. 113–117.

- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2014, *Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa slawistycznego iSybisław. Wyzwania, osiągnięcia i możliwości*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 49, s. 28–43, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Mikos Zenon, Bojar Jarosław, 2007, *Nowoczesny system informacji slawistycznej. Zadania, dotychczasowe wyniki i perspektywy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 2, s. 19–40.
- Sierociuk Jerzy, 1990, *Interdialekt a styl folkloru*, „Annales UMCS. Sectio FF”, nr 6, s. 37–50.
- Steffen Wiktor, 2000, *Wyrazy pochodzenia francuskiego w dialekcie warmińskim*, „Język Polski”, nr 80, z. 1–2, s. 63–69.
- Urbańczyk Stanisław (red.), 1978, *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wołkava Jeuhenna, 2013, *Праблемы беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі і пытанне суадноснасці ключавых слоў (лінгвістычных тэрмінаў) у iSybisław*, „Slavia Orientalis”, t. 62, z. 2, s. 285–292.
- Жилко Федот Т., 1966, *Нариси з діалектології української мови*, wyd. 2, zmien., Київ: Радянська школа.
- Калита Инна В., 2010, *Современная Беларусь. Языки и национальная идентичность*, Ůstí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Касаткин Леонид Л. (red.), 1989, *Русская диалектология*, wyd. 2, zmien., Москва: Прогресс.
- Крывіцкі Аляксандр А., 2003, *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск: Вышэйшая школа.
- Кульпина Валентина Г., Татаринов Виктор А., 2014, *Синонимия ключевых слов в системе славистической библиографии как эпистемологические рефлексы развития лингвистической терминологии*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 49, s. 188–202, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.018>
- Романюк Юлія В., 2014, *Українська авторська термінологія в системі iSybisław (дієслово)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 49, s. 245–258, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Сероцюк Ежи, 2002, *Является ли язык фольклора интердialeктом?*, „Исследования по славянским языкам”, nr 7, s. 89–109.
- Стойков Стойко, 2002, *Българска диалектология*, wyd. 4 (fototyp.), София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Тупић Драго, 1996, *Дијалекти*, w: *Српски језик*, red. Милорад Радовановић, Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, s. 159–170.
- Ярцева Виктория Н. (red.), 1990, *Лингвистический энциклопедический словарь*, t. 1, Москва: Советская энциклопедия.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bělič, J. (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Čupić, D. (1996). Dijalekti. In M. Radovanović (Ed.), *Srpski jezik* (pp. 159–170). Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.
- Damborský, J. (1997). Czeszczyzna w pasie przygranicznym. In T. Z. Orłoś & J. Damborský (Eds.), *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury = Polsko-české sousedství v rozvoji jazyka a literatury* (pp. 33–39). Wrocław: Ministerstwo Edukacji Narodowej RP.
- Davis, L. M. (1983). *English dialectology: An introduction*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Dubisz, S. (2013). *Językoznawcze studia polonistyczne: Pisma wybrane, uzupełnione, zmienione: Vol. 1. Dialektologia i jej pogranicza*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Falińska, B. (1994). O języku polskim starowierców z Ukty na Mazurach. In I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, & R. Morris (Eds.), *Skupiska staroobrzędowców w Europie, Azji i Ameryce: Ich miejsce i tradycje we współczesnym świecie* (pp. 323–331). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Faska, H. (Ed.). (1998). *Serbščina*. Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.
- Górnowicz, H. (1967–1974). *Dialekt malborski* (Vols. 1–2). Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Iartseva, V. N. (Ed.). (1990). *Ligvisticheskiĭ éntsiklopedicheskiĭ slovar'* (Vol. 1). Moskva: Sovetskaja éntsiklopediia.
- Kalita, I. V. (2010). *Sovremennaja Belarus': Jazyki i natsional'naja identičnost'*. Ŭstĭ nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Kasatkin, L. L. (Ed.). (1989). *Russkaja dialektologija* (2nd ed.). Moskva: Prosveshchenie.
- Kryvitski, A. A. (2003). *Dyialektalohiia belaruskaj movy*. Minsk: Vyshejšaia shkola.
- Kul'pina, V. G., & Tatarinov, V. A. (2014). Sinonimii kluczevykh slov v sisteme slavisticheskoi bibliografii kak épistemologicheskie refleksy razvitiia lingvisticheskoi terminologii. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 188–202. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.018>
- Lica, Z. (2000). Słownictwo słowińskie i północnokaszubskie w twórczości Hieronima Derdowskiego. *Rocznik Gdański*, 60(2), 111–116.
- Łuczaków, I. (2014). Uwagi o ekwiwalencji słów kluczowych w systemie informacyjnym iSybisław (na przykładzie wybranych terminów gramatycznych). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 203–218. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.019>
- Ostapczuk O. (2007). Język informacyjno-wyszukiwawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 2, 54–63.
- Ripka, I. (1998). Miestne nářečia. In J. Bosák (Ed.), *Slovenský jazyk* (pp. 113–117). Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.

- Romaniuk, Iu V. (2014). Ukraïns'ka avtors'ka terminolohiia v sistemi iSybislaw (diieslovo). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 245–258. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2014). Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa sławistycznego iSybislaw: Wyzwania, osiągnięcia i możliwości. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 28–43. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rudnik-Karwatowa, Z., Mikos Z., & Bojar, J. (2007). Nowoczesny system informacji sławistycznej: Zadania, dotychczasowe wyniki i perspektywy. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 2, 19–40.
- Serotsiuk, E. (2002). Iavlaietsia li iazyk fol'klora interdialektom? *Issledovaniia po slavianskim iazykam*, 7, 89–109.
- Sierociuk, J. (1990). Interdialekt a styl folkloru. *Annales UMCS: Sectio FF*, 6, 37–50.
- Steffen W. (2000). Wyrazy pochodzenia francuskiego w dialekcie warmińskim. *Język Polski*, 80(1–2), 63–69.
- Stoïkov, S. (2002). *Bŭlgarska dialektologiia* (4th ed.). Sofiia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1978). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wołkava, J. (2013). Prablemy belaruskai linhvistychnai tĕrminolohii i pytanne suadnasti kliuchavyykh sloŭ (linhvistychnykh tĕrminaŭ) u iSybislaw. *Slavia Orientalis*, 62(2), 285–292.
- Zhylko, F. T. (1966). *Narysy z dialektolohii ukraïns'koï movy* (2nd ed.). Kyïv: Radians'ka shkola.

Dialectological works in iSybislaw

Abstract

This article analyses dialectological works collected in the Bibliographic Database of World Slavic Linguistics Publications (iSybislaw). Having considered the relation between the size of the language and the representation of dialectological works in the database, the article discusses the frequency of selected keywords based on the words *gwara* 'local dialect' and *dialekt* 'dialect', the connections between the basic concepts of dialectology in some Slavic languages, and the degree of equivalence between the keywords under consideration.

Opracowania dialektologiczne w iSybisławie

Abstrakt

Artykuł analizuje opracowania o tematyce dialektologicznej zgromadzone w bibliograficznej bazie danych światowego językoznawstwa sławistycznego (iSybisław). Przedstawia relacje między wielkością języka a reprezentacją prac dialektologicznych, frekwencję wybranych słów kluczowych opartych na wyrazach *gwara* i *dialekt*, zależności między podstawowymi pojęciami dialektologicznymi w wybranych językach słowiańskich a ekwiwalencją słów kluczowych.

Keywords: local dialect; dialect; dialectology; English language; Slavic languages; terms

Słowa kluczowe: gwara; dialekt; dialektologia; język angielski; języki słowiańskie; terminy

Оксана А. Остапчук

Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова

ostapczukoksana@gmail.com

ОППОЗИЦИЯ «ЯЗЫК» – «РЕЧЬ» В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ИНФОРМАЦИОННО- ПОИСКОВОЙ БАЗЕ ISYBISLAW

Лингвистические термины *язык* и *речь*, а также сложные терминологические сочетания именного типа с соответствующими опорными словами (и производными от них *языковой* и *речевой*), безусловно, относятся к числу ядерных в системе языковедческой терминологии, что вполне естественно, учитывая принципиальную важность дихотомии система / узус, системное / индивидуальное в лингвистическом дискурсе в целом. Высокая частотность упомянутых терминов и терминологических сочетаний естественным образом влияет на широкую представленность соотносимых с ними ключевых слов в информационно-поисковой системе славянского языкознания iSybislaw. Наиболее выразительной функцией ключевых слов с элементами *язык*, *речь* (*языковой*, *речевой*) является их способность указывать на широкую предметную область текста (языкознание), одновременно маркируя его непосредственную тему благодаря их предельной близости к семантическому ядру текста¹. Одновременно ключевые слова с опорными элементами *язык*, *речь* демонстрируют высокую степень семантической компрессии, будучи «результатом «вторичного», «свернутого» кодирования, точнее – перекодирования», поскольку здесь мы имеем дело чаще всего с явными (в нашем случае неавторскими)

¹ Т. Н. Москвитина выделяет следующие функции ключевых слов. Они: 1) формируют смысл текста и обеспечивают его хранение в памяти; 2) обеспечивают структурно-семантическое единство текста; 3) задают функциональный стиль текста; 4) отражают предметную (тематическую) область развертываемого текста; 5) маркируют тему текста; 6) минимальный набор КС близок к семантическому ядру текста; 7) передают обобщенное содержание текста; 8) не зависят от читательских интерпретаций; 9) выполняют коммуникативную функцию, будучи средством научной коммуникации (Москвитина 2009: 282).

перифразами к исходному, «первичному» развернутому тексту, т. е. собственно к тексту описываемого в системе iSybislaw документа².

В данной статье я исхожу из понимания термина «ключевое слово», закрепленного в «Словаре ключевых слов» авторства З.-Э. Рудник-Карват и Х. Карпиньской применительно к специальному языку поиска. Во вступлении к электронной версии словаря ключевые слова определяются ими как «элементарные выражения информационно-поискового языка, совпадающие по форме с терминами, релевантными для данной области знания, и способные представлять содержание конкретного документа» (см. Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006, перевод наш – О. Ост., ср. Rudnik-Karwatowa, Karpińska 1999). Таким образом, при отборе смысловых единиц текста для дальнейшего их использования в качестве ключевых слов учитывается как их частотность в индивидуальном контекстном употреблении, так и системность, закрепленность в терминосистеме в целом. Именно на этот аспект – соотношенность конкретных ключевых слов с национальной системой лингвистической терминологии – я попытаюсь обратить особое внимание в данной статье. В свою очередь, ключевое слово, изъятое из непосредственного контекста документа, не только в предельно концентрированной форме передает функционально значимую для последующего развертывания текста информацию³, но и способно вступать в синтагматические и парадигматические отношения с другими элементами информационно-поискового языка. Опираясь на собственный опыт работы в составе интернациональной команды исследователей и учитывая опыт коллег, отраженный в многоязычной базе, я попытаюсь пролить свет на проблему установления иерархических отношений между ключевыми словами в рамках информационно-поисковой базы (доминантно-субдоминантные отношения между дескриптором и аскрипторами). При этом в центре анализа окажется главным образом материал русской части базы, который будет сопоставляться с эквивалентными польскими и украинскими ключевыми словами.

Учет традиционной сосюрховской триады *langue – parole – language* в лингвистическом анализе предполагает наличие соотносимых с ее элементами терминов в национальных терминосистемах. Действительно, в русском языке обнаруживается пара терминов: **язык – речь**, которой в польском языке соответствуют аналогичным образом противопоставленные друг

² Подробно о свойствах ключевых слов как особого типа текстов-примитивов в автоматизированных информационно-поисковых системах см. (Сахарный 1991).

³ «Понятие ключевых слов как носителей наиболее существенной информации о тексте было введено в информатике и используется для задач обработки и извлечения информации в поисковых системах» (Камшилова 2013: 110).

другу термины *język* – *mowa*. Заметим, что единичное ключевое слово *язык* (как и *речь*) обладает крайне низкой информативностью⁴, поэтому в информационно-поисковом языке в основном используются разнообразные сочетания с этим элементом как опорным, которые способны обеспечить большую эффективность поиска. При этом как между терминами и терминологическими сочетаниями, так и между аналогичными единицами информационно-поискового языка с использованием единицы *язык* / *język* отношения эквивалентности устанавливаются в том случае, если термин *язык* (ср. пол. *język* и укр. *мова*) употребляется в своем основном (первичном) конкретном значении и обозначает систему языковых единиц как таковую, в том числе, ограниченную рамками конкретного коммуникативного сообщества, как, напр., в названиях национальных (этнических) языков и под.: рус. *русский*, польский, украинский и т. д. *язык*, пол. *język rosyjski, polski, ukraiński*, укр. *російська, польська, українська мова*; рус. *язык русин / русинский язык*, пол. *język rusiński*, укр. *русинська мова*. Аналогичным образом обстоит дело и с теми ключевыми словами, которые соотносятся с более частными терминами, обозначающими, например, традиционно выделяемые функциональные разновидности национальных языков: рус. *литературный язык*, пол. *język literacki*, укр. *літературна мова*, а также разнообразные социолектальные разновидности языка, отличающиеся определенным набором специфических черт на разных уровнях системы⁵, напр.: рус. *язык города, язык прессы, язык поэзии*, пол. *język miasta, język prasy, język poezji*, укр. *мова міста, мова преси, мова поезії*. Полностью эквивалентными следует признать также многокомпонентные термины и соответствующие ключевые слова с производным прилагательным *языковой* в первичном значении ('относящийся к языку, связанный с языком'): *языковой знак* = пол. *znak językowy*, рус. *языковая норма* = пол. *norma językowa*, рус. *языковой код* = пол. *kod językowy*, рус. *языковая личность* = пол. *osoba językowa* = укр. *мовна особистість*, рус. *языковая компетенция* = пол. *kompetencja językowa* = укр. *мовна компетенція*. Функционально эквивалентными следует признать

⁴ Язык – малоинформативное ключевое слово, термин, «не отражающий специфику статьи, поскольку может использоваться в разных областях знания» (Камшилова 2013: 113).

⁵ Ср. в этой связи замечания Е. А. Земской в вступительном разделе издания «Русский язык конца XX столетия (1985–1995)»: «В работе язык употребляется не в значении «идиолект», а в значении «социолект» (в значении типичный образец, социальная тенденция, о чем свидетельствуют контексты употребления, а также типичные синтаксические конструкции «язык 90-х гг.», «язык нашего времени», «язык современной эпохи», «современное состояние языка», «современный язык», «официальный язык», «официальный язык эпохи», «язык печати», «язык средств массовой информации» (Земская 1996: 11, сноска 3).

также те примеры, где проявляются формальные различия в выражении определительных отношений в разных славянских языках: рус. **языковая система** // **система языка**, ср. пол. только *system językowy*, укр. **мовна система**; рус. **языковое меньшинство** // **язык меньшинства**, ср. пол. *tniejszość językowa*, укр. **мовна меншість**; рус. **языковая функция**, ср. пол. *funkcje języka*; рус. **языковой индивид**, ср. **носитель языка**, пол. *rodzimy użytkownik języka*, укр. **носії мови**. Отмеченные формальные различия не влияют на передаваемую семантику, но поскольку при этом находящиеся в позиции зависимого слова признаковые элементы отличаются по своей частеречной принадлежности, это, в свою очередь, приводит к увеличению плотности элементов **язык** и/ или **языковой** (и соответственно *język / językowy*, *mowa / мовний*) в развертываемом тексте и изменению функциональной нагрузки соответствующих ключевых слов в частных подсистемах поискового языка. Рассуждая об эквивалентности, важно помнить, что составители базы ключевых слов не используют в своей практике перевод: поиск функциональных эквивалентов в каждом из языков осуществляется независимо, исходя из содержания документа и места сочетания в конкретной терминологической системе, а также в подсистеме ключевых слов поискового языка. При этом при установлении степени тождественности ключевых слов, имеющих в двух (или больше) языках идентичное или близкое (терминологическое) значение, ведущим принципом признается семантическая эквивалентность (Козловская 1997: 78).

Поиск функционально-семантических соответствий для ключевых слов, соответствующих двум другим терминам соссюрсовской триады (франц. *parole* и *langage*), свидетельствует о более сложном распределении единиц в рамках терминологического поля в координатах центр-периферия. Так, функциональным эквивалентом рус. **речь** (франц. *parole*) в различных сочетаниях в зависимости от контекста оказывается пол. *mówienie* и/или *towa*, укр. **мовлення** и/или **мова**. Определенные проблемы вызывает также поиск функционального соответствия для последнего терминологического элемента соссюрсовской триады, призванного указывать на деятельный характер речепроизводства. Семантическая неопределенность и нефиксированность терминологического употребления является, в свою очередь, источником вариативности единиц в информационно-поисковом языке: рус. **речевая / языковая деятельность** (франц. *langage*), ср. пол. *towa / działalność towna*, укр. **мовна / мовленнєва діяльність** (не отражены в базе iSybislaw). К весьма недалекому прошлому следует отнести признание доминантой этого терминологического ряда в русской лингвистической традиции сочетания **речевая деятельность** в значении

«речевое поведение говорящего» (Жеребило 2010). Непоследовательность, нерасчлененность употребления терминов **языковая деятельность** и **речевая деятельность** отмечалась в работах по лингвистической прагматике с самого их возникновения, а в качестве возможной причины указывалось наличие различных переводов классических работ зарубежных авторов по данной проблематике. Аналогично, Т. Г. Винокур обращал внимание на несущественность оппозиции **языковое vs речевое** и их вариативность в сочетании с **поведением**, что «равно создавалось недостаточно мотивированным предпочтением одного из двух вариантов в отдельных областях науки или в работах определенных авторов, во-первых, и широкой традицией «проходного», необязательного (т. е. нетерминологического) употребления таких вариантов, как «языковое», «речевое» и «словесное» поведение, во-вторых» (Винокур 2007/1993: 126).

Подобная семантическая размытость характерна для целого ряда терминологических единиц, где оппозиция **язык / речь** и **языковое / речевое** оказывается нерелевантной из-за семантического смещения (наложения), приводя к параллелизму терминов и вариативности соответствующих ключевых слов, что особенно характерно для русской части базы iSybislaw: рус. **языковая** коммуникация, ср. **речевая** коммуникация, ср. **вербальная** коммуникация (ср. пол. *komunikacja językowa*, укр. *мовна комунікація*); рус. **речевое** клише, ср. **языковое** клише (ср. пол. *klisza językowa*, *szablon językowy*, укр. *мовне кліше*); рус. **языковая** ошибка, ср. **речевая** ошибка (ср. пол. *błąd językowy*, укр. *мовна помилка*, ср. *помилка мовлення*). Эти и подобные примеры отражают национальную традицию параллельного использования соответствующих терминологических сочетаний в текстах разных авторов, объединенных общей тематикой, что приходится учитывать при информационном поиске как фактор, приводящий к умножению функционально равнозначных единиц поискового языка. При этом в составе ключевых слов вариативными элементами оказываются не только собственно **язык** и **речь** или **языковой** и **речевой** (а также их эквиваленты в польском и украинском языках), но и другие, близкие к ним по смыслу значимые единицы: как, например, **вербальный** в приведенном выше примере или **словесный** (напр., **словесное творчество**). Весьма показательны в этом отношении примеры, где в качестве функциональных синонимов ключевых слов с рассматриваемыми элементами выступают сочетания с элементами **текст** и **слово**, иллюстрирующие семантическое смещение по линии 'речевая деятельность' / 'результат речепроизводства': ср. рус. **языковой жанр** / **речевой жанр**, ср. **жанр речи** / **жанр текста**; пол. *gatunek tekstu* / *gatunek mowy*; укр. **мовний жанр** / **жанр мовлення** / **жанр тексту**;

аналогично рус. **языковая игра**, ср. *игра слов*; пол. *gra językowa*, ср. *gra słów*; укр. **мовна гра**, ср. *гра слів*. В свою очередь, средством конкретизации значения сочетаний с элементами **язык** и **речь**, служащих для обозначения функциональных разновидностей языка, являются конкурентные ключевые слова с элементом **стиль**: напр., рус. **язык научного текста / научная речь**, ср. *научный стиль*; пол. *język naukowy / język nauki*, ср. *styl naukowy*; укр. **мова науки, наукове мовлення**, ср. *науковий стиль*; рус. **язык художественного произведения, язык художественной литературы, язык художественного текста, художественная речь**, ср. *художественный стиль*; пол. *język literatury pięknej*, ср. *styl artystyczny*; укр. **мова художньої літератури, художнє (літературне) мовлення**, ср. *художній стиль*.

Наш материал показывает, что в терминологических сочетаниях с социо-лектальным значением и в соответствующих им ключевых словах отмечается относительно большая распространенность и семантическая нагруженность рус. термина **речь** и украинского **мовлення** по сравнению с пол. *mowa* (украинский же занимает здесь промежуточное положение), что находит свое выражение в структурно-содержательной межъязыковой асимметрии, когда эквивалентными ключевым словам с опорным элементом **речь** и **мовлення** являются сочетания с *język*, напр.: рус. **разговорная речь** (при наличии менее распространенного *разговорный язык*), укр. *розмовне мовлення*, ср. пол. *język potoczny* (при наличии более ограниченного *mowa potoczna*), аналогично см. рус. **устная речь** (реже *устный язык*), укр. *усне мовлення*, ср. пол. *język mówiony, język ustny*, рус. **письменная речь** (реже *письменный язык*) = пол. *język pisany*; рус. **культура речи**, укр. **культура мовлення**, ср. пол. *kultura języka* (реже *kultura słowa*). Таким образом, в каждом из языков устанавливается собственная система иерархических отношений внутри ключевых слов, при этом в русской части базы среди дескрипторов преобладают сочетания с элементом **речь**, в украинской – с элементом **мовлення**, а в польской – с элементом *język*. Различное положение единиц **язык – речь, мова – мовлення** и *język – mowa* в соответствующих терминосистемах в координатах центр-периферия вызывает асимметрию доминантных и субдоминантных ключевых слов: ср. с одной стороны, рус. **языковая картина мира**, укр. **мовна картина світу** и пол. *językowy obraz świata*, а с другой – рус. **речевая ошибка**, укр. **мовна помилка** // *помилка мовлення* и пол. *błąd językowy*; рус. **речевой этикет** и пол. *etykieta językowa*, укр. **мовний етикет**; рус. **культура речи**, укр. **культура мовлення** и пол. *kultura języka*; рус. **речевая агрессия** и пол. *agresja językowa*, укр. **мовна агресія**.

Особо следует заметить, что отмеченная в ряде случаев дополнительная спецификация значения терминологических сочетаний позволяет

тем самым повысить эффективность поиска при использовании соответствующих ключевых слов, сузив предметную область, на которую данное ключевое слово указывает. Это касается, в частности, терминологических сочетаний с опорным словом *семантика*. Так, если ключевое слово **языковая семантика** употребляется в основном в работах по *лексической семантике*, являясь, таким образом, вариантом второго из названных сочетаний, то обозначение **речевая семантика** характерно в основном для теории коммуникации. Попытки увязывания терминов **речевая семантика** с идиолектальным уровнем анализа, а **языковая семантика** – с социолектальным⁶ сочетаются с введением и спецификацией новых близких к ним по значению единиц типа *семантика речи*, например, в психолингвистике. В поисково-информационном языке это означает невозможность установления однозначного функционального тождества между соответствующими ключевыми словами (ср. пол. *semantyka językowa*, *semantyka leksykalna*, *semantyka sytuacyjna*), которые имеют тенденцию к закреплению за конкретными тематическими областями, что повышает эффективность их функционирования. Аналогично в случае с ключевыми словами с опорным элементом *ситуация* сочетание **языковая ситуация** маркирует принадлежность описываемой работы к сфере социолингвистики, в то время как **речевая ситуация** (*коммуникативная ситуация*) – к теории коммуникации. Предпринимаются также попытки устранить уже отмечавшийся параллелизм обозначений **языковая коммуникация** и **речевая коммуникация**, так, в некоторых работах постулируется принадлежность коммуникации как таковой только и исключительно к сфере речи и предлагается избегать употребления первого терминологического сочетания⁷. Для составителей базы лингвистической терминологии это явное указание на доминантную позицию последнего термина в узусе, что должно повлиять на установление определенных иерархических отношений между соответствующими ключевыми словами.

⁶ Ср. определение терминов *языковая* и *речевая деятельность* в: Лобашук 2006: 32 – «Языковая деятельность признается нами отношением между инвариантными знаниями субъекта и его актуальной деятельностью, таким образом, для определения языка удобно понятие виртуального семиотического пространства инвариантных значений и моделей формообразования, а для определения речевых произведений – понятие актуального семиотического психомыслительного пространства, структурированного означающими речевых единиц через речевые сигналы».

⁷ Так, проблеме выбора определения *языковой / речевой* применительно к *коммуникации* посвящен отдельный раздел в одном из недавних учебников по теории коммуникации. Указывается на несовпадение значений данных терминов: «в слове язык преобладающим является значение «система, структура», а в слове речь – «деятельность», исходя из этого слово «коммуникация» предлагается использовать только в сочетании с «речевая, ср. Гойхман, Надеина 2008: 28.

Нельзя не отметить, что определения **языковой** (реже **речевой**), используемые в составе терминологических сочетаний и соответствующих ключевых слов далеко не всегда выполняют референтную и/или дифференцирующую функцию, зачастую они не вносят новых элементов смысла, приводя в некоторых случаях даже к своеобразной тавтологии (**язык научной речи**). В этом случае их функция сводится, по сути, к общему указанию на принадлежность конкретного сочетания к сфере лингвистической терминологии: рус. **языковая** динамика / динамика, ср. пол. *dynamika językowa*, укр. **мовна** динаміка; рус. **языковой** узус / узус, ср. пол. *uzus językowy*, укр. **мовний** узус; рус. **языковая** экспрессия, ср. пол. *ekspresja językowa*, укр. **мовна** експресія; рус. **языковой** ареал / ареал, ср. укр. **мовний** ареал; рус. **диалогическая** речь / диалог, ср. пол. *dialog*, укр. **діалог**; рус. **монологическая** речь / монолог, пол. *monolog*, укр. **монолог**. Своеобразная функциональная избыточность терминологического сочетания приводит к определенному нарушению принципа лаконичности, который является одним из базовых требований, выдвигаемых к ключевым словам. Это естественным образом создает вариативность однословных терминов / сочетаний (при не всегда очевидном установлении иерархических отношений между ними) в функции ключевых слов. Так, в одних случаях доминантными признаются единицы признакового типа, а однословные ключевые слова помечены в базе как субдоминантные: рус. **языковая интерференция** / интерференция, ср. пол. *interferencja językowa* / *interferencja*. В других случаях (гораздо более многочисленных) именно однословные ключевые слова занимают более высокое иерархическое положение как дескрипторы: рус. **калька** / **языковая** калька, ср. пол. *kalka* / *kalka językowa*. При этом функцию маркера терминологического поля может выполнять метаопределение, присоединяемое к ключевому слову и тем самым повышающее его информативность: напр., *pragmatyka 1 (użycie znaków językowych)*, *styl (stylistyka 1)*. Относительная произвольность выбора доминантного средства информационного поиска видна при сопоставлении системы ключевых слов в разных языках, при этом если в одних случаях к лаконичности тяготеет польская часть базы: рус. **языковая** прагматика, ср. пол. *pragmatyka 1 / pragmatyka językowa*; рус. **языковое** значение / значение, ср. пол. *znaczenie*; рус. **языковой** контекст vs. контекст, ср. пол. *kontekst*; рус. **языковой** стиль / стиль, ср. укр. **стиль**, пол. *styl*; то в других однословные ключевые слова выделены как дескрипторы именно в русской части базы: рус. **стереотип**, ср. пол. *stereotyp językowy*; рус. **субстрат** / **языковой** субстрат, ср. пол. *substrat językowy*.

Использование в информационном поиске ключевых слов, содержащих, в частности, элемент **язык(овой)** предполагает также учет того факта, что он способен выражать целый ряд смежных значений: так, рус. **языковая инновация**, пол. *innowacja językowa*, укр. *інновація мови* – это ‘инновация, закрепленная в языке’; рус. **языковой образ мира**, пол. *językowy obraz świata*, укр. *мовний образ світу* – ‘образ мира, выраженный средствами языка, закрепленный в языковом сознании’; рус. **языковая политика**, пол. *polityka językowa*, укр. *мовна політика* – ‘политика в сфере языка’; рус. **языковая ситуация**, пол. *sytuacja językowa*, укр. *мовна ситуація* – ‘ситуация с языками’; рус. **языковое сообщество / языковой коллектив**, пол. *wspólnota językowa*, укр. *мовна спільнота* – ‘сообщество, объединенное языком’; рус. **языковые контакты**, пол. *kontakty językowe*, укр. *мовні контакти* – ‘контакты между языками’. Впрочем, подобная терминологическая многозначность в информационном поиске, как правило, не приводит к смущению коммуникации, однако предполагает, что информационно сильным является именной (а не признаковый) компонент.

Проанализировав функции и семантику ключевых слов с элементами **язык / речь (языковой / речевой)** в русской части поисково-информационной базы славянского языкознания iSybislaw и их функциональные соответствия в польской (*język / mowa; językowy / mowny*) и украинской ее частях (*мова / мовлення, мовний / мовленнєвий*), можно констатировать, что данные ключевые слова не только описывают основное содержание исходного документа. Они способны также отражать как более общую, так и весьма конкретную предметную область текста и указывать на его непосредственную тему, при этом являясь в более общем смысле элементами научно-поискового языка, выполняющими функцию научной коммуникации. При этом некоторая расплывчатость семантики анализируемых терминологических сочетаний нередко приводит к умножению функционально равнозначных единиц поискового языка. Преодоление информационного шума происходит, в частности, благодаря спецификации значения в частных терминосистемах, что, в свою очередь, может повлиять на перестройку доминантно-субдоминантных отношений в рамках подсистемы ключевых слов.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Винокур Татьяна Г., 2007, *Речевое поведение как предмет внешней лингвистики. Поиск термина*, в: *Социальная психолингвистика. Хрестоматия*, ред. Константин Ф. Седов, Москва: Лабиринт-пресс, с. 125–126 (по изд. Винокур Татьяна Г., 1993, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, Москва).
- Гойхман Оскар Я., Надеина Татьяна М., 2008, *Речевая коммуникация. Учебник*, 2-е изд., перераб. и доп., Москва: Инфра-М.
- Жеребило Татьяна В., 2010, *Словарь лингвистических терминов*, 5-е изд., испр. и дополн., Назрань: Изд-во ООО «Пилигрим». https://lingvistics_dictionary.academic.ru/ (доступ 18.10.2018).
- Земская Елена А., 1996, *Исходные положения исследования*, в: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, ред. Елена А. Земская, Москва: Наука, с. 9–13.
- Камшилова Ольга Н., 2013, *Малые формы научного текста: ключевые слова и аннотация (информационный аспект)*, «Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена», № 156, с. 106–117, http://lib.herzen.spb.ru/text/kamshilova_156_106_117.pdf (доступ 15.08.2018).
- Козловская Зофья, 1997, *Отношения переводческой эквивалентности (на материале государственно-правовой лексики русского и польского языков)*, в: *Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках*, ред. Станислав Сятковский, Татьяна С. Тихомирова, Москва: Диалог, МГУ, с. 75–85.
- Лобашук Михаил С., 2006, *Языковая и речевая семантика в идиолекте и социолекте*, «Respectus Philologicus», № 10 (15), с. 25–33.
- Москвитина Татьяна Н., 2009, *Ключевые слова и их функции в научном тексте*, «Вестник ЧПГУ. Филология и искусствоведение», № 11, с. 277–283, <http://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-slova-i-ih-funktsii-v-nauchnom-tekste> (доступ 09.04.2018).
- Сахарный Леонид В., 1991, *Тексты-примитивы и закономерности их порождения*, в: *Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи*, ред. Елена С. Кубрякова, Александр М. Шахнарович, Леонид В. Сахарный, Москва: Наука, с. 221–237, <http://psycholinguistik.narod.ru/index/0-81> (доступ 20.09.2015).
- Шехтман Нахим А., 2005, *Понимание речевого произведения и гипертекст*, Оренбург: Издательство ОГПУ.
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 1999, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Wstęp*, в: Zofia Rudnik-Karwatowa, Hanna Karpińska, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, wersja internetowa, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, <http://ispan.waw.pl/cnis/wstep.htm> (доступ 15.08.2018).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Goïkhman, O. Ia., & Nadeina, T. M. (Eds.). (2008). *Rechevaia kommunikatsiia: Uchebnik* (2nd rev. ed.). Moskva: Infra-M.
- Kamshilova, O. N. (2013). *Malye formy nauchnogo teksta: Kliuchevye slova i annotatsiia* (informatsonnyi aspekt). *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*, 156, 106–117. Retrieved August 15, 2018, from http://lib.herzen.spb.ru/text/kamshilova_156_106_117.pdf
- Kozlovskaiia, Z. (1997). *Otnosheniia perevodcheskoï ékvivalentnosti (na materiale gosudarstvenno-pravovoï leksyki russkogo i pol'skogo iazykov)*. In S. Siatkovski, & T. S. Tikhomirova (Eds.), *Problemy izucheniia otnoshenii ékvivalentnosti v slavianskikh iazykakh* (pp. 75–85). Moskva: Dialog.
- Lobashchuk, M. S. (2006). *Iazykovaia i rechevaia semantika v idiolekte i sotsiolekte. Respectus Philologicus*, 10(15), 25–33.
- Moskvitina, T. N. (2009). *Kliuchevye slova i ikh funktsii v nauchnom tekste. Vestnik ChPGU: Filologii i iskusstvovedenie*, 11, 277–283. Retrieved April 09, 2018, from <http://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-slova-i-ih-funktsii-v-nauchnom-tekste>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). Wstęp. In Z. Rudnik-Karwatowa & H. Karpińska, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Retrieved August 15, 2008, from <http://ispan.waw.pl/cnis/wstep.htm>
- Sakharnyi, L. V. (1991). *Teksty-primitivy i zakonomernosti ikh porozhdeniia. Chelovecheskii faktor v iazyke: Iazyk i porozhdenie rechi* (pp. 277–283). Moskva: Nauka. Retrieved September 20, 2018, from <http://psycholinguistik.narod.ru/index/0-81>
- Shekhtman, N. A. (2005). *Ponimanie rechevogo proizvedeniia i gipertekst*. Orenburg: Izdatel'stvo OGPU.
- Vinokur, T. G. (1993). *Govoriashchii i slushaiushchii: Varianty rechevogo povedeniia*. Moskva: Nauka.
- Vinokur, T. G. (2007). *Rechevoe povedenie kak predmet vneshnei lingvistiki: Poisk termina*. In K. F. Sedov (Ed.), *Sotsial'naia psikholingvistika: Khrestomatiia* (pp. 125–126). Moskva: Labirint-press.
- Zemskaiia, E. A. (1996). *Iskhodnye polozheniia issledovaniia*. In E. A. Zemskaiia (Ed.), *Russkii iazyk kontsa XX stoletiiia (1985–1995)* (pp. 9–13). Moskva: Nauka.
- Zherebilo, T. V. (Ed.). (2010). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* (5th rev. ed.). Nazran': Izdatel'stvo OOO "Pilgrim". Retrieved October 18, 2018, from https://lingvistics_dictionary.academic.ru/

The opposition “language” – “speech” in linguistic terminology and its reflection in the iSybislaw database

Abstract

This article analyses the linguistic terms *language* and *speech* and their derivatives used as keywords in the database of Slavic linguistics iSybislaw. The study is based on the material of the Russian part of the multilingual database, which is then mapped to equivalent Polish and Ukrainian keywords. It examines the conditions of full and partial (functional) equivalence as well as cases of formal asymmetry.

As analysed in the article, terminological opposition *langue – parole – language* has lost its semantic meaning in numerous contexts, which leads to confusion and exchangeability of the elements *langue – parole (language – speech)* in multicomponent terms, and, consequently, to the variability of their form. As a result, the generalised semantics of terms and their derivatives may lead to the multiplication of functionally equivalent keywords in the search language. In order to avoid “information noise”, the semantics of the terms is specified by different means in each particular terminology, which leads to the restructuring of dominant-subdominant relationship within the subsystem of keywords.

Оппозиция «язык» – «речь» в системе современной лингвистической терминологии и ее отражение в информационно-поисковой базе iSybislaw

Аннотация

Основным объектом анализа в статье являются лингвистические термины *язык* и *речь*, а также сложные терминологические сочетания именного типа с соответствующими опорными словами (*языковой* и *речевой*), которые используются в качестве ключевых слов в информационно-поисковой системе славянского языкознания iSybislaw. За основу взят материал русской части многоязычной базы, который затем сопоставляется с эквивалентными польскими и украинскими ключевыми словами. Рассматриваются условия установления между ключевыми словами из разных терминосистем (языков) отношений полной или частичной (функциональной) эквивалентности, а также случаи формально-содержательной (межязыковой) асимметрии.

Как показывает наш материал, восходящее к сосюрровской триаде *langue – parole – language* семантически значимое противопоставление исследуемых терминов в поисковом языке зачастую стирается, приводя к взаимозаменяемости элементов *язык – речь* – (*реже – говорение*) в составе многокомпонентных терминов и – как

следствие – к вариативности их формального состава. Дополнительно некоторая расплывчатость семантики анализируемых терминологических сочетаний может приводить к умножению функционально равнозначных единиц поискового языка. Преодоление информационного шума происходит, в частности, благодаря спецификации значения в частных терминосистемах, что, в свою очередь, может повлиять на перестройку доминантно-субдоминантных отношений в рамках подсистемы ключевых слов.

Keywords: information and search language; keyword; Polish language; Russian language; *speech*; term; terminological combination; equivalence; *language*

Ключевые слова: информационно-поисковый язык; ключевое слово; польский язык; русский язык; *речь*; *речевой*; термин; терминологическое сочетание; эквивалентность; язык; языковой

БЪЛГАРСКИТЕ ТЕРМИНОЛОГИЧНИ РЕЧНИЦИ ОТ НАЧАЛОТО НА 21. ВЕК

За успешно решение на проблема за представянето и тълкуването на понятиения апарат на научните, техническите и професионалните области могат да се смятат терминологичните речници, които на български език започват да се издават още от 1843 г.¹ Интересът към тяхното предлагане и търсене продължава и днес, въпреки навлизането на информационните технологии в терминологията и възможностите за изграждане на електронни ресурси. В периода 2000–2017 г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са депозирани около 270 терминологични речника от български автори, като повечето от тези речници са дву-, три- или многоезични. Обект на нашето внимание ще бъдат едноезичните терминологични речници² на български език, които представляват около една трета от общия брой. При представянето им ще се ръководим от известните в терминографската практика параметри на речниковото описание на термините и по-специално от формулираните от Мария Попова параметри на макро- и микроструктурата на терминологичния речник (за тях вж. М. Попова 2017: 92–171).

1. Макроструктура на терминологичните речници

Тематичният обхват на разглежданите речници се характеризира с голямо разнообразие. Обект на внимание са както вече формирани терминологични системи като медицинската (Арnaudова 2008; Ц. Воденичаров и др. 2014; В. Воденичарова, Младенова, Панайотова 2003; Нарлиева, Маринова-Тод, Дарданов 2005; Стефанов 2003; Тинешев 2016; Троев 2004), географската

¹ Става дума за сбирката от термини „Словарь употребленихъ разнихъ торговыхъ рѣчей“ (1843) от Михаил Попович (по-подробно за него вж. М. Попова 2017: 69–83).

² Разглеждат се само терминологични речници – енциклопедични, тълковни, учебни; енциклопедиите не са обект на проучването.

(Алексиев, Агаларева 2011; Атанасов, Райчев, Русева 2009; Николов, Колев [ред.] 2011; Д. Йорданова, Желев, Т. Йорданова 2011; В. Михайлов, Трайков 2006; Пенин 2007; М. Попова и др. 2006; Райчев, Филчева 2011; Стойчев 2004), юридическата (В. Василев и др. 2011; К. Василев и др. 2015; Г. Георгиев, Велинов 2007; Йонкова 2016; Маркова 2016; Чолаков, Иванова 2005), религиозната (Живов, Е. Димитров, Троцки 2002; Матева, М. Неделчев 2011; Назърска, Шапкалова 2012), така и такива, които под влиянието на извънлингвистични фактори променят и/или допълват понятийния си апарат – икономическата (Андреев 2008; Бонев, Дурин 2000; Велковска 2012б; Гълъбов 2010; Д. Йорданова, Желев 2000; Марков 2012; Радев 2006; Тончев, М. Михайлов 2010; Шопов и др. 2004), спортната (Антонов 2011; М. Георгиев 2011; Хаджиев 2010), на информационните технологии (Куртева и др. 2005а, 2005б; Мирчева 2001; Е. Пенчева 2000; Сирманов, Сирманова 2002), на екологията (Бонева 2011; И. Георгиев 2000; Нишков, Григорова 2010; Пенин 2007; Стефанов 2003). В единични случаи са разгледани области, които са относително нови в национален или световен мащаб – образователният мениджмънт (Радев 2006), измененията на климата („Речник“ 2002), институционалната икономика (Марков 2012), когнитивната лингвистика (М. Пенчева 2011). Проследява се терминологията както на по-широки области, в чийто състав се включват отделни подобласти – хуманитарни науки (М. Попова и др. 2007), природни науки (М. Попова и др. 2006), икономика, право, така и на по-тесни области – стилистика (Станева 2002,), ландшафтна екология (Пенин 2007), счетоводство (Бонев, Дурин 2000), медийно право (Чолаков, Иванова 2005). За значителен превес на дадена предметна област не може да се говори, но с преобладаващо присъствие са икономическите, хуманитарните, обществените, природните науки и медицината; по-малък е делът на техническите и педагогическите науки, спорта и изкуствата. От професионалните области е засегната единствено шивашката (Намерански 2004).

Тематичната насоченост на терминологичните речници до голяма степен е съобразена с интереса и потребностите на **кръга от ползвателите** им. Значителна част от речниците са свързани с образователните нужди на студентите и учениците: „за студенти и ученици за усвояване на пластичната анатомия“ (Анчева 2007); „за студентите по медицина, специализантите, докторантите, студентите и магистрите в различните специалности в професионално направление „Обществено здраве“ и професионално направление „Здравни грижи“ (Ц. Воденичаров и др. 2014); „за студентите от УниБит“ (Назърска, Шапкалова 2012). В предговорите на речниците освен студенти и ученици авторите обикновено добавят и по-широк кръг от ползватели: „за най-широка публика: професионални моряци; курсанти, студенти и курсисти от висшите

и средните морски учебни заведения; студенти по право и икономика; журналисти с афинитет към морската тема; моряци любители, яхтсмени; [...] за хора от бизнеса, които превозват стоките си по море, както и за застрахователи, брокери и корабни агенти“ (М. Михайлов 2011: 6); „за ползване от учени, студенти и всички, които имат желание да използват коректно и научно вярно основните географски термини“ (Николов, Колев [ред.] 2011: 5); за най-широки кръгове от обществото – ученици, студенти, учители, преподаватели във ВУЗ, редактори, журналисти, любознателни читатели и всички, които се нуждаят от справка [...] Може да бъде използван и от специалисти в съответните научни области.“ (М. Попова и др. 2012: 12).

Най-общо казано, **функцията** на терминологичните речници се състои в описването и дефинирането на понятийния апарат на дадена предметна област. За разлика от дву-, три- и многоезичните речници, които обхващат само езиковите форми на съответните езици или дефиницията се отнася за термините от единия език, в едноезичните термините обикновено са дефинирани. В тълковния или тълковно-енциклопедичния тип речници е посочена или дефиницията на термина, или дефиницията на термина, съпроводена с допълнителна информация за термина. При енциклопедичните речници статията съдържа информация за произхода на термина, а към дефиницията е добавена по-подробна допълнителна информация (Д. Воденичаров 2006; Вълкова-Чурлина, И. Иванова 2001; Гарчева, В. Иванова, Вladoва 2002; М. Попова, Занков 2002; Калешев, Петров 2001; Кираджиев 2013; Наумов [ред.] 2003; Стефанов 2003). Възможно е в един речник да са включени статии, характерни и за трите типа речници, каквато е например поредицата на издателство „Наука и изкуство“ (М. Попова и др. 2006, 2007, 2012).

Изключително полезни, но и рядко изработвани, са терминологичните речници с нормативен характер. Такъв например е „Правописен речник на българската научно-техническа лексика“ (М. Попова [ред.] 2001). Над представения масив от 60 хиляди речникови единици е извършена стандартизация във формален план чрез системно уеднаквяване на езиковата форма на групи от термини и терминоеlementи и нормализация на езиковата им форма в съответствие с нормите на книжовния език. В други речници термините и техните дефиниции, частично или изцяло, са публикувани във вида, в който са обнародвани в закони, нормативни документи и стандарти (Бонев, Дурин 2000; Герджикова, О. Попова, Кръстева 2015; Илиева 2009; Маркова 2016; Милчев 2000).

Обемът на представените речници е в диапазон от няколко десетки до 60 хиляди заглавни единици, като най-често те са между хиляда и три хиляди. Критериите за този параметър, т.е. кои речници са малки, средни или големи, са твърде относителни, макар че в терминографската практика са известни

числени показатели за определянето им (М. Попова 2017: 101–104). От значение е не само броят на включените термини. Необходимо е да се има предвид обемът на самата предметна област и дали отразените ѝ термини са част от нейното ядро, или и периферия. Не бива да се подценява ролята на функцията на речника, както и на неговите ползватели. Речниците, отразяващи терминологията на дадена област, която е съвкупност от подобласти, например икономика, медицина, право и т.н., обикновено съдържат по-голям брой термини. Но ако речникът е учебен, броят на термините ще е ограничен (не повече от 1000), независимо от предметната област (Вълкова-Чурлина, И. Иванова 2001; Гарчева, В. Иванова, Вladoва 2002; М. Попова, Занков 2002; Д. Йорданова, Желев 2000; Комарска 2000; Лазаров 2004; Марков 2012; Назърска, Шапкалова 2012; Станчева, Александрова, А. Иванов 2008). В не малко от представените речници още в заглавието (Бонев, Дурин 2000; Ботева-Попова 2008; Д. Йорданова, Желев 2000) или в предговора (Атанасов, Райчев, Русева 2009; Владко Иванов, Фердов, Илиев 2012; М. Михайлов 2011; Назърска, Шапкалова 2012; М. Попова [ред.] 2001; М. Попова и др. 2006, 2007, 2012; Стефанов 2003; Стойчева 2004) е посочен броят на включените термини. Отново чрез заглавието на речника, в което той се определя като кратък или малък (Александрова 2010; Атанасов, Райчев, Русева 2009; Георгиева 2012; Живов, Е. Димитров, Троцки 2002; Валери Иванов 2012; Д. Йорданова, Желев 2000; Куртева и др. 2005а, 2005б; Матева, Неделчев 2011; Митков 2009; В. Михайлов, Трайков 2006; Николова, Мендов, Консулова 2013; Райчев, Филчева 2011; Стефанова 2015), или чрез броя на страниците авторите сами задават обема на своя труд.

При съставянето на терминологични речници се използват различни начини (по класификационни групи, по словообразователни гнезда и др.) за **подреждане на речниковите заглавки**. Най-разпространен е азбучният, който е приложен и в представяните речници. В предговора на поредицата на издателство „Наука и изкуство“ се посочва, че подреждането на термините по азбучен ред е последният етап от тяхната обработка. Преди това са проведени други терминографски дейности като включването на термините в класификационни групи и последвалото определяне на понятийно-семантичните (родово-видови, партитивни, асоциативни) и лексикалносемантичните (синонимни, омонимни, полисемни, антонимни) отношения между термите (М. Попова и др. 2006, 2007, 2012). Освен в посочените речници тези отношения са отразени частично (с препратка и различен шрифт) и в още няколко речника. Така например в „Малък енциклопедичен речник на ботанични термини“ (Д. Воденичаров 2006) са отбелязани синонимни, антонимни и асоциативни отношения, в „Речник по охрана на труда“ (Милчев 2000) – синонимни и асоциативни, в „Терминологичен речник по хигиена и медицинска еколо-

гия“ (Стефанов 2003) – синонимни и омонимни, в „Учебен енциклопедичен речник на термините I–IV клас“ (Вълкова-Чурлина, И. Иванова 2001; Гарчева, В. Иванова, Влодова 2002; М. Попова, Занков 2002) – синонимни и антонимни. В голяма част от разглежданите тук речници се посочват само синонимните връзки (Атанасов, Райчев, Русева 2009; Ц. Воденичаров и др. 2014; Герджикова, О. Попова, Кръстева 2009, 2015; Мирчева 2001; Намерански 2004).

Параметърът **композиция** се изразява в разположението на отделните части на речника – предговор, приложения, използвани съкращения, литература, съдържание. С малки изключения (Ангелов 2014; Илиева 2009; Милчев 2000), в останалите речници е публикуван предговор, в който се коментира структурата на речника – тематичната област и прилежащите ѝ термини, речниковата статия, предназначението на речника. Заявява се готовност за приемане на забележки и препоръки, изказва се благодарност на сътрудниците за съставянето на речника (Асенов 2011; Алексиев, Агаларева 2011; Антонов 2011; Анчева 2007; В. Василев и др. 2011; К. Василев и др. 2015; Д. Воденичаров 2006; Ц. Воденичаров и др. 2014; Лазаров 2004; Марков 2012; Мирчева 2001; М. Михайлов 2011; М. Пенчева 2011; „Речник“ 2002; Стефанов 2003). С обстоен предговор, в който детайлно се описват специфичните особености на отразената терминология, се отличават „Правописен речник на българската научно-техническа лексика“ (М. Попова [ред.] 2001) и „Тълковно-етимологичен речник на шивашката терминология“ (Намерански 2004). Приложенията обикновено съдържат: информация (схеми, таблици, мерни единици, названия, събития), свързана с предметната област (К. Василев и др. 2015; Ц. Воденичаров и др. 2014; Марков 2012; Мирчева 2001; М. Михайлов 2011; М. Попова и др. 2006; Сирманов, Сирманова 2002; Стефанов 2003), азбучни и тематични списъци (Асенов 2011; Антонов 2011; Д. Воденичаров 2006; Владко Иванов, Фердов, Илиев 2012; М. Михайлов 2011; Назърска, Шапкалова 2012; Сирманов, Сирманова 2002; Шопов и др. 2004), двуезични речници (Атанасов, Райчев, Русева 2009; Калешев, Петров 2001; М. Михайлов 2011; „Речник“ 2002; Сирманов, Сирманова 2002).

В теорията на терминологията продължава да бъде дискуссионен въпросът за **езиковата форма на термина като част на речта**. Преобладава мнението, че най-подходящи са съществителните имена и субстантивираниите словосъчетания, тъй като имат „семантична автономност“, а чрез предметността, която изразяват, се възприемат по-лесно и се дефинират по-точно (М. Попова 2012: 44–45). Изключение не правят и предложените речници, в почти всички от които заглавките са само съществителни имена и словосъчетания с основен член съществително име. Само в няколко речника са посочени и други форми: прилагателни и глаголи (Антонов 2011; Герджикова, О. Попова, Кръстева 2009,

2015; Д. Йорданова, Желев 2000), всички части на речта (Илиева 2009; М. Попова [ред.] 2001). В зависимост от предметната област в някои речници са включени номенклатурни названия (Алексиев, Агаларева 2011; Атанасов, Райчев, Русева 2009; Д. Воденичаров 2006; Николов [ред.] 2011; Кираджиев 2013; Нарлиева, Маринова-Тод, Дарданов 2005; М. Попова и др. 2006; Тинешев 2016), названия на събития, организации, личности и под. (Асенов 2011; Г. Георгиев, Велинов 2007; Георгиева 2012; К. Димитров 2000; Живов, Е. Димитров, Троцки 2002; М. Михайлов 2011; Назърска, Шапкалова 2012; Наумов [ред.] 2003; М. Попова и др. 2012; Тончев, М. Михайлов 2010).

2. Микроструктура на терминологичните речници

Тя е свързана с композицията и съдържанието на речниковата статия, чието представяне в разглежданите речници е осъществено (в по-малка или в по-голяма степен) чрез следните параметри.

Езиковата форма на термина обикновено е представена в различен шрифт или с главни букви. В редки случаи се посочва **граматична информация** за заглавната единица, както и мястото на ударението. **Формалните варианти** на термина следват или след заглавката, или са посочени в речниковата статия с препратка, или са поместени в края на статията. Данните за **етимологичния произход** на заглавния термин най-често се отбелязват когато той е от чужд произход или е епоним (Нарлиева, Маринова-Тод, Дарданов 2005). В единични случаи речниковата статия е допълнена с **илюстративен материал** – фотографии, рисунки, графики, схеми (Антонов 2011; Лазаров 2004; М. Михайлов 2011); с инициалите на автора на статията или с източника на информацията за термина.

Същностната страна на термина представлява единство от два компонента – съдържание на термина и значение на термина. В съдържанието на термина са отразени всички знания за даден обект, който се изучава от науката. Значението на термина представлява само малка част от съдържанието на термина, която описва характерните му признаци и в обобщен вид се представя чрез неговата дефиниция (М. Попова 2012: 36). В речниковите статии задължително присъства дефиницията, която изразява същността на понятието. След нея може да следва допълнителна информация от съдържанието на термина, чрез която се разкриват съществени признаци на понятието.

Отбелязаните характеристики се наблюдават например в следните речникови статии:

АЛДЕХИДИ, ед. алдехид. *Хим.* Органични съединения, карбонилни производни на въглеродородите, които съдържат алдехидна група (получена при свързване на карбонилната група с водородни атоми), представляват летливи течности със специфична миризма и участват в присъединителни реакции, диспропорциониране и др. Срв. с **кетони**. ■ Напр. *формалдехид, ацеталдехид* и др. ■ Използват се в медицината (камфор, формалдехид), в парфюмерията, при производството на изкуствени смоли и пластмаси и др. (СК) (М. Попова и др. 2006: 24);

вдева̀ч м. Пособие за вдяване на конец в ръчна или машинска игла, направено от тънка стоманена тел (ТШП, 68). (Намерански 2004: 21);

ДИСИМИЛАЦИЯ [от лат. *disimilatio* – разграждане] – оксиредуционен процес на разлагане на сложни органични вещества в организма. Син. **катабелизъм**. (И. Георгиев 2000: 24);

Паскал (Pa) – единица за налягане от системата SI, съответстваща на налягане 1 нютон на повърхност 1 m^2 . (Атанасов, Райчев, Русева 2009: 91).

В заключение на краткия преглед на най-новите български терминологични речници може да се каже, че като цяло техните автори се съобразяват с основните принципи на терминографската практика. Намирам за целесъобразна препоръката за сътрудничество между специалисти и езиковеди при изготвянето на терминологични речници. По този начин понятийният апарат на дадена област ще бъде представен пълно, точно, правилно, системно и разбираемо за ползвателите на речника.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александрова Дарина, 2010, *Кратък литературен речник*, София: Millenium.
- Алексиев Георги, Агаларева Маринела, 2011, *Терминологичен речник по геоморфология*, Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“.
- Ангелов Валентин, 2014, *Естетика. Речник на актуални, редки, дискутирани и наложени от авангарда термини*, София: Изток-Запад.
- Андреев Янаки, 2008, *Застрахователни термини*, Враца: Валдес-ВВ-ГВ.
- Антонов Антонио, 2011, *Терминологичен речник по хоккей*, София: Българска федерация по хоккей на трева.
- Анчева Антоанета, 2007, *Терминологичен речник по пластична анатомия*, Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“.
- Арнаудова Петя, 2008, *Популярен медицински речник. Как да разберем какво (си) говорят лекарите*, София: Медицина и физкултура.

- Асенов Бончо, 2011, *Речник на разузнаването и контразузнаването*, 2. доп. и прераб. изд., Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“.
- Атанасов Иван, Райчев Тошко, Русева Светла, 2009, *Кратък речник на научните термини в почвознанието*, София: ПъблишСайСет-Еко.
- Беров Тодор, 2000, *Речник на литературните термини*, Варна: Зограф.
- Беров Тодор, 2008, *Речник по семиотика*, Варна: Зограф.
- Бонев Живко, Дурин Стоян, 2000, *Речник на счетоводните термини. 1120 термина*, София: Делова седмица.
- Бонева Маргарита, 2011, *Термини и понятия в социалната екология*, Велико Търново: Фабер.
- Ботева-Попова Мариета, 2008, *Речник по реторика. 150 аргумента за оратора*, 2. изд., София: Парадигма.
- Василев Валентин, Голева Валентина, Кресналияска Гургана, Чешмеджиева Маргарита, 2011, *Терминологичен речник по публичноправни науки и управление на публичната дейност*, София: Фенекс.
- Василев Кирил, Балиева Гургана, Костадинова Ласка, Костов Илиан, 2015, *Терминологичен речник на правната уредба във ветеринарномедицинската дейност и животновъдството*, Стара Загора: Кота.
- Величков Иван, Велковска Гена, 2009, *Терминологичен речник по публична администрация*, Враца: Валдес-ВВ-ГВ.
- Велковска Гена, 2011, *Терминологичен речник по демография*, София: Валдес-ВВ-ГВ.
- Велковска Гена, 2012а, *Терминологичен речник по развитие на човека*, София: Валдес-ВВ-ГВ.
- Велковска Гена, 2012б, *Терминологичен речник по регионална икономика*, София: Валдес-ВВ-ГВ.
- Велковска Гена, 2013, *Терминологичен речник по устройство и развитие на територията*, 2. доп. изд., София: Валдес-ВВ-ГВ.
- Воденичаров Димитър, 2006, *Малък енциклопедичен речник на ботанични термини*, Пловдив: Макрос.
- Воденичаров Цекомир, Мутафова Маргарета, Попова Сашка, Шипковенска Елена, Воденичарова Александрина, 2014, *Терминологичен речник по социална медицина*, София: ГорексПрес.
- Воденичарова Валентина, Младенова Вера, Панайотова Капка, 2003, *Терминологичен речник в сферата на уврежданията*, София: Център за независим живот.
- Вълкова-Чурлина Станка, Иванова Нели, 2001, *Учебен енциклопедичен речник на термините I–IV клас*, ч. 1, Български език и литература, София: Гей Либрис.
- Гарчева Юлияна, Иванова Василка, Вladoва Лиляна, 2002, *Учебен енциклопедичен речник на термините I–IV клас*, ч. 2, *Математика; Роден край; Околен свят; Човекът и природата; Човекът и обществото; Домашен бит и техника*, София: Гей Либрис.
- Георгиев Георги, Велинов Любен, 2007, *Юридически речник*, 3. изд., София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.

- Георгиев Илиян, 2000, *Речник на термини и понятия по екология и опазване на околната среда*, Русе: Авангард принт.
- Георгиев Михаил, 2011, *Речник по спортна психология*, София: НСА Прес.
- Георгиева Цветана, 2012, *Кратък речник на историческите понятия*, София: Просвета.
- Герджикова Мария, Попова Олга, Кръстева Илияна, 2009, *Речник на понятията и литературните термини в обучението по литература 5.–8. клас*, София: Булвест 2000.
- Герджикова Мария, Попова Олга, Кръстева Илияна, 2015, *Речник на понятията и литературните термини в обучението по литература 9.–12. клас*, София: Булвест 2000.
- Гълъбов Иван, 2010, *Термини и определения, използвани при износ и внос на стоки*, София: ФорКом.
- Десев Любен, 2010, *Речник по психология*, 6. попр. и доп. изд., София: Булгарика.
- Димитров Красимир, 2000, *Систематизиран тематичен речник-справочник. Социална психология*, Варна: Колор Принт.
- Драганова Росица, 2013, *Съвременна терминология и музикалнопедагогическа практика. Речник по музика за ученика*, София: Марс 09.
- Жеков Живко, 2010, *Термини и понятия в специалната педагогика*, Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“.
- Живов Виктор, Димитров Емил, Троцки Александър, 2002, *Светостта. Кратък речник на агиографските термини*, Радомир: Славика Радомир.
- Иванов Валери, 2012, *АБВ. Кратък литературен речник*, София: Анубис.
- Иванов Владко, Фердов Ставри, Илиев Станимир, 2012, *Речник на използваните понятия и термини при осъществяване на граничен контрол*, София: Акад. на МВР.
- Игнатов Иван, 2008, *Сатиричен речник от А до Я*, Пазарджик: Беллопринт.
- Илиева Соня, 2009, *Етимолого-терминологичен речник на социолога*, Велико Търново: Фабер.
- Йонкова Надежда, 2016, *Речник на легалните дефиниции в българското финансово право*, София: Сноумод.
- Йорданова Диана, Желев Живко, 2000, *Кратък учебен речник по география и икономика. 550 най-употребявани термини и понятия*, София: Анубис.
- Йорданова Татяна, 2006, *Речник по български език и литература 5.–12. клас*, Варна: Ипсилон.
- Калешев Асен, Петров Васил, 2001, *Енциклопедичен речник на литературните термини*, София: Хейзъл.
- Киладжиев Светлин, 2013, *Енциклопедичен географски речник на България*, София: Изток-Запад.
- Кирилов Наско, 2007, *Пчеларството от А до Я. Речник-справочник на пчеларя*, София: ИК Еньовче.
- Комарска Ина, 2000, *Учебен речник по етика. Помагало за ученици V–VIII клас*, София: Булвест 2000.

- Кунчев Йонко, 2013, *Криминалистика от А до Я. Азбучна система на терминологията*, София: Ciela.
- Куртева Елица, Манолова Анета, Парушева Мария, Първанов Петър, 2005а, *Кратък тематичен речник Microsoft Excel 2000*, София: „Д-р Ив. Богоров“.
- Куртева Елица, Манолова Анета, Парушева Мария, Първанов Петър, 2005б, *Кратък тематичен речник Microsoft Word 2000/XP*, София: „Д-р Ив. Богоров“.
- Лазаров Добри, 2004, *Азбука на химията. Енциклопедичен речник на химичните понятия за учениците от основното училище*, София: Просвета.
- Марков Марчо, 2012, *Учебен речник по институционална икономика А–Я*, София: Издателски комплекс – УНСС.
- Маркова Елица, 2016, *Речник на нормативните дефиниции в българското законодателство*, София: Нова звезда.
- Матева Татяна, Неделчев Матео, 2011, *Кратък религиозен речник*, Разград: Полиграф.
- Механджиев Марин Р., Механджиев Марин М., 2001, *Дефиниране на понятията при описване явленията в околната среда. Тълковен речник*, София: EcoTechConsult.
- Милчев Христо, 2000, *Речник по охрана на труда. Термини, определения*, София: Агенция Виола.
- Мирчева Искра, 2001, *Терминологичен речник по медицинска информатика*, Варна: Медицински университет.
- Митков Атанас, 2009, *Теория на експеримента. Кратък терминологичен речник*, Русе: Русенски университет „Ангел Кънчев“.
- Михайлов Валентин, Трайков Тони, 2006, *География на населението и селищата. Кратък терминологичен речник*, Враца: Медиа-груп.
- Михайлов Михаил, 2011, *Морски илюстриран тълковен речник*, 2. изд., Варна: ИК Стено.
- Назърска Жоржета, Шапкалова Светла, 2012, *Речник на религиозни понятия, термини и имена: юдаизъм, християнство и ислям. Учебно помагало за студентите от УниБИТ*, София: За буквите.
- Намерански Никола, 2004, *Тълковно-етимологичен речник на шивашката терминология*, Велико Търново: Фабер.
- Нарлиева Нана, Маринова-Тод Стефка, Дарданов Драгомир, 2005, *Речник на анатомичните имена*, Плевен: Медицински университет.
- Наумов Александър (ред.), 2003, *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*, 2. прераб. и доп. изд., Велико Търново: Абагар.
- Николов Тодор, Колев Борис (ред.), 2011, *Географски терминологичен речник*, София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.
- Николова Марина, Мендов Карли, Консулова Снежана, 2013, *Кратък речник по педагогика*, Сливен: Жажда.
- Нишков Иван, Григорова Ирена, 2010, *Обогатяване и рециклиране на суровини. Речник на основните термини*, София: РИТТ.

- Пенин Румен, 2007, *Физическа география и ландшафтна екология. Терминологичен речник*, София: Булвест 2000.
- Пенчева Евелина, 2000, *Тълковен речник по GSM комуникации*, София: Нови знания.
- Пенчева Майя, 2011, *Когнитивна лингвистика. Речник на понятията и термините*, София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Петков Петко, Атанасов Милчо, 2005, *Речник по история*, Варна: Ипсилон.
- Попова Мария, 2012, *Теория на терминологията*, Велико Търново: Знак'94.
- Попова Мария, 2017, *Приложно терминологично знание*, София: Авангард Прима.
- Попова Мария (ред.), 2001, *Правописен речник на българската научно-техническа лексика*, София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“.
- Попова Мария, Занков Огнян, 2002, *Учебен енциклопедичен речник на термините I–IV клас, ч. 3, Музика; Изобразително изкуство*, София: Гея Либрис.
- Попова Мария, Колковска Сия, Димитрова Гинка, Христова Адриана, Петкова Екатерина, 2006, *Терминологичен речник по природни науки*, София: Наука и изкуство.
- Попова Мария, Попов Борислав, Петкова Екатерина, Симеонова Кристиана, Христова Адриана, Райнов Васил, 2007, *Терминологичен речник по хуманитарни науки*, София: Наука и изкуство.
- Попова Мария, Христова Адриана, Попов Борислав, Петкова Екатерина, Симеонова Кристиана, Симеонова Маргарита, Колковска Сия, 2012, *Терминологично-енциклопедичен речник по обществено-политически науки*, София: Наука и изкуство.
- Радев Пламен, 2006, *Речник по основи на общия и образователния мениджмънт*, Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“.
- Райчев Тошко, Филчева Екатерина, 2011, *Почвено органично вещество. Малък терминологичен речник*, София: Авангард прима.
- „Речник“, 2002, *Речник на основните термини, свързани с изменението на климата*, София: Център за енергийна ефективност Енефект.
- Сирманов Васил, Сирманова Силвия, 2002, *Пълен тълковен речник на всички термини и изрази във Photoshop 7*, София: СофтПрес.
- Станева Христина, 2002, *Речник по българска стилистика*, Пловдив: Хермес.
- Станков Димитър, 2006, *Нов речник по морал и етика*, София: Арс.
- Станчева Руска, Александрова Татяна, Иванов Александър, 2008, *Учебен речник по български език и литература. Основно помагало за изпита след VII клас, матурата, кандидатстудентските изпити, текуща подготовка*, София: Наука и изкуство.
- Стефанов Божидар, 2003, *Терминологичен речник по хигиена и медицинска екология*, 2. прераб. и доп. изд., Плевен: Издателски център ВМИ.
- Стефанова Нели, 2015, *Кратък терминологичен справочник по обща и политическа реторика*, София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Стойчева Росица, 2004, *Речник по география от 6. до 8. клас. Най-често срещаните термини в учебниците по география 6.–8. клас*, Варна: Ипсилон.

- Табakov Мартин (ред.), 2012, *Енциклопедичен речник по логика и семантика*, София: Звезди.
- Тасев Георги, 2009, *Тълковен речник по научни изследвания или термини, използвани при разработване на докторски дисертации*, 2. изд., София: Авангард прима.
- Тинешев Слави, 2016, *Кратък терминологичен справочник по анатомия на човека. Учебно пособие за студенти биолози*, Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“.
- Тончев Цветан, Михайлов Михаил, 2010, *Терминологичен речник по управление на туризма*, Ботевград: Международно висше бизнес училище.
- Трендафилов Борислав, Нарлиева Нана, Трендафилов Петър, 2003, *Терминологичен справочник по анатомия*, 3. изд., София: НСА Прес.
- Троев Петко, 2004, *Руският модернизъм. Енциклопедичен речник*, София: Труд.
- Филипов Кольо, 2015, *Инженерна геология и хидрогеология. Терминологичен речник за строителни инженери, инженер-геолози, студенти*, 3. прераб. и доп. изд., София: Колбис.
- Филипова София, 2010, *Речник по стихознание*, 3. доп. изд., София: Изток-Запад.
- Хаджиев Никола, 2010, *Спортен терминологичен речник*, 2. прераб. изд., София: НСА прес.
- Чолаков Радомир, Иванова Яна, 2005, *Медийно право. Речник на основните понятия*, София: Труд.
- Шопов Димитър, Близнаков Йордан, Атанасова Маргарита, Евгениев Георги, Каменов Димитър, 2004, *Терминологичен речник по управление на човешките ресурси*, София: Унив. изд. „Стопанство“.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Aleksandrova, D. (2010). *Kratük literaturen rechnik*. Sofiia: Millenium.
- Aleksiev, G., & Agalareva, M. (2011). *Terminologichen rechnik po geomorfologiiia*. Veliko Tŭrnovo: Univ. izd. "Sv. sv. Kiril i Metodii".
- Ancheva, A. (2007). *Terminologichen rechnik po plastichna anatomiia*. Veliko Tŭrnovo: Univ. izd. "Sv. sv. Kiril i Metodii".
- Andreev, Ia. (2008). *Zastrakhovatelni termini*. Vratsa: Valdes-VV-GV.
- Angelov, V. (2014). *Estetika: Rechnik na aktualni, redki, diskutirani i nalozheni ot avangarda termini*. Sofiia: Iztok-Zapad.
- Antonov, A. (2011). *Terminologichen rechnik po kхоkei*. Sofiia: Bŭlgarska federatsiia po kхоkei na treva.
- Arnauodova, P. (2008). *Populiaren meditsinski rechnik: Kak da razberem kakvo (si) govoriat lekarite*. Sofiia: Meditsina i fizkultura.
- Asenov, B. (2011). *Rechnik na razuznavaneto i kontrarazuznavaneto* (2nd rev. ed.). Varna: Varnenski svoboden univ. "Chernorizets Khrabŭr".

- Atanasov, I., Raichev, T., & Ruseva, S. (2009). *Kratük rechnik na nauchnite termini v pochvoznaniето*. Sofiia: PüblisaiSet-Eko.
- Berov, T. (2000). *Rechnik na literaturnite termini*. Varna: Zograf.
- Berov, T. (2008). *Rechnik po semiotika*. Varna: Zograf.
- Bonev, Zh., & Durin, S. (2000). *Rechnik na schetovodnite termini: 1120 termina*. Sofiia: Delova sedmitsa.
- Boneva, M. (2011). *Termini i poniatiiia v sotsialnata ekologiiia*. Veliko Tŭrnovo: Faber.
- Boteva-Popova, M. (2008). *Rechnik po retorika: 150 argumenta za oratora* (2nd ed.). Sofiia: Paradigma.
- Cholakov, R., & Ivanova, Ia. (2005). *Mediino pravo: Rechnik na osnovnite poniatiiia*. Sofiia: Trud.
- Desev, L. (2010). *Rechnik po psikhologiiia* (6th rev. ed.). Sofiia: Bulgarka.
- Dimitrov, K. (2000). *Sistematiziran tematichen rechnik-spravochnik: Sotsialna psikhologiiia*. Varna: Kolor Print.
- Draganova, R. (2013). *Sŭvremenna terminologiiia i muzikalnopedagogicheska praktika: Rechnik po muzika za uchenika*. Sofiia: Mars 09.
- Filipov, K. (2015). *Inzhenerna geologiiia i khidrogeologiiia: Terminologichen rechnik za stroitelni inzheneri, inzhenер-geoloji, studenti* (3rd ed.). Sofiia: Kolibis.
- Filipova, S. (2010). *Rechnik po stikhoznanie* (3rd ed.). Sofiia: Iztok-Zapad.
- Garcheva, Iu., Ivanova, V., & Vladova, L. (2002). *Ucheben entsiklopedichen rechnik na terminite I–IV klas: Pt. 2. Matematika; Roden kraï; Okolen sviat; Chovekŭt i prirodata; Chovekŭt i obshtestvoto; Domashen bit i tekhnika*. Sofiia: Geia Libris.
- Georgiev, G., & Velinov, L. (2007). *Iuridicheski rechnik* (3rd ed.). Sofiia: Univ. izd. "Sv. Kliment Okhridski".
- Georgiev, I. (2000). *Rechnik na termini i poniatiiia po ekologiiia i opazvane na okolnata sreda*. Ruse: Avangard print.
- Georgiev, M. (2011). *Rechnik po sportna psikhologiiia*. Sofiia: NSA Pres.
- Georgieva, Ts. (2012). *Kratük rechnik na istoricheskite poniatiiia*. Sofiia: Prosveta.
- Gerdzhikova, M., Popova, O., & Krŭsteva, I. (2009). *Rechnik na ponatiiata i literaturnite termini v obuchenieto po literatura 5. – 8. klas*. Sofiia: Bulvest 2000.
- Gerdzhikova, M., Popova, O., & Krŭsteva, I. (2015). *Rechnik na ponatiiata i literaturnite termini v obuchenieto po literatura 9. – 12. klas*. Sofiia: Bulvest 2000.
- Gŭlŭbov, I. (2010). *Termini i opredeleniia, izpolzvani pri iznos i vnos na stoki*. Sofiia: ForKom.
- Ignatov, I. (2008). *Satirichen rechnik ot A do Ia*. Pazardzhik: Belloprint.
- Ilieva, S. (2009). *Etimologo-terminologichen rechnik na sotsiologa*. Veliko Tŭrnovo: Faber.
- Ïonkova, N. (2016). *Rechnik na legalnite definitsii v bŭlgarskoto finansovo pravo*. Sofiia: Snoumod.
- Ïordanova, D., & Zhelev, Zh. (2000). *Kratük ucheben rechnik po geografiiia i ikonomika: 550 nai-upotrebiavani termini i ponatiiia*. Sofiia: Anubis.
- Ïordanova, T. (2006). *Rechnik po bŭlgarski ezik i literatura 5. – 12. klas*. Varna: Ipsilon.

- Ivanov, Valeri. (2012). *ABV: Kratük literaturen rechnik*. Sofiia: Anubis.
- Ivanov, Vladko, Ferdov, S., & Iliev, S. (2012). *Rechnik na izpolzvanite poniatii i termini pri osüshstestviavane na granichen kontrol*. Sofiia: Akad. na MVR.
- Kaleshev, A., & Petrov, V. (2001). *Entsiklopedichen rechnik na literaturnite termini*. Sofiia: Kheizül.
- Khadzhiev, N. (2010). *Sporten terminologichen rechnik* (2nd ed.). Sofiia: NSA Pres.
- Kiradzhiev, S. (2013). *Entsiklopedichen geografski rechnik na Bülgariia*. Sofiia: Iztok-Zapad.
- Kirilov, N. (2007). *Pchelarstvoto ot A do Ia. Rechnik-spravochnik na pchelaria*. Sofiia: IK En'ovche.
- Komarska, I. (2000). *Ucheben rechnik po etika: Pomagalo za uchenitsi V-VIII klas*. Sofiia: Bulvest 2000.
- Kunchev, I. (2013). *Kriminalistika ot A do Ia: Azbuchna sistema na terminologiiata*. Sofiia: Ciela.
- Kurteva, E., Manolova, A., Parusheva, M., & Pürvanov, P. (2005a). *Kratük tematichen rechnik Microsoft Excel 2000*. Sofiia: "D-r Iv. Bogorov".
- Kurteva, E., Manolova, A., Parusheva, M., & Pürvanov, P. (2005b). *Kratük tematichen rechnik Microsoft Word 2000/XP*. Sofiia: "D-r Iv. Bogorov".
- Lazarov, D. (2004). *Azbuka na khimiiata: Entsiklopedichen rechnik na khimichnite poniatii za uchenitsite ot osnovnomo uchilishte*. Sofiia: Prosveta.
- Markov, M. (2012). *Ucheben rechnik po institutsionalna ikonomika A-Ia*. Sofiia: Izd. kompleks – UNSS.
- Markova, E. (2016). *Rechnik na normativnite definitsii v bülgarskoto zakonodatelstvo*. Sofiia: Nova zvezda.
- Mateva, T., & Nedelchev, M. (2011). *Kratük religiozen rechnik*. Razgrad: Poligraf.
- Mekhandzhiev, Marin M., & Mekhandzhiev, Marin R. (2001). *Definirane na ponatiiata pri opisvane iavleniata v okolnata sreda: Tülkoven rechnik*. Sofiia: EcoTechConsult.
- Mikhaïlov, M. (2011). *Morski ilustrovan tülkoven rechnik* (2nd ed.). Varna: IK Steno.
- Mikhaïlov, V., & Traïkov, T. (2006). *Geografiia na naselenieto i selishtata: Kratük terminologichen rechnik*. Vratsa: Media-grup.
- Milchev, Kh. (2000). *Rechnik po okhrana na truda: Termin, opredeleniia*. Sofiia: Agentsiia Viola.
- Mircheva, I. (2001). *Terminologichen rechnik po meditsinska informatika*. Varna: Meditsinski universitet.
- Mitkov, A. (2009). *Teoriia na eksperimenta: Kratük terminologichen rechnik*. Ruse: Rusenski universitet "Angel Künchev".
- Nameranski, N. (2004). *Tülkovno-etimologichen rechnik na shivashkata terminologii*. Veliko Törnovo: Faber.
- Narlieva, N., Marinova-Tod, S., & Dardanov, D. (2005). *Rechnik na anatomichnite imena*. Pleven: Meditsinski universitet.
- Naumov, A. (Ed). (2003). *Starobülgarska literatura: Entsiklopedichen rechnik* (2nd ed.). Veliko Törnovo: Abagar.
- Nazürska, Zh., & Shapkalova, S. (2012). *Rechnik na religiozni ponatii, termini i imena: Iudaizüm, khristiianstvo i isliam: Uchebno pomagalo za studentite ot UniBIT*. Sofiia: Za bukvite.

- Nikolov, T., & Kolev, B (Eds.). (2011). *Geografski terminologichen rechnik*. Sofiia: Akad. izd. "Prof. Marin Drinov".
- Nikolova, M., Mendov, K., & Konsulova, S. (2013). *Kratük rechnik po pedagogika*. Sliven: Zhazhda.
- Nishkov, I., & Grigorova, I. (2010). *Obogatiavane i retsiklirane na surovini: Rechnik na osnovnite termini*. Sofiia: RITT.
- Pencheva, E. (2000). *Tülkoven rechnik po GSM komunikatsii*. Sofiia: Novi znaniia.
- Pencheva, M. (2011). *Kognitivna lingvistika: Rechnik na poniatiiata i terminite*. Sofiia: Univ. izd. "Sv. Kliment Okhridski".
- Penin, R. (2007). *Fizicheska geografiia i landshaftna ekologii: Terminologichen rechnik*. Sofiia: Bulvest 2000.
- Petkov, P., & Atanasov, M. (2005). *Rechnik po istoriia*. Varna: Ipsilon.
- Popova, M. (Ed.). (2001). *Pravopisen rechnik na bülgarskata nauchno-tekhnicheska leksika*. Sofiia: Akad. izd. "Prof. M. Drinov".
- Popova, M. (2012). *Teoriia na terminologiiata*. Veliko Tüново: Znak'94.
- Popova, M. (2017). *Prilozhno terminoznanie*. Sofiia: Avangard Prima.
- Popova, M., Khristova, A., Popov, B., Petkova, E., Simeonova, K., Simeonova, M., & Kolkovska, S. (2012). *Terminologichno-entsiklopedichen rechnik po obshtestveno-politicheski nauki*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Popova, M., Kolkovska, S., Dimitrova, G., Khristova, A., & Petkova, E. (2006). *Terminologichen rechnik po prirodni nauki*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Popova, M., Popov, B., Petkova, E., Simeonova, K., & Khristova, A. (2007). *Terminologichen rechnik po khumanitarni nauki*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Popova, M., & Zankov, O. (2002). *Ucheben entsiklopedichen rechnik na terminite I–IV klas: Pt. 3. Muzika; Izobrazitelno izkustvo*. Sofiia: Geia Libris.
- Radev, P. (2006). *Rechnik po osnovi i obrazovatelniia menidzhmünt*. Plovdiv: Univ. izd. "Paisii Khilendarski".
- Raichev, T., & Filcheva, E. (2011). *Pochveno organichno veshtestvo: Malük terminologichen rechnik*. Sofiia: Avangard prima.
- Rechnik na osnovnite termini, svürzani s izmenieto na klimata*. (2002). Sofiia: Tsentür za energiina efektivnost EnEfekt.
- Shopov, D., Bliznakov, I., Atanasova, M., Evgeniev, G., & Kamenov, D. (2004). *Terminologichen rechnik po upravlenie na choveskite resursi*. Sofiia: Univ. izd. "Stopanstvo".
- Sirmanov, V., & Sirmanova, S. (2002). *Pülen tülkoven rechnik na vsichki termini i izrazi vüv Photoshop 7*. Sofiia: SoftPres.
- Stancheva, R., Aleksandrova, T., & Ivanov, A. (2008). *Ucheben rechnik po bülgarski ezik i literatura: Osnovno pomagalo za izpita sled VII klas, maturata, kandidatstudentskite izpiti, tekushta podgotovka*. Sofiia: Nauka i izkustvo.
- Staneva, Kh. (2002). *Rechnik po bülgarska stilistika*. Plovdiv: Khermes.
- Stankov, D. (2006). *Nov rechnik po moral i etika*. Sofiia: Ars.

- Stefanov, B. (2003). *Terminologichen rechnik po khigiena i meditsinska ekologiia* (2nd ed.). Pleven: Izdatelski tsentür VMI.
- Stefanova, N. (2015). *Kratük terminologichen spravochnik po obshta i politicheska retorika*. Sofiia: Univ. izd. "Sv. Kliment Okhridski".
- Stoicheva, R. (2004). *Rechnik po geografiia ot 6. do 8. klas: Nai-chesto sreshtanite termini v uchebnitsite po geografiia 6. – 8. klas*. Varna: Ipsilon.
- Tabakov, M. (Ed.). (2012). *Entsiklopedichen rechnik po logika i semantika*. Sofiia: Zvezdi.
- Tasev, G. (2009). *Tülkoven rechnik po nauchni izsledvaniia ili termini, izpolzvani pri razrabotvane na doktorski disertatsii* (2nd ed.). Sofiia: Avangard prima.
- Tineshev, S. (2016). *Kratük terminologichen spravochnik po anatomiia na choveka: Uchebno posobie za studenti bioloji*. Plovdiv: Univ. izd. "Paisii Khilendarski".
- Tonchev, TS., & Mikhailov, M. (2010). *Terminologichen rechnik po upravlennie na turizma*. Botevgrad: Mezhdunarodno vishe biznes uchilishte.
- Trendafilov, B., Narlieva, N., & Trendafilov, P. (2003). *Terminologichen spravochnik po anatomiia* (3rd ed.). Sofiia: NSA Pres.
- Troeв, P. (2004). *Ruskiiat modernizüm: Entsiklopedichen rechnik*. Sofiia: Trud.
- Vasilev, K., Balieva, G., Kostadinova, L., & Kostov, I. (2015). *Terminologichen rechnik na pravната uредба vüv veterinarномедицинската дейност i zhivotnovüdstvoto*. Stara Zagora: Kota.
- Vasilev, V., Goleva, V., Kresnaliiska, G., & Cheshmedzhieva, M. (2011). *Terminologichen rechnik po publichnopravni nauki i upravlenie na publichnata дейност*. Sofiia: Feneia.
- Velichkov, I., & Velkovska, G. (2009). *Terminologichen rechnik po publichna administratsiia*. Vratsa: Valdes-VV-GV.
- Velkovska, G. (2011). *Terminologichen rechnik po demografiia*. Sofiia: Valdes-VV-GV.
- Velkovska, G. (2012a). *Terminologichen rechnik po razvitie na choveka*. Sofiia: Valdes-VV-GV.
- Velkovska, G. (2012b). *Terminologichen rechnik po regionalna ikonomika*. Sofiia: Valdes-VV-GV.
- Velkovska, G. (2013). *Terminologichen rechnik po ustroistvo i razvitie na teritoriata* (2nd rev. ed.). Sofiia: Valdes-VV-GV.
- Vodenicharov, D. (2006). *Malük entsiklopedichen rechnik na botanichni termini*. Plovdiv: Makros.
- Vodenicharov, Ts., Mutafova, M., Popova, S., Shipkovenska, E., & Vodenicharova, A. (2014). *Terminologichen rechnik po sotsialna meditsina*. Sofiia: GoreksPres.
- Vodenicharova, V., Mladenova, V., & Panaiotova, K. (2003). *Terminologichen rechnik v sferata na uvrezhdaniata*. Sofiia: Tsentür za nezavisim zhivot.
- Vülkova-Churlina, S., & Ivanova, N. (2002). *Ucheben entsiklopedichen rechnik na terminite I–IV klas: Pt. 1. Bülgarski ezik i literatura*. Sofiia: Geia Libris.
- Zhekov, Zh. (2010). *Termini i poniatii v spetsialnata pedagogika*. Shumen: Univ. Iid. "Episkop Konstantin Preslavski".
- Zhivov, V., Dimitrov, E., & Trotski, A. (2002). *Svetostta: Kratük rechnik na agiografskite termini*. Radomir: Slavika Radomir.

Bulgarian terminological dictionaries in the early twenty-first century

Abstract

This article considers Bulgarian terminological dictionaries published since 2000, focusing on the following issues of their macro- and microstructure: selection of terms and their interpretation, composition of entries, and presentation of cross-reference systems. It also proposes a bibliographic description of terminological dictionaries.

Българските терминологични речници от началото на 21. век

Абстракт

Обект на внимание ще бъдат български терминологични речници, издавани от 2000 г. насам. Разглеждат се отделни проблеми на тяхната макро- и микроструктура – подбор на термините и тълкуването им, състав на речниковата статия и представяне на системните отношения между термините. Предложено е библиографско описание на терминологичните речници.

Keywords: Bulgarian language; macro- and microstructure of terminological dictionaries; terminological dictionary

Ключови думи: български език; макро- и микроструктура на терминологичните речници; терминологичен речник

КАТЕГОРІЯ РОДУ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Метою цієї статті є дослідження категорії родів дієслівної дії в українській мові, а також порівняння вмісту цієї категорії з вмістом її в інших слов'янських мовах (польській, російській). Дослідження проводилося в рамках проекту створення багатомовної інформаційно-пошукової системи славістичного мовознавства iSybislaw. Зокрема, дослідження пов'язані з проблемою створення класів еквівалентності ключових слів у різних слов'янських мовах і фіксації множин однозначних ключових слів, які репрезентують терміни пошукової мови iSybislaw (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006; Rudnik-Karwatowa 2014).

Вербоцентричний підхід у граматиках, зокрема комунікативних та функціональних, тобто таких, згідно з яким центром побудови висловлення є дієслово, – доволі поширене явище. Від семантики дієслова залежать функції імен та система їхніх відмінкових значень. Безпосередньо чи опосередковано з дієсловом пов'язані й інші частини мови – в першу чергу, іменники, прикметники, займенники, числівники, прислівники, дієприкметники, дієприслівники. Тим важливішим є детальний опис особливостей дієслівної семантики та пов'язаних з нею категорій. Однією з таких категорій є, згідно з різними джерелами, морфологічна, морфолого-словотвірна (Русанівський 2007: 578), семантико-словотвірна (Stawnicka 2009), семантико-граматична дієслівна категорія (Авилова 1976) **рід дії**. Це дискусійна категорія: її по-різному класифікують різні дослідники, школи; це виявляється й у терміноапараті.

Терміни на позначення родів дієслівної дії у слов'янських граматиках є різні: *рід дієслівної дії, рід дії* (укр.), *способ глагольного действия, совершаемость глагольного действия* (рос.), *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (пол.) та інтернаціоналізм – термін *Aktionsart* німецького походження. У Базі світового славістичного мовознавства iSybislaw¹ зафіксовано терміни *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (пол.), *способ глагольного действия, способ действия* (рос.), *рід дієслівної дії, рід дії* (укр.), *způsob slovesného*

¹ База світового славістичного мовознавства iSybislaw викладена у вільному доступі за інтернет-адресою <http://isybislaw.ispan.waw.pl> (доступ 15.08.2018).

déje (чеськ.), *modalité d'action* (франц.) та *Aktionsart* (нім.). Терміном-гіперонімом для всіх за засадами побудови інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw, яку на основі польської мови створює міжнародний колектив учених під керівництвом д-ра П. Ковальського (донедавна д-ра З. Е. Рудник-Карватової) і під патронатом Інституту славістики Польської Академії наук у Варшаві, виступає термін *rodzaj czynności*, оскільки цей термін є найуживанішим у польських джерелах. Постає питання, як семантика *rodzaju czynności* корелює зі значенням різноманітних відповідників у інших слов'янських мовах.

Сам термін *rodzaj czynności* має варіант у польській мові: *rodzaj akcji*, який активно використовує у своїх працях, зокрема, Я. Ставницька (Stawnicka 2009, 2010). Проте, на нашу думку, *czynność* – термін ширший, він включає в себе й термін *akcja*, тобто, сказати б, «рід діяльності і стану» та «рід дії» взагалі. Очевидно, *rodzaj akcji* – калька з німецького *Aktionsart*. В українській лінгвістичній традиції функціонує термін *рід дії*. В енциклопедії «Українська мова» в статті «Роди дієслівної дії», автором якої є В. М. Русанівський, сказано про цей термін таке: «(калька з нім. *Aktionsarten*, від *Aktion* – дія і *Arten* – роди) – підпорядкована загальній категорії аспектуальності граматична категорія, основу якої становлять пари дієслів, одне з яких характеризується додатковим семантичним значенням повторюваності, розподільності, однократності і под» (Русанівський 2007: 578).

Зупинимось детальніше на найдокладнішому на сьогодні описові родів дії в українській мові. У монографії С. О. Соколової «Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові» (Соколова 2003) представлені такі терміни на позначення родів дії: власне фазові, а серед них початковий (інгресивний) (*закричати*, *побігти*); початково-результативний (*стривожити*, *увірувати*); початково-інтенсивний (аугментативний) (*розсміятися*, *розгніватися*); зі значенням тривалості дії – обмежувальний (делімітативний) (*попоходити*, *попоїздити*); пердуративний (тривало-обмежувальний) (*просидіти*, *перечекати*); зі значенням одноразового вияву дії – однократний (*поцілувати*, *прозвучати*); результату (завершення) дії – загальнорезультативний (*нагодувати*, *примирити*); остаточного завершення дії (комплетивний) (*доробити*, *дописати*); фінітивний (*віджити*, *перегаласувати*). Кількісні (інтенсивно-результативні) роди дії мають розряди: великої інтенсивності (сумарний (кумулятивний) – *нагрішити*, *наварити*; дистрибутивний – *вигубити*, *перегаснути* (цей рід дії відрізняється від попереднього тим, що охоплює велику кількість об'єктів); надмірної дії (понаднормативно-тривалий) – *перегріти*, *обпояти*; тотально-об'єктний – *вибігати*, *вимастити*; інтенсивно-результативний – *відлупцювати*, *опрацювати*; фінально-негативний (пейоративний) – *довештатися*, *доторотися* та *досягальний* (сатурнативний) – *налюбуватися*, *надивитися*). Рід дії зі значенням зниженої інтенсивності названий дослідницею пом'якшу-

вальним (атенуативним) і позначає досягнення незначного або недостатнього результату – *надгнати, присоромити*. С. О. Соколова виділяє ще вторинну дію (повторювану) – *відбудувати, запити*; додаткову дію (доповнення до іншої дії) – *добудувати, надішити*; заперечення дії – *розлюбити, розмінувати*; порівняння з іншою дією – *звоювати, підбігти* (Соколова 2003: 122–146).

У польському мовознавстві детально опрацьована проблема родів дієслівної дії, зокрема як семантико-словотвірної категорії дієслова. Однією з праць, які присвячені розглядові родів дії, є монографія Я. Ставницької із зівставного дослідження родів дії у польській та російській мовах «Порівняльні студії над семантико-словотвірною категорією родів дії у російській та польській мовах» («*Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim*») (Stawnicka, 2009, 2010). Дослідниця використовує терміни – інтернаціоналізм *Aktionsarten* та польський *rodzaje akcji*, відповідником яких є український термін *роди дії* та російські *способ глагольного действия* і, забігаючи наперед, *совершаемость глагольного действия*. Ця праця цікава саме своїм спрямуванням на порівняння вмісту категорії *Aktionsarten* у двох слов'янських мовах. Авторка вирізняє, зокрема, ініціальний та фінальний роди дії (пол. *inicjalny rodzaj akcji, finalny rodzaj akcji*), причому в межах, наприклад, ініціального роду дії виділяє групи – інхоативний (пол. *inchoatywny*), інгресивний (пол. *ingresywny*), ініціально-моментальний (пол. *inicjalno-momentalny*) та ініціально-аугментативний (пол. *inicjalno-augmentatywny*) (Stawnicka 2009: 48–77). А фінальний рід дії охоплює такі групи: фінитивний (як і в С. О. Соколової, яка також розглядає різні фази виконання дії) (пол. *finitywny*), комплетивно-демініутивний (пол. *kompletywno-deminutywny*) та лімітивний (пол. *limitywny*) (Stawnicka 2009: 77–87).

«Словник слов'янської лінгвістичної термінології» («*Slovník slovanské lingvistické terminologie*») (Jedlička 1977) вміщує, подібно до бази iSybislav, терміни не на позначення категорії родів дії, а на позначення дієслів певних родів дії (нижче подаємо терміни-відповідники української, російської та польської мов):

інхоативне дієслово – *інхоативный глагол* – *czasownik inchoatywny*; *багатократне дієслово* – *многократный глагол* – *czasownik wielokrotny*; *ітеративне дієслово* – *итеративный глагол* – *czasownik iteratywny*; *фреквентативне дієслово* – *фреквентативный глагол* – *czasownik frekwentatywny*; *дистрибутивне дієслово* – (російського відповідника немає) – *czasownik dystrybutywny*; *однократне дієслово* – *некратный глагол* – *czasownik jednokrotny*; *дієслово тривалої дії* – *глагол длительного действия* – *czasownik trwały*; *дуративне дієслово* – *дуративный глагол* – *czasownik duratywny*; *дієслово моментальної дії* – *глагол мгновенного действия* – *czasownik momentalny*; *інгресивне (починальне) дієслово* – *начинательный (ингрессивный) глагол* – *czasownik wstępujący (ingresywny)*; *фінитивне (завершальне) дієслово* – *финитивный (окончательный, cessативный) глагол* – *czasownik zstępujący (limitatywny, kompletywny)* (Jedlička 1977: 253–265).

У Словнику зафіксовано такі терміни-відповідники на позначення категорії у польській, українській та російській мовах: *спосіб (рід) дієслівної дії – способ глагольного действия, совершаемость – rodzaj czynności*.

В «Енциклопедії знання про польську мову» («Encyklopedia wiedzy o języku polskim») за редакцією С. Урбаньчика знаходимо приклади на багатократне або ітеративне дієслово: ті, що означають повторювану дію (*codziennie rano pływa* – «щодня вранці плаває», а також такі дієслова як *poprzewracać* «поперевертати», *poprzynosić* «поприносити») (Urbańczyk [ред.] 1978: 47).

Як бачимо, розмаїті джерела дають розмаїтість термінів на позначення родів дії або дієслів певних родів дії. За таких умов важко виділити терміни, які б увійшли до Бази світового славістичного мовознавства, зокрема до українського її модуля. На нашу думку, в українському модулі Бази світового славістичного мовознавства iSybislaw варто подати терміни на позначення родів дії за С. О. Соколовою, принаймні власне фазові й кількісні. Взагалі у базі варто мати терміни на позначення самої категорії, а не її складників, тобто роду дії, а не дієслів зі значенням певного роду дії.

У праці російської дослідниці Н. С. Авілової (Авилова 1976) про зв'язок між видовою, граматичною і словотвірною та лексичною семантикою дієслова також детально подано розряди дієслів за родами дії (рос. *способ глагольного действия*) і виокремлено часові способи дії (временные), а серед них: початкові (начинательные), причому дослідниця розрізняє інхоативний та інгресивний роди дії (рос. *инхоативный и ингрессивный способы глагольного действия*). Інгресивний – *пойти, побежать, вскричать, взрветь*, а інхоативний позначає настання початкового моменту у тривалому часі ознаки – *задвигаться, зареять, задождить*. Наступний рід дії, який належить до часових, – обмежувальний (ограничительный) (обмеження дії часовими рамками) – *посмотреть, проспаться, перезимовать*. Фінітивний спосіб дії означає остаточне завершення її – *отпеть, отишуметь*. Н. С. Авілова вирізняє, крім часових, кількісні способи дії, про які вона пише досить розлого, виділяючи: однократний спосіб дії – *прыгнуть, сглотить, сострить*; зменшувальний (уменьшительный) – *прикорнуть, припугнуть, всхрапнуть*; пом'якшувальний (смягчительный), коли дія здійснюється не на повну силу, – *подтануть, подвыпить*; багатократний (многократный) – *бывают, живут*; переривчасто-пом'якшувальний (прерывисто-смягчительный) – «робити щось час від часу» – *пошаливать, похваливать*; тривало-пом'якшувальний (длительно-смягчительный), коли дієслова виражають тривалу, ослаблену, повторювану час від часу дію – *подвывать, напевать, накрапывать*; тривало-дистрибутивний (длительно-дистрибутивный), коли дія поширюється у різних напрямках – *расхаживать, размахивать*; супроводжувальний (сопроводительный) рід дії – *приговаривать, присвистывать*. До кількісних

родів дії належать також ускладнено-інтенсивний (осложненно-интенсивный), який позначає посилену повторювану дію – *вызванивать, названивать*; тривало-дистрибутивно-взаємний (длительно-дистрибутивно-взаимный) рід дії, який позначає повторюваність дії між кількома суб'єктами – *переговариваться, перестреливаться*. Дослідниця виділяє також спеціально-результативні роди дії (специально-результативные), а серед них:

термінативний (терминативный), який позначає завершеність дії, що тривала певний час – *пробить, проговорить*; завершувальний (завершительный, комплетивный), що позначає кінцеву фазу дії – *докурить, додумать*; інтенсивний – *дознаться, докопаться*; накопичувальний (накопительный), який завершеною дією охоплює кілька або всі об'єкти – *исходить, навывдумывать, насобирать* і, нарешті, розподільний (распределительный, дистрибутивный) рід дії – *порубить, переименовать* (Авилова 1976: 273–315).

Н. С. Авілова використовує термін *способ глагольного действия*, визначаючи таким чином семантичні розряди дієслів за родом дії. О. В. Ісаченко, аналізуючи граматичні відмінності російської та словацької мов, у своїй праці «Граматичний лад російської мови в зіставленні зі словацькою» («Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким») (Ісаченко 1960), у часі ранішої від праці Н. С. Авілової, використовує ще один термін-відповідник до українського *рід дії* чи російського *способ глагольного действия* – *совершаемость глагольного действия*, або просто *совершаемость* (Ісаченко 1960: 209). Автор пише, що цей термін позначає семантичну модифікацію вихідного простого або префіксального дієслова (Ісаченко 1960: 216). Здійснюваність (рос. *совершаемость*) виражено в російських дієсловах обов'язково префіксами *за-*, *по-*, *на-*, часткою *-ся*, префіксом *по-* в сполученні з суфіксом *-ив-*, суфіксом *-нуть-*: *закричатъ, покричатъ, накричатъся, покрикивать, крикнуть*, – усі ці дієслова співвідносяться з вихідним дієсловом *кричатъ* не в площині граматичного видотворення або лексичної семантики, а в площині граматичних значень родів дії, способів її виконання (совершаемостей), виражених відповідними словотворчими засобами (Ісаченко 1960: 217). О. В. Ісаченко дає визначення цьому терміну:

Під здійснюваністю (совершаемостью) слід розуміти ті загальні значення дієслів, які, виражені формальними засобами (префіксами, суфіксами), модифікують значення вихідного безпрефіксного дієслова у відношенні фазисності, кратності або кількості дії і семантично з ним співвіднесені. Дієслова, що виражають ту чи ту здійснюваність (совершаемость), представлені завжди лише однією видовою формою² (Ісаченко 1960: 218).

² Переклад українською мовою цієї та інших праць належить авторці.

Дослідник вирізняє розряди «совершаемостей»: починальна (рос. начина- тельная) (*запил, закололо*); еволютивна (рос. эволютивная) (*раскричатся, разбу- шеваться*); обмежувальна (рос. ограничительная) (*побесится, победствовать*); пом'якшувальна (рос. смягчительная) (*присесть, привстать*); результативна (рос. результативная) (*пробормотать, прожить*); однократна (рос. однократная) (*кольнуть, сунуть*); багатократна (рос. многократная) (*хаживать, читать*) і под. Як бачимо, О. В. Ісаченко, як і Н. С. Авілова та С. О. Соколова, вирізняє обмежувальний, однократний і результативний роди дії.

Унаочнимо сказане, навівши приклади з українських та російських джерел у зіставленні з польськими (збіги термінів у зіставляваних мовах виділяємо напівжирним шрифтом):

С. О. Соколова	Польські джерела (H. Wróbel, J. Stawnicka)	О. В. Ісаченко, Н. С. Авілова
РІД ДІЕСЛІВНОЇ ДІЇ	RODZAJ CZYNNOŚCI, RODZAJ AKCJI, AKTIONSART	СПОСОБ ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ, СПОСОБ ДЕЙ- СТВИЯ, СОВЕРШАЕМОСТЬ ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ
початковий (інгресивний) (<i>закричати, побігти</i>)	inchoatywny або ingresywny (<i>zaśpiewać, zachorować</i>)	начинательная совершае- мость (<i>запил, закололо</i>)
початково-інтенсивний (аугментативний) (<i>розсмія- тися, розгніватися</i>)	intensywny (<i>uśmiać się, obkar- mić kogoś</i>)	интенсивный способ действия (<i>дознаться, доко- паться</i>)
пом'якшувальний (над- гнити, присоромити)	słabej efektywności akcji або deminutywny (<i>nadgnąć, podeschnąć</i>)	смягчительная совершае- мость (<i>присесть, привстать</i>)
обмежувальний (делімі- тативний) (<i>попоходити, попоїздити</i>)	limitywny (<i>poczytać, porysować</i>)	ограничительная совершае- мость (<i>побесится, побед- ствовать</i>)
дистрибутивний (вигубити, перегаснути)	dystrybutywny (<i>poprzewracać, poprzynosić</i>)	длительно-дистрибу- тивно-взаимный способ действия (<i>переговариваться, перестреливаться</i>)
пердуративний (тривало-об- межувальний) (<i>просидіти, перечекати</i>)	duratywny (<i>pisać, czytać</i>)	–
однократний (поцілувати, прозвучати)	momentalny або punktualny (<i>kwiknąć, błysnąć</i>) або semel- faktywny	однократная совершаемость (<i>кольнуть, сунуть</i>)
загальнорезультативний (нагодувати, примирити)	kompletywny (<i>wytruć, obczęstować</i>)	результативная совершае- мость (<i>пробормотать, прожить</i>)
	frekwentatywny (<i>chadzać, pisywać</i>)	многократная (<i>хаживать, читать</i>)

С. О. Соколова	Польські джерела (H. Wróbel, J. Stawnicka)	О. В. Исаченко, Н. С. Авілова
остаточного завершення дії (комплетивний) (доробити, дописати)	terminatywny або efektywny (dokończyć, doczytać)	–
фінітивний (віджити, пере- гальсувати)	finitywny (przebrzmieć, przekwitnąć)	финитивный способ дей- ствия (отпеть)

Як видно з таблиці, вміст категорії роду фазової дії практично ідентичний в усіх трьох мовах.

Типологічні особливості родів дієслівної дії визначають класифікації родів дії у різних мовознавчих школах. Проте термінологія в українській, польській та російській традиціях великою мірою збігається. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що аналіз праць провідних філологів різних мовознавчих шкіл і результати зіставного аналізу досліджуваної категорії дають підстави стверджувати, що вміст категорії *роду дієслівної дії* в українській мові є еквівалентним вмісту її в інших слов'янських мовах. Еквівалентність можна виявити навіть у відтінках значення. Отже, українські терміни *рід дієслівної дії* та *рід дії* вповні відповідають термінам зафіксованим у пошуковій базі, а саме *rodzaj czynności*, *rodzaj akcji* (пол.), *способ глагольного действия*, *способ действия* (рос.), *způsob slovesného děje* (чеськ.), *modalité d'action* (франц.) та *Aktionsart* (нім.).

БІБЛІОГРАФІЯ

- Авилова Наталья С., 1976, *Вид глагола и семантика глагольного слова*, Москва: Наука.
- Адмони Владимир Г., 1988, *Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики*, Ленинград: Наука.
- Бондарко Александр В., 1976, *Теория морфологических категорий*, Ленинград: Наука.
- Виноградов Виктор В., 1975, *О категории модальности и модальных словах в русском языке*, в: *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*, ред. Виктор В. Виноградов, Москва: Наука, с. 38–79.
- Вихованець Іван Р. (ред.), 2004, *Теоретична морфологія української мови*, Київ: Пульсари.
- Исаченко Александр В., 1960, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть 2*, Братислава: Издательство Словацкой академии наук.
- Русанівський Віталій М., 2007, *Роди дієслівної дії*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський та Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 578.

- Симонова Катерина С., 2012, *Граматичні категорії дієслова. Основні підходи до вивчення, «Українська мова», № 2, с. 34–44.*
- Соколова Світлана О., 2003, *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*, Київ: Наукова думка.
- Jedlička Alois (ред.), 1977, *Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic linguistic terminology*, т. 1, Praha: Academia.
- Karolak Stanisław, 2008, *Semantyczna kategoria aspektu, в: Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, т. 8, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2014, *Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiwawczy językoznawstwa sławistycznego i Sybislav: wyzwania, osiągnięcia i możliwości*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», т. 49, с. 28–43, <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Stawnicka Jadwiga, 2009, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim*, т. 1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stawnicka Jadwiga, 2010, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim*, т. 2, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Urbańczyk Stanisław (ред.), 1978, *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wróbel Henryk, 2001, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków: «Od Nowa».

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Admoni, V. G. (1988). *Grammaticheskiĭ stroĭ kak sistema postroeniia i obshchaia teoriia grammatiki*. Leningrad: Nauka.
- Avilova, N. S. (1976). *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*. Moskva: Nauka.
- Bondarko, A. V. (1976). *Teoriia morfologicheskikh kategorii*. Leningrad: Nauka.
- Isachenko, A. V. (1960). *Grammaticheskiĭ stroĭ russkogo iazyka v sopostavlenii s slovatskim. Morfologiya* (Pt. 2). Bratislava: Izdatel'stvo Slovatskoĭ akademii nauk.
- Jedlička, A. (Ed.). (1977). *Slovník slovanské lingvistické terminologie = Slovar' slavianskoĭ lingvisticheskoĭ terminologii = Dictionary of Slavonic linguistic terminology* (Vol. 1). Praha: Academia.

- Karolak, S. (2008). *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska: Vol. 8. Semantyczna kategoria aspektu*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2014). Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa sławistycznego iSybisław: wyzwania, osiągnięcia i możliwości. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 28–43. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rusanivs'kyi, V. M. (2007). Rody diieslivnoï dii. In V. M. Rusanivs'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (p. 578). Kyïv: Vydavnytsvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Sokolova, S. O. (2003). *Prefiksali'nyi slovtvir diiesliv u suchasniï ukraïns'kii movi*. Kyïv: Naukova dumka.
- Stawnicka, J. (2009). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim* (Vol. 1). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stawnicka, J. (2010). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim* (Vol. 2). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Symonova, K. S. (2012). Hramatychni katehoriï diieslova: Osnovni pidkhody do vyvchennia. *Ukraïns'ka mova*, 2012(2), 34–44.
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1978). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Vinogradov, V. V. (1975). *O kategorii modal'nosti i modal'nykh slovakh v russkom iazyke*. In V. V. Vinogradov, *Izbrannyye trudy: Issledovaniia po russkoi grammatike* (pp. 38–79). Moskva: Nauka.
- Vykhovanets', I. R. (Ed.). (2004). *Teoretychna morfolohiia ukraïns'koï movy*. Kyïv: Pul'sary.
- Wróbel, H. (2001). *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: "Od Nowa".

Lexical aspect (Aktionsart) in Slavic languages

Abstract

This article offers a discussion of the category known as lexical aspect (Aktionsart) with reference to the Ukrainian language and compares its content with other Slavic languages. The study was conducted as part of the project aiming to develop iSybisław, a multilingual information retrieval system of Slavic linguistics. In particular, the article concerns establishing equivalence between the classes of keywords in various Slavic languages and fixing sets of unambiguous keywords in the information retrieval language of the iSybisław system.

On the basis of a review of works by leading philologists and a comparative analysis, it can be argued that the content of the category lexical aspect (Aktionsart) in the Ukrainian language is equivalent to that of other Slavic languages. Their equivalence can be identified even with regard to various aspects of meaning. Thus, the Ukrainian terms *під дієслівної дії* and *під дії* fully correspond to the terms that are already fixed in the search base: *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (Pol.), *способ глагольного действия, способ действия* (Rus.), *způsob slovesného děje* (Czech), *modalité d'action* (Fr.) and *Aktionsart* (Ger.).

Категорія роду дієслівної дії в слов'янських мовах

Анотація

Метою даної статті є дослідження категорії родів дієслівної дії в українській мові, а також порівняння вмісту цієї категорії з вмістом її в інших слов'янських мовах. Дослідження проводилося в рамках проекту створення багатомовної інформаційно-пошукової системи славістичного мовознавства iSybislaw. Зокрема, дослідження пов'язані з проблемою створення класів еквівалентності ключових слів в різних слов'янських мовах і фіксації множин однозначних ключових слів, які репрезентують терміни пошукової мови iSybislaw.

Зроблено огляд праць провідних філологів різних мовознавчих шкіл і на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що вміст категорії *роду дієслівної дії* в українській мові є еквівалентним вмістові її в інших слов'янських мовах. Еквівалентність можна виявити навіть у відтинках значення. Отже, українські терміни *під дієслівної дії* та *під дії* відповідають вповні термінам зафіксованим у пошуковій базі, а саме *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (пол.), *способ глагольного действия, способ действия* (рос.), *způsob slovesného děje* (чеськ.), *modalité d'action* (франц.) та *Aktionsart* (нім.).

Keywords: iSybislaw; equivalence of terms in Slavic languages; classes of keyword equivalence; lexical aspect; Aktionsart

Ключові слова: iSybislaw; еквівалентність термінів у слов'янських мовах; класи еквівалентності ключових слів; рід дієслівної дії

КРИТЕРІЇ ДОБОРУ КЛЮЧОВОГО СЛОВА: ПОЗИЦІЯ АВТОРА VS. КОРИСТУВАЧА

1. Український модуль бази світового слов'янського мовознавства iSybislaw на час написання статті налічує 1151 українськомовний документ. Книг – 351 (добре представлено діалектологію, стилістику, частково словотвір, граматику, ономастику, термінознавство), за місцем видання – це не лише українські (Київ, Харків, Львів, Дніпропетровськ, Одеса, Тернопіль, Черкаси), а й закордонні джерела з україністики (Люблін, Катовіце, Ополе, Варшава). Великою мірою географічне розмаїття забезпечене було опрацюванням збірників праць та авторефератів докторських і кандидатських дисертацій. У базі представлено 14 часописів (Київ, Львів, Харків, 3 всеукраїнські: «Українська мова: науково-теоретичний журнал», «Термінологічний вісник: збірник наукових праць» та «Мовознавство»), 448 статей у збірниках (до зазначених вище царин можемо додати етимологію та історію мови), 338 статей у часописах (до вже згаданих дисциплін додамо фонетику та контрастивні дослідження слов'янських мов). За роками видання – це джерела від 1996 до 2013 року.

В інформаційно-пошуковій мові бази вміщено 490 українських ключових слів (в основному це словотворчі форманти, назви словників, художніх творів, прізвища, імена, по батькові науковців, громадських, релігійних діячів та письменників, але є й, скажімо, такі терміни, як *валентний словник* та *граматичний словник*, що серед усіх слов'янських мов єдині підведені під польські дескриптори *slownik walencyjny*, *slownik gramatyczny*, а от *валентність* має, крім польського дескриптора, ще російський та чеський відповідники: *walencja syntaktyczna*, *konotacja* 3, *синтаксическая валентность* та *syntaktická valence*, а *граматична категорія* – польський дескриптор, хорватський, чеський та російський відповідники: *kategoria gramatyczna*, *gramatička kategorija*, *gramatická kategorie*, *грамматическая категория*. Тобто серед ключових слів (крім термінів) – форманти (-ев-, -ець тощо), окремі слова, що називають поняття, важливі для даного документа (*бандура*, *батьківщина*), та прізвища, імена та по батькові осіб, про яких ідеться в документі (із датами життя – *Білецький*

Андрій Олександрович (1911–1995). Це й українські та зарубіжні мовознавці, доробок яких вагомий для української лінгвістики, й українські давні та сучасні письменники, і духовні особи, що створили пам'ятки української мови (митрополит Іларіон, «Слово про Закон і Благодать»).

Словник ключових слів, який на сьогодні існує в системі iSybislaw має характер своєрідної метамови опису документів. Подібну думку щодо функції ключових слів загалом висловлює проф. В. Бабік (Babik 2014), визначаючи ключові слова як своєрідну «мову», що має власний розвиток за власними законами, тому так важливо відстежувати розвиток словника ключових слів й аналізувати його. Про мову ключових слів як інформаційно-пошукову мову бази iSybislaw, що має паранатуральний характер, пише й З. Рудник-Карватова (Rudnik-Karwatowa 2014). Паранатуральний – тому що це інформаційно-пошукова мова, яка спирається на природну мову, зокрема на слов'янську мовознавчу термінологію. Ключові слова передусім відбивають зміст документа і охоплюють галузі слов'янського мовознавства, теорії мови та загального мовознавства (Rudnik-Karwatowa 2014: 30) в iSybislaw, тому що за своїм типом і призначенням це спеціалізована мовознавча база. Словник ключових слів iSybislaw побудований так, щоб можна було здійснювати пошук релевантної, детальної і повної інформації про документ (Rudnik-Karwatowa 2014: 32). Авторка концепції системи iSybislaw зазначає, що в різномовному списку ключових слів проблему становить їхня синонімія, при цьому розрізняє дублети і аспектні синоніми, такі як: «*pol. derywacja paradygmatyczna, derywacja fleksyjna, derywacja zerowa, derywacja bezsufiksalna, ros. нулевая деривация, нулевая аффиксация, нулевая суффиксация, укр. безафіксне словотворення, нульсуфіксація, нульова суфіксація, нульсуфіксальний спосіб словотворення*» (Rudnik-Karwatowa 2014: 33–34). У словнику ключових слів автори системи, спираючись на вироблені методологічні засади, розрізняють зміст багатозначних термінів (*граматика 1, граматика 2* тощо). Ми маємо на увазі передусім словник ключових слів, який на сьогодні існує в системі iSybislaw. Певним етапом у розбудові згаданого словника був словник З. Рудник-Карватової та Х. Карпінської (Rudnik-Karwatowa, Karpińska 2006), в якому представлено, в першу чергу, синонімічні відношення між термінами, багато з яких в системі iSybislaw вже стали дескрипторами (тобто в системі вже відображено ієрархічні відношення між термінами). У перспективі словник iSybislaw повинен бути з можливістю пошуку всіма слов'янськими мовами, а також англійською (Rudnik-Karwatowa 2014: 38–39).

Таким чином, параметри опису, задані в базі iSybislaw, вимагають певного метамовного погляду на зміст описуваних документів. Не завжди термін, визначений автором документу як ключове слово, або термін, імпліцитно чи експліцитно присутній у документі, стає ключовим словом у базі iSybislaw. Більше того, не завжди такі ключові слова вповні відбивають зміст доку-

мента, його важливі теоретичні положення й спектр порушених проблем. Отже, виникають «ножиці» між 1) авторським сприйняттям тексту і його реальним змістом (Романюк 2014) і 2) сприйняттям тексту автором і читачем (фахівцем-мовознавцем, який вводить документ до бази iSybislaw, і майбутнім користувачем бази). Важливо, щоб користувач, шукаючи цікаві для нього публікації, міг здійснювати це, зокрема, за вибраними розробником ключовими словами. Отже, нас далі буде цікавити сумірність між 1) образом документа, який дібраними ключовими словами задає його автор, 2) образом документа, який розробник системи може коригувати, усуваючи певні ключові слова, редагуючи їх або й вводячи нові на їх заміну чи доповнюючи їх іншими ключовими словами, та 3) образом, який завдяки поданим ключовим словам сприймає користувач бази й на підставі якого може здійснювати пошук у ній інформації. Спільним для розв'язання цих проблем є завдання визначити еквівалентність дібраних національномовних ключових слів базовим польським словам інформаційно-пошукової мови iSybislaw.

2. Джерела iSybislaw можна поділити на два типи: 1) ті, в яких ключові слова до тексту (наукові статті, наприклад, у науково-теоретичному часописі Інституту української мови НАН України «Українська мова») визначають автори, і 2) ті, в яких не визначено ключових слів (словники, монографії, статті в інших часописах (наприклад, у періодичному збірнику Інституту української мови НАН України «Культура слова»), адресованих широкій, не лише науковій аудиторії). Проте, якщо ключові слова в документі подано, це не означає, що проблему їх добору вирішено і що вони адекватно й повно відбивають його зміст, адже слово або сполука, визначені автором, можуть не відбивати зміст джерела в тому розумінні бібліографічного опису, якого потребує система iSybislaw. Джерела другого типу й взагалі вимагають від розробника системи самому визначити ключові слова, спираючись на аналіз змістової структури документа.

Проблеми можуть виникати також під час пошуку джерел за ключовими словами тоді, коли пошук дає так званий інформаційний «шум», тому так важливо визначити релевантність ключового слова, зокрема мовознавчого терміна як позначника спеціального наукового поняття, для опису змісту документа у базі iSybislaw.

Багатокомпонентні терміни, або терміносполуки, на зразок *активний дієприкметник теперішнього часу*, в системі принаймні дотепер, не фіксують. Такі занадто розлогі сполуки не містять і згадуваний вище словник ключових слів З. Е. Рудник-Карватової і Х. Карпінської.

Звичайно ж, оскільки майже кожне ключове слово українською мовою (окрім формантів, географічних назв, прізвищ, імен, по батькові, назв словників та конференцій) повинно відповідати польському дескриптору, то постає

питання еквівалентності термінів, зокрема їхньої формальної будови, пор., укр. *активний дієприкметник* і пол. *imiesłów przymiotnikowy czynny*, укр. *пасивний дієприкметник* і пол. *imiesłów przymiotnikowy bierny*.

Далі у викладі прагнемо поділитися власним досвідом розв'язання цих проблем у процесі опрацювання українськомовних документів для бази світового слов'янського мовознавства iSybislaw.

3. Методи визначення ключових слів, які пропонуємо, найкраще пояснити на прикладі опрацювання конкретних документів. Наприклад, статті Г. Г. Голосовської (Голосовська 2011), присвяченій гостродискусійному на сьогодні в українському мовознавстві питанню щодо нормативності вживання активних дієприкметників в загальній і фаховій мовній практиці. Авторка ґрунтовно аналізує специфіку уживання цих дієслівних форм і пропонує замінювати їх, зокрема, конструкціями з іменниками. Під час опису цього джерела українська частина ключових слів бази iSybislaw збагатилася такими термінами (подаємо їх разом з їхніми польськими еквівалентами): *дієприкметник* = *imiesłów*, *активний дієприкметник* = *imiesłów przymiotnikowy czynny*, *теперішній час* = *czas teraźniejszy*, *прикметник* = *przymiotnik*, *віддієслівний прикметник* = *przymiotnik odczasownikowy*. Г. Г. Голосовська запропонувала ще одне ключове слово: *дієслово* = *czasownik*, а в тексті вжито ще один термін *пасивний дієприкметник* = *imiesłów przymiotnikowy bierny*. Проте, оскільки про ці поняття не йшлося в резюме статті, у тексті про другий термін була лише згадка, а перший термін взагалі не згадувався, то ці терміни ми не ввели до системи. При цьому, ми керувалися настановою, що бібліографічний опис документа має становити єдине ціле, а ці терміни серед ключових слів згаданого документа були б нерелевантні. Тут варто пояснити, чому *дієслово* й *пасивний дієприкметник* у статті про активні дієприкметники не є релевантними. Для доведення цього ми використали два методи аналізу й моделювання змістової структури тексту, визначення в ньому семантичної ваги певного слова або словосполучки з номінативною функцією, розроблені й апробовані в сучасній українській структурній і прикладній лінгвістиці.

3.1. На початку 80-х років ХХ століття український мовознавець Е. Ф. Скороходько запропонував **метод сіткового моделювання** термінолексики для потреб автоматичного опрацювання інформації (Скороходько 1983). Пізніше проф. Скороходько поглибив цей метод у своїй терміноцентричній теорії тексту (Скороходько 2006). Суть методу Скороходька полягає в тому, що окреслюються необхідні й достатні ознаки терміна, а саме: «співвіднесеність зі спеціальним поняттям, відтворюваність [...], наявність дефініції [...]» (Скороходько 2006: 7). Слова чи словосполучки, які відповідають цим ознакам, за Е. Ф. Скороходьком, є нотонами (від лат. *notus* «відомий, звичайний» й грец. *δνομα* «ім'я»), тобто відомі позначення спеціальних понять, відомі терміни. Е. Ф. Скороходько пише про системозумов-

лені характеристики термінів: це когнітивна вартість, яка вимірюється кількістю семантичних дериватів, або термінів, утворених на основі певного вихідного терміна, та інформаційна насиченість, яка вимірюється кількістю семантичних складників терміна (Скороходько 2006: 12). Терміни з великою когнітивною вартістю співвідносяться з основоположними поняттями певної галузі наукового знання. Водночас вони окреслюють вузькоспеціальні поняття та мають велику інформаційну насиченість (Скороходько 2006: 13). Для унаочнення змістової структури тексту і зв'язків між термінами Скороходько укладає сітку термінів тексту (Т-сітку), вузлами якої є терміни у певній науковій праці, а з'єднання вузлів становлять відношення між цими термінами. При цьому відношення можуть бути трьох видів: дуже сильні (напр., частина-ціле), сильні (об'єкт та його атрибути (ознаки)) і слабкі, що їх Скороходько назвав асоціативними. Зобразити Т-сітку можна у вигляді орієнтованого графа (Оре 2008). Вершинами графа є вузли сітки, а дугами – відношення. Вершина графа, в яку не входить ні одна дуга і виходять всі інші, є його центром. Центральним терміном Т-сітки є той, який знаходиться на центрі цього графа, і має найбільшу когнітивну вартість. Згідно з концепцією Скороходька цей центральний термін міститься в заголовку наукової праці.

Логічним видається застосування методу Т-сіток до визначення рангу ключового слова в тексті документа.

3.2. Інший підхід до визначення ваги слова в тексті, важливості терміна для опису документа реалізовано у методі **обчислення функціонального потенціалу номінації**. У розв'язанні цього завдання спираємося на розуміння функціонального потенціалу мовної одиниці, зокрема інновації, яке запропонувала Є. А. Карпіловська, і на методику його визначення, реалізовану в ідеографічному словнику нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (Карпіловська та ін. 2013), який уклав колектив відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. **Функціональний потенціал номінації** становить «сумарний показник обсягу й характеру її 1) парадигматичних, епідигматичних (дериваційних) і 2) синтагматичних відношень у системі мови й у тексті, її номінаційної та комунікативної активності» (Карпіловська 2006: 92). Вважаємо, що цей підхід разом із методом побудови Т-сіток може слугувати інструментом для визначення рангу певного терміна і взагалі ключового слова в тексті, для вирішення питання про їхній статус і вагу у змістовій структурі документа.

3.3. Зауважимо, що ані метод Т-сіток, ані метод визначення функціонального потенціалу в своєму первісному вигляді не відповідають вповні потребам добору ключових слів при описі джерел для бази iSybislaw. Кожен метод має свої переваги, проте метод Т-сіток не враховує, наприклад, парадигматичних та епідигматичних зв'язків між словами в тексті, а метод обчислення функціонального потенціалу не зорієнтований на побудову графів і визначення сили змістових зв'язків між сло-

вами тексту. Крім того, вибір ключового слова з документа є досить утрудненим, а ніщо так не уявляє структуру тексту, як граф (Севбо 1981). Тому для наших потреб метод Т-сіток було дещо змодифіковано та пристосовано для визначення ключових слів. У нашій об'єднаній версії цих двох методів аналізу та моделювання змістової структури тексту ми намагалися поєднати ті їхні складники, які сприяють встановленню ваги певного терміна у змісті документа. Ми назвали нашу версію модифікована сітка термінів тексту (МТ-сітка). МТ-сітка, зображена як орієнтований граф, також має у вершинах терміни конкретного документа, а дугами між ними позначено відношення між цими термінами. На відміну від Т-сітки, у МТ-сітці вирізняємо як дуже сильні гіперо-гіпонімічні зв'язки, так і сильні – синонімічні та антонімічні. Слабкі ж зв'язки, так само як у Т-сітці, називаємо асоціативними. Слідом за Скороходьком, вважаємо, що центральний термін документа міститься в його заголовку. Приклад такої МТ-сітки у вигляді графа представлено на рис. 1. Дуже сильні зв'язки позначено подвійною лінією, сильні – одинарною, слабкі – пунктиром. Центральним терміном є той, який знаходиться на центральній вершині цієї сітки і має найбільшу кількість відношень. Цей центральний термін – *активний дієприкметник* – в нашому прикладі впевнено можна вважати ключовим словом та ввести його до бази iSybislaw. Терміни *пасивний дієприкметник* та *дієслово* в статті Г. Г. Голосовської, як демонструє МТ-сітка, опиняться на периферії (найнижчий порядок) й будуть пов'язані з терміном *активний дієприкметник* лише слабкими асоціативними відношеннями. Тому вони є нерелевантними при виборі ключових слів для опису цього документа і їх можна вилучити з опису цього документа без шкоди для його змістового образу.

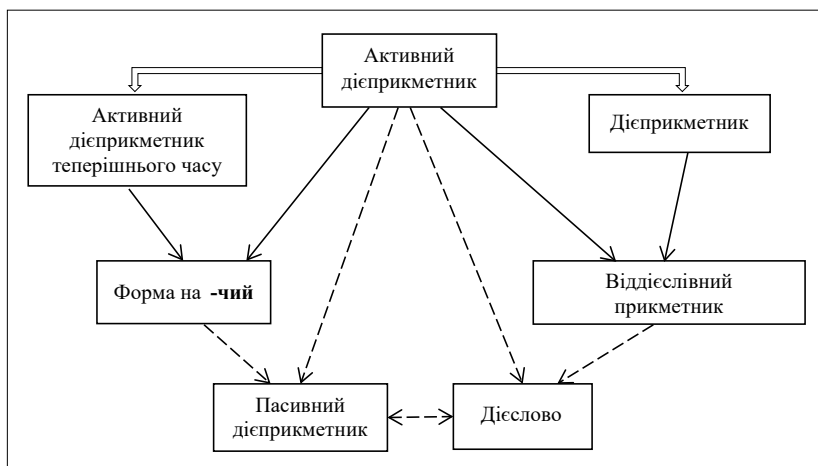

Рисунок 1. МТ-сітка змістової структури статті Г. Г. Голосовської

3.4. Змістову структуру аналізованої статті Г. Г. Голосовської можна зобразити й у табличному вигляді. Вибір способу графічного зображення зумовлений тими завданнями, які ставить перед собою дослідник. Табличний спосіб дає змогу, зокрема, унаочнити типи відношень між термінами тексту. На табл. 1 представлено МТ-сітку з рис. 1 у табличному вигляді (не у вигляді графа, для зручності аналізу і порівняння методів).

Таблиця 1. Таблична репрезентація МТ-сітки змістової структури статті Г. Г. Голосовської

Тема (заголовок)	Гіперонімічні відношення	Гіпонімічні відношення	Синонімічні відношення	Антонімічні відношення	Асоціативні відношення	Кількість у тексті
Активний діє- прикметник						2
	Дієприкметник					8
		Активний діє- прикметник тепе- рішнього часу				6
			Форма на -чий Віддієслівний прикметник			5 3
				Пасивний діє- прикметник		2
					Дієслово	0

Табличний спосіб зображення виявився зручним і для представлення результатів обчислення функціонального потенціалу термінів в аналізованій статті Г. Г. Голосовської (табл. 2). У дужках подано кількість уживань терміна в тексті статті.

Таблиця 2. Функціональний потенціал термінів у статті Г. Г. Голосовської

Синтагматика (сполуки)	Парадигматика				Епідигматика (деривація)
	гіперонім	гіпонім	синонім	антонім	
Дієприкметник (8)	-	Активний діє- прикметник (2)	Віддієслівний прикметник (3)	-	-
Активний діє- прикметник (2)	Дієприкметник (8)	Активний дієприкметник теперішнього часу (6)	Форма на -чий (5)	Пасивний дієприкметник (2)	Дієприкмет- никові форми на -чий
Активний діє- прикметник тепе- рішнього часу (6)	Активний діє- прикметник (2)	-	Іменник (4)	-	-

Як видно з таблиці 3, кількісні показники не є вирішальними для вибору ключового слова, адже для відбиття змісту статті важливіше вибрати термін,

наприклад, *активний дієприкметник*, ніж *пасивний дієприкметник*, хоча вони зустрічаються в тексті по 2 рази кожен. Термін *активний дієприкметник*, як свідчить його функціональний потенціал, має в цій статті більшу когнітивну вартість та інформаційну насиченість, виражену більшою кількістю властивих йому відношень у тексті.

Як видно з таблиць 2 і 3, обидва методи призводять до однакового результату: визначення релевантності чи нерелевантності терміна в тексті джерела, мають взаємодоповняльний характер. Отже, їх можна використовувати під час опису документів для введення до бази iSybislaw. Однак, на нашу думку, графічне представлення змістової структури документа є більш наочним.

4. Підсумовуючи викладене, можемо сказати, що, спираючись на досвід створення бази iSybislaw в цілому та її українського модуля зокрема, основними критеріями добору терміна як ключового слова вважаємо: 1) його функціонування у мовознавчій терміносистемі (не лише національній, а й інтернаціональній, передусім слов'янській), 2) відповідність змісту описуваного документа і 3) здатність адекватно передати різномовним користувачам повноту цього змісту, виявлена в його когнітивній вартості й функціональному потенціалі. Обговорені в статті процедури обчислення рангу ключових слів у змістовій структурі документа, на наше глибоке переконання, ставлять на надійний ґрунт розв'язання проблеми створення пошукового образу документа, адекватного змістовій структурі його тексту, й сприяють взаємодії позицій автора наукової праці й користувача бази iSybislaw. Метод МТ-сіток було перевірено експериментально, зокрема під час опису «Граматичного словника української літературної мови» (Критська та ін. 2011).

БІБЛІОГРАФІЯ

- Голосовська Галина Г., 2011, *Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні?*, «Українська мова», № 4, с. 63–71.
- Карпіловська Євгенія А., 2006, *Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення. Параметри стабільності похідних*, в: *Функциональные аспекты словоупотребления. Докл. IX Міжнар. навук. канф. Камісії на славян. словоупотребленню пры Міжнар. камітэце славістаў*, ред. Аляксандр А. Лукашанец, Мінск: Права і эканоміка, с. 92–101.
- Карпіловська Євгенія А., Кислюк Лариса П., Клименко Ніна Ф., Критська Валентина І., Пуздирева Тетяна К., Романюк Юлія В., 2013, *Активні ресурси сучасної української номінації*, Київ: Видавництво КММ.
- Критська Валентина І., Недозим Тетяна І., Орлова Лариса В., Пуздирева Тетяна К., Романюк Юлія В., 2011, *Граматичний словник української літературної мови. Словозміна*, Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.

- Оре Ойстин, 2008, *Теория графов*, пер. Ирина Н. Врублевская, ред. Николай Н. Воробьев, изд. 2-е, Москва: URSS, ЛИБРОКОМ.
- Романюк Юлія В., 2014, *Українська авторська термінологія в системі iSybislaw (дієслово)*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 245–258. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Севбо Ирина П., 1981, *Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика*, Киев: Наукова думка.
- Скороходько Эдуард Ф., 1983, *Семантические сети и автоматическая обработка текста*, Київ: Наукова думка.
- Скороходько Эдуард Ф., 2006, *Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу)*, Київ: Логос.
- Babik Wiesław, 2014, *Słowa kluczowe, tagi..., i co dalej?*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 139–149. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.014>
- Rudnik-Karwatowa Zofia, 2014, *Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa slawistycznego iSybislaw. Wyzwania, osiągnięcia i możliwości*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 28–43. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa Zofia, Karpińska Hanna, 2006, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Sławiści Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy), http://ispan.waw.pl/cnis/slownik_slow_kluczowych.htm (доступ 18.10.2018).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Babik, W. (2014). Słowa kluczowe, tagi..., i co dalej? *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 139–149. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.014>
- Holosovs'ka, H. H. (2011). Aktyvni diiepryketnyky v ukraïns'kii literaturnii movi: uzhyvaty chy ni? *Ukraiïns'ka mova*, 2011(4), 63–71.
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2006). Funktsional'nyi potentsial konkurentnykh modelei slovotvorennia: Parametry stabil'nosti pokhidnykh. In A. A. Lukashanets (Ed.), *Funktsyional'nyiia aspekty slovaïtvarënnia: Dakl. IX Mizhnar. navuk. kanf. Kamisii na slavian. slovaïtvarënniu pry Mizhnar. kamitëtse slavistaï* (pp. 92–101). Mins'k: Prava i êkonomika.
- Karpilovs'ka, Ie. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Kryts'ka, V. I., Puzdyrieva, T. K., & Romaniuk, Iu. V. (2013). *Aktyvni resursy suchasnoi ukraïns'koï nominatsii*. Kyïv: Vydavnytstvo KMM.
- Kryts'ka, V. I., Nedozyim, T. I., Orlova, L. P., Puzdyrieva, T. K., & Romaniuk, Iu. V. (2011). *Hramatychnyi slovnyk ukraïns'koï literaturnoi movy: Slovozmina*. Kyïv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho.
- Ore, O. (2008). *Teoriiia grafov* (I. N. Vrublevskaia, Trans., N. N. Vorob'ev, Ed.) (2nd ed.). Moskva: URSS.

- Romaniuk, Iu. V. (2014). Ukraïns'ka avtors'ka terminolohiia v systemi iSybislaw (diieslovo). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 245–258. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.022>
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2014). Wielojęzyczny system informacyjno-wyszukiawczy językoznawstwa slawistycznego iSybislaw: Wyzwania, osiągnięcia i możliwości. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2014(49), 28–43. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.006>
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (2006). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Retrieved October 10, 2018, from http://ispan.waw.pl/cnis/slownik_slow_kluczowych.htm
- Sevbo, I. P. (1981). *Graficheskoe predstavlenie sintaksicheskikh struktur i stilisticheskaiia diagnostika*. Kiev: Naukova dumka.
- Skorokhod'ko, Ė. F. (1983). *Semanticheskie seti i avtomaticheskaiia obrabotka teksta*. Kyïv: Naukova dumka.
- Skorokhod'ko, Ė. F. (2006). *Termin u naukovomu teksti (do stvorennia terminotsentrychnoi teorii naukovooho dyskursu)*. Kyïv: Lohos.

The criteria for selecting keywords: The author's vs the user's position

Abstract

The Ukrainian module of the Bibliographic Database of World Slavic Linguistics (iSybislaw) includes 1,151 Ukrainian documents and 490 Ukrainian keywords (the figures at the time of writing this article). The parameters of descriptions provided in iSybislaw require considering the contents of the described documents in terms of metalanguage. A term defined by the author as a keyword does not necessarily become a keyword in the database. The same is true for the terms explicitly or implicitly present in the document.

Ukrainian scholars have developed two methods to describe the contents of a document and to determine the relevance of a term: the **terminology net modelling method** for the purpose of automatic processing of information (E. F. Skorokhodko) and the method of **calculating the functional potential of language nomination** (E. A. Karpilovska). In addition to these techniques, we offer a hybrid method – a modified net of text terms (MT-net). An MT-net is a directed graph, with the terms of a particular document in the vertices, and the relationship between these terms marked by arcs. In the MT-net, hypero-hyponymic connections are marked as a very strong relationship, while the synonymous and antonymic connections – as a strong one. Weak relations are called associative.

We can make some conclusions based on the experience of developing the iSybislaw database in general, and its Ukrainian module in particular. Namely, the main criteria for the selection of the term as a keyword are: (1) the functioning of the term not only in national but also international linguistic terminology; (2) relevance to the content of the described document; (3) the adequate ability to convey the content of the described document to users of different languages.

Критерії добору ключового слова: позиція автора vs. користувача

Анотація

Український модуль бази світового слов'янського мовознавства iSybislaw налічує на час написання статті 1151 українськомовний документ та 490 українських ключових слів. Параметри опису, задані в базі iSybislaw, вимагають певного метамовного погляду на зміст описуваних документів. Не завжди термін, визначений автором як ключове слово, або термін, імпліцитно чи експліцитно присутній у документі, стає ключовим словом у базі.

Для визначення релевантності терміна для опису змісту документа існують розроблені українськими вченими **метод сіткового моделювання** термінологіки для потреб автоматичного опрацювання інформації (Е. Ф. Скороходько) та метод **обчислення функціонального потенціалу номінації** (Є. А. Карпіловська). Крім названих методів ми пропонуємо гібридний – модифіковану сітку термінів тексту (**MT-сітка**). MT-сітка, зображена як орієнтований граф, має у вершинах терміни конкретного документа, а ребрами між ними позначено відношення між цими термінами. У MT-сітці вирізняємо як дуже сильні гіперо-гіпонімічні зв'язки, як сильні – синонімічні та антонімічні. Слабкі ж зв'язки називаємо асоціативними.

Спираючись на досвід створення бази iSybislaw в цілому та її українського модуля зокрема, основними критеріями добору терміна як ключового слова вважаємо: 1) його функціонування у мовознавчій терміносистемі (не лише національній, а й інтернаціональній), 2) відповідність змісту описуваного документа і 3) здатність адекватно передати різномовним користувачам його повноту.

Keywords: author; user; terminology net modeling method; MT-net; keyword relevance; functional potential of nomination

Ключові слова: автор; користувач; метод сіткового моделювання; MT-сітка; релевантність ключового слова; функціональний потенціал номінації

WSPÓŁCZESNE MODELE DZIEDZINOWYCH BIBLIOGRAFICZNYCH SYSTEMÓW INFORMACYJNO-WYSZUKIWAWCZYCH

Dziedzinowy bibliograficzny system informacyjno-wyszukiawczy to w przeszłości system manualny, oparty na drukowanym (lub rzadziej w formie kartoteki) uporządkowanym zbiorze wyszukiawczym (zbiorze opisów bibliograficznych dokumentów) z określonej dziedziny lub dyscypliny. Współcześnie jest to system komputerowy, oparty na zbiorze wyszukiawczym (zbiór rekordów bibliograficznych) dokumentów zapisanym w formie elektronicznej, zorganizowanym w postaci bazy danych, obsługiwanym przez odpowiednie oprogramowanie (Bojar 2002: 261–262). Ze względu na zakres tematyczny dziedzinowe systemy informacyjno-wyszukiawcze mają charakter specjalistyczny.

W przedstawionym tekście skupimy się głównie na cechach zbioru wyszukiawczego, tj. na strukturze rekordów bibliograficznych i wynikających z nich możliwościach informacyjnych bibliograficznych systemów dziedzinowych.

Obserwacja rozwoju dziedzinowych bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiawczych pozwala wskazać trzy modele, dla których głównym kryterium są cechy bibliograficznej bazy danych: a) bibliograficzno-rejestracyjny, b) bibliograficzno-abstraktowy, c) bibliograficzno-pełnotekstowy. Bardziej szczegółowe kryteria dotyczą zbioru informacji formalnych w rekordach bibliograficznych, zakresu opracowania rzeczowego dokumentów (wielość charakterystyk wyszukiawczych i stosowanych języków informacyjno-wyszukiawczych), powiązania z innymi rekordami bibliograficznymi, powiązania z informacjami zewnętrznymi (w stosunku do rekordów dokumentów), sposoby wyszukiwania, dostęp do informacji źródłowej, narzędzia informatyczne obsługi systemu.

Modele te mają charakter dynamiczny i często jest tak, że model bibliograficzno-rejestracyjny przekształca się w bibliograficzno-abstraktowy, a ten z kolei staje się modelem bibliograficzno-pełnotekstowym. Może też być tak, że zbiór wyszukiawczy ma cechy pierwszego i drugiego modelu lub drugiego i trzeciego (Sadowska 2009).

Z kolei biorąc pod uwagę organizację pracy nad systemami informacyjno-wyszukiwawczymi i wykorzystywane narzędzia informatyczne, można wskazać dwa modele: instytucjonalny i instytucjonalno-społecznościowy.

Z punktu widzenia dostępności dla użytkowników możemy mówić o dziedzinowych bibliograficznych systemach ogólnie dostępnych (np. „Elektroniczna Bibliografia Nauk Teologicznych FIDES” w Bibliotece Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, bibliografie dziedzin i zagadnień w Centralnej Bibliotece Wojskowej lub Centralnej Bibliotece Rolniczej, bazy typu Open Access, jak np. E-LIS) lub z ograniczonym dostępem (np. „Polska Bibliografia Lekarska” w Głównej Bibliotece Lekarskiej).

1. Model bibliograficzno-rejestracyjny

Model ten jest jakby przedłużeniem tradycyjnego drukowanego spisu bibliograficznego, a bibliograficzna baza danych jest jego elektronicznym odpowiednikiem, przy czym spis bibliograficzny mógł być punktem wyjścia dla bazy lub wynikiem (produktem drukowanym lub elektronicznym) bazy. Zawartość bibliografii drukowanej stawała się podstawą bazy danych wówczas, gdy powstałe w przeszłości spisy bibliograficzne były przenoszone do bazy danych (Urbańska 2010). Klasyczny przykład stanowią bibliografie narodowe w różnych krajach, które podlegają tzw. retrokonwersji. W Polsce tak postępuje się z „Przewodnikiem Bibliograficznym”, tak postąpiono z retrospektywną „Bibliografią bibliografii polskich” w Bibliotece Narodowej czy z „Bibliografią Historii Polskiej” w Instytucie Historii PAN.

Ale od czasu automatyzacji procesów bibliotecznych i bibliograficznych częstszą sytuacją było tworzenie bieżących bibliograficznych baz danych, których zawartość stawała się podstawą drukowanych bibliografii. Tak postępowano w Polsce do pierwszej dekady XXI wieku, a przykładem są bibliografie m.in. Biblioteki Narodowej („Polska Bibliografia Bibliologiczna”, „Bibliografia Bibliografii Polskich”, „Polonica Zagraniczne. Bibliografia”), Centralnej Biblioteki Wojskowej („Polska Bibliografia Wojskowa”) czy Państwowego Instytutu Geologicznego („Bibliografia Geologiczna Polski”). Do tej kategorii zaliczyć trzeba także bibliografie w PDF, które są elektronicznym odpowiednikiem bibliografii drukowanych, wyprowadzanych z bibliograficznych baz danych. Bibliografie drukowane, a także bibliografie w PDF mają charakter stały (statyczny), niezmienny. W takiej formie dostępny jest m.in. „Przewodnik Bibliograficzny – Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”.

Porównanie opisów bibliograficznych w wersji drukowanej bibliografii z rekordami bibliograficznymi w bazie potwierdza wyraźnie bliskość obu wersji. Poniżej

przykład rekordu z Bazy Bibliografii Historii Polskiej¹, gdzie mamy podstawowy opis bibliograficzny, skąpą adnotację oraz odesłanie do tytułu czasopisma:

Autor: Tazbir Janusz

Tytuł: Popularyzacja – ale jaka?

Czasopismo: Kwart. Hist.

Tom: R. 86:

Rok: 1979

Numer: [nr] 3

Druk numeru: 1980

Szczegóły: s. 755–763

Adnotacje: Zagajenie dyskusji nad popularyzacją historii zorganizowanej z okazji dwudziestolecia „Mówią Wieki”

Ten typ rekordu bibliograficznego (jego zawartość) i wynikające z niego dosyć ograniczone możliwości wyszukiwawcze były charakterystyczne dla początkowego etapu rozwoju bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiwawczych.

2. Model bibliograficzno-abstraktowy

Model bibliograficzno-abstraktowy realizowany jest w sytuacji, gdy rekordy dokumentów w bazie są uwolnione od powiązań z wersją drukowaną bibliografii lub gdy takiej wersji nigdy nie było. Wówczas rekord dokumentu zostaje wyraźnie wzbogacony o informacje zewnętrzne w stosunku do rekordu bibliograficznego (linki, np. dotyczące afiliacji autora, dane adresowe wydawcy, punktacją czasopisma, lokalizacja dokumentu), charakterystyki wyszukiwawcze dokumentu sformułowane bywają w dwóch czy trzech językach informacyjno-wyszukiwawczych (deskryptory, język haseł przedmiotowych, klasyfikacje), zamieszczane są abstrakty (w języku narodowym i innych). Możemy to obserwować np. w bazie z zakresu nauk technicznych BazTech² (streszczenia polskie lub angielskie, słowa kluczowe), w bazie gospodarki żywnościowej w Centralnej Bibliotece Rolniczej³ czy w bazie językoznawstwa sławistycznego iSybisław⁴. Wskazane bazy przekształciły się w bazy pełnotekstowe, choć nie przy wszystkich rekordach są zamieszczone linki do tekstów dokumentów.

¹ <http://www.bibliografia.ipn.gov.pl> (dostęp 18.10.2018).

² <http://baztech.icm.edu.pl/> (dostęp 18.2018).

³ <http://gamma.cbr.edu.pl/> (dostęp 18.2018).

⁴ <http://isybislaw.ispan.waw.pl/> (dostęp 18.10.2018).

BazTech – polska baza z zakresu nauk technicznych – powstała w 1998 roku i jest współtworzona przez ponad 20 bibliotek. Znajdują się w niej rekordy artykułów oraz rekordy czasopism. Te ostatnie zawierają następujące informacje: tytuł czasopisma; dane adresowe wydawcy (nazwa, adres, URL, e-mail), dane adresowe redakcji (nazwa, adres, URL, e-mail), ISSN, częstotliwość, zmiany tytułu (poprzedni/następny), informacja o prenumeratorach (dotyczy instytucji tworzących bazę), okładka czasopisma, punktacja czasopisma, linki do witryn wydawców/redakcji (które oferują pełne teksty artykułów), linki do opisów bibliograficznych artykułów w bazie.

W strukturze rekordu artykułu są następujące informacje: tytuł artykułu w języku polskim i/lub angielskim, nazwy autorów, tytuł czasopisma, rok publikacji, opis fizyczny, miejsce pracy pierwszego autora (oraz e-mail), język publikacji, typ dokumentu, streszczenie w języku polskim i/lub angielskim, bibliografia załącznikowa, pełne teksty artykułów (nie wszystkich) w PDF (Derfert-Wolf 2010: 251).

Podobny charakter ma baza iSybisław, zawierająca dokumenty z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, opracowywana w Instytucie Sławistyki PAN we współpracy z kilkunastoma zagranicznymi ośrodkami sławistycznymi. W strukturze rekordu dokumentu bazy iSybisław są zawarte linki do informacji zewnętrznych w stosunku do rekordu bibliograficznego, tj. innych zbiorów dokumentów: wskazanego autora i dokumentów tej osoby w bazie, nazwy klasy i dokumentów przypisanych do tej klasy, słowa kluczowego i jego wersji w innych językach słowiańskich; tytułu czasopisma i jego opisu bibliograficznego oraz zawartości, powiązania tekstu z recenzjami. Poniżej przykład rekordu z bazy iSybisław:

Tytuł: Antroponimia Żydów białostockich jako zwierciadło kontaktów językowych i kulturowych

Autor/redaktor: Zofia Abramowicz

Opublikowany w: Białostockie Archiwum Językowe [stąd link do tytułu czasopisma]

Numer czasopisma: 2001 1

Strony: 7–14

Języki: pol

Abstrakt: Autorka analizuje materiał wyekscerpowany z białostockich ksiąg metrykalnych z lat 1885–1939 (imiona), skorowidza ślubów z lat 1919–1935 i skorowidza urodzonych w 1941 (nazwiska). Wskazuje na wpływ języka polskiego i rosyjskiego na żydowskie imiona pochodzenia biblijnego, prowadzący do powstania licznych form wariantywnych. Wśród nazwisk zauważalna jest strukturalna hybrydalność. Najliczniejsze są nazwiska patronimiczne, jednak liczną grupę stanowią też nazwiska utworzone od imienia matki. Charakterystyczną, choć nieliczną grupę stanowią nazwiska-abrewiatury. Autorka wskazuje zarówno cechy świadczące o kontynuacji historycznych tradycji kulturowych, jak również przejmowanie elementów obcych (zwłaszcza słowiańskich) i włączanie ich do żydowskiego systemu nazewniczego. (MF)

Hasła autorskie: au. Abramowicz, Zofia [stąd link do tytułów publikacji autorki]

Słowa kluczowe: 19–20 w., antroponimia 1 (zbiór antroponimów), Białystok, imię osobowe, interferencja językowa, język hebrajski, język jidysz, język polski, języki słowiańskie, kontakty językowe, nazwisko, Żydzi

Klasyfikacja: 8.2.7.1. Język polski. Antroponimia [stąd link do klasy 8] 10.2. Wpływ języków niesłowiańskich na języki słowiańskie [stąd link do klasy 10]

Porównanie struktury rekordów dokumentów w bazie systemu bibliograficzno-rejestracyjnego i bazie systemu bibliograficzno-abstraktowego pokazuje wyraźnie różnice w ich zawartości informacyjnej, a tym samym w możliwościach informacyjnych obu typów systemów. Niewątpliwą wartością modelu bibliograficzno-abstraktowego, oprócz adnotacji i abstraktów, są linki kierujące do innych zbiorów, poszerzające i wzbogacające wyszukiwaną informację wyjściową.

3. Model bibliograficzno-pełnotekstowy

Model systemu bibliograficzno-abstraktowego pod względem struktury rekordów dokumentów jest bliski modelowi bibliograficzno-pełnotekstowemu. Przykładem może być system E-LIS (E-Prints in Library and Information Science) – międzynarodowa baza z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Poniżej przykład rekordu dokumentu:

Kučerová, Helena Co analyzujeme při obsahové analýze dokumentů? K pojmu aboutness v organizaci znalostí = What Do we Analyze during Subject Analysis of Documents? The Concept of Aboutness in Knowledge Organization.

Knihovna: knihovnická revue, 2014, vol. 25, n. 1, pp. 36–54.[Journal article (Print/Paginated)]

Item type: Journal article (Print/Paginated)

Keywords: aboutness, content of documents, subject analysis, indexing, relevance, knowledge organization, FRASAD, aboutness, obsah dokumentů, obsahová analýza, indexace, relevance, organizace znalostí, FRASAD

Subjects: I. Information treatment for information services > IB. Content analysis (A and I, class.) I. Information treatment for information services > IC. Index languages, processes and schemes.

Depositing user: Eva Bratková Date deposited: 25 Sep 2015 09:11; Last modified: 25 Sep 2015 09:11

URI: <http://hdl.handle.net/10760/28005> Check full metadata for this record

English abstract: The study presents results of literary research that summarizes approaches to the concept of aboutness in information science [skrótowo]. – ISSN 1801-3252 (Print). ISSN 1802-8772 (Online).

Czech abstract: Studie předkládá výsledky literárního průzkumu, jenž shrnuje přístupy k pojmu aboutness v informační vědě [skráceno]. – ISSN 1801-3252 (Print). ISSN 1802-8772 (Online).

Text (Research Study) Aboutness_Kucerova_2014.pdf – Published version Download (1150Kb)

Alternative locations: <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna141/141036.htm>, <http://oldknihovna.nkp.cz/pdf/1401/141036.pdf>

Wskazane trzy główne modele bibliograficznych dziedzinowych systemów informacyjno-wyszukiwawczych przenikają się, ewoluują – od modelu prostego, niemal statycznego, bliskiego bibliografii drukowanej, po model dynamiczny, oparty na zasadach hipertekstowych. Jednocześnie modele te współistnieją. Mimo rozwoju narzędzi informatycznych nie znikają systemy oparte na zbiorach opisów bibliograficznych rejestracyjnych, choć mogą poszerzać ich zawartość, przekształcając się w systemy bibliograficzno-abstraktowe lub bibliograficzno-pełnotekstowe. Ewolucja dotyczy zawartości rekordów bibliograficznych, charakterystyk treściowych dokumentów, kluczy wyszukiwawczych, ale przede wszystkim zmienia się wartość informacyjna rekordów oraz poszerza dostęp do informacji pozabibliograficznej, w tym do pełnych tekstów dokumentów, co dla użytkownika ma podstawowe znaczenie.

4. Bibliografia 2.0

W przeszłości często bibliografia kojarzona była wyrażnie z jej twórcami, np. *Bibliografia polska* Estreicherów, *Bibliografia historii polskiej* Ludwika Finkla, *Polska bibliografia lekarska* Stanisława Konopki. Wiek XX to okres bibliografii instytucjonalnych, opracowywanych w bibliotekach, ośrodkach informacji, instytutach naukowych. W ostatniej dekadzie XX wieku, dzięki rozwojowi technologicznemu, bibliograficzne bazy danych zaczęto tworzyć wspólnie. Początek tego typu działalności dała w 1993 roku British Library, tworząc wspólnie z kilkoma bibliotekami narodowymi i akademickimi „British National Bibliography”. W Polsce dobrym przykładem takiego przedsięwzięcia jest wspomniana już baza piśmiennictwa technicznego BazTech. Podobnie postąpiły Centralna Biblioteka Rolnicza i kilkanaście instytutów gospodarki żywnościowej, tworząc wspólnie „Bibliografię Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” w ramach Systemu Informacji o Gospodarce Żywnościowej (SIGŻ). W ten sposób tworzone są bazy bibliograficzne Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, a także bazy bibliografii regionalnych (Przybysz 2009). Współtworzenie bibliograficznych baz danych przyspiesza opracowanie oraz obniża koszty, dawniej ponoszone przez jedną instytucję, opracowującą daną bibliografię.

W ostatniej dekadzie rozważa się włączenie do prac nad bibliograficznymi bazami danych osób zewnętrznych, zwłaszcza mających związek z dokumentami (wydawcy, księgarze), a także innych użytkowników. Takie propozycje zostały sformułowane w dokumencie Biblioteki Kongresu *On the Record. Report of The Library of Congress Working Group on the Future of Bibliographic Control (On the record 2008)*.

Realizacji tych zamierzeń sprzyja rozwój technologii sieciowych, w tym narzędzia Web 2.0. Obok hasła „Nauka 2.0” pojawiło się również określenie „Bibliografia 2.0”, a nawet „Bibliografia 3.0”. Bibliografia 2.0 to interaktywna bibliograficzna baza danych, w której użytkownicy mogą dodać komentarze, uwagi, recenzje, zaproponować poprawki, przekazać cały opis, przysyłając go pocztą elektroniczną. Mogą zgłosić różnego rodzaju uzupełnienia i uwagi, ale sam zbiór wyszukiwawczy jest dla nich zamknięty, nie mają do niego dostępu czynnego⁵. Ich aktywność można porównać z aktywnością czytelników w przeszłości, gdy po ukazaniu się drukiem bibliografii badacze i czytelnicy przysyłali listy lub porozumiewali się telefonicznie z redakcją bibliografii, zgłaszając swoje uwagi, poprawki lub uzupełnienia. Najlepszym przykładem są publikowane uzupełnienia różnych autorów do *Bibliografii polskiej* Estreicherów.

Jarosław Pacek rozróżnia dwa aspekty Bibliografii 2.0 – metodę wspomagającą prace bibliograficzne oraz rodzaj spisu. Uznając Bibliografię 2.0 za typ nowoczesnej bibliografii stwierdza, że jako spis może ona być:

„1/ spisem, który przedmiotowo łączy się z trendami społeczeństwa informacyjnego, elektronicznymi mediami, rozwojem technologii informacyjnych; 2/ spisem, którego rekordy posługują się hiperłączami i wskazują na źródła informacji dostępne online [...]; 3/ spisami, które w ścisłym rozumieniu bibliografii należałoby traktować raczej jako quasi bibliograficzne” (Pacek 2008: 42).

W ostatniej grupie wymienia: katalogi biblioteczne z wbudowanymi narzędziami wspomagającymi tworzenie własnych wykazów bibliograficznych; katalogi stron internetowych; tzw. subject gateways (np. KINIA – Katalog Internetowy Nauki o Informacji); bibliograficzne bazy danych typu DOAJ (Directory of Open Access Journal); repozytoria, typu E-LIS (E-Prints in Library and Information Science); archiwa internetowe; serwisy pozwalające przechowywać metainformacje; serwisy typu Google Scholar; serwisy oferujące dokumenty z domeny publicznej (np. Wolne Lektury).

Określenie zawarte w punkcie drugim wskazuje, że Bibliografią 2.0 jest każda bibliograficzna, a w szczególności abstraktowa i pełnotekstowa baza danych, która

⁵ Kilka lat temu Biblioteka Narodowa zmieniła serwis bibliograficzny „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej” i zatytułowała go „BABIN 2.0”, zamieszczając przy poszczególnych rekordach m.in. funkcję komentarza.

ma cechy hipertekstowe (linki do obiektów w sieci). Można uznać, że treść punktu trzeciego zawiera się w punkcie drugim (choć trudno się zgodzić z autorem, że bazy typu E-LIS czy DOAJ mają charakter quasibibliograficzny; są to bazy bibliograficzne abstraktowe, w części pełnotekstowe).

O bibliograficznych bazach danych z wykorzystaniem standardów Web 2.0 pisała Katarzyna Pilitowska (Pilitowska 2009), zwracając uwagę na pewne nowe możliwości oraz na zagrożenia dla bibliografii. Takim krokiem w kierunku Web 2.0 są formularze zamieszczane na stronach bibliotek, np. formularze zgłoszeń numerów ISBN dla wydawców lub formularze zakupu nowości (formularze propozycji). Autorka pisze m.in. „Jednocześnie nie sposób wyobrazić sobie otwarcia baz bibliograficznych na dowolne modyfikacje użytkowników bez moderacji zmian przez nich wprowadzanych, z wyłącznym zawierzeniem mechanizmom społecznej kontroli” (Pilitowska 2009: 220) i dalej: „Reasumując, wydaje się, że bibliografia na poziomie naukowym, której zadaniem jest dokumentacja dorobku piśmienniczego, bieżąco, retrospektywnie, w dowolnym zakresie tematycznym i zasięgu terytorialnym, nie jest w stanie objawić się w standardzie 2.0 z satysfakcjonującą ofertą dla osób z niej korzystających i zyskiem dla samej siebie” (Pilitowska 2009: 221).

Autorka wskazuje serwisy bibliograficzne typu społecznościowego, w których mamy do czynienia z Bibliografią 3.0. Przykładem jest serwis typu bibliografii literackiej Biblionetka.pl, tworzony przez użytkowników. Bibliografia 3.0 działałaby na wzór Wikipedii, zakładając czynny udział użytkowników w tworzeniu zbioru bibliograficznego. Czy będzie to gwarantować dobrą jakość bibliografii, kompletność? Takie wątpliwości sformułował Pacek, pisząc:

Aktywizacja użytkowników bibliografii może przynieść zwiększenie kompletności, zintensyfikowanie poszukiwań, odciążyć bibliografów od żmudnych poszukiwań, poszerzyć krąg zainteresowania bibliografią, sprawić, że dotrze do użytkowników, którzy do tradycyjnej postaci spisu nawet dostępnej w postaci bazy online, nigdy by nie trafili. Taka bibliografia byłaby nowoczesnym, funkcjonalnym narzędziem na miarę XXI wieku. Jednak takie podejście do pracy bibliograficznej może pociągnąć za sobą spadek jakości, bo trudno oczekiwać znajomości standardów opisu od wszystkich użytkowników serwisu bibliograficznego. Można temu w pewnym stopniu zapobiec przez stosowanie prostych, przyjaznych formularzy. Pozostaje problem wiarygodności wprowadzonych danych (Pacek 2008: 43).

Wydaje się, że głównym kryterium, ważnym dla serwisów bibliograficznych jest dominacja funkcji – dokumentacyjnej i/lub informacyjnej. Jeśli bibliografia ma przede wszystkim doraźną funkcję informacyjną (jak wspomniana Biblionetka), to można przyjąć udział użytkowników (udział społecznościowy) w jej tworzeniu. Jeśli jednak bibliografia (bibliograficzna baza danych) w swoim założeniu ma mieć walor nie tylko informacyjny, lecz także dokumentacyjny (historyczny), a tak jest w przypadku bibliografii narodowych, regionalnych i dziedzinowych, to udział spo-

łącznościowy może być realizowany tylko pośrednio, bez możliwości bezpośredniego działania na zbiorze bibliograficznym (wyszukiwawczym).

Rację ma Marta Grabowska, kiedy wskazuje Web 2.0 jako narzędzie informacyjne, które można wykorzystać w bibliografii. Nie powstaje jednak w ten sposób nowy typ bibliografii. Warto tu przytoczyć opinię autorki, która stwierdza:

Nie wypowiadam się, co do przydatności tego narzędzia dla profesjonalnych prac bibliograficznych. Jeśli coś takiego jak naukowość, ma objąć te produkty [społecznościowe], to bibliografowie przejmując je muszą nad nimi popracować, co wyraża się w różny sposób: przyjęcia kryteriów selekcji, wykonania profesjonalnych opisów, stworzenie baz, w których obiekty te lub ich zespoły zostaną profesjonalnie zorganizowane (Grabowska 2010: 144).

Zakończenie

Rozwój technologii sieciowych pozwala zwiększyć możliwości informacyjne bibliograficznych baz danych. Z punktu widzenia użytkowników na pewno najwyżej cenione są systemy informacyjne oparte na bazach bibliograficzno-pełnotekstowych, które pozwalają użytkownikowi przechodzić od wybranego elementu informacji bibliograficznej aż do pełnego tekstu dokumentu. To jest kierunek, w którym zmierzają dziedziny bibliograficzne systemy informacyjne.

Ale podkreślmy, rekord bibliograficzny, podobnie jak spis bibliograficzny, nie jest „zwykłym tekstem”. To tekst, w którym każdy element ma (może mieć) znaczenie wyszukiwawcze. Zarówno w spisie, jak i w bazie danych ważna jest więc wiarygodność zgromadzonej informacji, dlatego nie należy się spodziewać, że bibliografów zawodowych i instytucje zajmujące się bibliograficznymi systemami informacyjnymi da się zastąpić „siłami społecznymi” lub nawet wysokiej klasy narzędziami informatycznymi bez szkody dla jakości informacji.

BIBLIOGRAFIA

- Bojar Bożenna, 2002, *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Nauka–Dydaktyka–Praktyka 56, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Derfert-Wolf Lidia, 2010, *Bibliograficzna baza danych o zawartości czasopism technicznych BazTech – zasady tworzenia i kierunki rozwoju*, w: *Szоста Ogólnokrajowa Narada Bibliografów: Warszawa 23–24 października 2008*, Prace Instytutu Bibliograficznego 49, Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 249–264.

- Grabowska Marta, 2010, *Bibliografia a informatyka. Rozważania metodologiczno-terminologiczne*, w: *Szósta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów: Warszawa 23–24 października 2008*, Prace Instytutu Bibliograficznego 49, Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 131–145.
- On the record*, 2008, *On the record. Report of The Library of Congress Working Group on the Future of Bibliographic Control*, <https://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf> (dostęp 18.10.2018).
- Pacek Jarosław, 2008, *Bibliografia 2.0*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 1, s. 35–44.
- Pilitowska Katarzyna, 2009, *Bibliografia w standardzie Web 2.0 – możliwości i ograniczenia*, w: *Bibliografia. Teoria – praktyka – dydaktyka*, red. Jadwiga Woźniak-Kasperek, Mikołaj Ochmański, Nauka–Dydaktyka–Praktyka 106, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, s. 218–222.
- Przybysz Marzena, 2009, *Bibliografia regionalna w globalnym systemie informacyjnym. Stan w Polsce*, „Biuletyn EBIB”, nr 1(101), <http://www.ebib.pl/2009/101/a.php?przybysz> (dostęp 18.10.2018).
- Sadowska Jadwiga, 2009, *Polskie dziedzinowe bibliograficzne bazy danych w perspektywie lokalnej i globalnej*, w: *Bibliograficzne bazy danych. Kierunki rozwoju i możliwości współpracy. Ogólnopolska konferencja naukowa z okazji 10-lecia bazy danych BazTech Bydgoszcz 27–29 maja 2009*, <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mat19/sadowska.php> (dostęp 18.10.2018).
- Urbańska Danuta, 2010, *Bibliografie dziedzin i zagadnień wobec nowych technologii informacyjnych*, w: *Szósta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów: Warszawa 23–24 października 2008*, Prace Instytutu Bibliograficznego 49, Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 206–217.

Contemporary models of subject bibliographic information retrieval systems

Abstract

This article offers an outline of three main models of bibliographic information retrieval systems: (a) description-based, (b) abstract-based, (c) text-based, distinguished on the basis of the features of the collection (bibliographic record structure, methods of document content description, search keys) and IT tools. Model (a) is closely related with traditional printed bibliographies: bibliographic descriptions of documents provide the basis of database records (retro-conversion of print bibliographies) or are the database product (current bibliographies). Model (b) is an extension of model (a): abstracts in the language of the text and other languages are included in the document record structure, the indexing of document content relies on the use of two or three information languages, IT handling involves the use of hypertext links directing the user to other files in the database. This increases informational capabilities of such information-retrieval systems. Model (c) is an expanded version of model (b), in which the final search area is the full text of a document. Model (c)

is the most effective from the information-retrieval point of view. The article highlights the use of Web 2.0 tools (Bibliography 2.0 Bibliography 3.0) in creating bibliographic databases. However, it points out that they cannot provide high-quality data in information-retrieval systems for scientific purposes.

Współczesne modele dziedzinowych bibliograficznych systemów informacyjno-wyszukiwawczych

Abstrakt

W tekście scharakteryzowano trzy główne modele systemów informacyjno-wyszukiwawczych: a) model bibliograficzno-rejestracyjny, b) model bibliograficzno-abstraktowy, c) model bibliograficzno-pełnotekstowy. Kryterium ich wyodrębnienia stanowiły cechy zbioru wyszukiwawczego (struktura rekordów bibliograficznych, opis rzeczowy dokumentów, klucze wyszukiwawcze) oraz narzędzia informatyczne. Model „a” ma ścisły związek z tradycyjnymi drukowanymi spisami bibliograficznymi. Opisy bibliograficzne dokumentów stanowią podstawę rekordów w bazie danych (retrokonwersja bibliografii drukowanej) lub są produktem bazy danych (bibliografie bieżące). Model „b” jest rozszerzonym modelem „a”. Do struktury rekordów dokumentów włączone są abstrakty w języku tekstu i innych, w indeksowaniu treści dokumentów wykorzystuje się dwa lub trzy języki informacyjno-wyszukiwawcze, w obsłudze informatycznej wykorzystywane są łącza hipertekstowe, kierujące do innych zbiorów w bazie. Zwiększa to możliwości informacyjne systemu informacyjno-wyszukiwawczego. Model „c” jest rozbudowanym modelem „b”, w którym elementem ostatecznego wyszukiwania jest pełny tekst dokumentu. Model „c” jest najbardziej efektywny z punktu widzenia wartości informacyjnej systemów informacyjno-wyszukiwawczych. W tekście zwrócono uwagę na możliwość wykorzystania do tworzenia bibliograficznych systemów informacyjnych danych narzędzi Web 2.0 (Bibliografia 2.0, Bibliografia 3.0). Uznano jednak, że nie mogą one zapewnić wysokiej jakości danych w systemach informacyjno-wyszukiwawczych o charakterze naukowym.

Keywords: abstract-based database; description-based database; full-text database; Bibliography 2.0; bibliographic databases; subject bibliographies

Słowa kluczowe: baza abstraktowa; baza bibliograficzno-rejestracyjna; baza pełnotekstowa; Bibliografia 2.0; bibliograficzne bazy danych; bibliografie dziedzinowe

Ніна М. Сянкевіч

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Мінск
nina_oven@mail.ru

Уладзімір А. Кошчанка

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Мінск
koshul@gmail.com

Яўгенія В. Волкава

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Мінск
volkava@gmail.com

Генадзь А. Цыхун

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Мінск
henadz.cychun@gmail.com

ГІСТОРЫЯ, СТАН І АСНОЎНЫЯ НАПРАМКІ ЛІЧБАВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ У ІНСТЫТУЦЕ МОВАЗНАЎСТВА НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

Гісторыя лічбавых даследаванняў у гуманітарных навуках сягае канца 40-х гадоў XX стагоддзя, калі італьянскі ксёндз-езуіт Раберта Буса пачаў працу над стварэннем рэестра ўсіх словаўжыванняў тэкстаў Фамы Аквінскага і каментарыяў да іх з дапамогай камп'ютара. Пры падтрымцы карпарацыі IBM былі створаны адпаведныя праграмы. Канчатковы індэкс налічваў 11 млн. словаўжыванняў (Hoskey 2004).

Што датычыць славістыкі, упершыню пытанні лічбавых даследаванняў увайшлі ў праграму міжнародных з'ездаў славістаў у 1958 г. (СССР, Масква): паводле праграмы IV з'езда працавала падсекцыя *Машинный перевод со славянских языков*, і ўсе тры заяўленыя на гэту секцыю даклады датычылі праблем машыннага перакладу з рускай або на рускую мову (Аванесов, Робинсон, Толстой [рэд.] 1958: 36). У праграму V з'езду (Балгарыя, Сафія, 1963) таксама была ўключана тэма *Проблемы машинного перевода (язык-посредник, составление алгоритмов и др.)* (Виноградов [рэд.] 1961: 9). Аднак у праграмах наступных славістычных форумаў гэтая тэматыка не прысутнічае. Магчыма, гэта было звязана з недастатковай назапашанасцю практычнага матэрыялу і не поўнай рэалізацыяй канкрэтных праектаў, якія адносіліся да камп'ютарнай апрацоўкі славянскіх моў. Толькі на XII з'ездзе (Польшча,

Кракаў, 1998) у праграму былі ўключаны даклады, у якіх разглядаліся пытанні інфарматызацыі і камп'ютарызацыі славістычных даследаванняў: B. Bojar, Z. Rudnik-Karwatowa *Koncepcja nowoczesnego systemu informacji slawistycznej*, Л. Рычкова *Нацыянальнае і агульнамоўнае ў пабудове лінгвістычных баз дадзеных славянскіх моў* (Kunińska, Świeży 1998: 42, 65), а таксама была арганізаваная праца тэматычнага блока, на якім разглядаліся пытанні стварэння электроннага корпусу славянскіх рукапісаў і старадрукаў: *Computer supported processing of medieval Slavonic manuscripts and early printed books* (Kunińska, Świeży 1998: 142). На наступных з'ездах камп'ютарная тэматыка ў славістычным мовазнаўстве атрымлівае сваё далейшае пашырэнне.

На гэтым агульнаславянскім фоне выразна бачная прагрэсіўнасць поглядаў В. У. Мартынава, разуменне ім найноўшых навуковых тэндэнцый таго часу: ужо ў канцы 70-х гадоў XX стагоддзя, будучы загадчыкам сектара агульнага і славянскага мовазнаўства Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР, ён ініцыяваў стварэнне групы па аўтаматызацыі лінгвістычных даследаванняў беларускай мовы.

Стварэнне серыі канкардансаў беларускай мовы было адным з кірункаў працы вышэйназванай групы. Канкарданс ствараецца паводле тэксту ці корпусу тэкстаў. Ён змяшчае ўсе без выключэння словаўжыванні тэксту разам з іх тэкставымі ілюстрацыямі і адрасамі ў тэксце. І гэта асноўнае, што адрознівае яго ад іншых лексікаграфічных прац. Акрамя гэтага ў канкарданс могуць уключацца частотныя і адваротныя слоўнікі, паказальнікі слоў, граматычная інфармацыя пра слова, звесткі пра амонімы і г.д. З дапамогай такога даведніка можна праводзіць рознабаковыя даследаванні літаратурнай мовы, а таксама выкарыстоўваць як надзейную аб'ектыўную базу для стварэння новых слоўнікаў.

Для беларускай лексікаграфіі гэта быў зусім новы від працы. Стварэнне слоўнікаў у той час – канец 1970-х гадоў – ажыццяўлялася традыцыйным спосабам – праз складанне картатэк і ручную апрацоўку атрыманай інфармацыі. Гэтую руцінную працу, як меркавалі складальнікі канкардансаў, павінна выконваць вылічальная тэхніка, а канкарданс можа стаць зручнай формай для адлюстравання лексікаграфічных дадзеных. Было вырашана стварыць серыю канкардансаў мовы беларускіх пісьменнікаў. У лік пісьменнікаў, паводле чых твораў меркавалася скласці канкардансы, увайшлі Максім Багдановіч, Кандрат Крапіва, Кузьма Чорны.

З дапамогай канкардансаў, створаных паводле літаратурных тэкстаў, напісаных у розныя часы, можна прааналізаваць, як развівалася мова на працягу пэўнага гістарычнага перыяду. Менавіта з гэтае прычыны першым з запланаванай серыі канкардансаў павінен быў стаць *Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя*. Асноўным крытэрыем такога выбару стала значнасць гэтага перыяду ў развіцці беларускай мовы як этапу станаўлення яе літаратурнай формы, і недаследаванасць тагачаснай мовы, выкліканая адсутнасцю дастатковага фактычнага матэрыялу.

Вынікам збору тэкставага матэрыялу стаў корпус аўтэнтычных тэкстаў беларускамоўнай мастацкай літаратуры XIX стагоддзя, які складаўся з 283 твораў. Быў распрацаваны камплект праграм для аўтаматычнай апрацоўкі тэкстаў, з дапамогай якога на аснове корпуса тэкстаў былі складзеныя ўласна канкарданс, некалькі частотных слоўнікаў, адваротны слоўнік і паказальнік слоў. Праца над першым беларускім канкардансам была завершана ў 1985 годзе. Вялікі аб'ём матэрыялу (каля 5 тыс. старонак) не дазваляў выдаць канкарданс у кніжным варыянце, таму ён быў раздрукаваны ў адным экзэмпляры (11 тамоў фармату А3), і толькі ў такім выглядзе быў даступны для карыстальнікаў на працягу трох дзесяцігоддзяў.

Сумны лёс напаткаў канкарданс мовы К. Чорнага, праца над якім (1986–1988 гады) завяршылася на этапе стварэння корпусу тэкстаў. Кардынальныя змены ў сродках вылічальнай тэхнікі, а таксама неналежнае захаванне электроннага архіва прывялі да немагчымасці далейшай працы (Сянкевіч 2016: 93).

Другім завершаным беларускім даведнікам такога тыпу з'явіўся канкарданс паводле твораў класіка беларускай літаратуры XX ст. Кандрата Крапівы, які ўключае ўласна канкарданс, агульны частотны слоўнік, 4 частотныя слоўнікі па жанрах і адваротны слоўнік. Агульная колькасць словаформ, якія ўвайшлі ў канкарданс, складае 52,5 тысяч. Праца над канкардансам скончылася ў 1996 годзе, аднак пытанне аб яго выданні ў той момант таксама не ставілася.

Канкардансы маглі б стаць грунтоўнай падставай для стварэння корпусу беларускай мовы, аднак, на жаль, перспектывнасць гэтага напрамку не была ацэнена належным чынам, і праца над канкардансамі ў Інстытуце мовазнаўства была спынена.

Са з'яўленнем магчымасці выдаваць слоўнікі ў электронным выглядзе, было прынятае рашэнне ўзнавіць створаныя раней канкардансы. Першым быў адноўлены *Канкарданс мовы Кандрата Крапівы*: ён пабачыў свет у 2011 годзе (Сянкевіч 2011). Гэты канкарданс мае вялікае значэнне для даследавання беларускай мовы. Калі прыняць да ўвагі той факт, што творчы шлях К. Крапівы доўжыўся амаль 60 гадоў, на працягу якіх была сфарміраваная багатая творчая спадчына пісьменніка (корпус тэкстаў уключае 277 твораў розных жанраў), і ўлічыць яго ролю ў выпрацоўцы нормаў і развіцці беларускай мовы, то становіцца відавочным, што з дапамогай канкардана мовы пісьменніка можна даследаваць асаблівасці беларускай мовы ў цэлым на працягу пэўнага перыяду.

Гісторыя стварэння канкардана беларускай мовы XIX ст. таксама атрымала свой працяг. За той час, што канкарданс чакаў свайго выдання, даследчыкамі беларускай літаратуры былі знойдзеныя шматлікія літаратурныя помнікі, якія не ўвайшлі ў першапачатковы корпус тэкстаў. На працягу 5 гадоў быў складзены новы корпус тэкстаў. Ён павялічыўся амаль удвая: з 283 да 497 тэкстаў, з 145 тысяч да 257 тысяч словаўжыванняў. З дапамогай мадэрнізаванага

камлекта праграм быў створаны новы канкарданс, тэкставым матэрыялам для якога сталі практычна ўсе вядомыя творы мастацкай літаратуры, напісаныя на беларускай мове ў XIX стагоддзі. Напрыканцы 2015 года быў выдадзены электронны варыянт даведніка (Сянкевіч 2015). Агульны канкарданс быў дапоўнены канкардансамі мовы асобных пісьменнікаў, якія адыгралі вялікую ролю ў фарміраванні новай беларускай літаратурнай мовы ў XIX стагоддзі: В. Дуніна-Марцінкевіча, А. Ельскага, К. Каганца і К. Каліноўскага.

Усе створаныя канкардансы пабудаваныя паводле адной схемы, таму складаюцца з аднолькавых кампанентаў: уласна канкарданс, частотныя і алфавітна-частотныя слоўнікі, паказальнік слоў, адваротны слоўнік, спісы тэкстаў і самі тэксты (гл. схема 1).

Схема 1. Структура канкарданса (Сянкевіч 2015)

Назвы твораў, паводле якіх пабудаваны канкарданс, прыведзены ў двух спісах: спісе *твораў* і спісе *тэкстаў*. У спісе тэкстаў тэкставыя адзінкі пранумараваны ў парадку іх размяшчэння ў раздзеле *Тэксты*; напісанне назвы твора даецца паводле арыгінала (гл. табліца 1).

Табліца 1. Прыклад афармлення твора ў спісе тэкстаў (Сянкевіч 2015)

Нумар тэксту № 1–283 ч. 1 № 284–497 ч. 2	Аўтар, назва твора	Форма Р – проза В – верш
349.	Каганец К. Поведанне про Новосацкое городышче.	Р

У спісе твораў даецца бібліяграфічная інфармацыя пра крыніцу, а таксама яе парадкавы нумар у раздзеле *Тэксты*; назва твора даецца ў прынятым у сучаснай літаратуры напісанні (гл. табліца 2).

Табліца 2. Прыклад афармлення твора ў спісе твораў (Сянкевіч 2015)

Аўтар	Назва твора	Форма Р – проза V – верш	Крыніца	Нумар тэксту № 1–283 частка 1 № 284–497 частка 2
Каганец Карусь	Навасадскае замчышча.	Р	Мыхавологічныя і гісторычныя памяткі у словеснасці Русі наднемонскай. Рукапісны сшытак. С. 17–21.	349

Калі ўлічыць вычарпальнасць корпусу тэкстаў, то комплекс гэтых спісаў можна разглядаць як бібліяграфічны даведнік беларускамоўнай мастацкай літаратуры XIX стагоддзя.

Слоўнікавы артыкул уласна канкарданса ў кожным з даведнікаў таксама мае аднолькавую структуру (гл. табліца 3).

Табліца 3. Прыклад афармлення слоўнікавых артыкулаў канкарданса (Сянкевіч 2015)¹

Слова	Частата	Част. у прозе	Част. у паэзіі	Нумар тэксту	Нумар стар.	Нумар радка	Кантэкст
МАРШАЛ	1		1	336	11	16	. ВОСЬ К ГОРАДУ БЕЛУ ЦАРОК ПРЫХІЛУСЯ, І ШЛЯХЕЦКІ МАРШАЛ ЯМУ ПАКЛАНІУСЯ .
МАРШАЛА	1	1		456	20	7	ГУРБОЮ, ТУРБУВАЦЬ СКАРГАМІ СВАІМІ І МАРШАЛА І ПРЭЗЫДЕНТОУ ДЫ Й САМАГО ГУБУРНАТОРА, А
МАРШАЛАК	3	2	1	292	2	22	, БЫУ ЧЭЛАВЕКАМ НІКЧЭМНЫМ, СЫН ПАДСТОЛЯГО, МАРШАЛАК БАБРУЙСКІ, У ПУБЛІЧНЫХ СПРАВАХ БЫУ
				293	5	21	)- І ІНШЫЕ, А НАЙГОРШЫМ БЫУ МАРШАЛАК БЖОЗОУСКІ, БАНКАРТ АДНАГО З ЮДЫЦКІХ, КАТОРЫ
				405	589	28	ЗНОУ НА СЕНАЖАТКУ, СТРЭЛУ ПАН МАРШАЛАК, АЛЕ МІМА, БРАТКА, І ПАГНАЛІ К

Такім чынам, беларускія канкардансы, апісаныя вышэй, уяўляюць сабой спалучэнне корпусу тэкстаў, з'яўляючыся папярэднікамі электронных тэкставых корпусаў, і вынік корпуснага пошуку – словаўжыванні ў спісах розных тыпаў (алфавітны, частотны, адваротны).

¹ Табліца падаецца ў тым выглядзе і з тым фарматаваннем тэксту, які яна мае ў Канкардансе.

Корпусная лінгвістыка ўваходзіла ў тэматыку Міжнародных з'ездаў славістаў паступова. Адным з першых сведчанняў таго, што гэты напрамак лінгвістыкі пачаў развівацца і ў славістыцы, стала праца над стварэннем электроннага корпусу стараславянскіх рукапісных і друкаваных помнікаў, якая пачалася ў 1994 годзе (Bojadžiev 2009: 13). У 1990-ыя гады паступова пачынаецца праца і над нацыянальнымі корпусамі славянскіх моў (гл. Hebal-Jezierska [рэд.] 2014). З XIII з'езда славістаў (Славенія, Любляна, 2003) пашыраецца тэматыка дакладаў, прысвечаных тэарэтычнаму асэнсаванню праблем корпуснай лінгвістыкі і практычным напрацоўкам у гэтай галіне (гл. Рычкова 2003).

У Беларусі было некалькі спроб стварэння корпусаў. Сярод іх можна назваць наступныя: *паралельны руска-беларускі корпус юрыдычных тэкстаў* аб'ёмам каля 1 млн. словаўжыванняў (Рубашко 2006) і *корпус твораў Янкі Купалы* (Рычкова 1999). Трэба адзначыць, што да абодвух корпусаў адсутнічае публічны доступ.

Праца над стварэннем уласна Нацыянальнага корпусу беларускай мовы пачалася толькі з 2015 года, калі быў зацверджаны асобны праект на 2015–2016 гады *Стварэнне Нацыянальнага корпусу і лексіка-граматычнай базы беларускай мовы і іх праграмнае суправаджэнне*, што выконваўся ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. На цяперашнім этапе распрацоўкі ён мае назву *Беларускі N-корпус*.

У першую чаргу быў створаны стандарт корпусу. Стандарт адрознівае першасныя, «неанатаваныя», звесткі ў электроннай форме, якія часта ствараюцца для нелінгвістычных мэтаў, і лінгвістычную анатацыю, якая ўтрымлівае інфармацыю, згенераваную і далучаную да першасных звестак. Стандарт корпусу ахоплівае кадзіроўку аб'ектаў першасных звестак, якія з'яўляюцца рэlevantнымі для лінгвістычнага даследавання і ў такіх раздзелах як:

- вялікія часткі дыскурсу, такія, як абзацы, главы і г.д. (разам з загалоўкамі, спасылкамі і пад.).
- элементы абзаца, якія ўяўляюць інтарэс для лінгвістычнага аналізу, такія, як сказы, цытаты ў прастай мове, уласныя імёны, даты, скарачэнні, тэрміны і г.д.

Стандарт корпусу таксама ахоплівае ўзгодненыя кадзіроўкі для лінгвістычнай анатацыі тэксту і маўлення, уключна з морфа-сінтаксічным анатаваннем, паралельным змяшчэннем тэкстаў і г.д.

Метаразметка *Беларускага N-корпусу* мае стандартны набор характарыстык. У структуру анатаванага (размечанага) тэксту эксперыментальнага корпусу ўваходзіць *тытул тэксту* і кадзіраванне *першасных звестак*. *Тытул тэксту* складаецца з апісання структуры дакумента (загалоўка, выдання і аб'ёму, апісання крыніцы і інш.), апісання параметраў (паходжанне тэксту, мова і інш.). Такім чынам, *тытул тэксту* – апісанне тэксту, якому ён папярэднічае. Напрыклад (гл. ілюстрацыя 1).

##Authors: Альтгерд Абуховіч
 ##Title: Сяршына
 ##SectionsTheme: Паэзія
 ##Source: Беларуская літаратура : Хрэстаматыя. Частка другая.
 (Другая палова XIX ст.) Дапаможнік для польскіх студэнтаў па спецыяльнасці «Беларуская філалогія» / Уклад. і камент. М. Хаўстовіча. Мн., 2006. – 204 с.
 ##Description: упершыню апублікаваны ў Беларускі календар «Нашай нівы» на 1915 г. – Вільня, 1915
 ##Edition: Беларуская літаратура : Хрэстаматыя. Частка другая.
 (Другая палова XIX ст.) Дапаможнік для польскіх студэнтаў па спецыяльнасці «Беларуская філалогія» / Уклад. і камент. М. Хаўстовіча. Мн., 2006. – 204 с.
 ##StyleGenre: мастацкі/басня
 ##CreationYear: 1914?
 ##PublicationYear: 2006
 ##FirstPublicationYear: 1915
 ##HiddenSource:

Ілюстрацыя 1. Прыклад метаразмёткі *Беларускага N-корпусу* (уласная распрацоўка).

Кадзіраванне першасных звестак уключае выдзяленне структурных элементаў тэксту і падзяляецца на тры ўзроўні: узровень тэксту, узровень абзаца, узровень падабзаца.

Кадзіраванне на ўзроўні тэксту ахоплівае пазначэнне змесціва тэксту, глаў, раздзелаў і абзацаў. Унутры абзаца пазначаюцца загаловкі цытаты, дыялогавыя абзацы, вершаваныя радкі. Ёсць магчымасць таксама пазначаць пры патрэбе табліцы і малюнкi.

Кадзіраванне ўзроўню падабзаца уключае пазначэнне сказаў, слоў, пунктуацыйных знакаў, абрэвіятур, спісаў, дат, лічбаў, уласных імёнаў, тэрмінаў, замежных слоў, дыялогаў у двукоссі. Пры неабходнасці можна ўжываць карэктурныя паметы (гл. ілюстрацыя 2).

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8" standalone="yes"?>
<TEL>
  <text>
    <body>
      <p>
        <w cat="E_SADXFNS_SADXNAS_SADXNNS" lemma="гэ́ты_гэ́та">Гэта</w>
        <w cat="VTM3PNXS_VIPNIPXSN" lemma="бы́л">бы́ло</w>
        <w cat="SAE0FGS_SAE0NAS_SAE0NNS" lemma="са́мы">самы</w>
        <w cat="AXPFGS_AXPNAS_AXPNNS" lemma="звычайны">звычайна</w>
        <w cat="NCINPNAS_NCINMIGS_NCINMINS" lemma="дрэ́ва">Дрэва</w>
        <w cat="KR" lemma="<del>...</del>"></w>
      </p>
      <p>
        <w cat="CKX_E_I_Y" lemma="а">А</w>
        <w cat="CSX_E_NCINM1AP_NCINM1S_NCINM1NP_RXP_VDMN1ZS" lemma="кало́ў_каль_калі_калі">калі</w>
        <w cat="SN3PNNS" lemma="яно">яно</w>
        <w cat="CKX_E" lemma="і">і</w>
        <w cat="VDMN1PXS_VDMN1PXS" lemma="зварача_лі">зварачала</w>
        <w cat="E_I" lemma="на">на</w>
        <w cat="SNROXAX_SNROXGX" lemma="сёбе">сёбе</w>
        <w cat="NCINP2AS" lemma="ы́а_я_ў">ўагу</w>
        <w cat="KK" lemma="то">то</w>
        <w cat="CSX" lemma="то">то</w>
        <w cat="CSX_E_NCINP2NS_NCINMIGS_Y" lemma="хі́ба_хі́ба_хі́ба">хі́ба</w>
        <w cat="CKX_CSX_E_RXP" lemma="то́лькі">то́лькі</w>
      </p>
    </body>
  </text>
</TEL>
```

Ілюстрацыя 2. Прыклад разметкі тэксту (уласная распрацоўка)

Для выдзялення вышэйапісаных структурных элементаў былі створаны правілы такенізацыі (раздзяленне тэксту на словы):

1. прабелы заўсёды падзяляюць токены. Такім чынам, не можа быць токенаў, якія змяшчаюць прабел;
2. знакі прыпынку, якія складаюцца як з аднаго знака (кропка ў канцы сказа і пасля скарачанага слова, коска і г.д.), так і з некалькіх знакаў (шматкроп'е і пад.) з'яўляюцца асобнымі токенамі;
3. лікі, якія ўключаюць кропку ці коску ў якасці раздзяляльніка цэлай і дробавай частак, звычайныя дробы, інтэрнэт-адрасы (URL, e-mail і г.д), хімічныя формулы лічацца цэлымі токенамі;
4. імёны ўласныя, якія змяшчаюць унутры знакі прыпынку, злучкі і г.д. (*тут.бай, Давыд-Гарадок* і пад.) лічацца цэлымі токенамі;
5. абазначэнні адзінак вымярэння (км, \$, % і пад.), а таксама «+» і «-» з'яўляюцца асобнымі токенамі;
6. часціцы, напісаныя праз злучок з іншым словам (напр., *хадзем-ка*) аддзяляюцца і афармляюцца як асобныя токены. Тое ж датычыць іншых слоў, якія паўтараюцца і пішуча праз злучок: *сіні-сіні*.

У *Беларускім N-корпусе* таксама кадзіруецца марфалагічная (граматычная) інфармацыя: пачатковыя формы слоў і граматычныя характарыстыкі. Для граматычнай разметкі корпусу выкарыстоўваецца *Лексіка-граматычная база*, якая распаўсюджваецца на ўмовах ліцэнзіі *Creative Commons Attribution/Share-Alike 3.0*. На сённяшні дзень гэтая база мае прыблізна 255 000 парадыгмаў і больш за 2 500 000 словаформаў.

База ўяўляе сабой збор слоў з марфалагічнымі і іншымі паметамі. У загалоўку парадыгмы падаецца ідэнтыфікацыйны нумар парадыгмы (*pdgld*), пачатковая форма (*Lemma*), граматычная прыкмета лексемы (*Tag*). Пры патрэбе фіксуецца дадатковая інфармацыя: кіраванне для дзеясловаў (*Govern*), значэнне (*Meaning*), заўвагі. Кожная склонавая форма мае ўласцівыя толькі ёй прыкметы (*Form Tag*). Таксама пазначаецца крыніца слова або формы слова, націск, правапіс, нестандартныя (некадыфікаваныя) формы слоў.

Вартасць лексіка-граматычнай базы ў тым, што яна змяшчае не толькі словы, зафіксаваныя ў нарматыўных слоўніках, але і словы, якія з'явіліся ў беларускай мове за апошнія дзесяцігоддзі (за аснову браліся тэксты, створаныя пасля 1990 года) і ў слоўніках пакуль не адлюстраваны, што дазваляе назваць гэту базу *базай актуальнай лексікі* беларускай мовы.

У выніку выканання праекта створаны электронны корпус тэкстаў аб'ёмам 251 000 000 словаўжыванняў са структурнай і граматычнай разметкай і частковай пашпартызацыяй, распрацаваны рухавік корпусу, пашырана

і дапрацавана лексіка-граматычная база, аб'ём якой на сённяшні дзень складае каля 250 000 слоў.

Корпус складаецца з некалькіх частак: *Асноўны корпус*, *Неразабраныя тэксты*, *Біблійны корпус*.

Асноўны корпус змяшчае вычытаныя тэксты, якія маюць метаразмтку: аўтар тэксту, назва тэксту і інш. Корпус дазваляе шукаць дакладную форму слова, слова з усімі словаформамі, слова паводле яго граматычных характарыстык. Пошук можна ажыццяўляць з улікам аўтара, году напісання, стылю, жанру і г.д. Створана магчымасць выбаркі па кластарах (спалучэннях суседніх слоў).

Падкорпус *Неразабраныя тэксты* ўяўляе сабой збор тэкстаў, якія былі распазнаныя ў аўтаматычным рэжыме і не прайшлі вычытку. Падкорпус дазваляе шукаць слова і словаформы, але не мае паўнаwartаснай метаразмткі.

Біблійны корпус змяшчае 16 перакладаў Бібліі на беларускую мову, а таксама тэксты на іншых мовах (лаціна, яўрэйская, украінская, польская і інш.). Пры дапамозе *Біблійнага корпусу* можна супаставіць тэксты перакладаў, а таксама знайсці патрэбнае слова і паглядзець варыянты яго перакладу ў розных выданнях.

Таксама на сайце корпусу выстаўлена версія граматычнай базы з магчымасцю выбаркі па ёй.

Апрача ўласнай дзейнасці, звязанай з камп'ютарызацыяй лінгвістычных даследаванняў, супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства ўдзельнічаюць у падобных праектах сумесна з іншымі ўстановамі. Напрыклад, стварэнне корпусу навуковых тэкстаў беларускай мовы *Corpus Albaruthenicum* аб'ёмам 350 тысяч словаўжыванняў (са знятай аманіміяй), ажыццяўлялася сумесна супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства і Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта ў рамках праекта *BalticGrid-II*² (Кошчанка 2009); праца над *Беларуска-рускім, руска-беларускім корпусам паралельных тэкстаў* аб'ёмам больш за 9 мільёнаў словаўжыванняў, вялася сумесна Інстытутам мовазнаўства, Мінскім дзяржаўным лінгвістычным універсітэтам і Інстытутам рускай мовы імя В. У. Вінаградава РАН (Сичинава 2012; Кошчанка 2013). Корпус даступны на сайце Нацыянальнага корпусу рускай мовы³.

Яшчэ адзін надзвычай важны для славістыкі праект, у якім ужо шмат гадоў бяруць удзел супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства, – *Бібліяграфія славістычнага мовазнаўства*. Ён ажыццяўляецца па заданні Міжнароднага камітэта славістаў і каардынуецца Цэнтрам навуковай славістычнай інфармацыі

² <http://grid.bntu.by/corpus/> (доступ 18.10.2018).

³ <http://ruscorpora.ru/search-para-be.html> (доступ 18.10.2018).

Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук. На жаль, А. М. Малдаван, разглядаючы фундаментальныя праблемы славістыкі, якія знайшлі сваё месца ў праграмах з'ездаў славістаў, апісваючы значныя міжнародныя славістычныя праекты і адзначаючы важнасць інфарматызацыі сучаснага грамадства (Молдован 2015: 333–334), не згадаў гэты, выключна важны для мовазнаўчай славістыкі, праект.

Славістычная бібліяграфія, першапачаткова кніжная, у канцы 2007 г. стала паўнаўартаснай інфармацыйна-пошукавай сістэмай *iSybislaw*⁴, даступнай карыстальнікам у інтэрнэце. Гэтаму папярэднічала вялікая тэарэтычная і практычная праца ініцыятараў і выканаўцаў гэтага задання (Bojar 1995; Rudnik-Karwatowa 1995). Над напаўненнем базы, акрамя польскіх славістаў, працуюць і даследчыкі славянскіх моў з іншых краін. Супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства ўдзельнічаюць у гэтай працы з 1993 г. Апрача ўласна бібліяграфічнай інфармацыі, беларускі «сегмент» базы паступова папаўняецца ключавымі словамі – як лінгвістычнымі тэрмінамі, так і адзінкамі нелінгвістычнага характару (на сённяшні дзень у базе іх налічваецца больш за 700).

Разнастайныя праграмныя інструменты пошуку інфармацыі (індэксны асоб і ключавых слоў, разгалінаваная класіфікацыя, магчымасць простага і пашыранага пошуку) дазваляюць карыстальніку ствараць уласныя бібліяграфічныя спісы па канкрэтнай тэматыцы ў рамках славістычнага мовазнаўства. Аднак такая дзейнасць патрабуе ад карыстальніка пэўнай пазнавальнай актыўнасці і навыкаў працы з інфармацыйнымі сістэмамі, якія прадугледжваюць уменне фармалізаваць і ствараць пошукавыя запыты рознай ступені складанасці з выкарыстаннем лагічных апэратараў. Адметнай асаблівасцю сістэмы *iSybislaw* з'яўляецца яе шматмоўнасць: картатэка ключавых слоў ствараецца на ўсіх славянскіх мовах (з удзелам некаторых неславянскіх), анатацыі да прац даюцца на мове дакумента, і часам, у перакладзе на польскую мову. Дзякуючы гэтаму карыстальнік мае магчымасць выбару: на якой мове камунікаваць з бібліяграфічнай базай, аднак адрозненні ў граматычных сістэмах славянскіх моў патрабуюць розных падыходаў да фармулявання пошукавага запыту. З мэтай дапамагчы карыстальнікам найбольш поўна выкарыстоўваць шырокія магчымасці бібліяграфічнай інфармацыйнай сістэмы *iSybislaw* распрацоўваюцца прыёмы аптымізацыі пошуку неабходнай інфармацыі, даюцца метадычныя рэкамендацыі па стварэнні пошукавых запытаў са складаным сінтаксісам (Волкава 2015; Волкова 2017), а таксама праводзяцца навукова-практычныя семінары для супрацоўнікаў навуковых і вышэйшых навучальных устаноў Беларусі.

⁴ <http://isybislaw.ispan.waw.pl/> (доступ 18.10.2018).

Бібліяграфічная база славістычнага мовазнаўства *iSybislaw* у яе цяперашнім электронным выглядзе належыць да такога тыпу бібліяграфічнай інфармацыі, які, апроча ажыццяўлення сваіх асноўных функцый – пошукавай, камунікатыўнай, ацэначнай (Коршунов 2009: 99), мае пэўную самакаштоўнасць і самадастатковасць, і можа выкарыстоўвацца нават без удзелу апісаных дакументаў (Зиновьева 1998: 10). Гэта значыць, бібліяграфічная база сама можа быць аб'ектам даследавання як шматмоўны тэкставы корпус бібліяграфічных запісаў і анатацый. Задаўшы пэўную тэматыку шляхам фарміравання пошукавага запыту з дапамогай лагічных аператараў і атрымаўшы спіс адпаведных дакументаў, можна, напрыклад, прасачыць дынаміку функцыянавання пэўных лінгвістычных тэрмінаў, або выявіць яшчэ не рэалізаваныя магчымасці ў тэматыцы славістычных даследаванняў (Волкава 2016).

* * *

У цяперашні час праца над стварэннем новых канкардансаў не вядзецца. Хаця ўжо пасля выдання *Канкарданса беларускай мовы XIX ст.* былі створаныя канкардансы мовы яшчэ 4 беларускіх пісьменнікаў XIX стагоддзя: Ф. Багушэвіча, Я. Чачота, А. Гурыновіча і Я. Лучыны, а таксама складзена дапаўненне да канкарданса паводле 18 тэкстаў невялікіх вершаваных (адзін твор пражэічны) твораў, якія раней не ўвайшлі ў корпус. Гэтыя тэксты ўключаны ў другое выданне, якое запланавана на 2019 год. На аснове канкардансаў, якія ўжо існуюць, вядуцца рознакаковыя даследаванні мовы і складанне новых слоўнікаў. Напрыклад, вядзецца праца над складаннем рээстра лексем, якія могуць быць незразумелыя сучаснаму чытачу, з перспекывай стварэння кароткага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы XIX стагоддзя. Канкарданс таксама паказаў сябе вельмі зручным дапаможнікам пры складанні *Анамастычнага слоўніка беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, над якім працуе Н. М. Сянкевіч. Наяўнасць поўнага спісу словаўжыванняў дае магчымасць сфарміраваць слоўніковы рээстр, не прапусціўшы ніводнага з уласных імёнаў, зафіксаваных у тэксце.

Што датычыць корпуснай лінгвістыкі, на сённяшні дзень створаны *Беларускі N-корпус* яшчэ не адпавядае ўсім патрабаванням для надання яму статусу нацыянальнага, але з'яўляецца істотным крокам у гэтым напрамку і, пасля вырашэння асобных пытанняў пашпартызацыі і збалансаванасці тэкстаў, ён мае ўсе шансы стаць *Нацыянальным корпусам беларускай мовы*.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Аванесов Рубен И., Робинсон Андрей Н., Толстой Никита И. (ред.), 1958, *IV Международный съезд славистов: 1–10 сентября 1958 г. Программа заседаний*, Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Виноградов Виктор В. (ред.), 1961, *Решения и материалы совещания Международного комитета славистов (г. София, 11–16 ноября 1960 г.)*, Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Волкава Яўгенія В., 2015, *Методыка пошуку ў інфармацыйна-пошукавай сістэме iSybislaw на прыкладзе ўсходнеславянскай лексікаграфіі*, у: *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі*, рэд. Дзмітрый В. Дзятко, Мінск: БДПУ, с. 13–16.
- Волкава Яўгенія В., 2016, *Адлюстраванне стану польска-беларускіх даследаванняў у бібліяграфічнай базе iSybislaw*, у: *Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачынненні. Ад гісторыі да сучаснасці / Białorusko-polskie stosunki kulturowo-językowe. Historia i współczesność*, рэд. Вераніка М. Курцова, Наталля А. Снігірова, Mirosław Jankowiak, Małgorzata Ostrówka, Мінск: Беларуская навука, с. 85–89.
- Волкова Елена В., 2017, *Корреляция между терминами одной тематической группы и соответствующими документами в библиографической базе iSybislaw. К вопросу релевантности поиска*, «Термінологічний вісник», вип. 4, с. 205–213.
- Зиновьева Нонна Б., 1998, *Библиография в структуре информационной культуры. Теоретико-методологическое исследование*, автореф. дис. д-ра пед. наук, Краснодар: КГАКИ.
- Коршунов Олег П., Лиховид Татьяна Ф., Новоженова Татьяна А., 2009, *Библиографоведение. Основы теории и методологии. Специальный издательский проект для библиотек*, Москва: Издательство ФАИР.
- Кошчанка Уладзімір А., 2013, *Паралельныя беларуска-рускі і руска-беларускі корпусы на сайце Нацыянальнага корпусу рускай мовы*, у: *Проблемы современной прикладной лингвистики*, рэд. Александр В. Зубов, Минск: МГЛУ, с. 41–47.
- Кошчанка Уладзімір А., Капылоў Ігар Л., Міклашэвіч Ігар А., 2009, *Корпус беларускамоўных навуковых тэкстаў як частка рэалізацыі міжнароднага праекта «Balticgrid II»*, «Беларуская лінгвістыка», вып. 63, с. 3–8.
- Молдован Александр М., 2015, *Фундаментальные проблемы в тематике съездов славистов*, «Славянский альманах», вып. 1–2, с. 328–334.
- Рубашко Наталья К., Невмержицкая Галина П., Совпель Игорь В., 2006, *Компьютерный фонд белорусского языка и его приложения*, у: *Информационные системы и технологии (IST'2006). Материалы III Международной конференции*, Минск, 1–3 ноября 2006 г., ч. 2, рэд. Александр Н. Курбацкий, Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, с. 71–76.
- Рычкова Людмила В., 1999, *Камп'ютэрная версія драматургічных твораў Янкі Купалы. Прыпыцты стварэння, напрамкі выкарыстання*, у: *Міжнародныя Купалаўскія*
- Ніна М. Сянкевіч, Уладзімір А. Кошчанка, Яўгенія В. Волкава, Генадзь А. Цыхун

чытанні. *Матэрыялы навуковай канферэнцыі, 25–27 лістапада 1997 г., Гродна, Беларусь*, рэд. Мікалай У. Мікуліч, Гродна: ГрДУ, с. 257–261.

Рычкова Людмила В., 2003, *Праблема састаўных аб'ектаў у корпусах славянскіх моў і лінгвістычных базах дадзеных*, у: *Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка. XIII Міжнародны з'езд славістаў (Любляна, 2003). Даклады беларускай дэлегацыі*, рэд. Аляксандр А. Лукашанец, Мінск: Беларуская навука, с. 184–195.

Сичинава Дмитрий В., 2012, *Русско-белорусский параллельный корпус. Опыт разработки*, в: *Карповские научные чтения*, вып. 6, ч. 1, рэд. Анастасия И. Головная, Минск: Белорусский Дом печати, с. 270–272.

Сянкевіч Ніна М., 2011, *Канкарданс Кандрата Крапівы*, электронныя тэкставыя даныя і праграма (133 Мб), Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Сянкевіч Ніна М., 2015, *Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя*, электронныя тэкставыя даныя і праграма (350 Мб), Мінск: Беларуская навука.

Сянкевіч Ніна М., 2016, *Беларускія канкардансы. Гісторыя і сучаснасць*, у: *Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову*, вып. 3, рэд. Геннадий А. Цыхун, Минск: РИВШ, с. 92–95.

Bojadžiev Andrej, 2009, *Constructing Repertorium 3.0. Another view of the TEI P5 model for medieval manuscript descriptions*, «Scripta & e-Scripta», vol. 7, с. 13–48.

Bojar Bożenna, 1995, *Komputerowe banki danych – nowoczesna postać bibliografii*, у: *Informatyzacja bibliografii slawistycznej*, рэд. Zofia Rudnik-Karwatowa, Warszawa: Energeia, с. 40–49.

Hebal-Jezierska Milena (рэд.), 2014, *Praktyczny przewodnik po korpusach języków słowiańskich*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Hockey Susan, 2004, *The history of humanities computing*, у: *A companion to digital humanities*, рэд. Susan Schreibman, Ray Siemens, John Unsworth, Oxford: Blackwell, <http://www.digitalhumanities.org/companion/> (доступ 18.10.2018).

Kunińska Jolanta, Świeży Janusz, 1998, *Biuletyn Informacyjny. XII Międzynarodowy Kongres Slawistów: Kraków 27 sierpnia – 2 września 1998. Program*, Kraków: Nakładem Komitetu Organizacyjnego XII MKS.

Rudnik-Karwatowa Zofia, 1995, *Informatyzacja bibliografii językoznawstwa slawistycznego*, у: *Informatyzacja bibliografii slawistycznej*, рэд. Zofia Rudnik-Karwatowa, Warszawa: Energeia, с. 32–39.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Avanesov, R. I., Robinson, A. N., & Tolstoï, N. I. (Eds.). (1958). *IV Mezhdunarodnyi s'ezd slavistov: 1–10 sentiabria 1958 g.: Programma zasiedanii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Bojadžiev, A. (2009). Constructing Repertorium 3.0: Another view of the TEI P5 model for medieval manuscript descriptions. *Scripta & e-Scripta*, 2009(7), 13–48.
- Bojar, B. (1995). Komputerowe banki danych – nowoczesna postać bibliografii. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Informatyzacja bibliografii slawistycznej* (pp. 40–49). Warszawa: Energeia.
- Hebal-Jeziarska, M. (Ed.). (2014). *Praktyczny przewodnik po korpusach języków słowiańskich*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hockey, S. (2004). The history of humanities computing. In S. Schreibman, R. Siemens, & J. Unsworth (Eds.), *A companion to digital humanities*. Oxford: Blackwell. Retrieved from <http://www.digitalhumanities.org/companion/>
- Korshunov, O. P., Likhovid, T. F., & Novozhenova, T. A. (2009). *Bibliografovedenie: Osnovy teorii i metodologii: Spetsial'nyi izdatel'skii projekt dlia bibliotek*. Moskva: Izdatel'stvo FAIR.
- Koshchanka, U. A. (2013). Paralel'nyia belarуска-ruski i ruska-belarucki korpusy na saitse Natsyianal'naha korpusu ruskaï movy. In A. V. Zubov (Ed.), *Problemy sovremennoi prikladnoi lingvistiki* (pp. 41–47). Minsk: MGDU.
- Koshchanka, U. A., Kapyloŭ, I. L., & Miklashévich, I. A. (2009). Korpus belaruskamoŭnykh navukovykh tэкstaŭ iak chastka rэalizatsyi mizhnarodnaha praekta “Balticgrid II”. *Belarускаia linhvistyka*, 63, 3–8.
- Kunińska, J., & Świeży, J. (Eds.). (1998). *Biuletyn Informacyjny: XII Międzynarodowy Kongres Slawistów: Kraków 27 sierpnia – 2 września 1998: Program*. Kraków: Komitet Organizacyjny XII MKS.
- Moldovan, A. M. (2015). Fundamental'nye problemy v tematike s'ezdov slavistov. *Slavianskii al'manakh*, 2015(1–2), 328–334.
- Rubashko, N. K., Nevmerzhitskaia G. P., & Sovpel' I. V. (2006). Komp'iuternyi fond belorusskogo iazyka i ego prilozeniiia. In A. N. Kubratskii (Eds.), *Informatsionnye sistemy i tekhnologii (IST'2006): Materialy III Mezhdunarodnoi konferentsii, Minsk, 1–3 noiabria 2006 g.* (Vol. 2, pp. 71–76). Minsk: Akademiia upravleniia pri Prezidente Respubliki Belarus'.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (1995). Informatyzacja bibliografii językoznawstwa slawistycznego. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Informatyzacja bibliografii slawistycznej* (pp. 32–39). Warszawa: Energeia.
- Rychkova, L. V. (1999). Kamp'iuternaia versiia dramaturhichnykh tvoraŭ Ianki Kupaly: Pryntsypy stvarénnia, napramki vykarystannia. In M. U. Mikulich (Ed.), *Mizhnarodnyia Kupalaŭskiiia chytanni: Matéryialy navukovaŭ kanferэntsyi, 25–27 listapada 1997 h., Hrodna, Belarus'* (pp. 257–261). Hrodna: HrDU.

- Rychkova, L. V. (2003). Problema sastaŭnykh ab'ektaŭ u korpusakh slavianskikh moŭ i linhvistychnykh bazakh dadzenykh, In A. A. Lukashanets (Ed.), *Movaznaŭstva: Litaratura: Kul'turalohiia: Fal'klarystyka: XIII Mizhnarodny z'ezd slavistaŭ (Liubliana, 2003): Daklady belaruskai dŭlehatsyi* (pp. 184–195). Minsk: Belarускаia navuka.
- Sichinava, D. V. (2012). Russko-belorusskii parallel'nyi korpus: Opyt razrabotki. In A. I. Golovnia (Ed.), *Karpovskie nauchnye chteniia* (Vol. 6, Pt. 1, pp. 270–272). Minsk: Belorusskii Dom pečati.
- Siankevich, N. M. (2011). *Kankardans Kandrata Krapivy* [CD-ROM]. Minsk: Natsyianal'naia bibliiatŭka Belarus.
- Siankevich, N. M. (2015). *Kankardans belaruskai movy XIX stahoddzia* [CD-ROM]. Minsk: Belarускаia navuka.
- Siankevich, N. M. (2016). Belaruskii kankardansy: Historyia i suchasnasts'. In H. A. Tsykhun (Ed.), *Nauchnye chteniia, posviashchennye Viktoru Vladimirovichu Martynovu* (Vol. 3, pp. 92–95). Minsk: RIVSh.
- Vinogradov, V. V. (Ed.). (1961). *Resheniia i materialy soveshchaniia Mezhdunarodnogo komiteta slavistov* (g. Sofiia, 11–16 noiabria 1960 g.). Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Volkava, Ia. V. (2015). Metodyka poshuku ŭ infarmatsyi-na-poshukavaŭ sistŭme iSybislaw na prykladze ŭskhodneslavianskai leksikahrafii. In D. V. Dziatko (Ed.), *Uskhodneslavianskiiia movy ŭ suchasnai leksikahrafii* (pp. 13–16). Minsk: BDPU.
- Volkava, Ia. V. (2016). Adliustravanne stanu pol'ska-belaruskikh dasledavanniaŭ u bibliiahrafichnai baze iSybislaw. In V. M. Kurtsova, N. A. Snigirova, M. Jankowiak, & M. Ostrówka (Eds.), *Belarуска-pol'skiiia kul'turna-moŭnyia ŭzaemadachynenni: Ad historyi da suchasnasti = Bialorusko-polskie stosunki kulturowo-językowe: Historia i współczesność* (pp. 85–89). Minsk: Belarускаia navuka.
- Volkova, E. V. (2017). Korreliatsiia mezhdu terminami odnoi tematicheskoŭ grupy i sootvetstvuiushchimi dokumentami v bibliograficheskoi baze iSybislaw: K voprosu relevantnosti poiska. *Terminolohichnyi visnyk*, 4, 205–213.
- Zinov'eva, N. B. (1998). *Bibliografiia v strukture informatsionnoi kul'tury: Teoretiko-metodologicheskoe issledovanie*. Krasnodar: KGAKiL.

The history, current state and main directions of digital research at the Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus

Abstract

In the late 1970s the Jakub Kolas Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of Belarusian SSR organised a team of researchers working on automation of linguistic study of the Belarusian language. The team started their work from compiling concordances of the nineteenth-century Belarusian language and works of Belarusian writers.

The work on the Concordance of the Nineteenth-Century Belarusian concluded in 1985. In 2009, it was resumed and the corpus of texts expanded from 283 to 497 items. In 2015, the Concordance was published on CD. The Kandrat Krapiva Concordance was completed in 1996 and published on CD in 2011. Both of them are used in linguistic research and provide a basis for the compiling new dictionaries.

The work on the Belarusian language corpus started in 2015. Called the Belarusian N-corpus, its current version provides morphological information: dictionary forms of lexemes and their grammatical description. The N-corpus consists of several parts: "The Main Corpus" (processed texts with meta-information), "Unprocessed Texts" (texts with minimal annotations and meta-information), and "The Biblical Corpus" (sixteen translations of the Bible into Belarusian). After solving some problems with meta-information and representativeness, the Belarusian N-corpus has all chances to become the national corpus of Belarusian.

Researchers from the Institute of Linguistics are involved in the international project *Bibliography of Slavic linguistics*, coordinated by the Slavic Academic Information Centre of the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences. In addition to bibliographical information, the Belarusian module of the database is updated with keywords in Belarusian and methodological recommendations on how to formulate search queries with complex syntax.

Гісторыя, стан і асноўныя напрамкі лічбавых даследаванняў у Інстытуце мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Анатацыя

У канцы 70-х гадоў XX стагоддзя, у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР было ініцыявана стварэнне групы па аўтаматызацыі лінгвістычных даследаванняў беларускай мовы. Было пачата стварэнне канкардансаў беларускай мовы XIX стагоддзя і мовы беларускіх пісьменнікаў.

Праца над *Канкардансам беларускай мовы XIX стагоддзя* была завершана ў 1985 годзе. У 2009 годзе праца была ўзноўлена. Корпус тэкстаў павялічыўся з 283 да 497 адзінак. У 2015 годзе канкарданс быў выдадзены на CD. Праца над канкардансам мовы Кандрата Крапівы скончылася ў 1996 годзе, апублікаваны на CD у 2011 годзе.

На аснове ўжо існуючых канкардансаў вядуцца даследаванні мовы і складаюцца новыя слоўнікі.

Праца над стварэннем корпусу беларускай мовы пачалася ў 2015 годзе. На цяперашнім этапе распрацоўкі ён мае назву *Беларускі N-корпус*.

У *Беларускім N-корпусе* кадзіруецца марфалагічная інфармацыя: пачатковыя формы слоў і граматычныя характарыстыкі. Корпус складаецца з некалькіх частак: *Асноўны корпус* (змяшчае вычытаныя тэксты, якія маюць метаразмётку), *Неразабраныя тэксты* (не вычытаныя і не размечаныя тэксты), *Біблійны корпус* (змяшчае 16 перакладаў

Бібліі на беларускую мову). Пасля вырашэння асобных пытанняў пашпартызацыі і збалансаванасці тэкстаў, *Беларускі N-корпус* мае ўсе шансы стаць *Нацыянальным корпусам беларускай мовы*.

Супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства з 1993 г. бяруць удзел у міжнародным праекце *Бібліяграфія славістычнага мовазнаўства*, які каардынуецца Цэнтрам навуковай славістычнай інфармацыі Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук. Апрача бібліяграфічнай інфармацыі, беларускі «сегмент» базы папаўняецца ключавымі словамі на беларускай мове, распрацоўваюцца метадычныя рэкамендацыі па стварэнні пошукавых запытаў са складаным сінтаксісам.

Keywords: Belarusian linguistics; Belarusian N-corpus; computational linguistics; concordance; language corpus; Jakub Kolas Institute of Linguistics; iSybislaw

Ключавыя словы: беларускае мовазнаўства; Беларускі N-корпус; канкарданс; камп'ютарная лінгвістыка; моўны корпус; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа; iSybislaw

Эльвира А. Сорокина

Московский государственный областной университет

ellasor@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СИНОНИМИИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

«синонимическая плодovitость языка
проявляется в отношении всего, что
связано с человеком»

(Трубачев 1991: 267)

Филологическая терминология – такой же объект описания, как и любая другая терминология. Филологическая терминология складывалась на протяжении нескольких веков и в настоящее время представляет собой сложную систему взаимопроникающих и параллельных, иерархических и самостоятельных, взаимосвязанных и взаимообусловленных подсистем. Поскольку в понятии «филология» вычлeняются два наиболее важных понятия – литературоведение и языковедение, то и список филологических терминов может быть представлен двумя перечнями: литературоведческие и лингвистические термины.

Являясь составной частью филологической терминологии, лингвистическая терминология как список слов, номинирующих специальные профессиональные понятия в области языкознания, представляет собой своеобразную систему терминов в лексике каждого национального языка.

В настоящее время общепризнанным становится мнение, согласно которому терминология (как совокупность специальных лексических единиц – терминов) представляет собой лексический состав особой функциональной подсистемы национального языка, получившей название *язык для специальных целей* (ЯСЦ, LSP). Язык для специальных целей (ЯСЦ, LSP) – это полноценная уравнивая подсистема национального языка, представляющая собой совокупность особых фонетических, морфологических, деривационных, лексических, синтаксических, семантических средств, способствующих формированию языка для специальных целей как системы, обслуживающей профессиональную коммуникацию и формируемой под влиянием научного мышления специалистов. Особенности данной системы (ЯСЦ, LSP) зависят как от национальной языковой картины мира, так и от совокупности характеристик профессиональных языковых

личностей, практическая деятельность которых происходит в рамках определенной профессиональной языковой картины мира. Поскольку понятие «язык для специальных целей (ЯСЦ, LSP)» – сравнительно молодое, то в настоящее время имеется несколько толкований его значения. Например, в энциклопедическом словаре «Общее терминоведение» В. А. Татарина дается такое описание рассматриваемого понятия: «Язык для специальных целей – смежное для терминоведения понятие функциональной стилистики, обозначающее функциональную разновидность естественного языка, ограниченную специально-отраслевой сферой языкового общения» (Татарин 2006: 348).

Особый интерес представляет определение языка для специальных целей, предлагаемое другим терминоведом – И. С. Кудашевым: *язык для специальных целей* – это «совокупность естественных или естественно-искусственных языковых средств, использующаяся в какой-либо области знаний и / или деятельности главным образом для передачи предметной информации и отражающая понятийный аппарат, не являющийся достоянием большинства носителей данного национального языка» (Кудашев 2007: 74).

Как видно из приведенного определения, И. С. Кудашев подчеркивает ограниченность в речевом использовании определенного языка для специальных целей (ЯСЦ). Автор пишет: «Мы склонны относить к специальным знаниям такие области, понятийный аппарат которых не известен большинству членов данного языкового коллектива» (Кудашев 2007: 74).

Социальная обусловленность отраслевой терминологии заключается в том, что она есть продукт познавательной деятельности определенной группы людей, чья профессиональная деятельность связана с фиксацией результатов научного знания в виде специальных лексических единиц. Лингвистическая терминология является средством представления лексико-семантического уровня того ЯСЦ, который обеспечивает общение специалистов, принадлежащих филологии как отрасли научного знания, ее подсистеме – языкознанию.

Прагматичность любой отраслевой терминологии обусловлена характером использования ее в практической профессиональной деятельности. Лингвистическая терминология – это такая же терминология, как и медицинская, военная, автомобильная, химическая, т. е. тоже может быть предметом изучения.

Но в отличие от других отраслевых терминологий, лингвистическая терминология – это то средство, при помощи которого происходит описание всех других отраслевых терминологий. Следовательно, при многоаспектном анализе характеристик лингвистической терминологии необходимо учитывать принадлежащую ей особую функцию – метаязыковую. Об этом в свое время писала О. С. Ахманова, словарь лингвистических терминов которой считается классическим произведением:

Дело в том, что до сих пор нет достаточно ясного представления об отличии понятия «лингвистической терминологии», которая мыслится в виде некоторого списка, или перечня, слов и их эквивалентов, – с одной стороны, от понятия «метаязыка лингвистики» как особого языка, употребляемого тогда, когда содержанием речи являются не разнообразные предметы и явления внеязыковой действительности, а естественный язык (Ахманова 2007: 3).

Каждый компонент лингвистической терминологии – это термин, которому свойственны свои характерные признаки и особенности. Согласно уже упоминавшемуся энциклопедическому словарю «Общее терминоведение» В. А. Татарина, термин – это «слово или словосочетание, служащее для обозначения понятия или специального явления в профессиональной области знания или человеческой деятельности и являющееся основным объектом изучения в терминоведении» (Татарин 2006: 221).

Лингвистический термин служит не только обозначением определенного профессионального (языковедческого) понятия, но и служит средством описания как других, находящихся за границами языкознания, профессиональных понятий, так и самого себя. Следовательно, лингвистическая терминология существует в качестве одного из способов фиксации языковедческих знаний и в качестве средства описания результатов познания языка, выполняя этим когнитивную функцию. И одновременно лингвистическая терминология является и средством обучения языкам (родному и иностранному), выполняя при этом метаязыковую функцию и одновременно – познавательную, когнитивную функцию.

Лингвистический термин так же, как и термин вообще, являясь средством номинации определенного научного понятия, должен быть однозначным. О. С. Ахманова отмечала: «Теоретически рассуждая, научный термин должен явиться завершающим этапом по отношению к научному исследованию соответствующих реальных объектов» (Ахманова 2007: 6–7).

По причине природной любознательности и присутствия аналитической способности человеческого мышления конкретное понятие приобретает такие характеристики, которые создают в мышлении индивидуума представление о данном понятии. И это представление о конкретном понятии в мышлении разных людей может быть разным. Употребление конкретного термина зависит от особенностей мышления самого говорящего. То значение, которое говорящий актуализирует в конкретном контексте, и создает особенности индивидуального авторского идиостиля. Следует согласиться со словами О. С. Ахмановой о том, что «к сожалению, лингвистическое словоупотребление оказывается неединообразным», метаязык одного и того же лингвиста, писавшего в разные годы, например, в 40-е, 50-е, 60-е годы будет иметь большие различия (см. об

этом: Ахманова 2007: 4–5). Сожаление, высказанное известнейшим российским лингвистом полвека назад, актуально и для нашего времени: в современных лингвистических исследованиях «неединообразно» (по меткому выражению О. С. Ахмановой) используются такие лингвистические термины, как «парадигма», «концепт», «дискурс», «номинация» и многие другие.

Анализ вокабуляра любого словаря лингвистических терминов позволяет говорить о том, что в каждой национальной лингвистической терминологии такие явления, как синонимия и многозначность, представлены большим количеством примеров. Присутствие синонимичных и многозначных терминов в метаязыке лингвистики может оцениваться и как положительное явление, поскольку помогает избежать тавтологии в тексте, и как отрицательное, так как смещает границы научного понятия, затрудняет понимание значения, осложняет процесс перевода, связанный с определением эквивалентности разноязычных терминов.

Практическое использование лингвистической терминологии позволяет говорить о том, что в ней отношения синонимии и полисемии присутствуют в многообразном виде. И характер этих отношений свидетельствует о том, что синонимия и полисемия – явления взаимосвязанные и взаимообусловленные. Так, например, в словаре О. С. Ахмановой слово «идиом» обозначено как синоним-дублет слову «идиома». Но в последние годы наблюдается употребление слова «идиом» в значении «любое языковое образование». Получив новое значение и став многозначным, данное слово, согласно словарю терминов межкультурной коммуникации, встало в синонимический ряд: *национальный язык, вариант языка, диалект, идиом* и т. д. Для иллюстрации сказанного приведем следующие словарные статьи:

Идиом см. идиома.

Идиома (идиоматизм, идиоматическое выражение). 1. Словосочетание, обнаруживающее в своем синтаксическом и семантическом строении специфические и неповторимые свойства данного языка. 2. То же, что фразеологическая единица (Ахманова 2007: 165).

В ставшем уже классическим словаре лингвистических терминов лексема «идиом» определяется как особая фразеологическая единица, вернее, как лингвистический термин, призванный характеризовать особое сочетание слов.

В словаре терминов межкультурной коммуникации слово «идиом» уже подается как лингвистический термин, способный характеризовать разновидность языка:

Идиом – греч. *idiota* – ‘своеобразное выражение’. – Любое языковое образование (**национальный язык, вариант языка, диалект** и др.). Удобный зонтиковый термин для использования по отношению к языковым образованиям, статус которых

не определен. Для установления статуса идиома как языка или диалекта важное значение имеют взаимопонимаемость носителей идиомов, самосознание носителей идиома, единство в направлении структурного развития (Жукова и др. 2013: 128).

Следовательно, слово «идиом» в настоящее время является компонентом разных синонимических рядов.

Всем известный лингвистический термин «**парадигма**» (как совокупность грамматических форм языкового средства – *надежная парадигма, парадигма рода прилагательного*), приобретая еще одно значение, стал компонентом такого синонимического ряда, как *учение, направление, традиция, научная школа, научная традиция, лингвистическая теория, научное направление, лингвистическая школа, система воззрений* и т. д.

Следует указать на то, что слово **парадигма** (от греч. *παράδειγμα* «пример, модель, образец») в значении «*совокупность фундаментальных научных установок, представлений и терминов, принимаемая и разделяемая научным сообществом и объединяющая большинство его членов*» в настоящее время используется весьма активно во всех отраслях знания, поскольку данное понятие способно отражать преемственность развития науки и научного творчества. В качестве примера использования данного термина можно привести цитату из работы Н. Ф. Алефиренко о том, что на основе определения «научная парадигма – это господствующая на каждом этапе истории лингвистических учений система воззрений на язык, определяющая предмет и принципы лингвистического исследования в соответствии с культурно-историческим и философским контекстом эпохи» могут быть выделены четыре парадигмы: *лингвистический компаративизм, системно-структурная парадигма, коммуникативно-прагматическая парадигма и дискурсивно-когнитивная парадигма* (Алефиренко 2007: 18–19).

В качестве отраслевых словарей по языкознанию выступают словари лингвистических терминов. Опыт практического их использования позволяет говорить о том, что в любом словаре лингвистических терминов синонимия терминов представлена большим количеством примеров. Так, в словаре О. С. Ахмановой явление синонимии отмечается словами «то же, что...»: «*Акцент то же, что ударение*» (Ахманова 2007: 39); «*Вербальный – 1. То же, что глагольный; 2. То же, что словесный*» (Ахманова 2007: 73); «*Многозначный – то же, что полисемантический*» (Ахманова 2007: 235).

Даже в качестве самого определения синонимов, представленного лексикографом, дается опять же синонимический ряд: «*Синонимы – равнозначные слова, равнозначащие слова*» (Ахманова 2007: 407). Иначе говоря, в качестве описания термина использован синонимический ряд. Классификация синонимов у О. С. Ахмановой представлена такими типами, как *Синонимы абсо-*

лютные, Синонимы грамматические, Синонимы идеографические, Синонимы относительные, Синонимы синтаксические, Синонимы стилистические, Синонимы функционально-речевые (Ахманова 2007: 407).

Поступательное развитие науки о языке привело к тому, что в современных работах классификация разновидностей синонимов представлена гораздо большим количеством выделяемых типов и их разновидностей. И здесь следует указать на то, что синонимия как явление чаще всего рассматривается на лексическом уровне и поэтому чаще всего в учебниках и учебных пособиях упоминаются такие типы синонимов, как *синонимы-дублиеты, стилистические синонимы и идеографические синонимы*.

Наличие большого количества синонимов в общенациональном языке считается положительным явлением, поскольку синонимический ряд является ярким выразительным средством, выручающим говорящего в речевых ситуациях, помогая либо наиболее точно выразить мысль (идеографические синонимы), либо избежать тавтологии, либо наиболее ярко (эмоционально, экспрессивно) подать передаваемую информацию (стилистические синонимы). Существует общепринятое мнение, согласно которому наличие разветвленной синонимии и разнообразие ее типов является свидетельством богатства лексики и грамматики общеупотребительного языка.

Синонимия в отраслевых терминологиях – явление, которому терминоведы уделяют особое внимание. Длительное время главенствовало мнение, принадлежащее классику отечественного терминоведения Д. С. Лотте, согласно которому синонимия – явление для терминологии отрицательное. Вопрос о синонимии в отраслевых терминологиях присутствовал практически во всех исследованиях. Наблюдается он и в современных работах. Так, ссылаясь на исследования Л. А. Булаховского (Булаховский 1954) и Д. С. Лотте (Лотте 1961), В. Е. Бригиневиц указывает: «Некоторые лингвисты полагают, что теоретически в терминологии не должны допускаться такие лингвистические явления как полная синонимия, полисемия и омонимия» (Бригиневиц 2013: 8). Далее автор пишет, что «К семантическим характеристикам термина в системно-семантическом плане относят непротиворечивость семантики (соответствие термина понятию); однозначность (исключение категориальной многозначности); полноточность (отражение в значении термина минимального количества признаков, достаточных для идентификации обозначаемого им понятия); отсутствие синонимов» (Бригиневиц 2013: 8). Но поскольку синонимия присутствует в каждой отраслевой терминологии, то это мнение несколько утратило свою остроту и категоричность (см. об этом: Гринев-Гриневич 2008; Татаринов 2006).

Считается, что синонимия в лингвистической терминологии должна быть представлена незначительным количеством примеров и непротиворечивыми

синонимическими рядами. И действительно, просмотр словарей лингвистических терминов позволяет говорить о том, что в лингвистической терминологии чаще наблюдается бинарность синонимов (*приставка – префикс, именительный падеж – номинатив, повелительное наклонение – императив, имя прилагательное – прилагательное*). Но при этом наблюдаются и достаточно протяженные синонимические ряды, например, в словаре О. С. Ахмановой можно обнаружить вокабулы, к которым в качестве синонимов даются 3–4 лексические единицы: «Гаплоглогия – гаплоглалия, гаплоглогическое сокращение, слоговая диссимилиация, слоговое наложение» (Ахманова 2007: 95); «Знаменательный – полнозначный, категорематический, категорематичный, автосемантический» (Ахманова 2007: 160); «Идиомма – идиоматизм, идиоматическое выражение – то же, что фразеологическая единица» (Ахманова 2007: 165); «Инверсия – обратный порядок слов, инверсный порядок слов, инвертированный порядок слов, регрессивная последовательность» (Ахманова 2007: 176); «Интонация – мелодика, ритмомелодика, тональность, фонология предложения» (Ахманова 2007: 180); «Метатеза – перестановка, пермутация, транспозиция» (Ахманова 2007: 231) и многие другие примеры.

Анализ современной лингвистической литературы позволяет говорить о том, что стало уже традиционным рассмотрение терминов «полисемия» и «многозначность» в качестве абсолютных синонимов (синонимов-дублетов). Например, во многих работах присутствует такое описание: «Полисемия – многозначность слова, наличие у одного слова нескольких лексических значений» (см. Кондаков 1975: 452–453; Реформатский 1996: 81; Ефремова 2000; Ганеев 2001: 64; Крысин 2012: 260; Ожегов 1984: 490).

Подобное понимание терминов «полисемия» и «многозначность» представлено и у Ю. С. Степанова («[...] соотношение «один более, чем к одному», одно фонетическое слово в отношении ко многим предметам и значениям, т. е. многозначность слова. Иногда то же явление называется термином полисемия») (Степанов 1975: 20); у М. И. Фоминой («[...] свойство слов иметь несколько значений называется многозначностью, или полисемией») (Фомина 1978: 37); у Ю. С. Маслова («[...] для подавляющей массы слов языка типична многозначность, или полисемия») (Маслов 1998: 102); у Т. И. Вендиной («Многозначность слова или полисемия [*греч. πολυ много и σѣта знак*] – это наличие одного и того же слова нескольких связанных между собой значений») (Вендина 2001: 136); у В. В. Елисеевой («Многозначность, или полисемия, слова (от латинского *polu* – «много» + *seta* – «знак») – это наличие у языковой единицы более одного значения при условии семантической связи между ними или переноса общих либо смежных признаков или функций с одного денотата на другой») (Елисеева 2003: 17); у Б. Н. Головина («[...] одним из результатов развития лексического значения является многозначность слова (полисе-

мия)» (Головин 2005: 62); в энциклопедии «Русский язык» («Полисемия, многозначность – наличие у единицы языка более чем одного значения») (Караулов [ред.] 1997: 239, 352).

С позиции теории термина такое приравнивание является не корректным. Отметим, что в русском языке существительные с суффиксом **-ость** имеют значения отвлеченного признака, свойства (см. об этом: Шведова [ред.] 1980: 165; 177, 178). Поэтому термин «многозначность» соответствует понятию *свойство*. А термин «полисемия» обозначает *явление*.

Анализ российской лингвистической литературы дает право говорить о том, что в некоторых (немногочисленных) работах понятия «полисемия» и «многозначность» не считаются равнозначными. Так, О. С. Ахманова указывает: «полисемия – наличие у одного и того же слова нескольких связанных между собой значений, обычно возникающих в результате видоизменения и развития первоначального значения этого слова». Здесь явно присутствует описание *явления*.

В работе А. Я. Шайкевича имеется такое рассуждение: «Если между несколькими одинаково выраженными значениями можно установить семантическую связь, они считаются разными значениями одного и того же слова. Такое слово называется **многозначным**, а само явление называется **полисемией**» (Шайкевич 2005: 141).

Не трудно заметить, что и О. С. Ахманова и А. Я. Шайкевич избегают смешения *явления и свойства*¹.

При использовании своего ЯСЦ у многих лингвистов появляется желание развести синонимы. Известны попытки осуществления в уточнении значений синонимичных лингвистических терминов с целью либо устранить синонимию, либо «приглушить» ее, например, у терминов «полисемия» и «многозначность», «окончание» и «флексия», как в свое время были разведены считавшиеся синонимами-дублетами термины «терминология» и «терминоведение».

Появление, развитие и формирование новых направлений в лингвистике приводит к появлению новых значений у уже известных терминов. Так, развитие когнитивной лингвистики, происходящее достаточно быстрыми темпами, привело к тому, что термином «концепт» стали пользоваться практически все лингвисты, и границы данного специального слова-термина, будучи с самого начала не вполне ясными, стали еще более размытыми. Сложилась ситуация, при которой термин «концепт» отождествляется с такими терминами, как «значение», «понятие», «семантика», при этом названные термины рассматрива-

¹ Более подробное описание данного явления представлено в: Гринев-Гриневиц, Сорокина 2015.

ются как синонимы, допускающие взаимозамену. Такая ситуация с терминами вызвала ряд работ, в которых высказывается озабоченность сложившейся ситуацией. К числу таких исследований можно отнести работы И. А. Стернина, Н. Ю. Шведовой, Е. С. Кубряковой и И. В. Дроздовой и многие другие.

Интересными представляются высказывания И. А. Стернина: «Как значение, так и концепт в равной степени представляют собой результат когниции – отражения действительности сознанием» (Стернин 2006: 485). Автор считает, что *значение* является частью концепта: «при этом значение выступает как *часть концепта*, называемая регулярно используемым и воспроизводимым в данном сообществе языковым знаком и представляющая собой коммуникативно релевантную для данной лингвокультурной общности часть концепта» (Стернин 2006: 486).

Следует отметить, что эта разница проявляется у значения общеупотребительного слова, а значение термина должно быть одинаковым как в словаре, так и в употреблении термина в речи.

Своеобразие лингвистической терминологии представлено многими ее характеристиками. Во-первых, лингвистическая терминология исторически связана с античными грамматиками, поэтому в лингвистической терминологии практически всех национальных языков присутствует большое количество лексем, имеющих греко-латинское происхождение. Наблюдается бинарная синонимия собственного национального термина и термина греко-латинского происхождения. Так, в русской терминологии *Именование* – *то же, что номинация*; *повелительное наклонение* – *императив*; *значение* – *семантика*; *перенос значения* – *то же, что метафора* и т. д.

Еще в середине прошлого века О. С. Ахманова писала: «В последнее время в литературе все чаще высказывается мнение, что лингвистическая терминология должна быть интернациональной» (Ахманова 2007: 13). И далее: «Формальное совпадение терминов различных языков нередко не только не облегчает международное общение, но, напротив, затрудняет его, так как создает для пользующихся ими видимость равенства, соответствия, которое на самом деле оказывается иллюзорным» (Ахманова 2007: 13).

Вся совокупность лексем, составляющих список лингвистических терминов, может быть распределена по определенным группам на основе выбранного исследователем характерологического признака. В качестве классифицирующих признаков могут служить такие признаки, как принадлежность термина к конкретной отрасли лингвистики (грамматика, фонетика, теория перевода, теория межкультурной коммуникации, лексикография, орфография, терминоведение и т. д.); к определенному языку для специальных целей (отраслевая терминология, терминология структурной лингвистики, теория искусственного интеллекта, теория и практика машинного перевода и т. д.); к индивидуальному идиостилю

(научные исследования конкретных лингвистов), связанному с авторской установкой; с конкретным направлением в языкознании (сопоставительное языкознание, корпусная лингвистика, когнитивная лингвистика, лингвополитология и т. д.); с целями и задачами исследования и т. д. Одной из таких систем является терминология терминоведения, собранная, предварительно систематизированная и описанная в «Словаре терминов терминоведения», автором которого является С. В. Гринев (Гринев 2000).

При исследовании семантических отношений, присутствующих в значениях языковедческих терминов, возникает ряд проблемных вопросов, связанных с определением степени эквивалентности значений терминов-синонимов; с выявлением доминантной лексемы в синонимическом ряду; с определением границ многозначности и омонимии; с определением родо-видовых и гипонимических отношений; с характером происхождения термина (исконный или заимствованный); с определением степени взаимозаменяемости терминов, связанных родо-видовыми отношениями, когда родовой термин используется вместо видового и наоборот, и множество других, не менее важных.

Так, например, в работе О. А. Остапчук и М. М. Алексеевой рассматривается проблема многокомпонентных синонимов:

Следует отметить распространенность в базе ключевых слов явления полной синонимии дублетного типа. [...] Разумеется, такие дублеты являются результатом развития национальных терминосистем за счет внутренних ресурсов конкретного языка, что создает определенные диспропорции при сопоставлении рядов терминов в базе на разных языках (Остапчук, Алексеева 2014).

Для нашего исследования важным является то, что во многих работах последних лет наблюдается выделение прагматических требований, обусловленных спецификой функционирования термина в практической деятельности специалистов определенной профессиональной отрасли, в данном случае – это практическая деятельность лингвиста.

Вопрос о синонимии терминов в лингвистической терминологии – явление многогранное, и своими гранями синонимия лингвистической терминологии связана, например, с такими требующими своего решения проблемными вопросами современной лингвистики, как

1. синонимия в лингвистической терминологии как явление в лексической системе профессионального языка для специальных целей лингвистов;
2. синонимия в лингвистической терминологии как результат поступательного развития научного знания о языке вообще;
3. синонимия как результат использования лингвистического термина в новых условиях (в теории межкультурной коммуникации, в когнитивной лингвис-

- тике, в лингвополитологии, в лингвистике эмоций или лингвоэмотиологии и в других новых формирующихся отраслях лингвистического знания);
4. синонимия в лингвистической терминологии и профессиональная языковая личность – лингвист, т. е. особенности присутствия в идиостиле языковеда;
 5. синонимия в лингвистической терминологии как результат нового осмысления лексики классических языков (греческого и латыни), т. е. обоснование появления новых значений у корней греко-латинского происхождения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алефиренко Николай Ф., 2007, *Теория языка. Вводный курс. Учеб. пособие для студ. филол. спец. высш. учеб. заведений*, 2-е изд., испр. и доп., Москва: Академия.
- Ахманова Ольга С., 2007, *Словарь лингвистических терминов*, 4-е изд., стереот., Москва: КомКнига.
- Бережанская Ирина Ю., Сорокина Эльвира А., 2006, *Англо-русский и русско-английский словарь консубстанциональных лингвистических терминов*, Москва: Спутник+.
- Бригинева Валентина Е., 2013, *Синонимия в терминологии альпинизма (на материале английского языка)*, «Международный научно-исследовательский журнал», № 7(14), с. 7–9, <https://research-journal.org/wp-content/uploads/2011/10/7-414.pdf> (доступ 18.10.2018).
- Булаховский Леонид А., 1954, *Введение в языкознание*, Москва: Учпедгиз.
- Вендина Татьяна И., 2001, *Введение в языкознание. Учебное пособие для педагогических вузов*, Москва: Высшая школа.
- Ганеев Булат Т., 2001, *Язык. Учебное пособие*, 2-е изд., переработ., доп., Уфа: Изд-во БГПУ.
- Головин Борис Н., 2005, *Введение в языкознание*, изд. 5-е, стереот., Москва: Едиториал УРСС.
- Гринев Сергей В., 2000, *Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения. Учебное пособие*, Москва: МПУ.
- Гринев-Гриневич Сергей В., 2008, *Терминоведение. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, Москва: Академия.
- Гринев-Гриневич Сергей В., Сорокина Эльвира А., 2015, *Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике*, «Вестник МГОУ. Лингвистика», № 4, с. 51–64.
- Елисеева Варвара В., 2003, *Лексикология английского языка*, Санкт-Петербург: СПбГУ.
- Ефремова Татьяна Ф., 2000, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва: Русский язык.
- Жукова Ирина Н., Лебедько Мария Г., Прошина Зоя Г., Юзефович Наталья Г., 2013, *Словарь терминов межкультурной коммуникации*, Москва: ФЛИНТА – Наука.
- Караулов Юрий Н. (ред), 1997, *Энциклопедия «Русский язык»*, Москва: Большая Российская энциклопедия, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Дрофа.

- Кондаков Николай И., 1975, *Логический словарь-справочник*, изд. 2-е, исправ. и доп., Москва: Наука.
- Крысин Леонид П., 2012, *Современный словарь иностранных слов*, Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА.
- Кубрякова Елена С., Дроздова Татьяна В., 2007, *Ключевые понятия науки с когнитивной точки зрения*, в: *Когнитивная лингвистика. Новые проблемы познания*, вып. 5, ред. Лариса А. Манерко, Рязань: Издательство Рязанского университета, с. 8–13.
- Кудашев Игорь С., 2007, *Проектирование переводческих словарей специальной лексики*, Helsinki University Translation Studies Monographs 3, Helsinki: Helsinki University Print.
- Лотте Дмитрий С., 1961, *Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики*, Москва: Изд-во Академии наук СССР.
- Маслов Юрий С., 1998, *Введение в языкознание. Учебник*, изд. 3-е, испр., Москва: Высшая школа.
- Матвеева Евгения Е., Сорокина Эльвира А., 2012, *Словарь-справочник терминов фонетики. Учебное пособие*, Москва: АПКППРО.
- Ожегов Сергей И., 1984, *Словарь русского языка*, издание 15-е, стереот., Москва: Русский язык.
- Остапчук Оксана А., Алексеева Мадина М., 2014, *Многокомпонентные термины в функции ключевых слов в информационной базе славянского языкознания iSybislaw*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», № 49, с. 164–175. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.016>
- Реформатский Александр А., 1996, *Введение в языковедение*, Москва: Аспект пресс.
- Сорокина Эльвира А., Закирова Елена С., 2014, *Основы теории языка для специальных целей. Учебник*, Москва: Дашков и К.
- Степанов Юрий С., 1975, *Основы общего языкознания*, изд. 2-е, Москва: Просвещение.
- Стернин Иосиф А., 2006, *Значение и концепт. Сходства и различия*, в: *Языковая личность. Текст, словарь, образ мира. К 70-летию чл.-корр. РАН Юрия Н. Караулова*, Москва: Издательство РУДН, с. 484–495.
- Татаринов Виктор А., 2006, *Общее терминоведение. Энциклопедический словарь*, Москва: Московский лицей.
- Трубачев Олег Н., 1991, *Этимологическая лексикография и история культуры*, в: *Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики. Всесоюзная Научная конференция: Москва, 20–23 мая 1991. Доклады*, ред. Ольга Л. Дмитриева, ч. 1, Москва: Русский язык, с. 264–277.
- Фомина Мария И., 1978, *Современный русский язык. Лексикология. Учебник для студентов ин-тов и фак-тов иностр. яз.*, Москва: Высшая школа.
- Черняк Валентина Д., 2010, *Синонимия в русском языке. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, Москва: Академия.
- Шайкевич Анатолий Я., 2005, *Введение в лингвистику*, Москва: Академия.
- Шведова Наталия Ю., 2006, *К определению концепта как предмета языкознания*, в: *Языковая личность. Текст, словарь, образ мира. К 70-летию чл.-корр. РАН Юрия Н. Караулова*, Москва: Издательство РУДН, с. 506–510.
- Шведова Наталия Ю. (ред.), 1980, *Русская грамматика*, т. 1, Москва: Наука.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Akhmanova, O. S. (2007). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* (4th ed.). Moskva: KomKniga.
- Alefirenko, N. F. (2007). *Teoriia iazyka: Vvodnyi kurs: Ucheb. posobie dlia stud. filol. spets. vyssh. ucheb. zavedeniï* (2nd ed.). Moskva: Akademiia.
- Berezhanskaia, I. Iu., & Sorokina, È. A. (2006). *Anglo-russkii i russko-angliiskii slovar' konsubstantsional'nykh lingvisticheskikh terminov*. Moskva: Sputnik+.
- Briginevich, V. E. (2013). Sinonimiia v terminologii al'pinizma (na materiale angliiskogo iazyka). *Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal*, 7(14), 7–9. Retrieved October 18, 2018, from <https://research-journal.org/wp-content/uploads/2011/10/7-414.pdf>
- Bulakhovskii, L. A. (1954). *Vvedenie v iazykoznanie*. Moskva: Uchpedgiz.
- Cherniak, V. D. (2010). *Sinonimiia v russkom iazyke: Ucheb. posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniï*. Moskva: Akademiia.
- Efremova, T. F. (2000). *Novyi slovar' russkogo iazyka: Tolkovo-slovoobrazovatel'nyi*. Moskva: Russkii iazyk.
- Eliseeva, V. V. (2003). *Leksikologiia angliiskogo iazyka*. Sankt-Peterburg: SPbGU.
- Fomina, M. I. (1978). *Sovremennyi russkii iazyk: Leksikologiia: Uchebnik dlia studentov in-tov i fak-tov inostr. iaz.* Moskva: Vysshiaia shkola.
- Ganeev, B. T. (2001). *Iazyk: Uchebnoe posobie* (2nd ed.). Ufa: Izd-vo BGPU.
- Golovin, B. N. (2005). *Vvedenie v iazykoznanie* (5th ed.). Moskva: Editorial URSS.
- Grinev, S. V. (2000). *Istoricheskii sistematizirovannyi slovar' terminov terminovedeniia: Uchebnoe posobie*. Moskva: MPU.
- Grinev-Grinevich, S. V. (2008). *Terminovedenie: Ucheb. posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniï*. Moskva: Akademiia.
- Grinev-Grinevich, S. V., & Sorokina, È. A. (2015). Polisemiia v obshcheupotrebitel'noi i v spetsial'noi leksike. *Vestnik MGOU: Lingvistika*, 2015(4), 51–64.
- Karaulov, Iu. N. (Ed.). (1997). *Èntsiklopediia "Russkii iazyk"*. Moskva: Bol'shaia Rossiiskaia èntsiklopediia.
- Kondakov, N. I. (1975). *Logicheskii slovar'-spravochnik* (2nd ed.). Moskva: Nauka.
- Krysin, L. P. (2012). *Sovremennyi slovar' inostrannykh slov*. Moskva: AST-PRESS KNIGA.
- Kubriakova, E. S., & Drozdova, T. V. (2007). Kliuchevye poniatii nauki s kognitivnoi tochki zreniia. In L. A. Manerko (Ed.), *Kognitivnaia lingvistika: Nove problemy poznaniia* (Vol. 5, pp. 8–13). Riazan': Izdatel'stvo Riazanskogo universiteta.
- Kudashev, I. S. (2007). *Proektirovanie perevodcheskikh slovarëi spetsial'noi leksyki*. Helsinki: Helsinki University Print.
- Lotte, D. S. (1961). *Osnovy postroeniia nauchno-tekhnicheskoï terminologii: Voprosy teorii i metodiki*. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR.
- Maslov, Iu. S. (1998). *Vvedenie v iazykoznanie: Uchebnik* (3rd ed.). Moskva: Vysshiaia shkola.
- Matveeva, E. E., & Sorokina, È. A. (2012). *Slovar'-spravochnik terminov fonetiki: Uchebnoe posobie*. Moskva: APKiPPRO.

- Ostapchuk, O. A., & Alekseeva, M. M. (2014). Mnogokomponentnye terminy v funktsii kluchevykh slov v informatsionnoi baze slavianskogo iazykoznaniiia iSybislaw. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, 2014(49), 164–175. <https://doi.org/10.11649/sfps.2014.016>
- Ozhegov, S. I. (1984). *Slovar' russkogo iazyka* (15th ed.). Moskva: Russkii iazyk.
- Reformatskii, A. A. (1996). *Vvedenie v iazykoznanie*. Moskva: Aspekt press.
- Sorokina, È. A., & Zakirova, E. S. (2014). *Osnovy teorii iazyka dlia spetsial'nykh tselei: Uchebnik*. Moskva: Dashkov i K.
- Sternin, I. A. (2006). Znachenie i kontsept: skhodstva i razlichiiia. In *Iazykovaia lichnost': Tekst, slovar', obraz mira: K 70-letiiu chl.-korr. RAN Iu. N. Karaulova* (pp. 484–495). Moskva: Izdatel'stvo RUDN.
- Shaikovich, A. Ia. (2005). *Vvedenie v lingvistiku*. Moskva: Akademiia.
- Shvedova, N. Iu. (Ed.). (1980). *Russkaia grammatika* (Vol. 1). Moskva: Nauka.
- Shvedova, N. Iu. (2006). K opredeleniiu kontsepta kak predmeta iazykoznaniiia. In *Iazykovaia lichnost': Tekst, slovar', obraz mira: K 70-letiiu chl.-korr. RAN Iu. N. Karaulova* (pp. 506–510). Moskva: Izdatel'stvo RUDN.
- Stepanov, Iu. S. (1975). *Osnovy obshchego iazykoznaniiia* (2nd ed.). Moskva: Prosveshchenie.
- Tatarinov, V. A. (2006). *Obshchee terminovedenie: Èntsiklopedicheskiĭ slovar'*. Moskva: Moskovskii litsei.
- Trubachev, O. N. (1991). Ètimologicheskaiia leksikografiia i istoriia kul'tury. In O. L. Dmitrieva (Ed.), *Russkii iazyk i sovremennost': Problemy i perspektivy razvitiia rusistiki: Vsesoiuznaia Nauchnaia konferentsiia: Moskva, 20–23 maia 1991: Doklady* (Vol. 1, pp. 264–277). Moskva: Russkii iazyk.
- Vendina, T. I. (2001). *Vvedenie v iazykoznanie: Uchebnoe posobie dlia pedagogicheskikh vuzov*. Moskva: Vysshiaia shkola.
- Zhukova, I. N., Lebed'ko, M. G., Proshina, Z. G., & Iuzefovich, N. G. (2013). *Slovar' terminov mezhkul'turnoi kommunikatsii*. Moskva: FLINTA.

Characteristic features of synonymy in linguistic terminology

Abstract

An integral part of philological terminology that has developed over centuries, linguistic terminology, as a list of words nominating special professional concepts in the field of linguistics, is a distinct system of terms in the vocabulary of each national language. Since linguistic terminology is one of the methods for fixing linguistic knowledge and a means of describing and studying a language, it performs a cognitive function. At the same time linguistic terminology is also a tool for learning languages (native and foreign), thus fulfilling the meta-language function. Considering that a linguistic term, as all terms in general, is a means of nominating a certain scientific concept, it must be unambiguous.

Analysis of the lexis of any dictionary of linguistic terms suggests that in every national linguistic terminology such phenomena as synonymy and polysemy are represented by a large number of examples. The presence of synonymous and ambiguous terms in the metalanguage of linguistics can be viewed both as a positive phenomenon (as it helps to avoid tautology in the text) and as a negative one (as it shifts the boundaries of the scientific concept, makes it difficult to understand the meaning, complicates the translation process owing to problems associated with determining the equivalence of terms).

The study of semantic relations in the semantic structure of linguistic terms involves a number of problematic issues associated with determining the degree of equivalence of the meanings of synonymous terms; with the identification of the dominant lexeme in the synonymic series; with the definition of boundaries of polysemy and homonymy; with the definition of genus-species and hyponymic relationships; with the nature of the origin of the term (original or borrowed); with the definition of the degree of interchangeability of terms related to genus-species relations, when the generic term is used instead of the species and vice versa, and many other equally important questions.

It has been established that the entire set of lexemes that make up the list of linguistic terms can be classified into certain groups based on the characteristics selected by the researcher, such as a term's belonging to a particular branch of linguistics, to a particular language for specific purposes, to an idiosyncrasy associated with a particular author, with a particular direction in linguistics, with aims and objectives of research, etc. One such system is terminology of terminological studies, compiled, systematised and described in the Glossary of Terminological Terms.

Особенности проявления синонимии в лингвистической терминологии

Аннотация

Являясь составной частью филологической терминологии, складывавшейся на протяжении многих веков, лингвистическая терминология как список слов, номинирующих специальные профессиональные понятия в области языкознания, представляет собой своеобразную систему терминов в лексике каждого национального языка. Лингвистическая терминология существует как один из способов фиксации языковедческих знаний, как средство описания и изучения языка, выполняя этим когнитивную функцию. И одновременно лингвистическая терминология является и средством обучения языкам (родному и иностранному), выполняя при этом метаязыковую функцию. Лингвистический термин, как термин вообще, являясь средством номинации определенного научного понятия, должен быть однозначным.

Анализ вокабуляра любого словаря лингвистических терминов позволяет говорить о том, что в каждой национальной лингвистической терминологии такие явления, как синонимия и многозначность, представлены большим количеством примеров. Присутствие синонимичных и многозначных терминов в метаязыке лингвистики может

оцениваться и как положительное явление (помогает избежать тавтологии в тексте), и как отрицательное (смещает границы научного понятия, затрудняет понимание значения, осложняет процесс перевода, связанный с определением эквивалентности разноязычных терминов).

При исследовании семантических отношений, присутствующих в значениях языковедческих терминов, возникает ряд проблемных вопросов, связанных с определением степени эквивалентности значений терминов-синонимов; с выявлением доминантной лексемы в синонимическом ряду; с определением границ многозначности и омонимии; с определением родо-видовых и гипонимических отношений; с характером происхождения термина (исконный или заимствованный); с определением степени взаимозаменяемости терминов, связанных родо-видовыми отношениями, когда родовой термин используется вместо видового и наоборот, и множество других, не менее важных.

Установлено, что вся совокупность лексем, составляющих список лингвистических терминов, может быть распределена по определенным группам на основе выбранного исследователем характерологического признака. В качестве классифицирующих признаков могут служить такие признаки, как принадлежность термина к конкретной отрасли лингвистики, к определенному языку для специальных целей, к конкретному идиостилю, связанному с авторской установкой, с конкретным направлением в языкознании, с целями и задачами исследования и т.д. Одной из таких систем является терминология терминоведения, собранная, предварительно систематизированная и описанная в «Историческом систематизированном словаре терминов терминоведения».

Keywords: semantics; meaning; term; metalanguage; terminology science; terminology; linguistic terminology; synonymy; synonym

Ключевые слова: семантика; значение; термин; метаязык; терминоведение; терминология; лингвистическая терминология; синонимия; синоним

Алла А. Таран

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького

alla__taran@ukr.net

ДИНАМІКА МОВИ В ДЖЕРЕЛАХ І КЛЮЧОВИХ СЛОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО- ПОШУКОВОЇ СИСТЕМИ ISYBISLAW

Мова і час, чинники та напрями мовної еволюції, взаємовідношення динаміки мови й розвитку суспільства – проблеми, до яких не згасає інтерес мовознавців. Для сучасних слов'янських мов вивчення причин і наслідків динамічних процесів в їхніх лексиконах, граматичному ладі, нормах набуває особливого значення у зв'язку з процесами євроінтеграції та глобалізації. *Динаміку мови* трактуємо як процес зміни мовних знаків будь-якого рівня системи мови: фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного. З античних часів учені зазначали рухливість мовної структури. Однак активне вивчення мови як динамічного явища розпочалося в період становлення порівняльно-історичного мовознавства, коли дослідники мови виходили за межі лінгвістики та намагалися знайти спільне між розвитком мови й розвитком у природних і соціальних системах, визначити їхні закономірності та причини. Ф. де Сосюр, досліджуючи розвиток мови в діяхронії та синхронії, зауважував:

Абсолютної нерухомості не буває; всі сторони мови зазнають змін; кожному періоду відповідає більш або менш помітна еволюція. Вона може бути різною щодо темпу та інтенсивності, але самому принципу це не шкодить, потік мови тече в часі безупинно, а як він тече – спокійно чи бурхливо – це питання другого рядне (Сосюр 1998: 177).

Сосюрівська антиномія синхронія – діяхронія зазнавала критики, але лінгвісти запевняли, що обидва полюси цієї антиномії охоплюють категорію динаміки. Автори колективної монографії «Динаміка словникового складу сучасної словацької мови» Я. Горецький, К. Бузашшіова, Я. Босак та ін., які першими в сучасній славистиці здійснили ґрунтовний опис змін у лексиконі наприкінці ХХ ст., розрізняли діяхронну й синхронну динаміку. Мета діяхронної динаміки, на їхню думку, полягає в дослідженні зсувів та змін у значеннях лексичних одиниць протягом тривалого періоду часу. Натомість синхронна динаміка фіксує результати історичного розвитку мови як напруження

внаслідок співіснування одиниць, що зникають, і одиниць, що виникають. Це напруження, на думку словацьких учених, виявлено в конкуренції, варіантності, синонімії, семантичній і стилістичній диференціації лексики (Hogeský, Buzássyová, Bosák [ред.] 1989: 369).

Головною рушійною силою розвитку мови є суперечність між наявними мовними засобами й постійним зростанням та оновленням номінативних і комунікативних потреб суспільства. Заслужують на увагу роздуми Е. Косеріу, висловлені у відомій праці «Синхронія, діахронія та історія (Проблема мовної зміни)»: «Мова змінюється саме тому, що вона не є щось готове, а безперервно створюється у ході мовної діяльності. Іншими словами, мова змінюється, тому що нею спілкуються, тому що вона існує лише як техніка й сукупність закономірностей мовлення» (Косеріу 2001: 184). Плин часу відображає мовна система у вигляді інноваційних процесів. За твердженням В. В. Жайворонка, «мова як іманентний організм постійно потребує поповнень (так само як і позбуття вже чогось їй непотрібного, зайвого, надлишкового), й система приймає нові одиниці на визначені для них місця» (Жайворонок 1999: 35). Проте, на нашу думку, динаміка виявляється ширше: щось відходить на периферію, зникає, щось продовжує активно функціонувати, щось тільки-но входить до мови.

Досліджуючи динаміку мови, не слід забувати про її стабільність, установленість її системи та структури, а отже, про співвідношення мовної системи та мовленнєвої практики, мовної діяльності суспільства загалом. Стабільне моделюють словники й граматики, які описують систему мови та тексти, проте разом із стабільним у мові, тим, що виражає її типологічні риси, вони засвідчують модифікації та зміни в ній, стихію мовної діяльності суспільства, функціональну диференціацію лексики, співвідношення загальномовного та професійного лексикону.

Неминуче постає питання не лише нормалізації й кодифікації сучасного лексикону, а й збалансованості наукової термінології на позначення проявів динаміки мови. Аналіз й опис мовних змін в джерелах і ключових словах багатомовної інформаційно-пошукової системи iSybislaw формують окремий дослідницький простір, який варто виокремити із загальної класифікації її об'єктів, обстежити в усьому спектрі наявні терміни на позначення різних типів мовних змін і впорядкувати такі ключові слова системи в класах еквівалентності різномовних термінів.

У терміносистемі фіксуємо випадки незбігу обсягу понять, які перебувають у відношеннях семантичної ієрархії, підпорядкованості на зразок: пол. *dynamika językowa* – рос. *языковая динамика* і дескриптори рос. *эволюция языка* та пол. *ewolucja języka* – рос. *развитие языка* (три дескриптори: укр. *розвиток мови*, рос. *развитие языка*, пол. *rozwój języka* й до нього чеський еквівалент

vywój języka). Еволюція мови – закономірний процес історичних змін у сфері мовної діяльності. Усі конкретні зміни мовної структури, які відбуваються в процесі еволюції мови, на думку О. С. Мельничука, можуть бути зведені до трьох основних типів: 1) становлення й розвиток нових компонентів структури, 2) заміна одних компонентів у відповідних функціях на інші й 3) некомпенсована втрата компонентів структури (Мельничук 2007: 172). Саме зміни мовної структури спонукають до вивчення динамічних процесів у сучасних слов'янських мовах, свідченням чого є ключове слово *мовна зміна* з польським дескриптором і чотирма еквівалентами: пол. *zmiana językowa* – укр. *мовна зміна* – рос. *языковое изменение* – хорват. *jezična promjena* – чes. *języková změna*.

Як відомо, мова еволюціонує за тими ж законами, що й людство: періоди відносної стабільності змінюються піднесенням. Для ХХ ст. характерне протиставлення *новомови* – тоталітарної *новомови*, зброї уярмлення й тримання в покорі і *нової мови* як виразника нового мислення суспільства. Першоджерелом функціонування терміна *новомова* є роман Дж. Орвелла «1984», де *новомова* – це засіб обслуговування ангосоу (англійського соціалізму). В іSybislaw вживано такі відповідники цього орвеллівського означення мовного офіціозу держави: пол. *język totalitarny* – рос. *тоталитарный язык* – чes. *język totality*; пол. *język propagandy* – пол. *propaganda językowa*; пол. *nowomowa* – рос. *новояз* – хорват. *novogovor* – чes. *nový jazyk* й термін рос. *советизм*. Немає в базі видового терміна оновлення мови як складника сучасного лексику, проте є пол. *postpierestrojka* – рос. *постперестройка*, що позначає суспільне явище.

Проблеми аналізу форми, семантики та особливості функціонування нової лексики в різних слов'янських мовах досліджують російські, польські, білоруські, болгарські, чеські лінгвісти: Ц. Аврамова, Ю. Балтова, І. Боздехова, Н. С. Валгіна, О. А. Земська, О. І. Коряковцева, В. Г. Костомаров, Л. П. Крисін, О. О. Лукашанець, О. В. Маринова, Г. П. Нецименко, Г. О. Ніколаєв, О. О. Остапчук, Л. В. Рацибурська та інші. Особливостям оновлення словникового складу української мови в нових умовах її функціонування в незалежній Україні присвячено праці І. І. Браги, К. В. Бріткової, Г. М. Віняр, Г. М. Вокальчук, С. Я. Єрмоленко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Т. А. Коць, Д. В. Мазурик, Г. Б. Мінчак, А. М. Нелюби, О. Д. Пономарева, Ю. В. Романюк, І. А. Самойлової, О. А. Стишова, Л. В. Струганець, Г. М. Сюти, О. О. Тараненка, Г. М. Яворської та інших мовознавців. Посилена увага науковців до мовної динаміки стала стимулом для активного розвитку окремих лінгвістичних дисциплін, про що свідчать відповідні ключові слова-мовознавчі терміни в складі мови ключових слів системи іSybislaw, а саме: *неології* – науки про неологізми (пол. *neologia* – чes. *neologie* – укр. *неологія*), *неографії* – науки про теорію і практику опису неологізмів у словниках (пол. *neografia* – рос.

неография – чес. *neografie* – верхньолуж. *neografija*) й неофраземіки (галузь) (укр. дескриптор).

Розвиток терміносистеми неології відображає розвиток самої наукової спеціалізації, її поняттєвого апарату, активне становлення якої відбувається в другій половині XX століття. Саме в цей час було сформовано теорію неології, тісно пов'язану з лексикографічною практикою, запропоновано основи наукової концепції нового слова, у науковий обіг було введено типи нових мовних одиниць, науковий статус одержав також і самий термін *неологія*, хоча запропоновано його було ще в 1801 р. французьким лексикографом Л. С. Мерсьє. На сьогодні можемо констатувати, що існує самостійна термінологічна система неології, яка, звичайно, недосконала, що зумовлено непослідовністю вживання наявних термінів, їхньою дублетністю. Проте сама непорядкованість цієї терміносистеми свідчить про розвиток теорії та практики лінгвістичної дисципліни, поняттєву систему якої вона унаочнює, намагання осмислити об'єкт її вивчення в різних аспектах і вимірах.

Прокоментований теоретичний матеріал уможлиблює, на нашу думку, таке представлення різновидів термінів неології у мові ключових слів системи iSybislaw, виходячи з наявних у ній на сьогодні джерел і ключових слів у їхніх бібліографічних описах: 1) тенденції розвитку мови; 2) варіанти номінацій «нова мовна одиниця»; 3) різновиди назв нових слів; 4) активні процеси в лексиці і словотворенні.

Термін *тенденція* в сучасній славістиці застосовують на позначення основного поняття синхронного дослідження мови, поняття, що відображає її динаміку в певний відрізок часу. Для нашого дослідження приймаємо розуміння тенденції німецьким ученим К. Гутшмідтом: «Тенденція – це характер спрямування мовних процесів або змін, що відбуваються у формі закріплення інновацій чи усунення застарілих мовних одиниць, конструкцій, норм» (Ohnheiser [ред.] 2003: 17). Очевидно, має рацію І. Онхайзер, зазначаючи, що поняття «тенденція» як *tertium comparationis* є зручним не лише за ступенем його відсторонення від конкретних мовних фактів або фактів конкретної мови, а й за своєю процедурною гнучкістю, оскільки його застосування дає змогу уникати накладання схеми опису однієї мови на іншу, нівелювати характерологію і виявляти типологію мовних змін (Ohnheiser [ред.] 2003: 22). Цікаво, що у мові ключових слів системи iSybislaw є терміни *мовна тенденція* з польським дескриптором *tendencja językowa* і російським та українським еквівалентами *языковая тенденция* – *мовна тенденція* та український термін *тенденція розвитку* з польським дескриптором *tendencja rozwojowa* й еквівалентами англ. *developmental tendency* – чес. *vývojová tendence* – верхньолуж. *wuwićowa tendenca*. Проте перегляд документів до ключового слова *мовна тенденція* засвідчує,

що в окремих працях ідеться саме про тенденції розвитку (Ohnheiser [ред.] 2003; Николаев, Юркина 1997; Нецименко 2000) та ін.

Важливими для вибору терміна є його формально-семантичні ознаки, зокрема аспект означуваного поняття, що зближує терміни-варіанти або віддаляє їх один від одного; придатність терміна для словотворення, що забезпечує, як відомо, у слов'янських мовах структурування поняття, а отже, й встановлення семантичних зв'язків між термінами, що впливають на формування мовознавчих терміносистем і відношень між ними.

Дослідники мовної динаміки виокремлюють такі тенденції розвитку мови:

- 1) інтернаціоналізація (див. наявні на сьогодні в системі iSybislaw ключові слова-терміни пол. *internacjonalizacja* – рос. *интернационализация*) – націоналізація;
- 2) інтелектуалізація (пол. *intelektualizacja języka* – рос. *интеллектуализация языка*) («окниження») – демократизація («орозмовлення», лібералізація, субстандартизація, вульгаризація, колоквіалізація);
- 3) економія мовних засобів (пол. *ekonomia językowa* – чес. *ekonomizace řeči*) – прозорість та аналітичність (деталізація) номінації (Карпіловська 2008: 6–7).

Явище це, у якому знаходить своє відображення мовна тенденція до економії засобів вираження, відоме в лінгвістичній літературі під різними термінами: стиснення, стягнення, семантична конденсація, універбація або універбізація, зрощення. Наявність таких термінів-варіантів засвідчує складність і багатоаспектність явища мовної економії. В iSybislaw з термінологічного ряду на позначення проявів економії мовних засобів зафіксовано універбацію з польським дескриптором *uniwerbizacja* й еквівалентами рос. *универбация* – чес. *univerbizace* – слов. *univerbizácia* – трьома словенськими еквівалентами *roenobesedenje* – *univerbacija* – *univerbizacija* й двома українськими дублетами *універбація* – *універбізація*, а також усічення з польським дескриптором *usięcie* – польським еквівалентом *dezintegracja* – рос. *усечение*.

Термін *націоналізація* не зафіксовано, але наявні ключові слова – об'єкти опису – префікси рос. *сверх*, *после*, які засвідчують взаємодію тенденцій інтернаціоналізації та націоналізації. Як приклад наведу документи *Konopielko B. «Об одном словообразовательном феномене»* (Konopielko 1998), де ключовими словами є інтернаціональні префікси та основи-префіксоїди рос. *супер*-, *гипер*-, *мега*-, *псевдо*-, *квази*-, *пара*-, *пост*-, *нео*-, *анти*-, *контр*-, *мини*-, *макро*- та їхні національні еквіваленти рос. *сверх*-, *после*- та Земская Е. А., Ермакова О. П., Рудник-Карват З. «Активные процессы в словообразовании современных славянских языков: на материале русского и польского языков» (Земская, Ермакова, Рудник-Карват 1998) з ключовими словами-інтернаціональними афіксами на зразок англ. *-gate*, пол. *-ista*, *-izm*, *-ysta*, *-yzm*, *-gejm*, *anty*-, *de*-, *pseudo*-, *re*-, *super*-, рос. *анти*-, *де*-, *пост*-, *псевдо*-, *ре*-, *супер*-, *гейм*.

З тенденцією до інтернаціоналізації й націоналізації пов'язане передовсім інтенсивне поповнення словникового складу слов'янських мов й української зокрема. Яскравим прикладом взаємодії тенденцій націоналізації та інтернаціоналізації українського лексикону є використання різних за походженням, але тотожних за значенням словотворчих формантів: афіксів (префіксів і суфіксів) та основ-афіксоїдів (префіксоїдів та суфіксоїдів) для позначення того самого об'єкта дійсності або поняття, напр.: *пост-* і *після-*; *супер-*, *мега-*, *топ-* і *над-*, *зверх-*; *квазі-*, *псевдо-* і *нібито-*, *лже-*, *мовби-*, *мнимо-*, *удавано-*; *анти-* і *проти-*; *нео-*, *ню-* і *ново-*; *-мейкер* і *-роб*, *-виробник*, *-ник/-льник*; *-ман*, *-фан*, *-голік*, *-філ* і *-люб*, *-любитель*, *-залежний*; *навт/-наут* і *-івець*, *-ник*; *-аж* і *-нн(я)*; *-инг/-інг/-изація/-ізація* і *-нн(я)*.

Збільшення продуктивності словотворчих формантів, що виражають абстрактні поняття на зразок *-уванн(я)*, *-анн(я)*, *-енн(я)*, *-изаці(я)*, *ад(а)*, *-іан(а)*, *-ість*, *-щин(а)*, *-ств(о)*, ілюструють процес інтелектуалізації сучасної української мови. Якщо подібні словотворчі форманти є важливими в описі джерел, мають прикметні формальні, семантичні й функціональні ознаки, то треба чітко визначити, чи включати ці об'єкти опису в ключові слова системи iSybislaw, чи можна обмежитися ключовим словом пол. *innowacja słowotwórcza* чи пол. *formant słowotwórczy* – рос. *словообразовательный формант* – укр. *словотворчий формант*.

Однією з важливих проблем неології є визначення критеріїв відокремлення неологізмів від різних типів інновацій, оскільки науковці вкладають різний зміст у поняття неологізму. В iSybislaw для позначення нових лексичних одиниць використовують близькі за змістом терміни *неологізм* та *інновація*. Запозичене в XIX ст. із французької мови, слово *неологізм* стало першим для позначення категорії нового в лексико-семантичній системі мови. Сучасна концепція нового слова охоплює широке розуміння неологізму як соціально-історичної категорії. Новими в певний період є слова, значення та словосполучення, що являють собою як новотвори певного періоду, так і зовнішні або внутрішні запозичення, а також слово і словосполучення, що стали актуальними в певний період. У світлі цієї концепції термін *неологізм*, який вважали родовим для позначення всіх різновидів нової лексики, все частіше в мовознавстві почали замінювати терміном *інновація*. Цей термін використовують для позначення нових явищ на всіх рівнях мови, про що свідчать назви в ключових словах системи iSybislaw «*Innowacje w językach słowiańskich*», «*Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*». Під родовий статус терміна пол. *innowacja językowa* та його еквіваленти рос. *языковая инновация* – хорват. *jezična inovacija* – укр. *інновація мови* підлягає низка видових інновацій за належністю до певних рівнів мовної системи: пол. *innowacja fonetyczna* – рос. *фонетическая иннова-*

ція, пол. *innowacja fonologiczna*, пол. *innowacja frazeologiczna*, пол. *innowacja leksykalna* – рос. *лексическая инновация*, пол. *innowacja morfologiczna*, пол. *innowacja semantyczna*, пол. *innowacja składniowa*, пол. *innowacja słotwórcza*, пол. *innowacja stylistyczna*. Граматичні інновації позначають нові явища в предикації (побудові висловлень), а отже, становлять нові одиниці комунікації.

Польський дескриптор *neologizm* має більше еквівалентів, ніж *інновація* – це рос. *неологизм* – хорв. *neologizam* – чес. *neologismus* – верхньолуж. *neologizm* – слов. *neologizmus* – укр. *неологізм*, але менше видових різновидів: пол. *neologizm frazeologiczny* – *neofrazeologizm*, пол. *neologizm leksykalny*, *neologizm słotwórczy*, *neologizm strukturalny*.

Проблема опису документів і вибору термінів *інновація* / *неологізм* безпосередньо пов'язана з проблемою термінологічного характеру: необхідно, по-перше, уточнити їхнє значення; по-друге, визначити системні відношення, зв'язки між поняттями, які позначають ці терміни, тому що в одному ряду ключових слів одночасно подають *innowacja leksykalna* – *neologizm leksykalny*, *innowacja językowa* – *neologizm*, *innowacja leksykalna* – *neologizm leksykalny* (терміни *неологізм* та *неолексема* є абсолютними синонімами). На нашу думку, часом спектр залучених до класифікації неологізмів ознак настільки широкий, що термін *неологізм* ототожнюють з терміном *інновація*.

Традиційно за ступенем поширеності в мовній системі виокремлюють загальнономовні та індивідуально-авторські неологізми – пол. дескриптор *okazjonalizm* – рос. *окаказионализм* – чес. *okazionalismus* – слов. *okazionalizmus* – словен. *okazionalizem* / *priložnostnica* – укр. *оказіоналізм*. Неологізм – взагалі нове слово, а воно може бути регулярним і okazіональним, отже, за способом творення okazіоналізм є видовим терміном стосовно неологізму.

На позначення всього нового, що активно з'являється в мові, крім названих, у науковій мовознавчій літературі існує чимало термінів. *Новотвори* означаємо як слова, створені в системі української мови за власними словотворчими зразками (у реєстрі ключових слів системи iSybislaw є рос. *новообразование* і немає польського дескриптора та українського терміна). *Неозапозичення* (є лише український дескриптор) – нові слова іншомовного походження, адаптовані до системи мови-реципієнта завдяки переважно транскрибуванню, або відображенню звукової форми його прототипу в мові-джерелі. *Неографізми*, або *нові графічні варіанти* (пол. дескриптор *wariant graficzny*) унаочнюють зміни в написанні тієї самої номінації. У ключових словах фіксуємо термін *grafoderivat* – це візуальні неологізми, словотворчими формантами яких є субстанційний і графічний елементи, тобто одиниці різних кодових систем, різних мов або різних рівнів однієї мови, виділені яким-небудь графічним способом. *Неофразеологізми* (пол. *neologizm frazeologiczny* і пол. еквівалент

neofrazeologizm) – цілком нові фразеологічні одиниці, появу яких зумовлюють потреби номінації та образної оцінки характерних для нової епохи реалій.

Семантичні зміни (пол. *zmiana znaczeniowa* – рос. *изменение значения*) в лексиці, поряд з номінацією нових реалій, сприяють поширенню й збагаченню словникового складу мови. Семантичні процеси репрезентують терміни пол. *terminologizacja* – рос. *терминологизация* – чес. *terminologizacej* та пол. *determinologizacja* як їхній протиставник.

Цікавий аспект неологічних досліджень становить вивчення способів поповнення лексикону за рахунок розвитку семантики вже відомих слів. Нове значення в семантиці вже наявного слова трактуємо як *неосемантизм*. Додамо до цього терміни з iSybislaw: пол. дескриптор *neosemantyzm* та еквівалент *neologizm semantyczny* – англ. *neosemanticism* – чес. *neosémantismus* – слов. *neosémantizmus* – укр. *неосемантизм*. Дублетом є термін *innowacja semantyczna*. Похідне значення слова або форми, що виникло на базі основного, номінативного, в «Енциклопедичному словнику-довіднику лінгвістичних термінів і понять: Російська мова» потрактовано як *вторичное значение* (рос. дескриптор *вторичное значение*). Формування нового значення лексеми називають також *вторинною номінацією* – у ключових словах системи iSybislaw на сьогодні наявні рос. *вторичная номинация* – рос. еквівалент *повторная номинация* – біл. *другая намінацыя*. Окрему групу формують семантичні запозичення – пол. *zapóżylenie semantyczne* – англ. *semantic borrowing*. Перспективою розбудови мови ключових слів у цілому (класів еквівалентності різномовних термінів) і її українського модуля зокрема може бути додавання термінів *чужосемантизм* (пол. *obcysemantyzm*) чи *приховане запозичення* – нові значення слів, що становлять наслідок прихованого запозичення і виявляють взаємодію питомого й запозиченого ресурсів оновлення лексикону, виявлену у вторинній номінації на базі вже засвоєної іншомовної одиниці (пол. *ukryte zapóżylenie*), *англосемантизм* (пол. *anglosemantyzm*) – неосемантизми з англійської мови в її американському варіанті (у ключових словах системи iSybislaw уже зафіксовано термін *neoanglicyzm*).

Основні процеси в лексиці загальновідомі. Вони з різною інтенсивністю мали місце в мові завжди, в усі періоди її функціонування. Проте кардинальні перетворення в усіх сферах життя громадськості в Україні кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. спричинили надзвичайну активність цих процесів: це вилучення з лексикону окремих слів, зниження їхнього статусу в лексиконі, які спричиняють відхід таких лексем на периферію словникового складу української мови або й взагалі вилучення з нього (пол. дескриптор *pasywizacja* – рос. *пассивизация*); це повернення до життя раніше неактуальних лексем (пол. дескриптор й еквівалент *aktualizacja wypowiedzi* – *aktu-*

alizacja – чес. *aktualizace*); це переоцінка деяких розрядів слів формування нового конотативного «ореолу», нових оцінних співзначень (рос. дескриптор *переоценка лексики*); це поширення складу лексичних груп соціально або професійно обмеженого використання (в iSybisław є пол. дескриптори *zarгонizacja*, *wulgaryzacja języka*). Останній з названих процесів дотичний до тенденції демократизації, яку, на жаль, не зафіксовано, хоча в базі є джерела, які вказують на потребу введення цього терміна: Duda H. *«Język polski po komunizmie: nowotowa, demokratyzacja języka, zapożyczenia z języka angielskiego, wulgaryzacja»* (Duda 2001).

Варто звернути увагу також на уніфікацію часового проміжку, що відображає динаміку мови, бо є 20/21 w. – 20–21 w. – 21 w. (*początek*) – 21 w. – 20 w. (*druga połowa*) – 20 w. (*koniec*). Якщо пригадати, наприклад, періодизацію історії української літератури, то що таке початок XX ст. Є поняття «кінець XIX – початок XX ст.». Коли цей період закінчується, невідомо.

Термінологія динаміки мови розвивається на основі постійного змінного емпіричного матеріалу (з'являються нові різновиди інновацій), тому постійно поповнюється новими елементами метамови й перебуває ще в стані формування й активного обговорення. Згадаймо слова І. Огієнка в руслі задекларованої проблеми про те, що «термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим життям, потребує державницької традиції для свого усталення» (Огієнко 2001: 250). Термінологічна неупорядкованість є наслідком різного розуміння основних категорій неології, тому очевидно є потреба впорядкування й уніфікації термінів неології як самостійної лінгвістичної дисципліни й подання її у мові ключових слів системи iSybisław у вигляді, відповідному сучасній практиці її функціонування.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Жайворонок Віталій В., 1999, *Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць*, «Мовознавство», № 6, с. 32–46.
- Земская Елена А., Ермакова Ольга П., Рудник-Карват Зофия, 1998, *Активные процессы в словообразовании современных славянских языков. На материале русского и польского языков*, в: *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов, Краков, 1998 г.*, ред. Олег Н. Трубачев, Москва: Наука, с. 296–311.
- Карпіловська Євгенія А., 2008, *Вплив інновацій на стабільність мовної системи. Регулятори системної рівноваги*, «Мовознавство», № 2–3, с. 148–158.
- Клименко Ніна Ф., Карпіловська Євгенія А., Кислюк Лариса П., 2008, *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.

- Косериу Эухенио, 2001, *Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения)*, пер. Игорь А. Мельничук, Москва: УРСС.
- Лопатин Владимир В., 1973, *Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования*, Москва: Наука.
- Мельничук Олександр С., 2007, *Еволюція мови*, в: *Українська мова. Енциклопедія*, ред. Віталій М. Русанівський, Олександр О. Тараненко, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 172–173.
- Нещименко Галина П., 2000, *Словообразование разговорного языка в свете тенденции языковой экономии (на материале русского и чешского языков)*, в: *Wortbildung. Interaktiv im Sprachsystem. Interdisziplinär als Forschungsgegenstand*, ред. Ingeborg Ohnheiser, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, с. 253–270.
- Николаев Геннадий А., Юркина Ирина А., 1997, *Основные тенденции развития словообразования современного русского языка (На материале словарей «Новые слова и новые значения»)*, в: *Literatury i języki Słowian wschodnich. Stan obecny i tendencje rozwojowe*, т. 2, ред. Bronisław Kodzis, Stanisław Kochman, Irena Danecka, Opole: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Opolskiego, с. 85–88.
- Огієнко Іван, 2001, *Історія української літературної мови*, Київ: Наша культура і наука.
- Рудник-Карватова Зофія, 2016, *Упорядкування термінології для потреб інформаційно-пошукової системи iSybislaw*, «Українська мова», № 3, с. 105–117.
- Сосюр Фердинан де, 1998, *Курс загальної лінгвістики*, пер. Андрій Корнійчук, Костянтин Тищенко, Київ: Основи.
- Тихонов Александр Н., Хашимов Рахим И. (ред.), 2008, *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык*, т. 1–2, Москва: Флинта, Наука.
- Duda Henryk, 2001, *Język polski po komunizmie: nowotowa, demokratyzacja języka, zapożyczenia z języka angielskiego, wulgaryzacja*, в: *Język, literatura i kultura Słowian dawniej i dziś – III. Lingvaria*, ред. Vera Mitrinović, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, с. 71–83.
- Horecký Ján, Buzássyová Klára, Bosák Ján (ред.), 1989, *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, Bratislava: Veda.
- Konopielko Bronisława, 1998, *Об одном словообразовательном феномене*, «Slavica Wratislaviensia», № 101, с. 87–93.
- Ohnheiser Ingeborg (ред.), 2003, *Słowotwórstwo / Nominacja*, Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Smółkowa Teresa, 2001, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Duda, H. (2001). Język polski po komunizmie: Nowomowa, demokratyzacja języka, zapożyczenia z języka angielskiego, wulgaryzacja. In V. Mitrinović (Ed.), *Język, literatura i kultura Słowian dawniej i dziś – III: Lingvaria* (pp. 71–83). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Horecký, J., Buzássyová K., & Bosák, J. (Eds.). (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2008). Vplyv innovatsiï na stabil'nist' movnoï systemy: Rehulatory systemnoï rivnovahy. *Movoznavstvo*, 2–3, 148–158.
- Klymenko, N. F., Karpilovs'ka Ie. A., & Kysliuk, L. P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukraïns'komu leksykonî*. Kyïv: Vydavnychiï Dim Dmytra Buraho.
- Konopielko, B. (1998). Ob odnom slovoobrazovatel'nom fenomene. *Slavica Wratislaviensia*, 101, 87–93.
- Koseriu, È. (2001). *Sinkhroniia, diakhroniia i istoriia: Problema iazykovogo izmeneniia* (I. A. Mel'nichuk, Trans.). Moskva: URSS.
- Lopatin, V. V. (1973). *Rozhdenie slova: Neologizmy i okkazional'nye obrazovaniia*. Moskva: Nauka.
- Mel'nychuk, O. S. (2007). Evoliutsiia movy. In V. Rusanivs'kyï & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova: Entsyklopediia* (pp. 172–173). Kyïv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana.
- Neshchimenko, G. P. (2000). Slovoobrazovanie razgovornogo iazyka v svete tendentsiï iazykovoï ekonomii (na materiale russkogo i cheshskogo iazykov). In I. Ohnheiser (Ed.), *Wortbildung: Interaktiv im Sprachsystem: Interdisziplinär als Forschungsgegenstand* (pp. 253–270). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Nikolaev, G. A., & Iurkina, I. A. (1997). Osnovnye tendentsii razvitiia slovoobrazovaniia sovremennogo russkogo iazyka: Na materiale slovarei "Novye slova i novye znacheniiia". In B. Kodzis, S. Kochman, & I. Danecka (Eds.), *Literatury i języki Słowian wschodnich: Stan obecny i tendencje rozwojowe* (Vol. 2, pp. 85–88). Opole: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Opolskiego.
- Ohiienko, I. (2001). *Istoriia ukraïns'koï literaturnoï movy*. Kyïv: Nasha kul'tura i nauka.
- Ohnheiser, I. (Ed.). (2003). *Słowotwórstwo / Nominacja*. Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Rudnyk-Karvatova, Z. (2016). Uporiadkuvannia terminolohiï dlia potreb informatsiïno-poshukovoï systemy iSybislaw. *Ukraïns'ka mova*, 2016(3), 105–117.
- de Sosiur, F. (1998). *Kurs zahal'noi linhvistyky* (A. Korniiuchuk & K. Tyshchenko, Trans.). Kyïv: Osnovy.
- Smółkowa, T. (2001). *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

- Tikhonov, A. N., & Khashimov, R. I. (Eds.). (2008). *Ėntsiklopedicheskiĭ slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov i poniatiĭ: Russkiĭ iazyk* (Vols. 1–2) Moskva: Flinta.
- Zhaivoronok, V. V. (1999). Leksychna pidsystema movy i znachennia movnykh odynyts'. *Movoznavstvo*, 1999(6), 32–46.

The dynamics of language in source texts and keywords in the iSybislaw system

Abstract

This article illustrates theoretical principles of the study of language dynamics as exemplified by current trends in the development of the Ukrainian literary language, their manifestations and the types of language innovations involved. The study investigates the choice of keywords for texts related to the dynamics of language which are stored in the iSybislaw database. The analysis reveals that the term *neologism* appears in a number of contexts: the pace of language trends, variants of the designation “new language unit”, different names of new words, ongoing lexical and word-formation processes. This shows what kind of information is available to those interested in the issues of current development and evolution of Slavic languages. The analysis of such units makes it possible to classify them into categories of equivalent terms in the language of iSybislaw keywords. It also helps to create a more effective profile of the documents available in the base and improve the results of search queries.

Динаміка мови в джерелах і ключових словах інформаційно-пошукової системи iSybislaw

Анотація

У статті обґрунтовано науково-теоретичні засади вивчення динаміки мови, тенденцій розвитку сучасної української літературної мови, їхніх виявів, окреслено типи мовних інновацій. Проаналізовано джерела з неології, розміщені в фактичній базі інформаційно-пошукової системи iSybislaw, з'ясовано особливості формування ключових слів у складі її мови пошуку, які унаслідок змісту документів з динаміки мови. Виокремлено такі різновиди термінів неології: тенденції розвитку мови; варіанти номінації «нова мовна одиниця»; різновиди назв нових слів; активні процеси в лексиці і словотворенні. Простежено, про що можуть дізнатися з інформаційно-пошукової системи iSybislaw усі, хто цікавиться проблемами розвитку й оновлення слов'янських мов. Аналіз таких одиниць сприяє їхньому впорядкуванню в класах еквівалентності

термінів мови ключових слів системи iSybislaw, а також створенню за їхньою участю такого образу шуканих документів у базі, який відповідав би запиту користувача.

Keywords: dynamics of language; evolution of language; innovation; language change; neologism; tendency of development

Ключові слова: динаміка мови; еволюція мови; інновація; мовна зміна; неологізм; тенденція розвитку

Tom 144 serii „Prace Slawistyczne. Slavica”

Z zagadnień informacji naukowej, terminoznawstwa i językoznawstwa

Redakcja tomu:

dr Paweł Kowalski

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

E-mail: kowalion@wp.pl

Redaktor deklaruje brak konfliktu interesów.

Streszczenie

Książka stanowi rezultat spotkań konferencyjnych, organizowanych w Instytucie Slawistyki PAN w latach 2016–2018, zatytułowanych „Nowoczesne systemy slawistycznej informacji bibliograficznej – dziś i jutro” oraz „Językoznawstwo a systemy slawistycznej informacji bibliograficznej – dziś i jutro”. Spotkania te poświęcone były problemom występującym w obrębie takich dyscyplin, jak informacja naukowa, bibliologia, językoznawstwo i terminologia. Uczestnicy tych spotkań, autorzy tekstów, to uczeni z polskich i zagranicznych instytucji naukowych. Większość z nich prowadzi badania w ramach jednej z dwóch Komisji przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów: Komisji Bibliografii Lingwistycznej lub Komisji Terminologicznej. W tomie znalazły się prace teoretyczne i praktyczne, a elementem łączącym tytułowe zagadnienia badawcze jest opracowywana przez międzynarodowy zespół językoznawców z Polski i zagranicy cyfrowa baza bibliograficzna iSybisław, w której prezentowany jest współczesny dorobek światowego językoznawstwa slawistycznego.

Słowa kluczowe: terminoznawstwo, iSybisław (cyfrowa baza bibliograficzna), językoznawstwo, slawistyka, terminologia

Volume 144 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

On the issues of information sciences, terminology and linguistics

Editor of the volume:

Dr Paweł Kowalski

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska

[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Correspondence: kowalion@wp.pl

Competing interests: The editor declares that he has no competing interests.

Summary

The monograph is a result of the conference meetings organized at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences in 2016–2018 entitled “Modern systems of Slavic bibliographic information – today and tomorrow” and “Linguistics and Slavic bibliographic information systems – today and tomorrow”. These meetings were devoted to problems occurring in such disciplines as information sciences, bibliology, linguistics and terminology. The participants of these meetings, the authors of the texts, are researchers of Polish and foreign academic institutions, most of whom work within one of two Committees of the International Committee of Slavists: the Commission on Linguistic Bibliography or the Terminological Commission. The book includes theoretical and practical works. The common reference point of the monograph is the information retrieval system iSybislaw that is in fact a digital bibliographic database, which presents contemporary achievements of world Slavic linguistics and is elaborated by an international team of linguists.

Keywords: information sciences, iSybislaw (information retrieval system), linguistics, Slavic studies, terminology